

AZƏRBAYCAN DİLİ

tədris dili

METODİK VƏSAİT

6

Rafiq İsmayılov
Şəhla Zahidova
Ülkər Nurullayeva
Aysel Xanaliyeva
Reyhan Həbibli

Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün

AZƏRBAYCAN DİLİ

(tədris dili)

fənni üzrə dərsliyin
METODİK VƏSAİTİ

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

**Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)**

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
lisensiyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az
saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən
sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersion məqsədilə istifadə qadağandır.

Tərəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtləri ilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
trm@arti.edu.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

İÇİNDƏKİLƏR

Giriş:

1. Dərslük komplektinin məzmun-struktur konsepsiyası3
2. Məzmun standartları və onların reallaşdırma yolları5
3. I yarımdə məzmun xətlərinin tədris vahidləri üzrə bölgüsü12
II yarımdə məzmun xətlərinin tədris vahidləri üzrə bölgüsü14
4. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi16

Dərslərin şərhı:

1-ci bölmə. Fərd və toplum

1. Söz vermişəm18
2. Sənin kimi olacağam22
3. Buqələmun26
4. Sadıq dost30
- Ümumiləşdirici təkrar33-34

2-ci bölmə. Qədimdə yazı

1. Piktoqramdan hərflərə36
2. Rozetta daşının sirri41
3. Qədim türk əlifbası47
4. Qədimdə yazı materialı53
- Ümumiləşdirici təkrar56-57

3-cü bölmə. Milli dəyərlərimiz

1. Vətən sağ olsun59
2. Sonuncu dərs63
3. Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu?..68
4. Ağdam Çörək Muzeyi75
- Ümumiləşdirici təkrar79-80

4-cü bölmə. Qədim dünya tarixi: tarix və miflər

1. Firon və ehramlar82
2. Troya müharibəsi88
3. Barbarlar və vandallar93
- Ümumiləşdirici təkrar99-100

5-ci bölmə. İncəsənət və informasiya

1. Danışan ilmələr102
2. Rəqslərin dili108
3. Heykəltaraş Mirəli Mirqasımov...113
4. Qoca aşpaz117
- Ümumiləşdirici təkrar122

6-cı bölmə. Ədəbiyyatda fantastika

1. Doktor Salvator ittihamları rədd edir124
2. Görünməz adam132
3. Skelliq137
4. Yaddaş143
- Ümumiləşdirici təkrar149-150

7-ci bölmə. Nəqliyyatda ixtiralar

1. Avtomobil necə yarandı?152
2. Havada uçuş158
3. Rəslər üzərində hərəkət162
4. Gələcəyin nəqliyyatı167
- Ümumiləşdirici təkrar172-173

8-ci bölmə. Kitabın tarixi

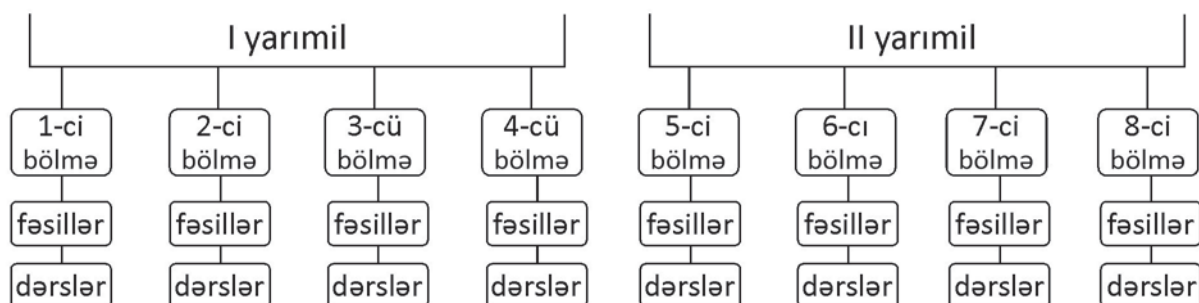
1. Qədimdə kitab işi175
2. Kitab çapı180
3. Naşirlər və oxucular185
4. Müasir kitablar188
- Ümumiləşdirici təkrar190-193

GİRİŞ

1. Dərslik komplektinin məzmun-struktur konsepsiyası

Dərsləyin məzmun iyerarxiyası: bölmə – fəsil – dərs

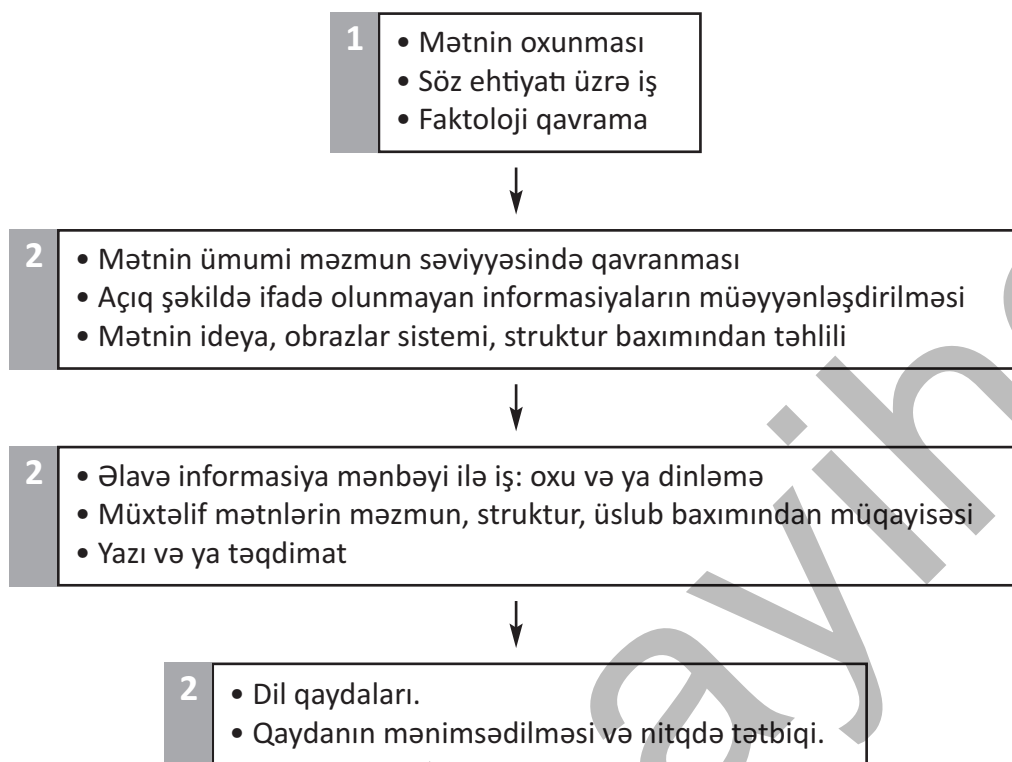
6-cı sinif üçün Azərbaycan dili dərsləyi 8 bölmədən (tədris vahidindən) ibarətdir. Hər yarımil üçün 4 bölmə nəzərdə tutulmuşdur.

Dərsləyin hər bir hissəsinin (yarımilin) sonunda “Söz boğçası” rubrikasındakı sözlərin izahı verilmişdir. Ümumiləşdirici təkrar dərslində müvafiq bölmədə mənimsədilmiş filoloji bacarıqlar xatırladılır, dil qaydalarının tətbiqi üzrə çalışmalar yerinə yetirilir.

Dərsləkdə ən kiçik məzmun vahidi bölmənin bitkin hissəsini təşkil edən fəsildir. O, əsasən, dörd dərsi əhatə edir. Fəsildə müəyyən mövzu zəminində müxtəlif nitq bacarıqlarının inkişafı üçün materiallar verilir. Ona görə də dərsləyin məzmun kompozisiyası haqqında danışarkən fəslə təşkil edən mərhələlərdən danışmaq lazım gəlir. Hər dərs bir mərhələni əhatə edir.

FƏSLİN STRUKTURU

Fəsillərdə əsas fəaliyyət oxu üçün nəzərdə tutulmuş mətn(lər) üzərində qurulur, bütün məzmun xətləri üzrə standartlar müvafiq mövzuya aid nitq materialı üzərində reallaşdırılır.

Bu struktur hər bir fəsildə müxtəlif məzmun xətlərinə aid standartların taksonomiyasının mərhələlərinə uyğun reallaşdırılmasına imkan yaradır.

Rubrikalar

Dərslikdə tapşırıqlar müvafiq rubrikalar altında verilir. Bu rubrikalar haqqında məlumat dərsliyin 5-ci səhifəsində təqdim olunur. Şagirdlər onların əksəriyyəti ilə ibtidai təhsil dövründən tanışdırlar.

Mətn üzərində iş zamanı “Söz ehtiyatı”, “Nə anladın”, “Düşün və cavab ver” kimi rubrikalar təqdim olunur ki, onlar fəslin yuxarıdakı sxemdə göstərilmiş mərhələlərini əhatə edir.

“Qlossari” rubrikasına xüsusi diqqət yetirmək tövsiyə olunur. Burada akademik sözlərin izahı verilir. Şagirdlərin həmin sözün mənasını mənimsədiyinə əmin olmaq lazımdır, çünki gələcəkdə tədris materiallarında həmin sözlərdən geniş istifadə olunacaq. Şagirdlərin akademik söz ehtiyatının genişlənməsi üçün bu rubrikanın əhəmiyyəti böyükdür.

“Qlossari”ni “Söz boğçası” rubrikasından fərqləndirmək lazımdır. “Söz boğçası”nda mətnə rast gəlinən yeni sözlərin siyahısı verilir. Mətn oxunduqdan sonra (bəzən əvvəl) bu sözlərlə bağlı iş aparılır. Həmin sözlərin izahı kitabın sonundakı “İzahlı sözlük”də verilir. Şagirdlər kontekstdən və ya morfemlərdən çıxış edərək sözün mənasını müəyyən etdikdən sonra təxminlərini lüğəvi izahla müqayisə edə bilərlər.

Dinləmə üçün nəzərdə tutulmuş mətnlər metodik vəsaitdə verilmişdir. Bununla yanaşı, həmin mətnlər səsləndirilmiş və müvafiq audifayllar trims.edu.az saytında yerləşdirilmişdir. Mətnlərin axtarışını asanlaşdırmaq üçün dərsliyin 5-ci səhifəsində QR-kod verilir. “Dinləmə” rubrikasında isə mətnin nömrəsi qeyd olunur. Saytda müvafiq nömrəli mətni seçməklə onu dinləmək mümkündür.

Yeni rubrikalardan biri də “Diqqət et” rubrikasıdır. Burada nitq bacarıqlarının inkişafı texnologiyasını açıqlayan tövsiyələr əks olunur, mətnin struktur elementləri ilə bağlı anlayışlar izah olunur.

Dərslikdə yazı və təqdimat fəaliyyəti üzrə materiallar da ayrıca rubrikalar şəklində təqdim olunur.

Hər bir fəslin son səhifəsi “Dil qaydaları” rubrikası üçün nəzərdə tutulur. Bölmənin sonunda isə “Ümumiləşdirici təkrar” üçün materiallar verilir.

Dizayn

Dərslikdə bölmələr rənglə fərqləndirilir.

Yuxarıdakı sxemdən görüldüyü kimi dərsliyin iyerarxiya üzrə düzülmüş bir neçə struktur elementi var. Buna görə də bölmə, fəsil və dərslər rəqəmlə, tapşırıqlar is hərflərin əlifba sırası ilə nömrələnmişdir. “A” tapşırığı yeni dərsin başladığını bildirir. Hər bir dərsə aid tapşırıqların nömrələri rənginə görə digərlərindən fərqlənir.

2. Məzmun standartları və onların reallaşdırması yolları

Aşağıda 6-cı sinif üçün nəzərdə tutulan nitq bacarıqları və dil bilgiləri müvafiq məzmun xətləri üzrə təsnif olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu təsnifat struktur və konkretlik baxımından əvvəlki fənn kurikulumundan müəyyən qədər fərqlənsə də, mahiyyət və konseptual yanaşma baxımından eynidir. Əsas fərqlər aşağıdakılardır:

1. Altstandartlar müəyyən açıqlamalar və şərhlərlə müşayiət olunmuşdur ki, onlar standartın komponentlərini və ya onun reallaşmasına doğru aparan yolları ifadə edir.
2. Təqdim olunan məzmun standartlarında nitq bacarıqları və dil bilgilərinin (xüsusilə oxu, yazı və dil qaydaları üzrə) daha geniş spektri əks olunmuşdur ki, bu da tədris prosesini daha səmərəli qurmağa, daha rəngarəng çalışma modellərindən istifadə etməyə imkan verir.
3. “Söz ehtiyatı” standartı “Oxu” məzmun xəttindən “Dil qaydaları” məzmun xəttinə keçirilmişdir. Belə ki, 1) söz ehtiyatı bütün nitq bacarıqları üçün vacib olan amildir; 2) leksikologiya dilçiliyin sahələrindən biridir və onu yalnız “Oxu” məzmun xətti ilə məhdudlaşdırmaq düzgün olmazdı. Bununla belə, söz ehtiyatı oxuyub-anlamanın göstəricilərindən biri kimi “Faktoloji qavrama” məzmun standartında da altstandartlardan biri kimi yer tutur.

6-1. DİNLƏMƏ VƏ DANIŞMA

Dinləmə – reseptiv, danışma – expressiv nitq bacarığı olsa da, hər ikisi şifahi nitq bacarığıdır. Dialoji nitq (müsahibə, müzakirə, debat və s.) zamanı bu bacarıqlar eyni prosesdə reallaşır. Məhz buna görə də dinləmə və danışma vahid məzmun xəttini təşkil edir. Məzmun standartlarından göründüyü kimi, şifahi nitq bacarıqlarından danışarkən monoloji nitqi dialoji nitqdən fərqləndirmək lazım gəlir. Danışma bacarığının əsas göstəriciləri rabitəli nitq və ədəbi dilin normalarına riayətdir.

6-1.1. Dinləyib-anlama. Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.

6-1.1.1. Mətni dinləyərkən əsas fakt və fikirləri qeyd edir.

- Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.

6-1.1.2. Dinlədiyi mətndəki əsas fikri dəstəkləyən faktları müəyyənləşdirir.

- Dinlədiyi bədii mətndəki obrazları xarakterizə edir.
- Mətnin tipini müəyyən edir.
- İnformativ mətndə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir.
- Bədii mətndə ideyanın əks olunduğu əsas epizodları müəyyənləşdirir.

6-1.1.3. Dinlədiyi mətndə hadisə və fikirlərə münasibətini əsaslandırır.

- Dinlədiyi mətndə obrazların davranışından çıxış edərək onları səciyyələndirir.
- Hadisə və fikirlərə münasibətini əsaslandırmaq üçün atalar sözləri və aforizmlərdən istifadə edir.

6-1.2. Dialoji nitq. Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.

6-1.2.1. Müzakirə və debatlarla tolerantlıq nümayiş etdirir.

- Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razı olmadığı) məqamlara dözümlülük, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləmə bacarığı nümayiş etdirir.
- Qarşı tərəfin fikrinə hörmətlə yanaşır.

6-1.2.2. Müzakirə zamanı danışanın fikrini verdiyi suallar əsasında aydınlaşdırır və rəy bildirir.

- Sual verməklə danışanın fikrini dəqiqləşdirir və ona münasibət bildirir.

- Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir.

6-1.3. Rabitəli nitq. Hər hansı mövzuda danışarkən rabitəli nitq nümayiş etdirir.

6-1.3.1. Verilmiş mövzuya və ya situasiyaya uyğun mətn qurub nəql edir.

- Şəkillər əsasında oxuduğu mətni xronoloji ardıcılıqla nəql edir.
- Əldə etdiyi məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır.
- Dinlədiyi mətni götürdüyü qeydlər əsasında nəql edir.
- Mətnin strukturu ilə bağlı açar ifadələr və cümlələr əsasında rabitəli nitq qurub nəql edir.

6-1.3.2. Mövzu üzrə hazırladığı qrafik və ya verbal-qrafik informasiyanı rabitəli şəkildə şifahi təqdim edir.

- Mövzu üzrə apardığı araşdırma əsasında qrafik informasiya – şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram hazırlayır və rabitəli şəkildə təqdim edir.
- Mövzu üzrə apardığı araşdırma əsasında təqdimat hazırlayır və rabitəli şəkildə təqdim edir.
- Mövzu üzrə qrafik informasiyanı (şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram və s.) rabitəli şəkildə təqdim edir.

6-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq. Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.

6-1.4.1. Şifahi nitqində yeni öyrəndiyi sözlərdən kontekstə uyğun istifadə edir.

- Atalar sözlərinin ifadə etdiyi fikri müəyyənləşdirir və kontekstə uyğun işlədir.
- Öyrəndiyi akademik sözlərdən və frazeoloji ifadələrdən təqdimat və dialoji nitq zamanı istifadə edir.

6-1.4.2. Danışarkən səs tonunu tənzimləyir, pauza və məntiqi vurğudan istifadə edir.

- Səs tonunu idarə edir, səsin yüksəkliyini dinləyicilərin eşidəcəyi ölçüdə tənzimləyir.

6-2. OXU

Oxuyub-anlama yalnız dil bilgisi ilə deyil, ümumi intellektual səviyyə ilə bağlı olan bir bacarıqdır. Belə ki, mətni oxuyub anlamaq üçün şagird müəyyən dünyagörüşünə, məntiqi, analitik, tənqidi təfəkkür səviyyəsinə və söz ehtiyatına malik olmalıdır. Bu məzmun xəttində əsas standartlar taksonomiyanın səviyyələrinə uyğun formalaşdırılıb:

- Oxuduğu mətndəki məlumatları mənimsəmək;
- Fikir və faktları əlaqələndirərək mətni ümumi məzmun səviyyəsində qavramaq;
- Mətni məzmun, ideya, struktur baxımından təhlil etmək.

6-2.1. Faktoloji qavrama. Oxuduğu mətndəki məlumatları müəyyənləşdirir.

6-2.1.1. Mətni oxuyarkən əsas məqamları xüsusi səs tonu ilə vurğulayır.

- Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir.
- Durğu işarələrinin cümlədə rolunu izah edir.
- Durğu işarələrini (vasitəsiz nitqdə istifadə olunan durğu işarələri, xitabdən sonra vergül və s.) nəzərə almaqla oxuyur.

6-2.1.2. Mətndəki məlumatları və onların ardıcılığını müəyyənləşdirir.

- Mətndə açıq şəkildə ifadə olunmuş səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyənləşdirir.
- Verilmiş fikirlərin mətnə uyğun olub-olmadığını müəyyənləşdirir.

- Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır.
- Mətnəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır.
- Verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır.
- Mətnin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edir.
- Mətnəki əsas məlumatları fərqləndirir.

6-2.1.3. Kontekstdən çıxış edərək mətnə tanış olmayan sözün mənasını müəyyən edir.

- Mətnin məzmunundan çıxış edərək sözlərin ümumi mənalari haqqında fikir yürüdür.
- Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı söz və ifadələrin mənasını müəyyən edir.
- Kontekstdən çıxış edərək məcazi mənalı sözləri müəyyən edir.
- Təqdim olunmuş məlumatlardan istifadə etməklə ifadələrin mənasını müəyyən edir.
- Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənalı sözün mətnəki mənasını müəyyən edir.
- Hərflərkibi oxşar olan sözlərin leksik mənasını fərqləndirir.

6-2.2. Şərhetmə və əlaqələndirmə. Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.

6-2.2.1. Mətnə fikirlər, faktlar və hadisələr arasındakı əlaqəni müəyyən edir.

- Obrazların davranışının səbəblərini və onların xarakterini mətnə istinad etməklə əsaslandırır.
- Mətni oxuyarkən müvafiq qeydlər götürür.
- Hadisə və ya faktlar arasında səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyən edir.
- Mətn haqqında fikirlərini mətnəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.
- Obrazların keçirdiyi hissələrin səbəbini onların düşdüğü situasiya ilə izah edir.

6-2.2.2. Mətnə fikirlər, faktlar və hadisələr arasındakı əlaqəni müəyyən edir.

- Müəllif ironiyasını müəyyənləşdirir və izah edir.
- Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir.
- Faktlardan çıxış edərək yaranmış situasiyanı izah edir.

6-2.3. Tənqidi tərakkür və yaradıcı yanaşma. Mətni ideya, məzmun, struktur və dil-üslub baxımından təhlil edir.

6-2.3.1. Mətnə əsas fikri müəyyənləşdirməyə kömək edən məqamları seçərək izah edir.

- Mətnə xarakterin inkişaf dinamikasını əsas ideya ilə əlaqələndirir.
- Xarakterin açılmasında bədii detalın rolunu izah edir və mətnin ideyası ilə əlaqələndirir.
- Mətnin ideyasının açılmasında xarakterlərin rolunu izah edir.
- Mətnə əsas fikri müəyyənləşdirməyə kömək edən məqamları seçir.
- Mətnəki əsas obrazın xarakterini müəyyənləşdirir.
- Mətni yazmaqda müəllifin məqsədini müəyyənləşdirir.

6-2.3.2. Mətnəki fikirlərin əsaslandırılmasında faktların rolunu izah edir.

- Müxtəlif mənbələrə istinad edərək fikrini əsaslandırır.
- Mətnəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir.
- Mətnə əsaslandırılmış fikri fərziyyə, ehtimal və mülahizələrdən fərqləndirir.
- Mətnəki faktları aid olduğu fikirlər üzrə qruplaşdırır.

6-2.3.3. Mətnin tərkib hissələrini və struktur elementlərini onun məzmunu ilə əlaqəli şərh edir.

- Bədii mətnin kompozisiyasında ekspozisiya, konfliktin (problemin) yaranması və həlli məqamlarını müəyyən edir.
- Klassik hekayə kompozisiyası ilə oxuduğu mətndə müəllifin kompozisiya priyomalarını müqayisə edir.
- Mətnin başlığını onun ideyası və əsas obrazın xarakteri ilə əlaqələndirir.
- Mətnin struktur elementlərini (başlıq, yarımbaşlıq, illüstrasiya, haşiyə, epigraf və s.) onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir.
- Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.

6-2.3.4. Mətni dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.

- Müəllifin mətndə istifadə etdiyi üslubi xüsusiyyətləri (yarımçıq cümlələr) və bədii priyomları (bədii detallar) müəyyən edir.
- Qeyri-bədii mətnlərdə bədii üsluba xas xüsusiyyətləri (məcazi mənalı sözlər, daxili monoloq və s.) müəyyənləşdirir.

6-2.3.5. Müxtəlif mətnləri mövzu, məzmun-struktur, ideya baxımından müqayisə edir.

- Oxuduğu və dinlədiyi mətnləri ideya və obrazlar baxımından müqayisə edir.
- Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnləri müəllif məqsədi və yanaşması baxımından müqayisə edir.
- Oxuduğu mətnləri ideya baxımından müqayisə edir.
- Qeyri-bədii mətnləri məzmun baxımından müqayisə edir.
- Eyni mövzuda olan bədii əsərləri, süjet və obrazları müqayisə edir.
- Bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmun və struktur baxımından fərqi izah edir.

6-2.3.6. Mətndəki fakt, hadisə və obrazlarla bağlı şəxsi mövqeyini bildirir.

- Mətni təxəyyülünə uyğun dəyişdirir, genişləndirir, davam etdirir.
- Mətndə ifadə olunmuş fikirlə bağlı mülahizəsini bildirir və onu əsaslandırır.
- Mətnlə bağlı fikirlərə münasibət bildirir.
- Oxuduğu əsərlə bağlı rəyini bildirir.
- Təhkiyəçini dəyişməklə mətni nəql edir.

6-3. YAZI

Yazı dil qaydaları sıx bağlı olan nitq bacarığıdır. Bu zaman həmçinin rabitəli mətn qurmaq və onu düzgün strukturlaşdırmaq bacarığına xüsusi diqqət yetirilir. Oxunmuş mətnlərin məzmun-struktur və dil-üslub baxımından analizi zamanı formalaşdırılan bacarıqlar yazıda tətbiq edilir. Hər bir mətn növünün özünəməxsus strukturu və üslub xüsusiyyətləri olur. Mətnin növü isə onun məqsədindən (informasiya vermək, izah etmək, inandırmaq və s.) asılı olur. Bu məqsədlə şagirdlərə müxtəlif tipli mətnlər yazmaq öyrədilir.

6-3.1. Yazı normaları. Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.

6-3.1.1. Mətn yazarkən bədii və qeyri-bədii mətnlərin struktur xüsusiyyətlərini nəzərə alır.

- İnformativ mətni mövzusunun asılı olaraq düzgün strukturlaşdırır. Məsələn, xronoloji mətnləri zaman ardıcılığı, qeyri-xronoloji mətnləri altmövzular – yarımbaşlıqlar üzrə strukturlaşdırır.
- Bədii və qeyri-bədii mətnlərin struktur elementləri arasındakı fərqi izah edir.

6-3.1.2. Yazısında ədəbi dilin normalarına riayət edir.

6-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri. Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.

6-3.2.1. Araşdırdığı mənbələrdən istifadə etməklə qeyri-bədii mətnlər yazır.

- Mövzu üzrə araşdırmalar əsasında informativ mətn yazır.
- Hər hansı bir mənbəyə əsaslanaraq izahedici mətn tərtib edir.
- Varlıq və hadisələri təsvir edən mətn yazır.
- Mövzu üzrə qeyri-xronoloji mətn yazır.

6-3.2.2. Tənqidi və yaradıcı təfəkkür nümayiş etdirməklə bədii və qeyri-bədii mətnlər yazır.

- Dinlədiyi mətnin ekspozisiyasını təxəyyülünə uyğun genişləndirməklə ifadə yazır.
- Mövzu ilə bağlı fikrini əsaslandıraraq mühakimə xarakterli mətn (esse) yazır.
- Oxuduğu hekayənin ekspozisiya hissəsini yazmaqla mətnin klassik strukturunu tamamlayır.
- Mətnin sonluğunu dəyişməklə yenidən yazır.
- Əsər qəhrəmanına məktub yazmaqla onun davranışına münasibət bildirir və tövsiyələr verir.
- Əsərdə hər hansı epizodu dəyişməklə davamını təxəyyülünə uyğun yazır.
- Arqumentativ mətni struktur elementlərinə müvafiq yazır.
- Tənqidi və yaradıcı təfəkkür nümayiş etdirməklə qeyri-bədii mətnin dil-üslubunu dəyişir.
- Fakt və hadisələrlə bağlı fikirlərini ifadə edən mətn qurub yazır.
- Janr tələblərini gözləməklə təxəyyülünə əsasən bədii mətn (hekayə, təmsil, rəvayət və s.) yazır.
- Qarşılaşdığı hadisələri və təəssüratlarını yazıda əks etdirir.
- Qeyri-bədii mətnin cəlbedici olması üçün tənqidi və yaradıcı təfəkkür nümayiş etdirməklə mətnin dil-üslubunu dəyişir.
- Münasibət bildirməklə esse yazır.

6-3.2.3. Sadə direktiv xarakterli mətnlər (fəaliyyət təlimatı) tərtib edir.

- Məqsədə uyğun olaraq sadə praqmatik mətnlər yazır.

6-3.2.4. Bir neçə mənbədən istifadə etməklə apardığı araşdırma layihəsinin nəticələrini tezislər şəklində təqdim edir.

6-4. DİL QAYDALARI

“Dil qaydaları” məzmun xəttində əsas standartlar dilçiliyin bəhsləri üzrə formalaşsa da, əsas məqsəd bu qaydaların yazılı və şifahi nitqdə tətbiqidir. Bir çox deklarativ qaydalar belə son nəticədə yazılı və şifahi nitqin ədəbi dilin normalarına uyğun olmasına xidmət edir. Bu baxımdan “Dil qaydaları” məzmun xəttinin əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- Söz və şəkilçilərin düzgün yazılışı;
- Durğu işarələrindən yerli-yerində istifadə olunması;
- Sintaksik konstruksiyaların düzgün qurulması və sözlərin düzgün qrammatik formada işlədilməsi;
- Zəngin söz ehtiyatından istifadə, söz və ifadələrin üsluba uyğun seçilməsi.

6-4.1. Orfoqrafiya və orfoepiya. Sözlərdə sait və samitlərin tələffüz və yazılış qaydalarına riayət edir.

6-4.1.1. Sözlərdə kar və cingiltli samitlərin deyilişi və yazılış qaydalarına əməl edir.

- Sözlərin sonunda *b, c, d, g* samitlərini düzgün yazır və tələffüz edir.
- Söz ortasında kar samitlərdən sonra gələn *k, t, p* və qoşa *qq* samitlərinin deyilişi və yazılış qaydalarına əməl edir.

- Sözlərdə *b*, *m* samitlərindən əvvəl gələn *n* samitinin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.

6-4.1.2. Səsdüşümü və səstartımı baş verən sözlərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir.

- Bəzi ikihecalı sözlərdə ikinci hecanın düşməsi qaydasına əməl edir.
- Mürəkkəb sözlərdə səsdüşümü hadisəsini izah edir: bacıoğlu [baco:ğlu].
- Qoşasaitli sözlərin deyiliş və yazılış qaydalarına riayət edir: daimi [dayimi]
- Uzun saitli sözlərin tələffüzü ilə bağlı qaydalara əməl edir.
- Bir *y* və iki *y* ilə yazılan sözlərin orfoepiya və orfoqrafiya normalarına əməl edir.
- Qoşa samitlə bitən sözlərin orfoepiya və orfoqrafiya normalarına əməl edir (fənn – fənlər, rəhm – rəhmdil).

6-4.1.3. Mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına riayət edir.

- Şəxs, yer və s. bildirən mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına əməl edir.

6-4.1.4. “L” samiti ilə başlanan şəkilçilərin yazılışı qaydalarına riayət edir.

- Sözlərdə -lar, -lı, -lıq, -la, -lan, -laş şəkilçilərinin yazılış və tələffüz qaydalarına riayət edir.
- Sözlərdə -la, -lə morfeminin (bağlayıcı, qoşma, zərf düzəldən şəkilçi) deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.

6-4.1.5. Xəbər vəzifəsində olan sözlərin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.

- -acaq² (deyəcəyəm, yazacağam), -mış⁴ (demişsən, yazmışsınız), -dır⁴ (maraqlıdır, gözləməlidir), -sınız⁴ (gəlirsiniz), -ır⁴ (vurullar), -ar² (vurallar) kimi səsdüşümü və səstartımı baş verən şəkilçilərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir.

6-4.1.6. Sözlərdə bəzi şəkilçi və morfemlərin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.

- “Tələ”, “mənbə” kimi sözlərdə mənsubiyyət şəkilçisinin yazılış qaydalarına əməl edir.
- Rəqəmlə yazılan miqdar saylarında mənsubiyyət şəkilçisinin ixtisarı qaydalarına əməl edir.
- Tərkibində alınma morfem (*tele*, *vitse*, *eks*, *-logiya* və s.) olan sözlərin bitişik və defislə yazılış qaydalarına riayət edir.

6-4.1.7. Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlərin yazılışı qaydalarına riayət edir.

- Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlərin defislə (tez-tez) və bitişik (addımbaaddım, gəlhagəl və s.) yazılma qaydalarına əməl edir.

6-4.1.8. Bəzi köməkçi nitq hissələrinin bitişik və ayrı yazılış qaydalarına riayət edir.

- Qoşma (*-tək*, *-dək* və s.) və bağlayıcıların (*ilə*, *halbuki* və s.) bitişik və ayrı yazılış qaydalarına riayət edir.

6-4.2. Qrammatika. Fikrin dəqiq ifadə olunmasında sözlərin qrammatik formalarının və sintaktik konstruksiyaların rolunu izah edir.

6-4.2.1. Kontekstdən çıxış edərək əsas nitq hissələrinin morfoloji tərkibini və semantikasını izah edir.

- Sözün başlanğıc formasını müəyyənləşdirir.
- Eyniköklü sözləri müəyyənləşdirir.
- Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlilik bildirən yiyəlik halını müəyyənləşdirir.
- Eyniköklü sözlərin yaranma yollarını izah edir.
- Numerativ sözlərin semantik xüsusiyyətlərini fərqləndirir.

6-4.2.2. Köməkçi nitq hissələrinin semantik xüsusiyyətlərini və cümlədə funksiyasını müəyyən edir.

- Kontekstdən çıxış edərək köməkçi nitq hissələrinin qrammatik omonimliyini (*-la, ilə* və s.) və sinonimliyini müəyyən edir (*və, ilə, ancaq, lakin* və s.).
- Qoşma və bağlayıcının qrammatik funksiyasını və məna növlərini müəyyən edir.

6-4.2.3. İsmi və feili birləşmələrin növlərini və yaranma yollarını müəyyən edir.

- Söz birləşməsinin növünü əsas tərəfin ifadə vasitəsinə görə müəyyənləşdirir.
- Sadə və mürəkkəb söz birləşmələrini fərqləndirir.
- Konkretlik (müəyyənlik) və ümumilik (qeyri-müəyyənlik) bildirən ismi birləşmələri fərqləndirir.
- Saylardan sonra gələn isimlərin təkdə və ya cəmdə işlənmə məqamlarını müəyyən edir.

6-4.2.4. Cümlədəki fikrin ifadə olunmasında baş və ikinci dərəcəli üzvlərin rolunu müəyyən edir.

- Cümlələrdə tamamlıq, zərflik və təyini, onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.

6-4.2.5. Cümlədə söz sırasını müəyyən edir.

- Məntiqi vurğudan asılı olaraq cümlədə uyğun söz sırasından istifadə edir.
- Cümlədə inversiyanın ekspressiv təsirini izah edir.

6-4.3. Puntuasiya. Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.

6-4.3.1. Bağlayıcılardan əvvəl və sonra vergül işarəsindən yerində istifadə edir.

- Mürəkkəb cümlə komponentlərinin arasında “ki” bağlayıcısının yerini müəyyən edir.

6-4.3.2. O, bu əvəzliyindən sonra vergül işarəsindən yerində istifadə edir.

- Cümlədə o, bu əvəzliliklərinin qrammatik funksiyasını müəyyənləşdirir.

6-4.4. Leksika. Sözlərin mənalarını anladığını nümayiş etdirir və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

6-4.4.1. Sözü morfoloji tərkibindən çıxış edərək mənasını müəyyənləşdirir və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirir.

- Söz tərkibindəki morfemlərin semantikasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyənləşdirir.
- Söz tərkibindən çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir.

6-4.4.2. Sözü izah edərkən hiperonim, sinonim və antonimlərdən istifadə edir.

- Sözü aid olduğu ümumi mənanı müəyyən edir (*kirpi – heyvan, köynək – geyim*).
- Sözü aid olduğu ümumi mənanı göstərməklə sözü izah edir.

6-4.4.3. Bədii mətnlərdə sadə məcazları və üslubi fiqurları müəyyən edir.

- Obrazın xarakterindən çıxış edərək mətnin başlığının məcazi mənalı sözlə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirir.
- Bədii mətndəki sadə üslubi fiqurları (leksik təkrirləri) müəyyən edir.
- Bənzətmə, mübaligə, alleqoriya kimi bədii ifadə vasitələrini fərqləndirir.

I YARIMİLDƏ MƏZMUN XƏTLƏRİNİN TƏDRİS VAHİDLƏRİ ÜZRƏ BÖLGÜSÜ

Fəsil	Oxu	Dinləmə	Danışma
1-ci bölmə. Fərd və toplum			
1	Söz vermişəm	“Şar” mətni	Təhkiyəçini dəyişməklə nəqlətmə
2	Sənin kimi olacağam	Mətnin davamı	Mətnin nəqli
3	Buqələmun		
4	O.Uayld. Sadiq dost		Müzakirə
1-ci bölmə üzrə ümumiləşdirici təkrar (Oxu və dil qaydaları)			
2-ci bölmə. Qədimdə yazı			
1	Piktoqramdan hərfərə		Təqdimat (ideoqramlar)
2	Rozetta daşının sirri	Tarixə qovuşan dillər	Debat
3	Qədim türk əlifbası Kültigin abidəsi	Azərbaycan əlifbası	
4	Qədimdə yazı materialları		Nəqlətmə
2-ci bölmə üzrə ümumiləşdirici təkrar (Oxu və dil qaydaları)			
3-cü bölmə. Mənəvi dəyərlər			
1	Vətən sağ olsun		Ssenari-tamaşa
2	Sonuncu dərs		
3	Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu?	İtə ataram, yada satmaram	
4	Ağdam Çörək Muzeyi		Cədvəl üzrə danışma
3-cü bölmə üzrə ümumiləşdirici təkrar (Oxu və dil qaydaları)			
4-cü bölmə. Qədim dünya: tarix və miflər			
1	Fironlar və ehramlar	Ehramları kim tikib?	Təqdimat. “Dünyanın yeddi möcüzəsi”
2	Troya müharibəsi	Homer məsələsi	“Homer məsələsi” mövzusunda diskussiya
3	Barbarlar və vandallar	“General olmağı arzula- mayan əsgər yaxşı əsgər deyil”	
4-cü bölmə üzrə ümumiləşdirici təkrar (Oxu və dil qaydaları)			

Yazı	Dil qaydaları	Akademik sözlər	Dərs
İfadə yazı. "Şar" mətni	Saitlərin deyilişi və yazılışı: səsdüşümü və səstərtimi	• ekspozisiya • düyün • konflikt • kulminasiya • açılma • final	4
Mətnin ekspozisiya hissəsinin yazılması	Saitlərin uzun tələffüzü	• bədii detal	4
Hekayənin sonluğunun yazılması	Sözlərdə samitlərin deyilişi və yazılışı		4
Mətnin sonluğunu dəyişməklə yazı	Leksik və qrammatik mənə	• kinayə	4
			1
Arqumentativ mətn	Alınma sözlərin bitişik və defislə yazılması	• piktoqrafiya • ideoqrafiya • fonoqrafiya	4
	Qoşa samitlə bitən sözlərin deyilişi və yazılışı	• hiperonim • hiponim	4
	Mürəkkəb adlar (şəxs və yer adları)		4
Mətnə giriş və sonluq hissələrin yazılması	Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlər		3
			1
	Sözün başlanğıc forması		4
Hekayə	Eyniköklü sözlər		4
	Söz birləşmələri İsmi və feili birləşmələr		4
	Qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik hal		4
			1
Fironların lənəti	Qoşma. Qoşmaların orfoqrafiyası		5
	Qoşmaların sinonimliyi və omonimliyi	• Mifologiya • moderator • diskussiya • opponet	4
	Bağlayıcılar		4
			1

II YARIMILDƏ MƏZMUN XƏTLƏRİNİN TƏDRİS VAHİDLƏRİ ÜZRƏ BÖLGÜSÜ

Fəsil	Oxu	Dinləmə	Danışma
5-ci bölmə. İncəsənət və informasiya			
1	Danışan ilmələr	Buta	Şəkil üzrə danışma
2	Rəqslərin dili		
3	Mirəli Mirqasimov	Səssiz ifa	
4	Qoca aşpaz	“Ay işığı” sonatası” necə yarandı?	Təqdimat
5-ci bölmə üzrə ümumiləşdirici təkrar (Oxu və dil qaydaları)			
6-cı bölmə. Ədəbiyyatda fantastika			
1	Doktor Salvator ittihamları rədd edir	Amfibiya adam	
2	Görünməz adam	Qriffinin etirafları	Rollu oyun
3	Skellingq	Hörümçək adam	Müzakirə
4	Yaddaş	Gələcək şəhər	
6-cı bölmə üzrə ümumiləşdirici təkrar (Oxu və dil qaydaları)			
7-ci bölmə. Nəqliyyatda ixtiralar			
1	Avtomobil necə yarandı?	Avtomobil markaları və onların yaradıcıları	
2	Havada uçuş		
3	Relslər üzrərində hərəkət	Metropoliten	Şəkil üzrə danışma
4	Gələcəyin nəqliyyatı	Elektromobilin tarixi	
7-ci bölmə üzrə ümumiləşdirici təkrar (Oxu və dil qaydaları)			
8-ci bölmə. Kitabın tarixi			
1	Qədimdə kitab işi	Zər qədrini zərgər bilər	
2	Kitab çapı	Yavaş-yavaş tələs	
3	Naşirlər və oxucular		Təqdimat: “Azərbaycan nəşriyyatları”
4	Müasir kitablar		Debat: Diaqramın şərh
8-ci bölmə üzrə ümumiləşdirici təkrar (Oxu və dil qaydaları)			

Yazı	Dil qaydaları	Akademik sözlər	Dərs
Təsviri mətn	Saylardan sonra gələn isimlərin təkdə və cəmdə olması		4
İnformativ mətn	Numerativ sözlər		4
	Tamamlıq		4
Esse. Arqumentlərlə əsaslandırma	Qeyri-müəyyən təsirlik hal		4
			1
Hekayə	Hal şəkilçisi qəbul etməyən isimlər		5
	Təyin		3
	Zərflik		4
	Söz birləşmələri cümlə üzvü kimi		4
			1
İnformativ (xronoloji) mətn	Cümlədə söz sırası	<ul style="list-style-type: none"> • inversiya • məntiqi vurğu 	4
Hava şarının ixtirası (informativ mətn)	Xəbər vəzifəsində olan feillərin deyilişi və yazılışı		3
İfadə	"L" samiti ilə başlayan bəzi şəkilçilərin tələffüzü		3
	Mənsubiyyət şəkilçisinin yazılışı		4
			1
Qədimdə və müasir dövrdə kitab işi (qeyri-xronoloji mətn)	"Ki" bağlayıcı və ədat kimi		4
	"O" və "bu" əvəzlilərindən sonra vergül		4
			3
			2
			1

5. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi

Tədrisin tərkib hissəsi olan qiymətləndirmə həm müəllimə, həm də şagirdə məqsədə doğru irəliləyiş haqqında məlumat verir. Bu məlumatlardan çıxış edərək müəllim tədris prosesini necə davam etdirmək barədə qərarlar qəbul edir.

Qiymətləndirmənin növləri, prosedur qaydaları, forma və üsulları haqqında müxtəlif mənbələrdə xeyli sayda metodik tövsiyələr və direktiv göstərişlər var. Lakin bir məqamı daim diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır: **qiymətləndirmə elə təşkil olunmalıdır ki, təhsil mərhələsinin əvvəlindən sonuna qədər hər bir şagirdin nailiyyətləri haqqında fikir söyləmək mümkün olsun.** “Şagird nailiyyətləri” dedikdə təhsil proqramında təsbit olunmuş məzmun standartları – bilik və bacarıqlar nəzərdə tutulur. Beləliklə, həmin standartlarda əks olunan hədəflər qiymətləndirmə zamanı meyarə çevrilir.

Diaqnostik qiymətləndirmə müvafiq təhsil mərhələsi üçün nəzərdə tutulan ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Hər bir bölmənin ilk dərində diaqnostik qiymətləndirmə keçirmək tövsiyə olunur. Belə ki, müəllim tədris prosesini səmərəli qurmaq, diferensial təlim strategiyasını düzgün müəyyənləşdirmək üçün hər bir şagirdin nitq bacarıqları, söz ehtiyatı və dil bilgiləri haqqında aydın təsəvvürə malik olmalıdır.

Formativ qiymətləndirmə imkan verir ki, müəllim “əlini daim şagirdin nəbzində saxlasın”. Bu qiymətləndirmə müəllimə növbəti mərhələ üçün təlimin strategiyasını müəyyənləşdirməyə kömək edir. Qiymətləndirmənin meyarları isə müvafiq mərhələnin əvvəlində qoyulmuş məqsədlərdən asılıdır.

Metodik vəsaitdə hər bir dərindən sonra qiymətləndirmə cədvəli verilir ki, burada qiymətləndirmə meyarı və qiymətləndirmə üçün tədris materialı (tapşırıq) qeyd olunur. Hər bir dərindən təlim nəticəsi sonda müvafiq bacarığı ölçmək üçün qiymətləndirmə meyarı kimi götürülür.

Summativ qiymətləndirmə vasitəsilə tədris vahidi ərzində şagirdlərin müxtəlif məzmun əldə etdikləri bilik və bacarıqların səviyyəsi müəyyən edilir. Bu qiymətləndirmə üçün materiallar müəllimlər və ya məktəb tərəfindən hazırlanır. Azərbaycan dili üzrə summativ qiymətləndirmə materialları, adətən, oxu, dinləmə və dil qaydaları məzmun xətlərini əhatə edir. Danışma üzrə şagirdin səviyyəsi tədris vahidi boyu müşahidələr nəticəsində müəyyən edilir.

Dərs	Mövzu	Məzmun xətləri	Dərslik səh.	İş dəftəri səh.	MV səh.
1-ci fəsil					
1	Söz vermişəm	Oxuyub-qavrama	6-8	3	18
2	Söz vermişəm	Danışma	8-9	4	19-20
3	Şar	Dinləmə	9	5	20-21
4	Sözlərdə saitlərin deyilişi və yazılışı: səsdüşümü, səstərtimi	Dil qaydaları	10	6	21-22
2-ci fəsil					
1	Sənin kimi olacağam	Oxu	11-13	7	22-23
2	Sənin kimi olacağam	Oxuyub-qavrama	13-14	8	23-24
3	Sənin kimi olacağam	Danışma	14	9	24-25
4	Saitlərin uzun tələffüzü	Dil qaydaları	15	10	25-26
3-cü fəsil					
1	Buqələmun	Oxu	16-18	11	26-27
2	Buqələmun	Oxuyub-qavrama. Danışma	18	12	27-28
3	Buqələmun	Oxu. Yazı	19	13	28-29
4	Samitlərin tələffüzü	Dil qaydaları	20	14	29
4-cü fəsil					
1	Sadiq dost	Oxu	21-24	15	30
2	Sadiq dost	Danışma	24-25	16	30-32
3	Sadiq dost	Yazı	25	17	32
4	Söz ortasında yanaşı gələn samitlərin yazılışı	Dil qaydaları	26	18	32-33
Ümumiləşdirici təkrar			27	19	33-34

1-ci fəsil

1-ci dər. Söz vermişəm

- Dərslük: səh. 6-8
- İş dəftəri: səh. 3

Təlim məqsədləri:

1. Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir (st. 6-2.1.1).
2. Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyənləşdirir (st. 6-2.1.2).
3. Mətnin məzmunundan çıxış edərək sözlərin ümumi mənaları haqqında fikir yürüdür (st. 6-2.1.3).
4. Əsər qəhrəmanına məktub yazmaqla onun davranışına münasibət bildirir və tövsiyələr verir (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdləri danışma fəaliyyətinə cəlb etmək üçün yönəldici suallar verir.

Tapşırıq a, b. Suallarla bağlı kiçik müzakirə keçirilir. Müəllimin yönəldici sualları ilə şagirdlər toplumun etimadını qazanmaq üçün dürüstlük, məsuliyyət hissi, verdiyi sözə əməl etmək kimi dəyərlərin vacibliyini qeyd edirlər.

– “Söz danışıqdan keçər” atalar sözünü necə başa düşürsünüz?

– Verdiyiniz sözün üstündə durursunuzmu?

– Bütün çətinliklərə baxmayaraq, verdiyi sözü yerinə yetirən insanları necə qiymətləndirirsiniz?

Şagirdlər tapşırıqda qoyulmuş suallara cavab verməklə mövzu haqqında fikirlərini bildirirlər.

Oxu

6-2.1.1. “Söz vermişəm” mətni üzrə iş.

Səssiz oxu. Əvvəlcə şagirdlər onlara verilmiş vaxt ərzində “Söz vermişəm” mətnini səssiz oxuyurlar. Bu zaman obrazların nitqinə diqqət edir, onların keçirdiyi hisslərlə tanış olurlar.

Rollu oxu. Müəllim obrazların nitqini şagirdlər arasında bölüşdürür. Bu dəfə şagirdlər mətni səsli oxuyurlar. Müəllim oxu zamanı şagirdlərin jest və mimikalardan yerində, düzgün istifadə etməsinə diqqət edir, obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə görə necə səsləndirmələrini müşahidə edir.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq c (dərslük). Mətnədən məlum olur ki, şərti olaraq uşaq çavuş rütbəsindədir və o, əmri marşaldan alıb. Onunla dialoqa girən zabit isə

mayor rütbəsindədir. Tapşırıqda qoyulmuş sualı cavablandırmaq üçün mətnədən aşağıdakı cümləyə diqqət yetirmək lazımdır: Bu anda mən qorxdum ki, uşaq deyəcək: “Axı mən əmri marşaldan almışam”. Deməli, rütbələrin ardıcılığı belə olmalıdır: çavuş – mayor – marşal.

Tapşırıq ç (dərslük). **Cavab:** Şagirdlər mətndəki obrazları səciyyələndirməklə “humanist” sözünün mənasını anladıklarını nümayiş etdirirlər.

Oxuyub-anlama

6-2.1.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). **Cavab:** 2-ci və 4-cü suallara mətnə cavab yoxdur.

Tapşırıq b (iş dəftəri). **Cavab:**

..., çətin vəziyyətə düşmüşdü: hava qaralmışdı, amma o, evlərinə gedə bilmirdi.

..., çünki o, qarovulçu idi və evi qorumağa söz vermişdi.

..., çünki uşaq əmri “marşal”dan almışdı. Onu daha yüksək rütbəli şəxs postdan çıxara bilərdi.

..., çünki uşaq mayor rütbəli şəxsdən əmr aldı.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq c (iş dəftəri). Aşağı siniflərdə şagirdlər məktubun struktur elementləri ilə tanış olublar (salamlama, məktubu yazmağın səbəbi, fikir, düşüncə və tövsiyələr). Xatırlatmaq tövsiyə edilir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir.	“Söz vermişəm” mətni
Mətnin məzmunundan çıxış edərək sözlərin ümumi mənalarını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c (dərslük)
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Obrazın davranışına münasibət bildirməklə məktub yazır.	Tapşırıq c (iş dəftəri)

2-ci dər. Söz vermişəm

- Dərslik: səh. 8-9
- İş dəftəri: səh. 4

Təlim məqsədləri:

1. Təhkiyəçini dəyişməklə mətni nəql edir (st. 6-2.3.6).
2. Müəllif ironiyasını müəyyənləşdirir və izah edir (st. 6-2.2.2).
3. Baş qəhrəmanın xarakterindəki əsas cəhəti müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.1).
4. Bədii mətnin kompozisiyasında ekspozisiya, konfliktin (problemin) yaranması və həlli məqamlarını müəyyən edir (st. 6-2.3.3).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim keçən dərstdə oxunmuş "Söz vermişəm" mətnini xatırlatmaq üçün frontal sorğu keçirir. Frontal sorğu zamanı aşağıdakı suallardan istifadə edilə bilər:

- Yaşlı adam parkda hansı hadisənin şahidi oldu?
- Oğlan nə üçün ağlayırdı?
- Yaşlı adam oğlana necə kömək etdi?

Oxuyub-qavrama

6-2.3.1. Tapşırıq a (dərslik). Cavab: b variantı (məsuliyyətini).

Tapşırıqda verilmiş bir neçə xüsusiyyət oğlanın xarakterinə aiddir. Məsələn, oyun yoldaşları evə getsə də, oğlanın hələ də qarovulçuluq etməsi sadəlvhlükdür. Qaranlıqdan qorxmaması onun cəsarətli olduğunu göstərir. Lakin müəllifin məqsədi onun məsuliyyətli olmasını nəzərə çatdırmaqdır. Oyun olsa belə, söz veribsə, yerinə yetirməlidir.

6-2.2.2. Tapşırıq b (dərslik). Mətnə obrazın düşüncələri ("Düz deyir də. Axı o, çavuşdur. Mənim isə heç hərbi rütbəm də yoxdur. Onu yalnız zabit postdan çıxara bilər"), əslində, həqiqi mənada ifadə olunmayıb. Burada ironiyayı xatırladan üslubi fiqurdan istifadə edilir. Şagirdlər tapşırıqda verilmiş cümlələrlə mətnin müvafiq hissəsini müqayisə edərək ironiyayı müəyyən etməlidirlər.

6-2.3.6. Tapşırıq c (dərslik). Cavab təxminən belə ola bilər: Uşağın nə haqda düşünməsi mətnə təsvir edilməyib. Çünki hadisələr başqa şəxsin dilindən nəql olunur. Həmin şəxs isə bu məqamda uşağın yanında deyildi.

Əgər hadisələr uşağın dilindən nəql olunsaydı,

onun düşüncələrindən də danışardı. Məsələn, bəlkə, uşaq öz-özünə düşünərdi: "Görəsən, hara getdi? Hava da qaralır. Yəqin ki, parkda daha heç kim yoxdur. Yox, axı dedi ki, bir dəqiqə gözlə. Bəs birdən qayıtmazsa?"

Tapşırıq ç (dərslik). 5-ci sinifdə şagirdlər təhkiyə və təhkiyəçi anlayışı ilə tanış olublar. Müəllim təhkiyə və təhkiyəçi anlayışı haqqında məlumatları şagirdlərə xatırlatmaq tövsiyə edilir. Cavab təxminən belə ola bilər: Mən parkda gəzirdim. Bir neçə oğlan mənə yanaşdıb dava-dava oynamağı təklif etdi. Oğlanları tanımasam da, dava-dava oynamaq fikri məni cəlb etdi. Əvvəlcə qərargaha toplaşdıb vəzifə bölgüsü apardıq. Aramızda yaşca böyük olan oğlan dedi ki, o, marşaldır, qərarları da o verəcək. Mən isə çavuş idim. Mənim vəzifəm silah anbarını qorumaq idi. Silah anbarının qarşısında qarovul çəkirdim. Bir azdan gözümə heç kim dəymədi. Əvvəlcə düşündüm ki, yəqin, kəşfiyyata gediblər. Amma aradan xeyli vaxt keçsə də, heç kimdən xəbər yox idi. Hava da yavaş-yavaş qaralırdı. Düzü, çox həyəcanlanmışdım. Yəqin, atam, anam da mənə görə narahat idilər. Amma silah anbarını yiyəsiz qoyub gedə bilməzdim. Axı mən söz vermişdim, hərbi sözü. Artıq çox gec idi. Nə qədər çalışsam da, göz yaşlarımı saxlaya bilmirdim. Birdən ağacların arxasından bir şəxs mənə yaxınlaşdı. Ağlamağımın səbəbini soruşdu. Olanları ona danışdım. Bir az düşündü. Sonra da çıxıb getdi. Bəs nə üçün getdi axı?! Birdən qayıtmasa, nə edəcəyəm? Daha ətrafda heç kim yox idi. Yarım saatdan sonra həmin şəxs yanında bir hərbi ilə geri qayıtdı. O, mayor idi. Çox sevindim. Mən yüksəkrütbəli bir şəxsdən "Azadsan!" əmrini almalı idim. Yoxsa postu özbaşına necə tərk edərdim? Vəzifəmi sona qədər yerinə yetirdiyim üçün çox sevinirdim.

6-2.3.3. Tapşırıq d (dərslik). Dərslikdə təqdim edilmiş oxu mətninin strukturuna əsasən yaşlı bir şəxsin skamyada əyləşib kitab oxuması mətnin ekspozisiyasını təşkil edir. Uşağın postu tərk etmək istəməməsi ilə düyn (ziddiyyət) yaranır. Şagirdlərin təhkiyəçini dəyişməklə nəql etdikləri mətnə isə oğlanların əsərin qəhrəmanına yanaşdıb dava-dava oynamağı təklif etmələri mətnin ekspozisiyasını təşkil edir. Bu dəyişiklik təhkiyəçidən asılıdır.

İş dəftərində təqdim edilmiş tapşırıqlar şagirdlərin mətnin struktur elementləri haqqında aldıkları biliklərin möhkəmləndirilməsinə yönəldilib.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: 1 – ekspozisiya;

2 – düyün; 3 – hadisələrin inkişafı; 4 – kulminasiya; 5 – açılma; 6 – final.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab:

Ekspozisiya: Hava qaralan zaman şəhər başında bir nəfər skamyada əyləşib kitab oxuyurdu.

Düyün: Uşaq evə gedəcək, yoxsa bağda qalacaq?

Hadisələrin inkişafı: Uşağın evə getməsi üçün zabit tapmaq lazımdır.

Kulminasiya: Uşaq zabitin sözünə qulaq asacaq mı?

Açılma: Uşaq zabitin əmrinə tabe olur.

Final: Baş qəhrəman dürüst və məsuliyyətli insandır.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Baş qəhrəmanın xarakterindəki əsas cəhəti müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətnə ironiyanı müəyyənləşdirir və izah edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətni təxəyyülünə uyğun dəyişdirir, genişləndirir, davam etdirir.	Tapşırıq c, ç (dərslük)
Mətnin kompozisiyasında problemin yaranması və həlli məqamlarını müəyyən edir.	Tapşırıq d (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)

3-cü dər. Şar

- Dərslük: səh. 9
- İş dəftəri: səh. 5

Təlim məqsədləri:

1. Dinlədiyi mətnə obrazların davranışından çıxış edərək onları səciyyələndirir (st. 6-1.1.3).

2. Oxuduğu və dinlədiyi mətnləri ideya və obrazlar baxımından müqayisə edir (st. 6-2.3.5).

3. Dinlədiyi mətnin ekspozisiyasını təxəyyülünə uyğun genişləndirməklə ifadə yazır (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim yönəldici suallar vasitəsilə şagirdləri müzakirəyə cəlb edir:

– Sözünü tutmayan insanlarla qarşılaşmısınız mı?

– Bu zaman hansı hissləri keçirmisiniz?

Dinləmə

Müəllim dinləmə mətnini səsləndirir:

ŞAR

Balaca bir oğlan şar satan kişinin yanında dayanıb rəngbərəng şarlara baxırdı. Şarlar isə quş kimi havaya dartınırdı.

Oğlan üzünü satıcıya tutub yavaşca dilləndi:

– Əmi, mənim bir danə də şarım yoxdur.

– Pulun necə, varmı? – deyə şar satan soruşdu.

– Yooo...

– Pulun olanda gələrsən, – deyə satıcı üzünü yana çevirdi.

Birdən necə oldusa, külək bir neçə şarı havaya qaldırdı. Şarlar yaxınlıqdakı ağacın budağına ilişdi.

Şar satan çaşdı. Ağacdakı şarlara baxıb oğlana dedi:

– O şarları düşürə bilsən, birini sənə verərəm.

Oğlan ayaqqabılarını və köynəyini çıxarıb bir tərəfə tulladı. Pişik cəldliyi ilə ağaca dırmaşdı. Şarların budağa ilişən saplarını açdı və onları düşürdü. Amma şarlardan ən gözəli budağın elə yerinə ilişmişdi ki, ona əli çatmadı. Satıcı dedi:

– Sağ ol, sən qoçaq oğlansan.

– Amma birini mənə verməliydiniz...

– Hə, – deyə kişi öskürdü. – O ağacda qalan şar var ha, bax o sənindir. Düşürə bilirsənsə, götür apar.

Oğlan yolun qırağında oturdu. Uzaqlaşan satıcının arxasınca baxıb öz-özünə dedi:

– Eybi yoxdur, qoy belə olsun. Ağaca ilişsə də, bilirəm ki, mənim də bir şarım var.

6-1.1.3. Tapşırıq a, b (iş dəftəri). İş dəftərindəki tapşırıqları yerinə yetirməklə şagirdlər dinlədikləri mətni faktoloji baxımdan qavradıqlarını nümayiş etdirir, əsas obrazları səciyyələndirirlər.

6-2.3.5. Tapşırıq a (dərslük). Cavab: Hər iki mətn hekayə janrındadır. Hər iki hekayənin baş qəhrəmanı uşaqdır. Hər iki mətnə məsuliyyətdən, verilmiş sözü tutmaqdan danışılır. Mətnlərin ideyası eynidir: Sözübütövlük insana şərəf, hörmət qazandırır.

“Söz vermişəm” hekayəsində qəhrəman humanist insanlarla qarşılaşır. “Şar” hekayəsində isə qəhrəman verdiyi sözü tutmayan, xəsis insanla qarşılaşır.

“Söz vermişəm” hekayəsinin baş qəhrəmanı uşaq olsa da, çox məsuliyyətlidir, sonuna qədər əzmkarlıq göstərir və verdiyi sözü tutur. “Şar” hekayəsindəki satıcı yetkin yaşa çatmış, amma bu

mənəvi dəyərə sahib olmayan biridir.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq b (dərslük). Bu tapşırıq mətnin struktur elementlərini təkrarlamağa və ifadə yazıya hazırlığa xidmət edir. Cavablar təxminən belə ola bilər:

Ekspozisiya: Bir kişi şar satır, balaca bir oğlan şarlara baxır.

Düyun: Uşaq şar istəyir, amma almağa pulu yoxdur.

Hadisələrin inkişafı: Bir neçə şar havaya qalxıb ağacın budaqlarına ilişir. Oğlan şar satanla şərt kəsir və ağaca qalxır.

Kulminasiya: Oğlan şarları düşürüb satıcıya verir, amma bir şar ağacda qalır.

Açılma: Şar satan uşağa şar vermir.

Final: Oğlan ağacdakı şarın ona məxsus olması ilə təskinlik tapır.

Tapşırıq c (dərslük). Tapşırıq şagirdlərin mətnin strukturu haqqında aldıkları biliklərin möhkəmləndirilməsinə yönəldilib, eyni zamanda yaradıcı təfəkkürün inkişafına xidmət edir.

Müəllimin nəzərinə! Bütün hekayələr eyni struktura malik deyil. Bəzi hekayələrdə struktur elementlərindən bəzisi verilməyə bilər. Və yaxud hekayə düyünlə başlaya bilər. “Şar” hekayəsində ekspozisiya çox qısa (birinci iki cümlə), burada hadisənin baş verdiyi məkan və zaman haqqında məlumat verilmir. Onu yalnız təsvir etmək olar.

Şagirdlər mətn əsasında ifadə yazarkən ekspozisiya hissəsini təxəyyüllərinə uyğun genişləndirməlidirlər. Həmin hissə belə ola bilər: Axsamtərəfi idi. Seymur parkda gəzirdi. Ətrafda çoxlu insan var idi. Birdən gözü camaatın arasında əlində rəng-bərəng şarlar tutmuş kişiye sataşdı.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinlədiyi mətnə obrazların davranışından çıxış edərək onları səciyyələndirir.	Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Oxuduğu və dinlədiyi mətnləri ideya və obrazlar baxımından müqayisə edir.	Tapşırıq a (dərslük)

Dinlədiyi mətnin ekspozisiyasını təxəyyülünə uyğun genişləndirməklə ifadə yazır.

Tapşırıq b (dərslük)

4-cü dərslük. Sözlərdə saitlərin deyilişi və yazılışı: səsdüşümü, səsartımı

- Dərslük: səh. 10
- İş dəftəri: səh. 6

Təlim məqsədləri:

- Bəzi ikihecalı sözlərdə ikinci hecadakı saitin düşməsi qaydasına əməl edir (st. 6-4.1.2).
- Mürəkkəb sözlərdə səsdüşümü hadisəsini izah edir: bacıoğlu [baco:ğlu] (st. 6-4.1.2).
- Qoşasaitli sözlərin deyiliş və yazılış qaydalarına riayət edir: daimi [dayimi] (st. 6-4.1.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərə saitlər və saitlərin növlərini, eləcə də kök və şəkilçi anlayışını xatırladır.

Dil qaydaları

6-4.1.2. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər aşağı siniflərdə sözün tərkibi haqqında aldıkları bilgilərə əsasən tapşırıqda verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırırlar. Birinci və ikinci sətirdəki sözlərin köklərini müqayisə edirlər.

Müəllim “Yadda saxla” rubrikasındakı məlumatları şərh edir, nümunələr əsasında bəzi ikihecalı sözlərdə ikinci saitin düşməsinin səbəbini izah edir.

Tapşırıq b (dərslük). **Cavab:** ismin (hal şəkilçisi); nəslin (mənsubiyyət şəkilçisi); qədrin (mənsubiyyət, hal şəkilçiləri); könlüm (mənsubiyyət şəkilçisi).

Müəllim “Yadda saxla” rubrikasındakı məlumatları şərh edir, nümunələr əsasında bəzi mürəkkəb sözlərdə səsdüşümünün səbəbini izah edir.

Tapşırıq c (dərslük). **Cavab:** 1 – c; 2 – a; 3 – b.

Müəllim “Yadda saxla” rubrikasındakı məlumatları şərh edir, nümunələr əsasında qoşa saitli sözlərdə səsartımının səbəbini izah edir.

Tapşırıq ç (dərslük). **Cavab:** c variantı.

İş dəftərindəki tapşırıqlar şagirdlərin səsdüşümü və səsartımı haqqında aldıkları biliklərin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

İş dəftərindəki tapşırıqlar mənimsədilmiş qaydaların tətbiqinə xidmət edir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Bəzi ikihecalı sözlərdə ikinci hecanın düşməsi qaydasına əməl edir.	Tapşırıq b (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Mürəkkəb sözlərdə səsdüşümü hadisəsini izah edir.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq c (iş dəftəri)
Qoşasaitli sözlərin deyiliş və yazılış qaydalarına riayət edir.	Tapşırıq ç (dərslük) Tapşırıq ç (iş dəftəri)

2-ci fəsil

1-ci dər. Sənin kimi olacağam

• Dərslük: səh. 11-13 • İş dəftəri: səh. 7

Təlim məqsədləri:

1. Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir (st. 6-2.1.1).
2. Verilmiş fikirlərin mətnə uyğun olub-olmadığını müəyyənləşdirir (st. 6-2.1.2).
3. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı söz və ifadələrin mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
4. Mövzu ilə bağlı fikrini əsaslandıraraq mühakimə xarakterli mətn (esse) yazır (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim lövhəyə “ideal” sözünü yazır. Bu sözün mənası izah olunur.

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər tapşırıqda qoyulmuş suallara cavab verir, nümunələr söyləməklə öz idealları haqqında fikirlərini əsaslandırırlar.

6-2.1.1. Oxu

Rollu oxu. Müəllim obrazların nitqini şagirdlər arasında bölüşdürür. Şagirdlər mətni səslə oxuyurlar. Müəllim oxu zamanı şagirdlərin jest və mimikalardan yerində, düzgün istifadə etməsinə diqqət edir, obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə görə necə səsləndirmələrini müşahidə edir.

Oxuyub-qavrama. Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq b (dərslük). Cavab: 1 – narkoz; 2 – reanimasiya.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: Nisyə söhbət – həyata keçə bilməyən, qeyri-real. Nağdı qoyub nisyə dalınca getmək – asan, real işi qoyub ağır, qeyri-real işdən yapışmaq.

Tapşırıq ç (dərslük). Tapşırıqın uğurla yerinə yetirilməsi üçün şagirdlərin diqqətini *sükan* sözünün izahına yönəltmək tövsiyə edilir: Sükan nədir? Hansı əşyaların sükanı var? Sükanın funksiyası nədir?

Cavab: Uğurla icra edilmiş bir işin eyni şəkildə davamını arzulayarkən bu ifadədən istifadə olunur.

Müəllimin nəzərinə! “Əhməd haradadır?” bədii filmindən “Sükanı belə saxla!” ifadəsinin işləndiyi epizodu nümayiş etdirmək tövsiyə edilir. “Sükanı belə saxla!” ifadəsi

dəsinin işləmə biləcəyi situasiyalara nümunələr: kimsə imtahanı əla qiymət alanda; kimsə uğurlarına görə mükafat alanda; kimsə olimpiadada uğur qazananda.

Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlərin cavabı təxminən belə ola bilər: Həkimlər üçün iş saati yoxdur, çünki xəstələrə yardım etmək üçün istənilən vaxt iş başında olmalıdırlar.

6-2.1.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab:

A) Mətnin məzmununa uyğundur.

- Oğlu atası ilə fəxr edirdi.
- Ata təcrübəli cərrah idi.
- Müəllim həkimin şagirdinin atası olduğunu

bilirdi.

B) Mətnin məzmununa ziddir.

• Oğlan mühəndis olmaq istəyirdi. Əslində, atası kimi həkim olmaq istəyirdi.

C) Mətnə öz əksini tapmayıb, amma ola bilər.

• Əməliyyat olunan xəstə müəllimin qardaşı idi.

• Müəllim həkimin şagirdinin atası olduğunu bilirdi.

• Xəstəyə ürək əməliyyatı lazım idi.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: 1. Oğlu atasına bənzəmək istəyirdi, çünki o, atasını təcrübəli həkim, eyni zamanda mərhəmətli insan hesab edirdi. 2. Ata vicdan əzabı çəkirdi, çünki oğlunun düşündüyü kimi deyildi.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər “Həyatda kimə oxşamaq istərdim” mövzusunda esse yazırlar.

Müəllimin nəzərinə! Yazı fəaliyyətinə başlamadan öncə esse yazının xüsusiyyətləri xatırladılır:

- 1) Esse yazarkən mövzu haqqında fikirlərinizi bildirin.
- 2) Arqumentlər gətirməklə fikirlərinizi əsaslandırın.
- 3) Mətni giriş, əsas və nəticə hissəsi olmaqla strukturlaşdırın.
- 4) Uyğun yerlərdə müvafiq modal sözlərdən istifadə edin (*məncə, mənim fikrimcə* və s.).

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
-----------------	--------------------

Dialogi mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir.	“Sənin kimi olacağam” mətni (dərslük)
Kontekstə əsasən tanış olmadığı söz və ifadələrin mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq b, c, ç, d (dərslük)
Verilmiş fikirlərin mətnə uyğun olub-olmadığını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Mövzu ilə bağlı fikrini əsaslandıraraq mühakimə xarakterli esse yazır.	Tapşırıq c (iş dəftəri)

2-ci dərslük. Sənin kimi olacağam

- Dərslük: səh. 13-14
- İş dəftəri: səh. 8

Təlim məqsədləri:

1. Mətnə xarakterin inkişaf dinamikasını əsas ideya ilə əlaqələndirir (st. 6-2.3.1).
2. Müəllifin mətnə istifadə etdiyi üslubi xüsusiyyətləri (yarımçıq cümlələr) və bədii priyomları (bədii detallar) müəyyən edir (st. 6-2.3.4).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim keçən dərslərdə oxunmuş “Sənin kimi olacağam” mətnini xatırlatmaq üçün frontal sorğu keçirir:

- Mətnə hansı obrazlar iştirak edir?
- Oğlanın ideali kim idi?
- Ata nə üçün narahat idi?
- Problem necə həll olundu?

6-2.3.4. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərin diqqəti üç nöqtəyə yönəldilir.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlər aşağı siniflərdə üç nöqtə və bu durğu işarəsinin müxtəlif funksiyaları haqqında məlumat alırlar. Müəllim həmin bilgiləri xatırlatmaq üçün aşağıdakı nümunələrdən istifadə edə bilər.

- 1) Fikrin bitmədiyini bildirir. Məsələn:
 - Səhv yazmışam. Yəqin ki, izahı diqqətlə dinləməmişəm.
 - Dinləmişəm, amma...
 - Amma nə?

2) Danışanın həyəcanlı olduğunu əks etdirir. Məsələn: Mən... mən... belə demək istəmədim....

Bəzən sitatların müəyyən hissəsinin ixtisar edildiyini göstərir. Məsələn: Heydər Əliyev

demişdir: "...Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam".

Bu xatırlatma şagirdləri tapşırığı uğurla yerinə yetirməyə istiqamətləndirəcək.

Cavab: Sual işarəsi və üç nöqtə burada sual ifadə olunduğunu, lakin fikrin bitmədiyini bildirir. Əslində, burada nəzərdə tutulan fikir belədir: "Siz oğlumun müəllimisiz?"

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlərin cavabı təxminən belə ola bilər: Müəllif bu cümlələrlə atanın narahatlıq keçirdiyini çatdırmaq istəyir. Şagirdlərin ilkin fikirlərindən sonra müəllim "Glossari" rubrikasındakı məlumatı şərh edir, *bədii detal* haqqında məlumat verir.

6-2.3.1. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər tapşırıqdakı sualı cavablandırır və fikirlərini əsaslandırırlar.

Tapşırıq ç (dərslük). Cavablar təxminən belə ola bilər: Oğlunun onu ideal seçməsi atanı rahat etdi. Öz davranışlarını xatırlayıb utandı. Səhvlərini tez bir zamanda düzəltməyə çalışdı. Oğlunun etibarı, düşüncələri atanı dəyişdi.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavablar təxminən belə ola bilər:

Oğlunun atası haqqında düşüncələri:

- Kasıbları təmənnəsiz müalicə edir, ehtiyacı olanlara pulsuz dərmanlar verir.

Əslində atanın tutduğu mövqe:

- Pul ödəmədiyinə görə ağır xəstəyə kömək etmək istəmir.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavablar təxminən belə ola bilər:

Obrazın təqdimatı: Ata təcrübəli, şöhrət qazanmış həkimdir. O, şəhər klinikalarının birində cərrahdir.

Hekayənin əvvəlində atanın xarakteri: Etinasız, anlayışsız.

Əsaslandırma: İmkansızlıqdan həyatını itirmək təhlükəsi olan xəstəni təmənnəsiz əməliyyat etmir.

Hekayənin sonunda atanın xarakteri: Qayğıkeş, yardımsevər, anlayışlı, humanist.

Əsaslandırma: Ata xəstəxananın qaydalarına əhəmiyyət vermədən xəstəni əməliyyat edir. Öz səhvini anlayıb üzr istəyir.

Obrazın xarakterinin dəyişməsinin səbəbi: Oğlunun düşündüyü kimi olmaq istəyirdi. Oğlunun etimadını, inamını doğrultmaq istəyirdi.

Obraza münasibətim: Səhvini anlayıb üzr istəməsi ata obrazına hörmətimi artırdı. Nə yaxşı ki,

oğlu ilə söhbət etdi və səhvini başa düşüb bir insanı ölümdən xilas etdi.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Müəllifin mətnədə istifadə etdiyi üslubi xüsusiyyətləri (yarımçıq cümlələr) və bədii priyomları (bədii detallar) müəyyən edir.	Tapşırıq a, b (dərslük)
Mətnədə xarakterin inkişaf dinamikasını əsas ideya ilə əlaqələndirir.	Tapşırıq c, ç (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)

3-cü dərs. Sənin kimi olacağam

- Dərslük: səh. 14
- İş dəftəri: səh. 9

Təlim məqsədləri:

1. Şəkillər əsasında oxuduğu mətni xronoloji ardıcılıqla nəql edir (st. 6-1.3.1).

2. Klassik hekayə kompozisiyası ilə oxuduğu mətnədə müəllifin kompozisiya priyomalarını müqayisə edir (st. 6-2.3.3).

3. Oxuduğu hekayənin ekspozisiya hissəsini yazmaqla mətnin klassik strukturunu tamamlayır (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim frontal sorğu vasitəsilə "Sənin kimi olacağam" mətninin məzmununu xatırladır.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər hekayə xəritəsini tamamlamaqla "Sənin kimi olacağam" hekayəsinin məzmununu mənimsədiklərini nümayiş etdirirlər.

Oxuyub-qavrama (struktur təhlili)

Bu dərstdə əsas məqsəd süjetlə fabulanın fərqləndiyi və klassik hekayə kompozisiyasının pozulduğu bir mətnin struktur özəlliklərini araşdırmaqdır. Hekayənin süjet xətti belədir:

- Bir məktəbli var, atası həkimdir.
- Baş həkim işləyən ata ağır xəstə qəbul edir, lakin ödəniş olmadığına görə onu əməliyyat etmir. Xəstənin qohumunun yalvarışlarına məhəl qoymur.

- Həmin gün oğul məktəbdə inşa yazır və atası ilə fəxr etdiyini bildirir. Müəllim onun inşasını tərifləyir.

• Axşam uşaq atasına inşası haqqında danışır. (Mətn bu hissə ilə başlayır)

• Oğlunun sözlərindən sonra ata öz hərəkətini xatırlayıb xəcalət çəkir. Xəstəxanaya zəng edib xəstəni əməliyyata hazırlamağı tapşırır.

• Ata xəstəni əməliyyat edir. Xəstənin qohumu ilə söhbət zamanı məlum olur ki, bu qadın onun oğlunun müəllimidir.

Lakin hekayənin fabulası fərqlidir. Bir sıra hadisələr sonradan obrazların dialoqu və düşüncələri vasitəsilə nəql olunur.

6-2.3.3. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərin ilkin fikirlərindən sonra müəllim *“Diqqət et”* rubrikasındakı məlumatı şərh edir. *“Sənin kimi olacağam”* mətninə istinad edərək fikrini nümunələrlə izah edir. Ata və oğul arasındakı dialoqlara əsasən mətndə bu obrazlar haqqında məlumat almaq mümkündür. Ata həkimdir. Xəstəxanada cərrah işləyir. Peşəkar həkimdir. Oğul məktəblidir, çalışqandır.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq b (dərslük). Tapşırıq şagirdlərin mətnin strukturu haqqında aldıkları biliklərin möhkəmləndirilməsinə yönəldilib. Tapşırıq eyni zamanda yaradıcı təfəkkürün inkişafına xidmət edir.

Müəllimin nəzərinə! Müəllimə mətnin struktur elementlərini şagirdlərə xatırlatmaq tövsiyə edilir. *“Sənin kimi olacağam”* mətninin ekspozisiya hissəsi verilməmişdir. Şagirdlər mətnin ekspozisiya hissəsini təxəyyüllərinə uyğun yazacaqlar. Mətnin ekspozisiya hissəsində hadisələrin yeri, zamanı və əsas obrazlar haqqında məlumat verilməlidir. Bu hissə təxminən belə ola bilər:

Rəsul altıncı sinifdə oxuyurdu. Onun anası müəllim, atası isə həkim idi. Hər ikisinin işi çox olurdu. Xüsusilə atasının. Atasını işdən gec gəlirdi. Bəzən isə evə gəlməyi ilə xəstəxanaya qayıtması bir olurdu.

Qapının zəngi çalındı. Rəsul gözlükdən baxıb atasını görəndə çox sevindi. Nə yaxşı! Bu gün o, evə tez gəlmişdi. Tələsik qapını açıb atasının qucağına tullandı.

Danışma

6-1.3.1. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər illüstrasiyalara əsasən *“Sənin kimi olacağam”* hekayəsini hadisələrin xronoloji ardıcılığına uyğun nəql edirlər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnin tərkib hissələrini və struktur elementlərini onun məzmunu ilə əlaqəli şərh edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Oxuduğu hekayənin ekspozisiya hissəsini yazmaqla mətnin klassik strukturunu tamamlayır.	Tapşırıq b (dərslük)
Verilmiş mövzuya və ya situasiyaya uyğun mətn qurub nəql edir.	Tapşırıq c (dərslük)

4-cü dər. Saitlərin uzun tələffüzü

- Dərslük: səh. 15
- İş dəftəri: səh. 10

Təlim məqsədləri:

1. Uzun saitli sözlərin tələffüzü ilə bağlı qaydalara əməl edir (st. 6-4.1.2).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər tapşırıqda təqdim edilmiş sözləri tələffüz edirlər. Bu sözlərdə işlənmiş *a* saitinin tələffüzünü müqayisə edirlər. *Mədə* və *mədən* sözlərinin birinci hecasındakı *a* saiti digərlərinə nisbətən uzun tələffüz edilir.

Dil qaydaları

6-4.1.2. Müəllim *“Yadda saxla”* rubrikasında verilmiş məlumatları şərh edir. Nümunələrlə qaydanı izah edir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab:

[Niza:mi], [mö:tərizə], [e:lan], [tə:til], [xəzi:nə], [nümu:nə], [za:bit].

Müəllim bildirir ki, bəzi sözlərdə saitlərin uzun tələffüz edilməsi sözün mənasını dəyişir. Növbəti tapşırıq bu qaydanı mənimsətməyə kömək edir.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: 1. Koroğlu bir dəli nəre çəkdi, dağ-daş titrədi.

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlərin cavablarından sonra müəllim onların diqqətini *“Yadda saxla”* rubrikasına yönəldir və buradakı məlumatları şərh edir.

Tapşırıq d (dərslük). Cavab: maaş, təbii, camaat, mətbəə, inşaat.

Tapşırıq e (dərslük). Tapşırıq şagirdlərin diqqətini uzun saitli sözlərlə qoşasaitli sözlərin fər-

qinə yönəldir.

Cavab: tarix, təəssüf, təmir, maarif, mənəfət.

Tapşırıq ə (dərslük). **Cavab:** 1 – təəccübləndirmişdi; 2 – məruzə; 3 – inşaatçılar.

Müəllimin nəzərinə! Qoşasaitli sözlərin siyahısını tərtib etmək və bu sözlərin imlasını yazdırmaq tövsiyə edilir.

İş dəftərindəki tapşırıqlar mənimsədilmiş qaydaların tətbiqinə xidmət edir.

İş dəftərində verilmiş krosvordun cavabı: 1 – camaat; 2 – mətbəə; 3 – təbii; 4 – etibar; 5 – saat; 6 – maaş; 7 – minarə; 8 – mədən; 9 – ədalətli; 10 – inşaat.

Bir saiti uzun tələffüz olunan sözlər: etibar, mədən, ədalətli, minarə.

Qoşa saiti uzun tələffüz olunan sözlər: camaat, təbii, mətbəə, maaş, saat, inşaat.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Uzun saitle sözlərin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.	Dərslükdə və iş dəftərində təqdim edilmiş tapşırıqlar

3-cü fəsil

1-ci dər. Buqələmun

• Dərslük: səh. 16-18 • İş dəftəri: səh. 11

Təlim məqsədləri:

1. Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).

2. Mətnin başlığını onun ideyası və əsas obrazın xarakteri ilə əlaqələndirir (st. 6-2.3.3).

3. Söz tərkibindəki *-kar* morfeminin semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir (st. 6-4.4.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim lövhədə *riyakarlıq* sözünü yazıb soruşur:

– Bu sözü necə izah edərdiniz? (ikiüzlülük)

– Bu sözün əksmənalı qarşılığı hansı söz ola bilər? (səmimiyyət)

– Oxuduğunuz əsərlərdə hansı obrazlar riyakarlıq edir?

Oxu

6-2.3.3. Tapşırıq a (dərslük). Tapşırıq şagirdlərin diqqətini mətnin başlığına yönəldir. Əsərin adının baş qəhrəmanın xarakteri, əsas detal və ya ideya ilə əlaqələndiyi nəzərə çatdırılır.

Cavab: 1 – b; 2 – c; 3 – a.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlərə buqələmun haqqında kiçik mətn təqdim olunub. Şagirdlərin diqqətini buqələmunun rəngini dəyişmə səbəblərinə yönəltmək lazımdır.

Cavab: Mövqeyini tez-tez dəyişən ikiüzlü insanlar buqələmun adlandırılır.

Müəllimin nəzərinə! Bu tapşırıq növbəti dərstdə təhlil zamanı mətndəki əsas obrazın xarakterini başlıqla əlaqələndirməyə və əsas ideyanı müəyyənləşdirməyə xidmət edir.

Şagirdlər təyin olunmuş vaxt ərzində “Buqələmun” mətnini səssiz oxuyurlar.

Söz ehtiyatı

Oxu zamanı “Söz boğçası”ndakı sözlərin mənası izah edilir. Şagirdlər əvvəlcə sözləri kontekstə əsaslanaraq izah etməyə çalışır, daha sonra isə lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirirlər.

6-4.4.1. Tapşırıq c (dərslük). **Cavab:** ikiüzlü insan. “Buqələmun” hekayəsinin baş qəhrəmanı Oçumelov vəzifəcə özündən yüksək olan generaldan qorxduğu üçün mövqeyini tez-tez dəyişir, ri-

yakarlıq edir.

6-2.1.2. İş dəftərindəki tapşırıqlar vasitəsilə şagirdlərin faktoloji qavrama bacarıqları yoxlanılır.

Tapşırıq a. Cavab: 1 – ç; 2 – c; 3 – b; 4 – a; 5 – d.

Tapşırıq b. 1-ci və 5-ci suallara mətnə cavab yoxdur.

Tapşırıq c. Cavab: d variantı (II, IV, V, III, I).

Tapşırıq ç. Cavab: 1 – Y; 2 – Y; 3 – D; 4 – D; 5 – D; 6 – D.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnin başlığını onun ideyası və əsas obrazın xarakteri ilə əlaqələndirir.	Tapşırıq a, b (dərslük)
Söz tərkibindəki <i>-kar</i> morfeminin semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq c (dərslük)
Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq a, b, c, ç (iş dəftəri)

2-ci dər. Buqələmun

- Dərslük: səh. 18
- İş dəftəri: səh. 12

Təlim məqsədləri:

1. Xarakterin açılmasında bədii detalın rolunu izah edir və mətnin ideyası ilə əlaqələndirir (st. 6-2.3.1).

2. Bədii mətnin kompozisiyasında ekspozisiya, konfliktin (problemin) yaranması və həlli məqamlarını müəyyən edir (st. 6-2.3.3).

3. Obrazın xarakterindən çıxış edərək mətnin başlığının məcazi mənalı sözlə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirir (st. 6-4.4.3).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim keçən dərstdə oxunmuş “Buqələmun” mətnini xatırlatmaq üçün frontal sorğu keçirir:

- Nə üçün Xryukin iti qovurdu?
- Oçumelov kim idi?
- Oçumelov nə üçün gülünc vəziyyətə düşdü?
- Oçumelov nə üçün Xryukinə acıqlandı?

6-4.4.3. Tapşırıq a (dərslük). Cavab: *Buqələmun* sözü burada məcazi mənada işlənmişdir. He-

kayənin baş qəhrəmanı öz mövqeyini tez-tez dəyişən, riyakar xarakterli biridir. Yazıçı buqələmun adlı heyvanın rəngini dəyişməsi xüsusiyyətinə əsaslanaraq hekayəni belə adlandırır.

6-2.3.1. Tapşırıq b (dərslük). Oçumelovun bir neçə dəfə paltosunu soyunub-geyinməsinin təsviri bədii detaldır. Müəllif bununla obrazın həyəcanlandığını, qərarlı olduğunu, fikrini tez-tez dəyişməsinə oxucunun diqqətinə çatdırmaq istəyir. Buqələmun tez-tez rəngini dəyişdiyi kimi baş qəhrəman da tez-tez paltosunu geyinib-soyunur.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: Riyakar – Oçumelov özündən vəzifəcə aşağı insanların qarşısında cəsarətli, yüksək vəzifəli qarşısında isə qorxaqdır. Yaltaq – general Jiqalov və onun qardaşı haqqında yaltaqcasına xoş sözlər söyləyir. Kobud – köməkçisi polis nəfəri Yeldirin, zərgər Xryukinlə kobud rəftar edir. Qəddar – əsərdə haqqında danışılan itin sahibsiz olduğunu biləndə yazdığı gəlmədən onu məhv etməyə qərar verir. Qorxaq – itin sahibinin general Jiqalov olduğunu biləndə qorxudan tez fikrini dəyişir. Ədalətsiz – itin sahibinin yüksəkrütbəli şəxs olduğunu nəzərə alaraq ədalətsiz qərar verir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər Oçumelov və Xryukin obrazları haqqında fikirlərini yazırlar.

6-2.3.3. Tapşırıq ç (dərslük). **Tapşırıq b (iş dəftəri).** Tapşırıqlar şagirdlərin mətnin struktur elementləri haqqında aldıkları biliklərin möhkəmləndirilməsinə yönəlib.

Ekspozisiya: Polis müfəttişi Oçumelov əynində təzə şinel, qoltuğunda paket bazar meydanına doğru irəliləyirdi. Bir polis nəfəri onun arxasınca gedirdi. Hər yer sükuta qərq olmuşdu. Dükənlərin açıq qapıları həsrətlə müştəri gözləyirdi.

Düvün: Küçə itin Xryukinin barmağını dişləməsi ilə konflikt yaranır.

Hadisələrin inkişafı: Müfəttiş Oçumelov hadisənin şahidi olur.

Kulminasiya: Aşpazın gəlişi. İt generalın qardaşının imiş.

Açılma: Oçumelov qərar verir: it cəzalandırılmayacaq.

Final: Camaatın Xryukinə istehzası. Oçumelovun hədəsi.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Obrazın xarakterindən çıxış edərək mətnin başlığının məcazi mənalı sözlə ifadə olunduğunu müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Xarakterin açılmasında bədii detalın rolunu izah edir və mətnin ideyası ilə əlaqələndirir.	Tapşırıq b, c (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Bədii mətnin kompozisiyasında ekspozisiya, konfliktin (problemin) yaranması və həlli məqamlarını müəyyən edir.	Tapşırıq ç (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)

3-cü dər. Buqələmun

- Dərslük: səh. 19
- İş dəftəri: səh. 13

Təlim məqsədləri:

1. Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
2. Mətnin sonluğunu dəyişməklə yenidən yazır (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim keçən dərstdə oxunmuş “Buqələmun” mətnini, mətnin mövzusunu, ideyasını xatırladır.

6-2.1.2. Tapşırıq a (dərslük). Cavab: b variantı (düşündürmək).

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: “Hədiyyə” adlı hekayə gözlənilməz sonluqla bitir. Oxucu Cimin Dellaya məhz uzun saçlar üçün daraq alacağını gözləmir. “Dəniz qorxusu” adlı hekayə isə nəsihətəməz sonluqla bitir. Hekayədə baş verən hadisələrdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, insan çətin vəziyyətə düşməyə qədər yaşadığı rahatlığın qədrini bilməz.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq c (dərslük).

Müəllimin nəzərinə! Mətnin struktur elementləri xatırladılır. Şagirdlər “Buqələmun” hekayəsinin sonluğunu (finalını) müəyyən edirlər: “Aşpaz it ilə birlikdə oradan uzaqlaşdı. Camaat Xryukinə istehza edirdi. Oçumelov hirsə: “Bunun əvəzini səndən çıxacağam”, – deyər Xryukini acıladı”.

Daha sonra şagirdlər “Buqələmun” hekayəsinin sonluğunu yenidən yazırlar. Tapşırıq qruplarla yerinə yetirilir. Bir qrup hekayəni

gözlənilməz, digər qrup isə nəsihətəməz sonluqla bitirir. Tapşırıq şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünə əsasən yerinə yetirildiyi üçün müxtəlif variantlarda yazıla bilər.

Gözlənilməz sonluğa aid nümunə: Elə bu vaxt generalın qardaşı öz xanımı ilə bazar meydanında göründü. Onlar dükanların vitrininə baxa-baxa izdihama doğru irəliləyirdilər. Generalın xanımı sevimli itin xaltasından yapışmışdı. Oçumelov bir qarşısında tir-tir titrəyən, bir də generalın yanında güvənlə addımlayan itə baxdı. Nə qərar verəcəyini bilməyən Oçumelovun gülüşü üzündə donmuşdu.

Nəsihətəməz sonluğa aid nümunə: Elə bu vaxt camaatın arasından bir yaşlı kişi üzünü Oçumelova tutub dedi: Sözünlən ağası olmayanı xalq dinləməz. Bir də, unutma ki, ədalət olmayan yerdə nizam-intizam da olmaz!

Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin yaradıcı təfəkkürlərinin və yazı bacarıqlarının inkişafına yönəlib.

Nəsihətəməz sonluğa aid nümunə: Bu hadisədən illər keçmişdi. Bir gün balaca bir uşaq babası ilə kəndə gedirdi. Hava günəşli və çox isti idi. İsti onları yormuşdu. Onlar bulağın suyundan içib ağacın kölgəsində dincəldilər.

Uşaq dedi:

– Ay baba, nə yaxşı bu kölgəlik var, yoxsa isti bizim nəfəsimizi kəşmişdi.

Baba gülümsədi:

– “Çox sağ ol”u kölgəyə yox, ağacı əkənə demək lazımdır.

– Kim əkib ki?!

– Hər kim əkibsə, savab iş görüb. Dinimizdə deyilir ki, bir ağacdan insanlar, heyvanlar və ya quşlar istifadə edərsə, o ağacı əkən üçün bir savab olar.

Gözlənilməz sonluğa aid nümunə: Mərdan əmi səhərdən axşama kimi öz kiçik bostanında işləyirdi. Bostanın yaxınlığından balaca bir bulaq axırdı. Yolçular həmişə bu bulağın yanında ayaq saxlayır, onun suyundan doyunca içirdilər. Bulağın başında kölgəlik yox idi. Mərdan əmi yolun kənarında bir söyüd ağacı əkdə. Ağac böyüdü. Onun yaşıl budaqları ətrafa kölgə saldı. İndi yolçular həm bulaqdan su içə, həm də söyüdünl kölgəsində dincələ bilirdilər.

Bu hadisədən illər keçmişdi. Mərdan əmi artıq çox qocalmışdı. Artıq əkin işləri ilə məşğul ola bilmirdi. Artıq kənddə qalmağının bir səbəbi qalma-

mişdi. Ona görə də şəhərə nəvələrinin yanına köçmüşdü.

Mərdan baba şəhərə köçdüyü günün səhəri kənd camaatı qərribə bir mənzərə ilə qarşılaşdı: Mərdan əminin əkdüyü ağac bir gecənin içində qurquru qurumuşdu.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq a (dərslük) Tapşırıq b (dərslük)
Mətnin sonluğunu dəyişməklə yenidən yazır.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)

4-cü dər. Samitlərin tələffüzü

- Dərslük: səh. 20
- İş dəftəri: səh. 14

Təlim məqsədləri:

1. Sözlərin sonunda *b, c, d, g* samitlərini düzgün yazır və tələffüz edir (st. 6-4.1.1).
2. Söz ortasında kar samitlərdən sonra gələn *k, t, p* və qoşa *qq* samitlərinin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.1).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər cingilti və kar samitlərə aid cədvəli tamamlamaqla samitlər haqqında bilgilərini xatırlayırlar.

Dil qaydaları

6-4.1.1. Müəllim "Yadda saxla" rubrikasındakı məlumatları şərh edərək şagirdlərə söz sonunda cingilti samitlərin yazılışı və tələffüzü haqqında məlumat verir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: dərd çəkmək, ahəng qanunu, cavab vermək.

Müəllim "Yadda saxla" rubrikasındakı məlumatları şərh edərək şagirdlərə söz ortasında gələn qoşasamitli sözlərin yazılışı və tələffüzü haqqında məlumat verir.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: ixtira, mürəkkəb, tappıltı, tüstü, hətta, səkkiz.

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: itki, mütəkkə, taq-qıltı, təşəkkür, asta, guppultu.

Tapşırıq d (dərslük). Cavab: c variantı (zəhmətkeş).

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: palıd.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: 1 – saman; 2 – tələ; 3 – poz; 4 – kül.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

- kitab satışı, kitabın üzü
- şabalıd bişirmək, şabalıdı saçlar
- pələng saxlamaq, pələngin dərisi
- kərpic satmaq, kərpic yığmaq

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab: ç variantı (taxta).

Tapşırıq d (iş dəftəri). Cavab: köçkün, bitki, hoppanmaq, xəstə, tüstü.

Tapşırıq e (iş dəftəri). Cavab: 1 – cavab; 2 – mütəkkəyə; 3 – iştirak.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sözlərin sonunda <i>b, c, d, g</i> samitlərini düzgün yazır və tələffüz edir.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)
Söz ortasında kar samitlərdən sonra gələn <i>k, t, p</i> samitlərinin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir (seçki, hətta və s.).	Tapşırıq c, ç, d (dərslük) Tapşırıq ç, d, e (iş dəftəri)

4-cü fəsil

1-ci dər. Sadiq dost

- Dərslik: səh. 21-24 • İş dəftəri: səh. 14

Təlim məqsədləri:

1. Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
2. Obrazların davranışının səbəblərini və onların xarakterini mətnə istinad etməklə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).
3. *Sui, ego, alter, -ist* morfemlərinin semantik mənasından çıxış edərək həmin morfemlərin iştirakı ilə düzələn sözləri izah edir (st. 6-4.4.1).

Mövzuya yönəlmə

Müəllim lövhəyə *sədaqət, vəfa, etibar, səmiyyə* sözlərini yazır. Şagirdlər həyatdan nümunələr gətirməklə bu sözləri izah edirlər.

Tapşırıq a (dərslik). Şagirdlər tapşırıqda qoyulmuş suallara cavab verir, oxuduqları əsərlərdən nümunələr söyləməklə (“Qaraca qız”, “İlk addım”, “Cəmil + Mahir” və s.) fikirlərini əsaslandırırlar.

Oxu

“Sadiq dost” mətni. Şagirdlər təyin edilmiş vaxt ərzində mətni səssiz oxuyurlar. Oxu zamanı tanış olmayan sözləri kontekstə əsaslanaraq izah edir, daha sonra isə lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirirlər.

Oxuyub-qavrama. Söz ehtiyatı

6-4.4.1. Tapşırıq b (dərslik). Şagirdlər kontekstdən və sözün morfoloji tərkibindən çıxış edərək sözün mənasını müəyyənləşdirirlər.

Cavab: *Sui*-istifadə – başqalarının xoş münasibətindən, tutduğu vəzifədən şəxsi mənafeyi üçün istifadə. *Altruist* – öz mənafeyinə zidd olsa belə, başqalarına yardım edən adam. *Egoist* – özünü bəyənen, özünü yüksək tutan, ancaq özünü, öz mənafeyini düşünən adam; xudbin.

Mətnəki sözlər izah olunduqdan sonra müəllim izah olunan morfemlərin iştirakı ilə düzələn başqa sözlər üzərində iş apara bilər: *sui-qəsd*, alternativ.

6-2.1.2. Tapşırıq c (dərslik). Şagirdlər suallara cavab verməklə faktoloji qavrama bacarıqlarını nümayiş etdirirlər.

Tapşırıq ç (dərslik). Şagirdlər *Hyuqun* tapşırıqlarını mətnəki ardıcılığa uyğun sadalayaraq həmin epizodları nəql edirlər. Bununla da mətn-

dəki hadisələrin ardıcılığını müəyyənləşdirirlər.

Cavab:

1. Hansın bağçasından bir səbət dolusu gül istəyir. 2. Hansı un satmağa bazara göndərir. 3. Anbarın damını təmir etməyi tapşırır. 4. Həkimini çağırmaq üçün qonşu kəndə göndərir.

Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri). Tapşırıqlar şagirdlərin “Sadiq dost” mətnini nə qədər diqqətlə oxuduqlarını yoxlamağa yönəlmişdir.

Düzgün cavablar: a tapşırığı – 2, 4, 6; b tapşırığı – e variantı (tarlada); c tapşırığı – d variantı (həkim).

6-2.2.1. Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab:

..., çünki bu vaxtlar bağçada çiçək olmurdu.

..., çünki o, sualı ilə *Hyuqun* egoist davranışına işarə edirdi.

..., çünki *Hyuqun* ona əl arabası söz verməklə özünə borclu çıxarmışdı.

..., çünki qaranlıqda yolu seçə bilmirdi.

Tapşırıq d (iş dəftəri). Cavab: 1. Hans səhərdən axşamacan bağçada çalışırdı. 2. Hans *Hyuqun* evinin damını həvəslə təmir etdi.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
<i>Sui, ego, alter, -ist</i> morfemlərinin semantik mənasından çıxış edərək həmin morfemlərin iştirakı ilə düzələn sözləri izah edir.	Tapşırıq b (dərslik)
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq c, ç (dərslik) Tapşırıq b, c (iş dəftəri)
Obrazların davranışının səbəblərini və onların xarakterini mətnə istinad etməklə əsaslandırır.	Tapşırıq ç, d (iş dəftəri)

2-ci dər. Sadiq dost

- Dərslik: səh. 24-25 • İş dəftəri: səh. 16

Təlim məqsədləri:

1. Müəllif ironiyasını müəyyənləşdirir və izah edir (st. 6-2.2.2).
2. Mətnə istinad etməklə əsas obrazların xarakterini müəyyənləşdirir və əsərin ideyası ilə əlaqə-

ləndirir (st. 6-2.3.1).

3. Əsər qəhrəmanına məktub yazmaqla onun davranışına münasibət bildirir və tövsiyələr verir (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim keçən dərstdə oxunmuş “Sadiq dost” mətnini xatırlatmaq üçün frontal sorğu keçirir:

- Hans kim idi? O nə işlə məşğul olurdu?
- Hyuq hansı işin sahibi idi?
- Hans nə üçün qış fəslində əziyyət çəkirdi?
- Hans ehtiyacdan nələri satmışdı?
- Hyuq Hansa hansı əşyasını hədiyyə etdi?
- Hyuq bu əşyanın əvəzində Hansdan nə istədi?

Oxuyub-qavrama

6-2.3.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərin cavabı təxminən belə ola bilər:

1. Dost yolunda boran olar, qar olar.

Hans Hyuqu özünə dost bildiyinə görə onun üçün əlindən gələni edir. Məsələn, həkim çağırmaq üçün fırtınada, qaranlıqda yol qət edir.

2. Dost dostu dar gündə sınıyar.

Bu atalar sözü hər iki obrazın davranışına aiddir. Hans dar günün dostu kimi sınaqdan çıxsa da, Hyuq yalnız xoş günün dostu olduğunu nümayiş etdirir.

3. Dostam səninlə pulun qurtaranacan.

Payız gələndə, Hansın bağçasında çiçəklər solanda Hyuq heç onu yada salmır, ona baş çəkmir.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər ata və oğulun fikirlərinə münasibət bildirirlər.

Müəllimin nəzərinə! Diqqət yetirmək lazımdır ki, şagirdlər münasibət bildirərkən, sadəcə, “düz deyir”, “səhv deyir” yox, “Hyuqun oğlu haqlıdır, çünki...”, “Hyuq özünə haqq qazandırmaya çalışır, əslində isə ...” kimi ifadələrdən istifadə etsinlər.

Tapşırıq c (dərslük). Epizodlardan görürük ki, Hans Hyuqun bütün tapşırıqlarını yerinə yetirir. Çünki dostunun xətrinə dəymək, incitmək istəmir. Hekayə boyu bütün davranışları ilə dostluğa sadiq olduğunu nümayiş etdirir. Hansın əksinə olaraq isə Hyuq dostunun bu münasibətindən sui-istifadə edir. Sonunda ölümünə səbəb olur. Hyuq kimi dırnaqarası dostları vaxtında tanımaq, onlardan gen gəzmək lazımdır.

Şagirdlər şifahi şəkildə obrazlara münasibət bildirdikdən sonra fikirlərini ümumiləşdirib iş dəftərindəki “a” tapşırığını yerinə yetirirlər.

6-3.2.2. Tapşırıq ç, d, e (dərslük). Tapşırıqlar

əsərdəki xarakterləri müzakirə etməyə və onları əsas fikirlə əlaqələndirməyə xidmət edir.

Tapşırıq e (dərslük). “*Diqqət et*” rubrikası.

Müəllimin nəzərinə! Tapşırığı yerinə yetirməzdən əvvəl müəllim şagirdlərin diqqətini “*Diqqət et*” rubrikasına yönəldir və *konflikt* sözünün mənasını izah edir. Şagirdlərin cavablarını dinlədikdən sonra ümumiləşdirmə edərək onların nəzərinə çatdırır ki, bir çox əsərlərdə obrazlar arasında açıq qarşıdurma olur. Lakin “Sadiq dost” əsərində əsas obrazlar *dost* kimi təqdim edilsə də, onlar arasındakı düzgün qurulmayan münasibət əsl konfliktidir.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Hansın xarakteri şifahi şəkildə müzakirə olunduqdan sonra şagirdlər ona məktub yazaraq məsləhətlərini verirlər. Bu zaman “ç” tapşırığında verilmiş atalar sözlərindən istifadə etmək tövsiyə olunur.

- Dost dostu tən gərək, tən olmasa gen gərək.

Hans, sən payız-qış aylarında çətinlik çəkirdin. Hyuq isə səni bu vaxtlar heç axtarmırdı. Gərək onun bu hərəkətindən yaxşı dost olmadığını anlayardın. Hyuqun *dostluq* anlayışına münasibəti səndən çox fərqlənir. Yalnız öz mənafeyi üçün çalışan insanlardan uzaq durmaq lazımdır.

- Dost arası pak gərək.

Hans, xatırlayırsan, Hyuq sənə vermək istədiyi arabanın əvəzinə bir səbət dolusu çiçək istədi. Səbət çox iri idi. Sən düşündün ki, onu ağzınacan doldursan, satmağa gülün qalmayacaq. Amma bu haqda Hyuqa heç nə demədin. Kaş, fikirlərini ilk gündən Hyuqa bildirəydin. Bəlkə, Hyuq da sənə münasibətdə daha diqqətli olardı.

- Dost dostun eybini üzünə deyər.

Hans, gərək ilk gündən Hyuqa öz narazılığını bildirəydin. Səhvlərini izah edəydin.

- Örtülü bazar dostluğu pozar.

Hans, narazılığını gizlətdiyin üçün münasibətiniz pozuldu. Dostlar aralarında hər bir məsələyə aydınlıq gətirməlidirlər.

6-2.2.2. Tapşırıq ə, f, g (dərslük).

Müəllimin nəzərinə! Tapşırığı yerinə yetirməzdən əvvəl müəllim şagirdlərin diqqətini “*Qlossari*” rubrikasına yönəldir və *kinayə* sözünün mənasını izah edir.

Tapşırıq ə: Düzgün olmayan davranışlar nümayiş etdirsə də, müəllif Hyuqu tez-tez tərifləyir. Bu da oxucunun diqqətini cəlb edir, düşündürür: axı Hyuq tərifə layiq deyil.

Tapşırıq f: Müəllif burada *sadiq* sözünü kinayə ilə işlədir. Hyuqu tərifiyləmlə oxucuda ona qarşı mənfi münasibət yaradır.

Tapşırıq g:

“Doğrudan da, Hyuq Hansa o qədər bağlanmışdı ki, bağçasının yanından qucaq dolusu çiçək dərməmiş keçməzdi” cümləsi ilə müəllif Hyuqun Hansa olan dostluq münasibətini deyil, tamahkar olmasını ifadə edir.

“– Həddindən artıq əliaçıqlıq etdiyimi bilirəm. Çoxu əl arabamı sənə verdiyim üçün mənə axmaq deyəcək, amma mən hamı kimi ola bilmərəm. Zənnimcə, dostluğun mahiyyəti alicənablıqdır” cümlələrində Hyuqu əliaçıq, alicənab adlandıraraq kinayə ilə onun xəsis, eqoist olduğunu vurğulayır.

“– Bu mənim üçün ağır itkidir. Demək olar ki, ona öz arabamı vermişdim. Əlbəttə, çalışacağam ki, daha heç kimə yaxşılıq etməyim. Yoxsa sonra əziyyətini çəkirsən.” Bu cümlələrdən aydın olur ki, Hyuq Hansa yaxşılıq etdiyini düşünür. Müəllifin istehzası Hyuqun, ümumiyyətlə, yaxşılıq məfhumunu anlamadığını, heç kimə yaxşılıq edə bilməyəcəyini vurğulayır.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnə istinad etməklə əsas obrazların xarakterini müəyyənləşdirir və əsərin ideyası ilə əlaqələndirir.	Tapşırıq a, b, c, ç, d (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Əsər qəhrəmanına məktub yazmaqla onun davranışına münasibət bildirir və tövsiyələr verir.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Müəllif ironiyasını müəyyənləşdirir və izah edir.	Tapşırıq e, ə, f, g (dərslük)

3-cü dərs. Sadiq dost

- Dərslük: səh. 25
- İş dəftəri: səh. 17

Təlim məqsədləri:

1. Əsərdə hər hansı epizodu dəyişməklə davamını təxəyyülünə uyğun yazır (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Bu dərsdə əsas məqsəd təxəyyülə uyğun yazı

yazmaq bacarığını inkişaf etdirməkdir: şagirdlər oxuduqları mətnə hər hansı epizodu dəyişməklə davamını yazmalıdırlar. Bunun üçün əvvəlcə oxunmuş mətni təfərrüatı ilə xatırlamaladırlar. Mətnin süjetini və oradakı obrazları xatırlatmaq üçün iş dəftərindəki tapşırıqlar da yerinə yetirilə bilər.

6-3.2.2. Tapşırıq a (dərslük) Şagirdləri bilavasitə yazıya motivasiya etmək üçün aşağıdakı suallar verilə bilər:

- Sizcə, Hans nə üçün Hyuqa etiraz edə bilmirdi?
- Necə düşünürsünüz, Hans başqa cür davrana bilərdimi?
- Sizcə, Hansın düşdüyü vəziyyətə görə təkəb Hyuq günahkar idi? Niyə belə düşünürsünüz?
- Təsəvvür edin ki, Hans Hyuqa etiraz edir. Mətnin məzmununda hansı dəyişikliklər olardı?

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Əsərdə hər hansı epizodu dəyişməklə davamını təxəyyülünə uyğun yazır.	Tapşırıq a (dərslük)

4-cü dərs. Söz ortasında yanaşı gələn samitlərin yazılışı

- Dərslük: səh. 26
- İş dəftəri: səh. 18

Təlim məqsədləri:

1. Sözlərdə *b, m* samitlərindən əvvəl gələn *n* samitinin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.1).
2. Bir *y* və iki *y* ilə yazılan sözlərin orfoepiya və orfoqrafiya normalarına əməl edir (st. 6-4.1.2).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər aşağı siniflərdə söz ortasında bəzi samitlərin yazılışı haqqında məlumat alıblar. Tapşırığı yerinə yetirməklə mövzu haqqında biliklər xatırlanırlar.

Dil qaydaları

6-4.1.1. Müəllim “*Yadda saxla*” rubrikasındakı məlumatları şərh edərək *b, m* samitlərindən əvvəl gələn *n* samitinin tələffüzü haqqında məlumat verir.

Dərslükdə və iş dəftərində verilmiş tapşırıqlar

möhkəmləndirmə xarakterlidir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: zənbil, günbəz, kombinat.

Müəllim “Yadda saxla” rubrikasındakı məlumatları şərh edərək qoşa yy ilə yazılan sözlərin tələffüzü haqqında məlumat verir.

6-4.1.2. Tapşırıq c (dərslük). Cavab:

Qoşa yy ilə yazılır, bir [y] ilə tələffüz edilir: qabiliyyət, şəxsiyyət, məsuliyyət.

Qoşa yy ilə yazılır, qoşa [yy] ilə tələffüz edilir: təxəyyül, müəyyən, səyyar.

Bir y ilə yazılır, bir [y] ilə tələffüz edilir: tərbiyə, saniyə, himayə, ehtiyat, qafiyə.

6-4.1.1. Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: 1 – ambara (anbara); 2 – kəşfiyətə (kəşfiyyata); 3 – hədiyyəsi (hədiyyəsi).

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: şənbə, tənbel, anbar.

6-4.1.2. Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab:

Qoşa yy ilə yazılır, bir [y] ilə tələffüz edilir: nəqliyyat, kəşfiyyat, ədəbiyyat.

Qoşa yy ilə yazılır, qoşa [yy] ilə tələffüz edilir: niyyət, müəyyən, Sürəyya.

Bir y ilə yazılır, bir [y] ilə tələffüz edilir: haşiyə, heyət, şayiə.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sözlərdə <i>b</i> , <i>m</i> samitlərindən əvvəl gələn <i>n</i> samitinin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.	Dərslükdə və iş dəftərində verilmiş tapşırıqlar
Bir <i>y</i> və iki <i>y</i> ilə yazılan sözlərin orfoepiya və orfoqrafiya normalarına əməl edir.	Tapşırıq c, ç (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)

Ümumiləşdirici təkrar

• Dərslük: səh. 27 • İş dəftəri: səh. 19

Təlim məqsədləri:

1. Uzun saitli sözlərin tələffüzü ilə bağlı qaydalara əməl edir (st. 6-4.1.2).
2. Bəzi ikihecalı sözlərdə ikinci hecadakı saitin düşməsi qaydasına əməl edir (st. 6-4.1.2).
3. Sözlərin sonunda *b*, *c*, *d*, *g* samitlərini düzgün yazır və tələffüz edir (st. 6-4.1.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərə bu bölmədə keçilmiş dil qaydalarını xatırladır.

Tapşırıq 1 (dərslük). Cavab:

1. Bu yazıçı uzun ömür sürmüşdü.
2. Bir ildə dörd fəsil var.
3. “Qədir bilmək” kiminsə əziyyətini qiymətləndirmək, onun etdiklərini unutmamaqdır.
4. Eyiב tutmaq asandır, əsas məsələ onu düzəltməyə yardımçı olmaqdır.

Tapşırıq 2 (dərslük). Cavab:

Bir saiti uzun tələffüz olunan sözlər: abidə, nümünə, əlamət.

Qoşa saiti uzun tələffüz olunan sözlər: təəssüf, mətbəə, təəccüb.

Tapşırıq 3 (dərslük). Cavab: təəssüf, tənəffüs, şəffaf.

Tapşırıq 4 (dərslük). Cavab: tufəng, kərpic, corab, qanad.

Tapşırıq 5 (dərslük). Cavab:

Yazılmalıdır	Əsaslandırma
<i>oğluna</i>	Üçhecalı sözdür və saitlə başlayan mənsubiyyət şəkilçisi qoşulub.
<i>təmir</i>	Ərəb-fars mənşəli sözdür, ə saiti digərlərinə nisbətən uzun tələffüz olunur.
<i>sınımış</i>	Söz ortasında <i>n</i> samiti <i>m</i> samitindən əvvəl gəldikdə [m] kimi tələffüz olunur.
<i>taxta</i>	Söz ortasında yanaşı işlənən kar samitlərin ikincisi <i>t</i> olduqda bu samit cingiltili tələffüz olunur.
<i>mismarlar</i>	-lar şəkilçisi özündən əvvəlki <i>r</i> samitinin təsiri ilə fərqli tələffüz edilir.

<i>çəkic</i>	Söz sonunda <i>c</i> samiti özünün kar qarşılığı ilə tələffüz olunur.
<i>üstəlik</i>	Söz ortasında yanaşı işlənən kar samitlərin ikincisi <i>t</i> olduqda bu samit cingilti tələffüz olunur.
<i>fikri</i>	İkihecalı sözdür və saitlə başlayan mənsubiyyət şəkilçisi qoşulub.
<i>yaxınlıqda</i>	<i>-lıq</i> şəkilçisi özündən əvvəlki <i>n</i> samitinin təsiri ilə fərqli şəkildə tələffüz edilir.
<i>yoldaşlarında</i>	<i>-lar</i> şəkilçisi özündən əvvəlki <i>ş</i> samitinin təsiri ilə fərqli tələffüz edilir.
<i>əziyyət</i>	Bəzi sözlərin ortasında qoşa <i>yy</i> yazılır, qoşa [<i>yy</i>] kimi tələffüz edilir.
<i>yaxınlaşdı</i>	<i>-laş</i> şəkilçisi özündən əvvəlki <i>n</i> samitinin təsiri ilə fərqli şəkildə tələffüz edilir.
<i>təəccüblə</i>	Sözlərdə eynicinsli qoşa saitlər bir uzun sait kimi tələffüz olunur.
<i>cavab</i>	Söz sonunda <i>b</i> samiti özünün kar qarşılığı kimi tələffüz olunur.
<i>albəttə</i>	Söz ortasında yanaşı işlənən kar samitlərin ikincisi <i>t</i> olduqda bu samit cingilti tələffüz olunur.
<i>istəyirsən</i>	Söz ortasında yanaşı işlənən kar samitlərin ikincisi <i>t</i> olduqda bu samit cingilti tələffüz olunur.
<i>öyrənməlidir</i>	Söz ortasında <i>n</i> samiti <i>m</i> samitindən əvvəl gəldikdə [<i>m</i>] kimi tələffüz olunur.
<i>istəyinə</i>	Söz ortasında yanaşı işlənən kar samitlərin ikincisi <i>t</i> olduqda bu samit cingilti tələffüz olunur.
<i>əylənmək</i>	Söz ortasında <i>n</i> samiti <i>m</i> samitindən əvvəl gəldikdə [<i>m</i>] kimi tələffüz olunur.

Tapşırıq 1 (iş dəftəri). Cavab:

1. Çox gözəl olsa da eybi gizlətmək. (hal)
Dost dostun eybini örtməsin gərək. (mənsubiyyət, hal)

Nizami Gəncəvi

2. Amandır, ağlını unutma ki, sən (mənsubiyyət, hal)

Gülünü tikana dəyişməyəsən.

Nizami Gəncəvi

Tapşırıq 2 (iş dəftəri). Cavab: a variantı.

Tapşırıq 3 (iş dəftəri). Səhv yazılmış sözlər: bacıoğlu, vəsait, ixtira, hökm, hədiyyə.

Tapşırıq 4 (iş dəftəri). Cavab: 1. Vəzirlər, ayanlar, sərkərdələr – bütün saray adamları burada idi.

Tapşırıq 5 (iş dəftəri). Cavab: Bir saiti uzun tələffüz olunan sözlər: tətil, təmir, mötəbər.

Qoşasaitli sözlər: maarif, təəssüf, camaat.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Səsdüşümü və səsartımı baş verən sözlərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq 1, 2, 5 (dərslük) Tapşırıq 1, 3, 4, 5 (iş dəftəri)
Sözlərdə kar və cingilti samitlərin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq 3, 4 (dərslük) Tapşırıq 2 (iş dəftəri)

Dərs	Mövzu	Məzmun xətləri	Dərslik səh.	İş dəftəri səh.	MV səh.
1-ci fəsil					
1	Piktoqramdan hərflərə	Danışma. Oxu	28-30	20	36-38
2	Qeyri-bədii mətnlərin növləri	Danışma. Oxu	32	21	38-39
3	Arqumentativ mətnin yazılması	Yazı	32	-	39-40
4	Alınma sözlərin bitişik və defislə yazılması	Dil qaydaları	33	22	40-41
2-ci fəsil					
1	Rozetta daşının sirri	Dinləmə. Oxu. Dil qaydaları	34-36	23	41-43
2	Rozetta daşının sirri	Oxu	36-37	24	43-45
3	Hiperonim və hiponim	Dil qaydaları	38	25	45-46
4	Qoşa samitlə bitən sözlərin deyilişi və yazılışı	Dil qaydaları	39	26	46-47
3-cü fəsil					
1	Qədim türk əlifbası	Oxu	40-43	27	47-49
2	Mətnlərin müqayisəsi	Oxu. Yazı	43	28	49-50
3	Azərbaycan əlifbası	Dinləmə. Oxu. Yazı	44	29	50-51
4	Mürəkkəb adlar (şəxs və yer adları)	Dil qaydaları	45	30	52
4-cü fəsil					
1	Qədimdə yazı materialları	Oxu. Dil qaydaları	46-48	31	53-54
2	Qədimdə yazı materialları	Yazı	49	-	54-55
3	Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlər	Dil qaydaları	50	32	55
Ümumiləşdirici təkrar					56-57

1-ci fəsil

1-ci dər. Piktoqramlardan hərflərə

- Dərslük: səh. 28-30 • İş dəftəri: səh. 20

Təlim məqsədləri:

1. Sual verməklə danışanın fikrini dəqiqləşdirir və ona münasibət bildirir (st. 6-1.2.2).
2. Mətdəki verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır (st. 6-2.1.2).
3. Mətni oxuyarkən müvafiq qeydlər götürür (st. 6-2.2.1).
4. Müxtəlif mənbələrə istinad edərək fikrini əsaslandırır (st. 6-2.3.2).
5. Mətnin struktur elementlərini (başlıq, yarım-başlıq, illüstrasiya, haşiyə, epigraf və s.) onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir (st. 6-2.3.3).

Mövzuya yönəltmə

Müəllimin nəzərinə! Müəllim əvvəlcədən yol hərəkəti və ya davranış qaydaları ilə bağlı qrafik şəkillər gətirə bilər. Şagirdlərin həmin qrafik işarələrin ötürdüyü informasiya haqqında danışması onlarda dərslin mövzusunə maraq yaradar, həmçinin növbəti tapşırıqla bağlı müzakirənin effektiv təşkilini təmin edər.

Danışma

6-1.2.2. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər şəkillərlə informasiyanın ötürülməsi barədə aşağı siniflərdən məlumatlıdır. Onlar tapşırıqda verilmiş suallar vasitəsilə həmin bilgiləri xatırlayaraq mövzu üzrə nümunələr gətirir, səslənən fikirlərlə bağlı bir-birinə suallar verir və müzakirədə iştirak edirlər.

Oxu

6-2.2.1. "Piktoqramdan hərflərə" mətni üzrə iş. Səssiz oxu. Mətdəki məlumatların bir çoxu şagirdlərə tanışdır. Odur ki mətnin oxunması üçün "insert" oxu üsulundan istifadə etmək məqsəddüğüdür. Mətnin oxunmasından əvvəl şagirdlərə aşağıdakı cədvəl paylanır.

Bu məlumat tanışdır.	Bu məlumat yenidir.	Əvvəl bildiklərimlə ziddiyyət təşkil edir.	Bu hissə aydın olmadı.

Şagirdlər onlara verilmiş vaxt ərzində mətni

səssiz oxuyurlar. Bu zaman cədvəldə müvafiq qeydlər (açar söz və ya qısa cümlələrlə) aparırlar.

Oxu prosesi bitdikdən sonra cədvəl üzrə iş aparılır. Bu oxu üsulu şagirdlərdə fikirlərini lakonik ifadə etmək, həmçinin öyrəndikləri məlumatları xatırlamaqla yeni bilgilər arasında əlaqə yaratmaq bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Oxuyub-qavrama

6-2.1.2. Tapşırıq b (dərslük). Cavab: 1 – b; 2 – c; 3 – a.

Tapşırıq c (dərslük). Mətdən məlum olur ki, ideoqrafik yazıdan Misirdə, fonoqrafik yazıdan Finikiyada, mixi yazıdan isə Şumer dövlətində istifadə edilmişdir. Şagirdlər mətdən müvafiq hissələrə istinad etməklə tapşırığı yerinə yetirirlər.

6-2.3.3. Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər mətnin hissələrini məzmunu uyğun təxminən aşağıdakı kimi adlandırirlar:

I hissə – İlk yazı növü – piktoqrafiya

II hissə – Misir heroqlifləri – ideoqrafiya

III hissə – Mixi yazılar

IV hissə – Fonoqrafik yazı növü

Tapşırıq a (iş dəftəri). Dərslükdəki "ç" tapşırığının yerinə yetirilməsi bu tapşırığın həll edilməsinə kömək edəcək.

Cavab: Piktoqrafiya, ideoqrafiya, mixi yazılar, fonoqrafik yazı.

Tapşırıq d (dərslük). Tapşırıq şagirdlərin mətni əlavə məlumatlarla zənginləşdirmək bacarığını inkişaf etdirir. Şagirdlər verilmiş cümlələri oxuyur, mətnin hansı hissələrinə uyğun gəldiyini müəyyənləşdirirlər.

Cavab:

1. Qədim Misir heroqlifinin sarrini 1822-ci ildə fransız alimi Şampolyon açmışdır. (II hissə)

2. Hərflərin forması bu hərflərlə başlayan əşyaların təsvirini xatırladırdı. (IV hissə)

3. Günəş tanrısına inam türk xalqlarının mifologiyasında əks olunmuşdur. (I hissə)

4. Miladdan əvvəl III minillikdə Azərbaycanda da mixi yazıdan istifadə olunurdu. (III hissə)

Mətnə yeni məlumat əlavə edilərkən onun mətdəki kontekstə uyğunlaşdırılmasına ehtiyac yarana bilər. Şagirdlərin diqqətini bu məsələyə yönəltmək səmərəli olar. Məsələn, "Qədim Misir heroqlifinin sarrini 1822-ci ildə fransız alimi Şampolyon açmışdır" cümləsi mətnin ikinci hissəsinə aiddir. Ancaq bu məlumatı həmin hissəyə yeni abzasda keçid cümlələrlə birlikdə əlavə etmək olar: "Qədim Misir heroqlifləri

istifadə edilmədikcə unudulmuş, zaman keçdikcə heroqliflərlə yazılmış mətnləri oxuyub-anlamaq mümkün olmamışdır. Uzun illərdən sonra Qədim Misir heroqlifinin sirrini 1822-ci ildə fransız alimi Şampolyon açmışdır”.

6-2.3.2. 2.3.3. Tapşırıq e (dərslük). Şagirdlər aşağı sınıflardan haşiyənin mahiyyətini öyrənmişlər. Odur ki tapşırıqda verilmiş sual vasitəsilə bilgilərini xatırlayacaq və əsas məlumatları digər məlumatlardan fərqləndirməyi bacardıqlarını nümayiş etdirəcəklər. Şagirdlər tapşırıqda verilmiş fikirlərə təxminən aşağıdakı kimi münasibət bildirə bilirlər:

Fikir: 1. Haşiyədəki məlumat mətnin mövzusu ilə bağlı deyil.

Münasibət: Aşşurbanipalın kitabxanası mətnin mövzusu ilə bağlıdır. Mətn qədimdə yazı növlərindən bəhs edir. Həmin kitabxana da qədim yazı növlərindən biri olan mixi yazılarla yazılmış kitablardan ibarət idi.

Fikir: 2. Müəllif verilmiş məlumatın vacibliyini vurğulamaq istəyib.

Münasibət: Xeyr. Haşiyədə, adətən, əsas məlumatlarla bağlı əlavə şərhlər verilir.

Fikir: 3. Bu məlumat mətndə verilsəydi, fikirlərin məntiqi ardıcılığını poza bilərdi.

Münasibət: Bəli. Aşşurbanipalın kitabxanası haqqında məlumat mətndəki əsas informasiya ilə birbaşa bağlı deyil. Ona görə də mətn daxilində deyil, əlavə məlumat olaraq haşiyədə verilmişdir.

6-2.3.2. Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab:

Fikir: 2. Gil lövhəciklər ilk yazı materiallarından biri olmuşdur.

Münasibət: Doğrudur. Qədim dövrdə mixi yazılar gil lövhəciklər üzərində yazılırdı.

Fikir: 3. Heroqlifləri oxuyub-yaza bilən adamların sayı az idi.

Münasibət: Doğrudur. İdeoqrafiya yazı sistemini mənimsəmək çətin idi. Bunun üçün illərlə vaxt sərf etmək lazım idi.

Fikir: 4. İlk kitabxanadakı kitablar heroqliflərlə yazılmışdır.

Münasibət: Yanlıştır. İlk kitabxana olan Aşşurbanipalın kitabxanasındakı kitablar mixi yazılardan ibarət idi.

6-2.1.2. Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər mətndən və tapşırıqda verilmiş şəkildən istifadə etməklə ideoqrafik yazı nümunəsini sözlə ifadə etməyə çalışırlar.

Cavab:

Qədim zamanlarda insanların əsas məşğuliyyəti ovçuluq olub.

Qədimdə Azərbaycanda Günəşlə bağlı inanclar geniş yayılmışdı.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin mətndən əsas informasiyaları seçmək və fikirlərini ümumiləşdirmək bacarığını inkişaf etdirir. Şagirdlər mətndən təxminən aşağıdakı məlumatları əsas hesab edə bilirlər:

1. Qədim insanlar fikirlərini rəsm çəkməklə ifadə edirmişlər.

2. Məlumatın şəkillərlə ifadə olunması piktoqrafiya adlanır.

3. Qədimdə insanlar heroqliflər və mixi yazılardan istifadə etmişlər.

4. Hərfi yazı sistemini finikiyalılar yaratmışlar.

5. Əvvəlki yazı sistemlərinə nisbətən fonografik yazı daha asan mənimsənilirdi və s.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sual verməklə danışanın fikrini dəqiqləşdirir və ona münasibət bildirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətni oxuyarkən müvafiq qeydlər götürür.	“Piktoqramlardan hərflərə” mətni
Mətndəki verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır.	Tapşırıq b (dərslük) Tapşırıq c (iş dəftəri)
Müxtəlif mənbələrə istinad edərək fikrini əsaslandırır.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)
Mətnin hissələrini məzmununa uyğun başlıqlarla adlandırır.	Tapşırıq ç (dərslük)
Verilmiş cümlənin mətndəki ardıcılıqda yerini müəyyən edir.	Tapşırıq d (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Mətnin struktur elementlərindən biri olan haşiyəni mətnlə əlaqələndirir.	Tapşırıq e (dərslük)

Mətndəki əsas məlumatları müəyyənləşdirir.

Tapşırıq ç (iş dəftəri)

2-ci dər. Qeyri-bədii mətnlərin növləri

- Dərslik: səh. 32
- İş dəftəri: səh. 21

Təlim məqsədləri:

1. Öyrəndiyi akademik sözlərdən nitq zamanı istifadə edir (st. 6-1.4.1).
2. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).
3. Mövzu üzrə apardığı araşdırma əsasında təqdimat hazırlayır və rəhbərlik şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim keçən dərstdə oxunmuş "Piktoqramdan hərflərə" mətnini xatırlatmaq üçün frontal sorğu keçirir. Bu zaman aşağıdakı suallardan istifadə edilə bilər:

- Qədim insanlar yazılı şəkildə fikirlərini necə ifadə edirmişlər?
- Hansı yazı növünü daha çətin hesab etmək olar?
- Fonoqrafik yazı növünün hansı üstünlükləri var?

Oxuyub-qavrama

6-2.3.3. Tapşırıq a (dərslük). Tapşırığın məqsədi şagirdləri oxuduqları mətnin növü haqqında düşündürməkdir və mətn növləri haqqında yeni informasiyanın öyrənilməsinə maraq oyatmaqdır. Şagirdlər "Piktoqramdan hərflərə" mətnini yazmaqda müəllifin əsas məqsədini müzakirə edirlər. Sonda qənaətə gəlirlər ki, müəllifin mətni yazmaqda əsas məqsədi bəşər tarixində yazının inkişaf yolu haqqında məlumat verməkdir. Çünki mətnin hər hissəsində yazının yeni bir növünün yaranması tarixindən bəhs edilir.

"Diqqət et" rubrikasında qeyri-bədii mətnlərin yazılma məqsədləri və bunun əsasında fərqlənən mətn növləri haqqında şagirdlərə məlumat verilir. Şagirdlər indiyə qədər informativ, izahedici və arqumentativ mətn növləri ilə tanış olsalar da, onların adlarını yeni öyrənir, bu mətn növlərinin fərqləndirici xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirirlər. Rubrikadakı məlumatı daha dərindən mənimsətmək üçün müəllim sual verir:

– "Piktoqramdan hərflərə" mətni hansı mətn növünə aiddir?

Şagirdlər oxuduqları mətnin informativ olduğunu müəyyənləşdirdikdən sonra izahedici mətn nümunəsi ("Piktoqram, yoxsa ideoqram?") ilə tanış olacaqlar.

Danışma

6-1.4.1. Tapşırıq b (dərslük). Bu tapşırıq şagirdlərin öyrəndikləri yeni sözləri (piktoqrafik, ideoqrafik və s.) nitqlərində istifadə etməsinə imkan yaradır. Şagirdlər sual ətrafında təxminən bu fikirləri söyləyə bilərlər: Bu gün piktoqrafik, ideoqrafik yazı növlərindən də istifadə edilir. Məsələn, biz öz fikirlərimizi rəsm çəkməklə ifadə ediriksə, piktoqrafik yazı növüdür. Yol hərəkəti ilə bağlı işarələr isə ideoqrafik sayıla bilər. Bundan başqa mətnə göstərilir ki, çinlilər müasir dövrdə də heroqliflərdən, yəni ideoqrafik yazı sistemindən istifadə edirlər.

Oxu

6-2.3.3. "Piktoqram, yoxsa ideoqram?" mətni üzrə iş. Mətn kiçik olduğu üçün şagirdlərdən bir nəfər mətni ucadan oxuyur. Məqsəd şagirdləri izahedici mətn növü ilə tanış etməkdir. Odur ki mətn oxunub bitdikdən sonra müəllim şagirdlərdən mətnin növünü soruşur.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: b variantı. Tapşırığın variantlarında informativ, izahedici və arqumentativ mətn növlərinin xüsusiyyətləri verilib. Şagird tapşırığı yerinə yetirməklə bu dərstdə oxuduğu mətnin izahedici mətn olduğunu anladığını nümayiş etdirir.

Danışma

6-1.3.2. Tapşırıq c (dərslük). Qruplarla iş. Şagirdlər qruplara ayrılır və tapşırıqda verilmiş təlimat əsasında "Müasir dövrdə ideoqrafiya" mövzusunda təqdimat hazırlamağa başlayırlar. Qrup üzvləri arasında vəzifə bölgüsü aparılır: dizayner, rəssam, redaktor, araşdırmaçı seçilir. Müvafiq işarələrin ifadə etdiyi informasiyalar müzakirə edilib müəyyənləşdirilir. Vatman kağızında məlumatların necə yerləşdirilməsi barədə düşünülür, müvafiq işarələrin şkilləri çəkilir, hər işarənin qarşısında onun ifadə etdiyi mənalara qısa şəkildə yazılır. Qrup üzvlərindən biri hazırladıkları təqdimat materialı əsasında məlumatları rəhbərlik şəkildə şifahi təqdim edir. Təqdimat zamanı qruplar bir-birinin təqdimatına rəy verirlər. Bu zaman təqdimatın təlimata uyğunluğuna diqqət yetirilməsi tövsiyə olunur.

Müəllimin nəzərinə! Sınıf şəraitindən asılı olaraq bir dərs öncə müəllimin şagirdləri qruplara bölməsi və müvafiq mövzu üzrə araşdırma etməyi tapşırması tövsiyə olunur.

Söz ehtiyatı

Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırığın məqsədi şagirdlərin qrafik informasiyanı oxumaq bacarığının və söz ehtiyatının inkişaf etdirilməsidir. Bir qədər əyləncəli olan bu krosvordu həll etmək bəzi şagirdlər üçün çətin ola bilər. Bu zaman müəllim lövhədə açar sözlər yazmaqla onlara ipucu verə bilər. Açar sözlər krosvordda nəzərdə tutulan sözlərdən, həmçinin də həmin sözlərlə yaxınmənalı olan sözlərdən ibarət olmalıdır. Məsələn, açar sözlər arasında *dadlı* sözü ilə yanaşı, *ləzzətli* sözünün də yazıldığı məqsədəuyğun olar. Şagirdlər açar sözlərdən uyğun olanlarını seçib krosvordu həll edə bilərlər.

Cavab: 1 – dadlı; 2 – məyus; 3 – qələbə; 4 – sevinc; 5 – sevgi; 6 – sakit; 7 – xəstə; 8 – afərin; 9 – təəccüb.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Tapşırıq a (dərslük) “Piktoqram, yoxsa ideogram?” mətni Tapşırıq b (iş dəftəri)
Şifahi nitqində yeni öyrəndiyi sözlərdən kontekstə uyğun istifadə edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Mövzu üzrə hazırladığı verbal-qrafik informasiyanı rabitəli şəkildə şifahi təqdim edir.	Tapşırıq c (dərslük)
Mətndəki verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)

3-cü dərs. Arqumentativ mətnin yazılması

• Dərslük: səh. 32

Təlim məqsədləri:

1. Arqumentativ mətni struktur elementlərinə müvafiq yazır (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim yönəldici suallar vasitəsilə şagirdləri müzakirəyə cəlb edir:

– Sizcə, piktoqrafik, ideogram, yoxsa fonogram yazı növü üstündür?

– Hər bir yazı növü üçün bir üstün cəhət söyləyin.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq a (dərslük). Tapşırığın **qruplarla iş** formasında yerinə yetirilməsi tövsiyə olunur. Tapşırıqda iki fikir verilmişdir:

1) İdeogram yazı piktoqrafiyadan daha üstün idi.

2) Fonogram yazı ideogramdan daha üstün idi.

Qruplar arqumentativ mətn yazmaq üçün fikirlərdən birini seçirlər.

Müəllim əvvəlcə arqumentativ mətnin yazılma qaydasını nümunə əsasında şərh edir. Tövsiyə olunur ki, müəllim mətn nümunəsini lövhədə yazıb sxemlərlə strukturunu izah etsin.

1) **Giriş. Mövzunu açıqlayın:** *Dünyanın bəzi şəhərlərində magistrallarda velosipedlərin hərəkəti üçün xüsusi zolaqlar var.*

2) **Fikir irəli sürün (nə düşünürsən?):** *Düşünürəm ki, velosiped zolaqlarından bizim ölkədə də istifadə etmək lazımdır.*

3) **Arqument gətirin (niyə belə düşünürsən?):** *Velosipedçilər səkilərdə və avtomobil yollarında qəza şəraiti yaradır. Ayrıca velosiped zolaqlarının olması velosipedçilər və piyadalar üçün daha təhlükəsiz olar.*

4) **Nümunə gətirməklə arqumentinizi dəstəkləyin.** *Nyu-York şəhərində velosiped zolaqlarından istifadə olunması qəzaların 56% azalmasına səbəb olub.*

5) **Nəticə. İrəli sürdüyünüz fikri təsdiqləyin.** *Velosiped zolaqları təhlükəsiz mühit təmin etdiyi üçün şəhərin əsas küçələrində velosiped zolaqları yaratmağımız çox vacibdir.*

Qruplar mətn nümunəsinin strukturu ilə tanış

olduqdan sonra tapşırığın tələbinə uyğun olaraq arqumentativ mətn yazırlar. Həmin mətnlərin məzmunu təxminən aşağıdakı kimi ola bilər.

İdeoqrafik yazı piktoqrafiyadan daha üstün idi.

1. Bəşər tarixində ilk olaraq piktoqrafiya yarandı. Rəsmlərlə fikrin ifadəsi piktoqrafiya adlanır. İdeoqrafiya isə daha sonrakı dövrün məhsuludur. Bu yazı növü hər hansı bir işarələrlə fikrin ifadə olunmasıdır. 2. Düşünürəm ki, ideoqrafiya piktoqrafiyadan daha üstün idi. 3. Çünki ideoqrafiya daha mücərrəd fikirlərin ifadəsinə imkan yaradırdı. Piktoqrama nisbətən ideoqramlar fikri nisbətən dəqiq ifadə edirdi. 4. Məsələn, piktoqrafiyada bayquş şəkli sadəcə *quş* mənası ifadə edirdisə, Qədim Misirdə *bayquş* həm də müdriklik mənası ifadə edirdi. 5. Ona görə də qədim insanlar daha üstün yazı növü olan ideoqrafiyadan istifadə etməyə başladılar.

Fonoqrafik yazı ideoqrafiyadan daha üstün idi.

1. Bəşər tarixində ən sonuncu yaranan yazı sistemi fonoqrafik yazıdır. İdeoqrafiya fikrin işarələrlə ifadə olunması, fonoqrafik yazı isə hər bir danışq səsinin hərflərlə işarə olunmasıdır. 2. Fonoqrafik yazı ideoqrafiyadan daha üstün idi. 3. İdeoqrafik yazıda hər bir sözü ifadə edən minlərlə işarədən istifadə olunurdu. Fonoqrafik yazıda isə cəmi 30-40 işarə ilə bütün sözləri ifadə etmək mümkündür. Bu, insanların fikrini daha asan və dəqiqliklə çatdırması üçün əlverişli idi. 4. Bu gün dünya xalqlarının əksəriyyəti fonoqrafik yazı sistemindən istifadə edir. 5. Bu isə onu göstərir ki, fonoqrafik yazı ideoqrafiyadan daha üstündür.

Qruplar mətni hazırladıqdan sonra yenidən oxuyub, arqumentativ mətnin düzgün tərtib edildiyinə əmin olurlar. Sonda qruplar bir-birinin mətninin düzgün tərtib edildiyini yoxlayıb münasibətlərini ifadə edə bilərlər.

Müəllimin nəzərinə! İlk mərhələdə mətnin dil-üslub xüsusiyyətlərinə, orfoqrafiyasının düzgünlüyünə diqqət yönəltməmək tövsiyə olunur. Əsas diqqət mətnin məzmun və quruluşuna yönəldilməlidir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
----------	-------------

Arqumentativ mətni struktur elementlərinə müvafiq yazır.

Tapşırıq a (dərslük)

4-cü dərs. Alınma sözlərin bitişik və defislə yazılması

• Dərslük: səh. 33 • İş dəftəri: səh. 22

Təlim məqsədləri:

1. Tərkibində alınma morfem (*tele, vitse, eks, -lo-giya* və s.) olan sözlərin bitişik və defislə yazılış qaydalarına riayət edir (st. 6-4.1.6).

2. Söz tərkibindəki morfemlərin (*anti, -graf, -qram, -logiya, avto* və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir (st. 6-4.4.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərə *piktoqrafiya, ideoqrafiya* sözlərinin mənasını izah etməyi tapşırır, bu sözlərin milli, yoxsa alınma mənşəli olmasını soruşur. Şagirdlər sözlərin mənasını və alınma olduğunu oxuduqları mətnlərdən çıxış edərək əsaslandırma bilərlər.

Dil qaydaları

6-4.4.1. Tapşırıq a (dərslük). Tapşırığın məqsədi şagirdlərin tərkibinə görə sözün mənasını müəyyənləşdirmək bacarığını inkişaf etdirməkdir. Şagirdlər izahların köməyi ilə tapşırıqda verilmiş sözlərin mənalarını təxmin edir və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirirlər.

Sözlərin izahı:

orfoqrafiya – sözlərin düzgün yazılışını tənzimləyən vahid qaydalar sistemi;

orfoqram – orfoqrafiya qaydalarına uyğun yazılan hərf, şəkilçi;

fonoqrafiya – səsin yazıda hərflərlə ifadə olunduğu yazı növü;

fonoqram – səs yazısı, diskə yazılmış musiqi, mahnı, çıxış və s.;

monoqrafiya – konkret bir mövzunun dərinləndirilməsindən ibarət olan elmi əsər;

avtobioqrafiya – bir şəxsin öz həyatı haqqında xronoloji ardıcılıqla yazdıqları, tərcümeyi-hal;

etnoqrafiya – xalqın məişətini, adət-ənənələrini, mədəniyyətini öyrənən elm;

kallioqrafiya – gözəl xətlə yazma sənəti;

seismoqrafiya – yer qabığındakı titrəyişin cihazla (seismoqrafla) qeydə alınması.

Müəllimin nəzərinə! Tapşırıqda verilmiş

bəzi sözlərin izahını vermək şagirdlər üçün çətin ola bilər. Tapşırığın kollektiv müzakirə yolu ilə yerinə yetirilməsi tövsiyə olunur.

6-4.1.6. Müəllim “*Yadda saxla*” rubrikasındakı məlumatları şərh edir, nümunələr əsasında bəzi alınma sözlərin yazılışını göstərir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab:

Bitişik yazılan sözlər: miniavtobus, avtoqraf, audiokitab, vebşəhifə.

Defislə yazılan sözlər: vitse-prezident, qeyri-rəsmi, eks-çempion.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: b variantı (əks-hücum).

İş dəftərindəki tapşırıqlar orfoqrafiya üzrə mənimsədilmiş biliklərin tətbiqinə xidmət edir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin həm söz ehtiyatının, həm də alınma sözlərin yazılışı ilə bağlı biliklərinin yoxlanılmasına imkan yaradır.

Cavab: 1 – antibiotik; 2 – antivirus.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Verilmiş sözlərin doğru yazılışı: əks-təsir, videoçarx, vitse-prezident, supermarket, əks-əlaqə, videofilm, vitse-admiral, superkubok.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Telerejissor, telestudiya, teleserial; əks-həmlə, əks-səda, əks-zərbə.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Söz tərkibindəki morfemlərin (<i>anti</i> , <i>-qraf</i> , <i>-qram</i> , <i>-logiya</i> , <i>avto</i> və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Tərkibində alınma morfem (<i>tele</i> , <i>vitse</i> , <i>eks</i> , <i>-logiya</i> və s.) olan sözlərin bitişik və defislə yazılış qaydalarına riayət edir.	Tapşırıq b, c (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)

2-ci fəsil

1-ci dərslük. Rozetta daşının sirri

• Dərslük: səh. 34-36 • İş dəftəri: səh. 23

Təlim məqsədləri:

1. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
2. Başqasının fikirləri ilə razı olmadıqda dözümlülük nümayiş etdirir, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləyir (st. 6-1.2.1).
3. Məndəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır (st. 6-2.1.2).
4. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı ifadənin mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
5. Söz tərkibindəki morfemlərin (*anti*, *-qraf*, *-qram*, *-logiya*, *avto* və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir (st. 6-4.4.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərin mövzu ilə bağlı ilkin biliklərini yoxlamaq və dərslük mövzusunə maraqlı oyaatmaq üçün sual verir:

– “Ölü dil” ifadəsi eşitmisinizmi? Sizcə, dil ölə bilərmi?

Dinləmə

6-1.1.1. Tapşırıq a (dərslük). Müəllim “Tarixə qovuşan dillər” mətnini səsləndirir. Şagirdlər mətni dinlədikcə qeydlər götürürlər.

TARİXƏ QOVUŞAN DİLLƏR

Alimlərin hesablamalarına görə, dünyada 7000-dən çox dil mövcuddur. Lakin bəzi dillərdə artıq heç kim danışmır. Məsələn, latın dili, qədim yunan dili, şumer dili, qədim Misir dili, Mayya dili, sanskrit adlanan qədim hind dili və s. Belə dillər “ölü dil” adlanır. Dillərin “ölməsi” prosesi bu gün də davam edir.

Bəs dillər nə üçün yox olur? Bunun bir neçə səbəbi var.

Tarix boyu iri dövlətlər – imperiyalar kiçik, gücsüz dövlətləri zəbt edir, onun əhalisini əsarət altına alırdılar. Bir çox hallarda onlar həmin ərazidə öz dillərini dövlət dili elan edir, bu dildə məktəblər açır, yerli xalqın dilində danışmağı, əsərlər yaratmağı qadağan edirdilər. Beləliklə, zaman keçdikcə həmin xalqın dili unudulur, yox olurdu.

Başqa bir səbəb isə xalqın təhsil və mədə-

niyyətinin geri qalmasıdır. Belə olduqda bu xalqın gənc nəsli daha çox inkişaf etmiş qonşu xalqların mədəniyyətinə meyil göstərir: onların dilini öyrənir, həmin dildə kitab oxuyur, filmlərə baxır, musiqi dinləyir. Beləliklə, xalq tədricən öz dilini unudur.

Bəzi azsaylı xalqlar var ki, onların öz əlifbası, yazı mədəniyyəti yoxdur. Belə xalqların dilinin və mədəniyyətinin yox olması labüddür. Çünki insan hansı dildə oxuyub-yazmaq öyrənirsə, gec-tez həmin dilin daşıyıcısına çevrilir.

Dillərin yox olması bir anda baş vermir, bu, əsrlər boyu sürən prosesdir. Məsələn, latın dilinin ünsiyyət dili kimi sıradan çıxması 1000 ilə yaxın bir dövrdə baş vermişdir. Bu proses V əsrdə Roma imperiyasının süqutu ilə başlamış, uzun müddət latın dili Avropa dilləri tərəfindən sıxışdırılmış, nəhayət, XV əsrdə tamamilə ünsiyyətdən çıxarılmışdır.

Hər bir xalqın dili onun milli varlığı deməkdir. Dilin yox olması ilə xalq özü də yoxa çıxır. Ona görə də milli dilin qorunub saxlanılmasında həm dövlət, həm də hər bir vətəndaş məsuliyyət daşıyır. Dövlət təhsilin, elm və mədəniyyətin həmin dildə inkişaf etməsi üçün tədbirlər görməlidir. Vətəndaşlar, xüsusilə ziyalılar və yaradıcı şəxslər öz dilinin əsas ünsiyyət vasitəsi kimi qalması üçün əlindən gələni etməlidir.

Tapşırıq b (dərslük). Götürülən qeydlər yaddaş xəritəsi üzrə qruplaşdırılır:

Dünya dillərinin sayı: 7000-dən çox.

Yox olmuş dillər: latın dili, qədim yunan dili, şumer dili, qədim Misir dili, Mayya dili, sanskrit adlanan qədim hind dili və s.

Dillərin yox olma səbəbləri: xalqın öz əlifbasının, yazı mədəniyyətinin olmaması; başqa xalqların əsarətində uzun illər yaşamaq və s.

Nə etməli: Dövlət və vətəndaşlar təhsilin, elm və mədəniyyətin həmin dildə inkişaf etməsinə çalışmalıdırlar.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Dərslükdə dinləmə mətni ilə bağlı tapşırıqlar yerinə yetirildikdən sonra iş dəftərindəki "a" tapşırığının yerinə yetirilməsi tövsiyə olunur. Cavab: b variantı.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq c (dərslük). Mətnin məzmunundan aydın olur ki, bir neçə xalqın dili uzun bir tarixi dövrdən sonra unudulmuş, sıradan çıxmışdır. Həmin istifadə edilməyən dillər haqqında yalnız tarixi sənədlərdən məlumat ala bilərik. Vaxtilə

mövcud olmuş hər hansı bir anlayış haqqında "tarixə qovuşmaq" ifadəsi işlədilir. Şagirdlər müəllimin köməyi ilə həmin ifadəni başqa kontekstlərdə də işlədə bilərlər. Məsələn:

Baxımsız hala düşən bu qədim abidə tarixə qovuşa bilər.

Xalqımızın toy adətlərindən bəziləri tarixə qovuşmaq üzrədir.

Danışma

6-1.2.1. Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər tarix fənnindən əldə etdikləri bilgiləri xatırlamaqla mövzu üzrə danışırlar. Şagirdlər "Tarixçilər qədim dövlətlər və xalqlar haqqında məlumatları necə əldə edirlər?" sualını cavablandırarkən müxtəlif tarixi mənbələrin – arxeoloji qazıntılar, qədim dövr ədəbiyyatı, tarixnamələr, məbədlər, qalalar, arxivlər, muzeylər, kitabxanalar və s.-nin adlarını çəkə bilərlər. Müəllim linqvistik tədqiqatların da qədim dövrün öyrənilməsində rolunu vurğulayıb növbəti sualın (Qədimdə mövcud olmuş dilləri və əlifbaları öyrənmək nə üçün vacibdir?) müzakirəsinə keçə bilər.

Müzakirə vaxtı aşağıdakı fikirlərin söylənilməsinə nail olmaq olar:

"Qədim dillər və əlifbalar sayəsində tarixi, mədəni və dini mənbələrə daha yaxından nəzər salmaq mümkündür. Fərqli əlifbaların və dil strukturlarının öyrənilməsi dilçilik elmi üçün mühüm material təşkil edir. Qədim dilləri öyrənmək həm də bu dillərdə yazılmış ədəbiyyat əsərlərini dəyərləndirmək imkanı verir. Bundan əlavə bu dillərin öyrənilməsi arxeoloji qazıntılar və tarixi araşdırmalar zamanı tarixi faktları aydınlaşdırmaq üçün əsas mənbələrdən biri kimi istifadə olunur".

Oxu

6-2.1.2. "Rozetta daşının sirri" mətni. Mətnin giriş hissəsi kollektiv oxunur. Növbəti hissələr isə qruplarla iş formasında oxunur. Müvafiq hissəyə aid "Söz boğçası"nda verilmiş, eləcə də tanış olmayan digər sözlərin mənalari qrup üzvləri tərəfindən araşdırılır. Qruplar oxuduqları hissənin məzmununu əhatə edən beş sual hazırlayırlar. Həmçinin oxunan hissənin nəql edilməsi üçün kiçik plan tərtib edirlər. Qruplar tərtib etdikləri plan əsasında mətni nəql edirlər. Hər qrup nəql etdiyi hissəyə aid sualları səsəndirir. Digər qrup həmin sualları cavablandırır. Sualların tərtibi şagirdlərin həm oxu, həm də dinləmə zamanı nə dərəcədə diqqətli olduqlarını yoxlamağa imkan

verir. Müəllim bütün şagirdlərin mətnin məzmunundan xəbərdar olduğuna əmin olduqdan sonra digər tapşırıqlar yerinə yetirilir.

I hissə üzrə plan: 1. Döyüşə hazırlıq. 2. Arxeoloji tapıntı. 3. Tapılan sirlə daşın təsviri və ona verilən ad. 4. Fransızların məğlubiyyəti. 5. Rozetta daşı muzeydə.

II hissə üzrə plan: 1. Gənc tarixçi-şərqşünas Şampolyon. 2. “Bir işarə – bir səs” prinsipi, yoxsa “bir işarə – bir söz” prinsipi? 4. Qədim yunan dilindəki mətnlə müqayisə və davam edən gərginlik. 5. Daşın üzərindəki haşiyəli sözlər. 6. Misir heroqliflərinin sirrinin açılması.

Söz ehtiyatı

6-4.4.1. Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlər əvvəlcə *şərqşünas*, *misirşünas* sözlərinin mənasını izah edirlər. Sonra sözlərin mənasındaki oxşarlığı (hər iki sözün sənət bildirməsi) müəyyənləşdirirlər və belə qənaətə gəlirlər ki, *-şünas* şəkilçisi isimlərə artırıldıqda sənət bildirən sözlər əmələ gətirir. Daha sonra diqqət *-şünas* şəkilçisi ilə *-cı* şəkilçisinin müqayisəsinə yönəldilir. Hər iki şəkilçinin sözə gətirdiyi semantik mənanın yaxınlığı vurğulanır.

Tapşırıq e (dərslük). Sxemlərə uyğun qurulan cümlələr təxminən aşağıdakı kimi ola bilər:

Əsgərlərimiz Qarabağı azad etməyə müvəffəq oldular.

Qalibiyyət xəbərini vermək mənə müəssər oldu.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Krosvord həll etmək üçün istifadə olunan sözlər:

1. Vəzifə, rol, işlədilmə məqsədi – təyinat.
2. Qədim dünyada üzərində yazı yazmaq üçün ən geniş yayılmış material – papirus.
3. Şərq ölkələrinin tarixini, dilini, mədəniyyətini və s. öyrənən alim – şərqşünas.
4. Qoşunları idarə edən orqan, rəhbərlik – qərargah.
5. Dili tədqiq edən alim, dilçi – linqvist.
6. Düşməndən qorunmaq məqsədilə düzəldilən müdafiə tikililəri – istehkam.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər *-şünas* şəkilçisini sözlərə əlavə edərək yeni sözlər düzəldib kiçik lüğət tərtib edirlər. *Misirşünas*, *azərbaycanşünas*, *nizamişünas*, *füzulışünas* sözlərinin kiçik hərfli yazılışını şagirdlərin diqqətinə çatdırmaq tövsiyə olunur.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı me-

yarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)
Söz və ifadələrin mənasını kontekstə əsasən izah edir.	Tapşırıq c, e (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)
Mətnin planını tərtib edir.	“Rozetta daşının sirri” mətni
Başqasının fikirləri ilə razı olmadıqda dözümlülük nümayiş etdirir, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləyir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Söz tərkibindəki morfemlərin semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq d (dərslük) Tapşırıq c (iş dəftəri)

2-ci dərslük. Rozetta daşının sirri

- Dərslük: səh. 36-37
- İş dəftəri: səh. 24

Təlim məqsədləri:

1. Durğu işarələrinin cümlədə rolunu izah edir (st. 6-2.1.1).
2. Kontekstdən çıxış edərək məcazi mənalı sözləri müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
3. Hadisə və ya faktlar arasında səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyən edir (st. 6-2.2.1).
4. Faktlardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir (st. 6-2.2.2).
5. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).
6. Qeyri-bədii mətnlərdə bədii üsluba xas xüsusiyyətləri (məcazi mənalı sözlər, daxili monoloq və s.) müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.4).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərə frontal sorğu ilə “Rozetta daşının sirri” mətnini xatırladır.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər mətnəndən seçilmiş cümlələrdə məcazi mənalı söz və ifadələri müəyyən edirlər: tarixin yaddaşı, yolunu gözləmək,

baş sındırmaq, inamı sarsılmaq, baxışları tuşlanmaq.

Oxuyub-anlama

6-2.1.1. Tapşırıq b (dərslük). Mətnə göy rənglə verilmiş hissədə Şampolyonun təəccüblü, gərgin, sevincli vəziyyəti əks olunub. Şagirdlər Şampolyonun hiss-həyəcanını ifadə edən cümlələri seçir, sual, nida, üç nöqtə durğu işarələrinin cümlədəki rolunu izah edirlər.

“Maraqlıdır, nəyə görə burada sözlərdən bəziləri haşiyəyə alınıb? Yəqin ki, bunlar çox hörmətli adamların adlarını ifadə edir. Aha! Qədim yunan yazısında Misir fironu Ptolemeyin adı çəkilir. Tutaq ki, bu ilk dörd işarə p, t, o, l hərfləridir. Bunlar isə... Özüdür ki var! Bax bu haşiyədəki sözdə də həmin hərflərdən bəziləri təkrar olunur. Aman Allah! Bu ki Kleopatranın (Ptolemeylər sülaləsinin sonuncu qadın hökmdarının) adıdır!”

6-2.2.2. Tapşırıq c (dərslük). Riyaziyyatla in-teqrasiya. Tapşırıq şagirdlərin mətnə əks olunmuş informasiyaları əlaqələndirmək bacarığının inkişafına yönəlib. Şagirdlər məlumatlardan istifadə edərək hesablama üsulu ilə aşağıdakı suallara cavab verirlər:

1. Şampolyon neçənci ildə anadan olmuşdur? (1822–32 (yaş)=1790)

2. Rozetta daşı tapılındı Şampolyonun neçə yaş var idi? (Rozetta daşı 1799-cu ildə tapılıb. Həmin vaxt Şampolyonun 9 yaş olub.)

3. Şampolyon neçənci ildə tarix üzrə professor adını almışdır? (1790 (doğum tarixi)+19 (yaş)=1809.)

Şagirdlər daha sonra tarixçilər və dilçilər üçün maraqlı olan məlumatları seçirlər və seçimlərini əsaslandırirlər.

Tarixçilər üçün:

• 1799-cu ilin avqust ayı... Misir... İsgəndəriyyə yaxınlığındakı Rəşid şəhərində. Ordu generalı Napoleon Bonapartın əmri ilə fransızlar Misir uğrunda gedən müharibədə türklər və ingilislərlə döyüşə girməyə hazırlaşdılar.

• 1801-ci ildə fransızlar Misir uğrunda gedən döyüşlərdə ingilis ordusuna məğlub oldular.

• Onların Misir səfərində ələ keçirdikləri bütün qənimətlər ingilislərə təhvil verildi.

• 1802-ci ildə Rozetta daşı Britaniya muzeyinə verildi.

Dilçilər üçün:

• Rozetta daşının üzərində Misir heroqlifləri və

qədim yunan əlifbası ilə yazılmış mətnlər var idi.

• Bir çox alimlər daşın üzərindəki yazıların sirrini açmağa çalışdılar. Lakin qədim yunan dilində yazılmış mətni oxumaq mümkün olsa da, heroqliflərin sirrini açmaq heç kəsə müvəffəq olmadı.

• Şampolyon əvvəlcə hər bir heroqlifin bir səsi bildirdiyini əsas götürərək bu işarələrin sirrini açmağa cəhd etdi. Amma mətni bu yolla oxumağa müvəffəq olmadı. Onda qərara gəldi ki, araşdırmalarını “bir işarə – bir söz” prinsipi ilə davam etdirdi. Lakin bu da öz nəticəsini vermədi.

• Birdən Şampolyonun ağına bir fikir gəldi: “Bəlkə, qədim misirlilərin yazısında hər bir heroqlifin iki təyinatı var? Bəlkə, heroqliflər bəzən bütöv sözü, bəzi məqamlarda isə yalnız bir hərfi ifadə edir?” Yəhudi və ərəb əlifbalarında sait səsləri bildirən hərflər yoxdur. Ola bilər ki, qədim Misir yazılarında da belədir.

• Baxışları Rozetta daşının surətinə tuşlandı:

“Maraqlıdır, nəyə görə burada sözlərdən bəziləri haşiyəyə alınıb? Yəqin ki, bunlar çox hörmətli adamların adlarını ifadə edir. Aha! Qədim yunan yazısında Misir fironu Ptolemeyin adı çəkilir. Tutaq ki, bu ilk dörd işarə p, t, o, l hərfləridir. Bunlar isə... Özüdür ki var! Bax bu haşiyədəki sözdə də həmin hərflərdən bəziləri təkrar olunur. Aman Allah! Bu ki Kleopatranın (Ptolemeylər sülaləsinin sonuncu qadın hökmdarının) adıdır!”

• Qədim Misir heroqlifləri ilə yazılmış ilk iki söz oxundu: Ptolemey və Kleopatra.

Qısa müddətdə Şampolyon digər heroqliflərin də sirrini açdı. O artıq heroqliflərlə yazılmış mətnləri rahat oxuya bilirdi. Bununla da, Şampolyon tarix və dilçilik elmində vacib bir kəşf etdi.

6-2.3.3. Tapşırıq ç (dərslük). “Rozetta daşının sirri” mətnini yazmaqda müəllifin əsas məqsədi heroqliflərin sirrinin necə açıldığı barədə məlumat verməkdir. Mətnədən öyrənirik ki, Şampolyon Rozetta daşının sirrini açmaq üçün gərgin araşdırma aparmış, müxtəlif üsulları yoxlamış, nəhayət, yazıların sirrinin açılmasına müvəffəq olmuşdur.

6-2.3.4. Tapşırıq d (dərslük). “Rozetta daşının sirri” mətni informativ xarakterli olsa da, bədii mətnə məxsus dil-üslub xüsusiyyətləri də özünü göstərir. Müəllim kiçik debat keçirməklə şagirdləri bədii və qeyri-bədii mətnin xüsusiyyətlərini müzakirə etməyə, təhlil aparmağa yönəldə bilər.

Müəllim bir neçə nəfərdən ibarət iki qrup müəyyənləşdirir. Hər qrup verilmiş fikirlərdən birini seçir və həmin fikrin doğru olduğunu iddia edərək arqumentlər gətirib əsaslandırır.

1-ci qrup: “Rozetta daşının sirri” bədii məndir. Mətnin birinci və ikinci hissəsinin girişində və hadisələrin detallı təsvirində bədii üslubun elementlərindən istifadə olunub. Mətnin dilində məcazi mənalı sözlər, frazeoloji ifadələr yer alır. Şampolyonun axtarışları zamanı onun hiss-həyəcanı təsvir olunur və s.

2-ci qrup: “Rozetta daşının sirri” qeyri-bədii məndir. Mətn tarixi faktlarla zəngindir. Hadisələr xronoloji ardıcılıqla təsvir edilir. Baş qəhrəman və ya digər obrazlar yoxdur.

“Diqqət et” rubrikasında informativ və izahedici mətnin fərqli xüsusiyyətləri bir daha şagirdlərin diqqətinə çatdırılır.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Məndə hansı ölkə və xalqların adları çəkilmişdir? (Misir, Roma, Rusiya, Britaniya, Fransa, ingilis, rus, fransız, misirlilər, türklər)

6-2.2.1. Tapşırıq b (iş dəftəri). Cədvəldə səbəb-nəticə əlaqəsi belə yazıla bilər:

1. II əsrdə qədim Misir dövləti süqut etdi və Roma imperiyasının əyalətinə çevrildi. **Qədim Misir dili və heroqlifləri unuduldu.**

2. **Döyüşə hazırlıq gedirdi.** Fransa ordusunun əsgərləri qan-tər içində xəndək qazırdılar.

3. Pyer Buşar tapılan daşın dəyərli arxeoloji tapıntı olduğunu başa düşdü. **Daşın qərargaha aparılmasını əmr etdi.**

4. **Sirli daşın tapıldığı Rəşid şəhəri o zamanlar Rozetta adlanırdı.** Üzərində qədim yazılar olan bu sirli daşa “Rozetta daşı” adı verildi.

5. **Fransızlar ingilis ordusuna məğlub oldu.** Rozetta daşı ingilislərə təhvil verildi.

6-2.3.3. Tapşırıq c (iş dəftəri). Məqsəd şagirdlərin mətn növlərini fərqləndirmək bacarığını inkişaf etdirməkdir. Şagirdlər oxuduqları mətnlərin məzmunundan çıxış edərək fikirlərini təxminən aşağıdakı kimi əsaslandırma bilirlər:

1. “Rozetta daşının sirri” mətni informativ məndir, çünki Rozetta daşının, qədim Misir dili və yazısının necə aşkarlandığı barədə məlumatlar verilir.

2. “Rozetta daşı və Şampolyonun kəşfi” mətni izahedici məndir, çünki qədim Misir dilinin sirrinin açılması üçün niyə məhz Rozetta daşının köməyindən istifadə olunduğu izah edilir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Kontekstdən çıxış edərək məcazi mənalı sözləri müəyyən edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Durğu işarələrinin cümlədə rolunu izah edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Faktlardan istifadə etməklə məndə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir.	Tapşırıq c (dərslük)
Hadisə və ya faktlar arasında səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyən edir.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Tapşırıq ç, d (dərslük) Tapşırıq c (iş dəftəri)

3-cü dərs. Hiperonim və hiponim

- Dərslük: səh. 38
- İş dəftəri: səh. 25

Təlim məqsədləri:

1. Sözü aid olduğu ümumi mənanı müəyyən edir (kirpi – *heyvan*, köynək – *geyim*) (st. 6-4.4.2).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Tapşırıq vasitəsilə şagirdlərin diqqəti sözlərin aid olduğu ümumi mənanın müəyyənləşdirilməsinə yönəldilir: şagirdlərin ibtidai siniflərdən bu barədə ilkin bilikləri vardır. Şagirdlər müəyyən edirlər ki, *heroqlif*, *harf*, *simgə* və *smaylik* sözlərini *işarə* sözünün köməyi ilə izah etmək olar.

Dil qaydaları

6-4.4.2. Müəllim “*Yadda saxla*” rubrikasındakı məlumatları şərh edir, nümunələr əsasında hiperonim və hiponim anlayışlarını aydınlaşdırır. Həmçinin hər hansı sözün izah edilməsində hiperonimin rolunu diqqətə çatdırır.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab:

Hiponimlər: masa, stul, dolab, kreslo, divan – mebel (*hiperonim*).

Hiponimlər: şalvar, köynək, palto, papaq – geyim (*hiperonim*).

Hiponimlər: ayaq, qol, çənə, çiyin – bədən

üzvü (*hiperonim*).

Hiponimlər: kəlbətin, çəkiç, mişar, rəndə – əmək aləti (*hiperonim*).

Hiponimlər: dayı, xala, bibi, baba – qohum (*hiperonim*).

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlər tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra cədvəldəki məlumatları rəhbərlik nitq şəklində ifadə edə bilərlər. Məsələn, *kəlbətin, çəkiç, mişar, rəndə* hiponimlərinin hiperonimi əmək alətləridir. Bu zaman şagirdlər öyrəndikləri yeni terminləri nitqlərində işlətməklə söz ehtiyatlarını zənginləşdirmiş olurlar.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: firon – Qədim Misir dövlətini idarə edən hökmdar; padşah – Yaxın və Orta Şərq ölkələrində dövləti idarə edən hökmdar; çar – Rusiyanı sovet dövrünə qədər idarə edən hökmdar; kral – bir sıra Avropa ölkələrində dövləti idarə edən hökmdar.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin hiponim və hiperonim anlayışlarını mənimsədiyini, həmçinin də əsas nitq hissələri üzrə bilgilərini yoxlayır.

Tapşırıq b (iş dəftəri).

1) soyuducu, tozsoran – *hiperonim*: elektrik avadanlığı və ya məişət texnikası.

2) həndbol, karate – *hiperonim*: idman növü.

3) ürək, ağciyər – *hiperonim*: daxili orqanlar.

4) konus, kürə – *hiperonim*: fəza fiqurları.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

çəkiç – mix vurmaq, metal döymək və başqa bu kimi işlərdə metal və ya taxta dəstəyə keçirilmiş müxtəlif formalı metal alət

mişar – ağac, taxta, habelə dəmir, daş kəsmək üçün zolaq və ya dairə şəklində polad təbəqəsindən düzəldilmiş diş-diş alət

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sözün aid olduğu ümumi mənanı müəyyən edir.	Tapşırıq a, b, c (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)

4-cü dər. Qoşa samitlə bitən sözlərin deyilişi və yazılışı

• Dərslük: səh. 39 • İş dəftəri: səh. 26

Təlim məqsədləri:

1. Qoşa samitlə bitən sözlərin orfoepiya və orfoqrafiya normalarına əməl edir (fənn – fənlər, rəhm – rəhmdil) (**st. 6-4.1.2**).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Tapşırıq vasitəsilə şagirdlərin diqqəti qoşa samitlə bitən sözün yazılışına yönəldilir. Şagirdlər müəyyən edirlər ki, *sirr* sözünə samitlə başlayan şəkilçi artırıqda söz kökündəki qoşa *rr* samitlərindən biri düşür.

Dil qaydaları

6-4.1.2. Müəllim “*Yadda saxla*” rubrikasındakı eynicinsli qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlərin yazılışı ilə bağlı məlumatları şərh edir. Qayda ilə bağlı istisnaları diqqətə çatdırır.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: 1 – sədləri; 4 – sərhəddində; 5 – şəkk-şübhən; 6 – tibb.

Müəllimin nəzərinə! *Sərhəddində* söz çox vaxt səhvən *sərhəddində* yazılır. Şagirdlərə izah olunmalıdır ki, bu söz sadədir və *sərhəd* söz köküdür. Tərkibində *hədd* sözü yoxdur.

“*Yadda saxla*” rubrikasında müxtəlifcinsli qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlərin yazılışında yol verilən səhvlərə diqqət yönəldilir. Rubrikadakı məlumatlar mənimsənilir.

Tapşırıq c (dərslük). Lüğətdən istifadə etməklə verilmiş sözlər qruplaşdırılır:

1. Bir saitlə yazılanlar: həbs, cəbr, nəbz, hüzn, nəsr, sədr.

2. İki saitlə yazılanlar: izin, meyil, qədir, səbir, heyif.

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: Müxtəlifcinsli qoşa kar samitlə bitən sözlərə samitlə başlayan şəkilçi və ya söz artırıqda tələffüz zamanı həmin sözdəki ikinci kar samit düşür.

İş dəftərindəki tapşırıqlar mənimsədilmiş qaydaların tətbiqinə xidmət edir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: hissini, hissələrim, fənni, fəndən.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Səhv yazılmış sözlər: 1 – haqqı; 2 – sirdaş; 3 – həddsiz.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: Mürəkkəb sözlər: 1 – haqq-ədalət; 2 – rəsmxət; 3 – həkketmə; 4 – qanunazid.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Düzgün yazılmış sözlər: haqq-hesab; hədd-hüdd; hüsnxət; dəstxət.

Tapşırıq d (iş dəftəri). Tapşırıqda tələffüzü verilmiş sözlərin düzgün yazılışı: zülmkar, dost-pərəst, Neftçala, hüznü, xoşbəxtlik, sehri.

Tapşırıq e (iş dəftəri). Cavab: cisim, üzr, hüzn, qəsr.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Eynicinsli qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlərin yazılışına əməl edir.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq a, b, c, ç (iş dəftəri)
Müxtəlifcinsli qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlərin yazılışına əməl edir.	Tapşırıq c, ç (dərslük) Tapşırıq d, e (iş dəftəri)

3-cü fəsil

1-ci dər. Qədim türk əlifbası

• Dərslük: səh. 40-43 • İş dəftəri: səh. 27

Təlim məqsədləri:

- Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
- Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
- Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənalı sözün mətndəki mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
- Mətndəki əsas məlumatları fərqləndirir (st. 6-2.1.2).
- Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnləri müəllif məqsədi və yanaşması baxımından müqayisə edir (st. 6-2.3.5).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Müəllim tapşırıq vasitəsilə şagirdlərin mövzu ilə bağlı ilkin biliklərini yoxlayır və dərslin mövzusuna maraq oyadır.

Oxu

6-2.1.2. Tapşırıq b (dərslük). Oxu prosesi qruplarla iş formasında yerinə yetirilir. Şagirdlər əvvəlcə tapşırıqda verilmiş təlimatla tanış olurlar. Daha sonra qruplardan birinə “Qədim türk əlifbası”, digərinə isə “Kültigin abidəsi” mətnini oxumaq tapşırılır. Qruplar təlimata uyğun olaraq mətn üzrə işləyirlər. Sonda qruplar mətni nəql edirlər. Dinləyicilər digər qrupun nəql etdiyi mətni diqqətlə dinləyir və dinlədikləri mətnə dair sualları cavablandırırlar. Bununla da bütün şagirdlər hər iki mətni mənimsəmiş olurlar.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq c (dərslük). Bütün sinfin diqqəti şəkklə və mətnin üçüncü abzasına yönəldilir. Mətnin həmin hissəsindən və şəkildən belə anlaşılır ki, kurqanlar – qəbirüstü təpəciklər deməkdir. Kitabə isə həmin kurqanların üzərində ucaldılmış yazılı abidədir.

Tapşırıq ç (dərslük). Mətnin son cümləsində deyilir: “Çox vaxt “məzar poeziyası” adlandırılan bu yazılar türkdilli ədəbiyyatın zəmanəmizə gəlib çatmış ilk yazılı inciləridir”. Buradan belə anlaşılır ki, dəfn edilən adamın yaxınları onun qəbri üstündə daş abidə ucaldır və üzərində mərhumun vəfatından kədərli vəziyyətlərini ifadə edən mətnlər

yazırlarmış.

6-2.1.3. Tapşırıq d (dərslük). Mətnə “Stralenberqin verdiyi məlumatlar rus elmi dairələrində maraq doğurdu” cümləsində “dairə” sözünün kontekstə uyğun mənası aydınlaşdırılır.

Cavab: 3. Eyni fəaliyyətlə məşğul olanların qrupu, mühiti. *Bu əsər ədəbi dairələrdə böyük səs-küyə səbəb oldu.*

Tapşırıqda verilmiş izahlardan aydın olur ki, *dairə* omonim deyil, çoxmənalı sözdür. Çünki bütün kontekstlərdə *dairə* sözünün ilkin mənası (müstəvinin çevrə ilə əhatə olunmuş hissəsi) ilə yaxınlığı var.

Oxuyub-anlama

6-2.3.5. Tapşırıq e (dərslük). 1-ci və 2-ci mətnlərdə Kültigin abidəsinin kəşfi tarixi ilə bağlı məlumatlar arasında uyğunsuzluq var. Mətnləri ayrı-ayrı qruplar oxuduğu üçün, ola bilər ki, oxu zamanı bu məqam aşkarlanmasın. Ona görə də müəllim Kültigin abidəsinin tapılma tarixini soruşmaqla şagirdlərdən iki fərqli cavab ala bilər. Belə ki, 1-ci mətnə göstərilir ki, 1891-ci ildə Rodlovun rəhbərliyi ilə təşkil edilən ekspedisiyalar nəticəsində Kültigin abidəsi tapıldı. 2-ci mətnə isə abidənin 1889-cu ildə rus alimi Nikolay Yadrintsev tərəfindən aşkar edildiyi göstərilir. Şagirdlər bu uyğunsuzluğu müəyyənləşdirdikdən sonra Kültigin abidəsi haqqında hansı mətnə inandırıcı məlumatların verildiyinə münasibət bildirirlər.

1-ci mətnə Orxon-Yenisey abidələri haqqında ümumi məlumat verildiyi halda, 2-ci mətn birbaşa olaraq Kültigin abidəsi barədədir. Həmçinin 2-ci mətnə göstərilir ki, 1890-cı illərdə çıxmış elmi jurnallar Nikolay Yadrintsevın həmin abidəni aşkar etməsi barədə məlumat verir. Odur ki 2-ci mətn bu məsələ ilə bağlı daha inandırıcı məlumatlar verir.

6-2.1.2. Tapşırıq ə (dərslük). Tapşırıqda Vilhelm Tomsenin qədim türk əlifbası ilə ilk oxuduğu *tenqri* sözü verilmişdir. Bu söz müasir dilimizdə *tanrı* formasında sabitləşmişdir. Şagirdlər 41-ci səhifədə mətnin son abzasında qədim türk əlifbasına və onun yazılması qaydalarına bir daha nəzər yetirib həmin sözü (*tenqri*) müəyyən edirlər. Müəllim şagirdlərə əlavə olaraq bildirir ki, cədvəldə verilmiş *η* işarəsi qədim türk dilinə məxsus *nq* səs birləşməsini ifadə edir. Həmçinin şagirdlərin diqqətinə qədim türk dilində bəzən sözün yazılışında sait səslərin buraxılması faktının çatdırılması

tövsiyə olunur.

Tapşırıq f (dərslük). **Cavab:**

1. XVIII əsrdə Filip Stralenberq Daş kitabələr haqqında məlumat verir.

2. 1889-cu ildə rus alimi Nikolay Yadrintsev Kültigin abidəsinə aşkar etmişdir.

3. 1893-cü ildə Danimarka alimi Vilhelm Tomsen qədim türk yazısının sirrini açdı.

4. 1894-1895-ci illərdə V.Radlov 40-a yaxın abidənin mətnini tam olaraq oxudu və rus dilinə tərcümə etdi.

6-2.1.2. Tapşırıq g (dərslük). Şagirdlər hər iki mətnə verilmiş məlumatlardan istifadə etməklə “Orxon-Yenisey abidələri” adlı yeni mətn üçün təxminən belə bir plan tərtib edə bilərlər:

1. Qədim türklərin yazı mədəniyyəti haqqında yanlış təsəvvür

2. Orxon və Yenisey çayları ətrafında tapılmış yazılı abidələr haqqında ilk məlumatlar

3. Kültigin abidəsinin sayəsində Orxon-Yenisey abidələrinin sirrini açılması

4. İlk oxunan sözlər

5. Orxon-Yenisey abidələrindən tarixi məlumatların öyrənilməsi

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq a (iş dəftəri). **Cavab:**

Bioloq – biologiya mütəxəssisi, biologiya ilə məşğul olan alim.

Zooloq – zoologiya (heyvandarlıq) mütəxəssisi.

Arxeoloq – arxeologiya ilə məşğul olan mütəxəssis.

Seysmoloq – zəlzələləri öyrənən alim.

Oxuyub-anlama

6-2.1.2. Tapşırıq b (iş dəftəri).

1. Orxon-Yenisey abidələri haqda ilk məlumat verən şəxs – Filip Stralenberq.

2. Orxon-Yenisey abidələrini ilk oxuyan alim – Vilhelm Tomsen.

3. 40-a yaxın abidəni oxuyan rus alimi – Vasili Radlov.

4. Kültigin abidəsinə aşkara çıxaran şəxs – Nikolay Yadrintsev.

Tapşırıq c (iş dəftəri). **Cavab:** b variantı. Sözləri bir-birindən ayırmaq üçün qoşa nöqtədən istifadə olunub.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). **Cavab:** d variantı. Qədimdə türklər özünəməxsus yazı mədəniyyətinə sahib olmuşlar.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı me-

yarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edir.	Tapşırıq a, b (dərslük)
Abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq c, ç (dərslük)
Kontekstdən çıxış edərək çoxmənalı sözün mətndəki mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq d (dərslük)
Əldə etdiyi məlumatlar arasında uyğunsuzluğu müəyyən edir.	Tapşırıq e (dərslük)
Mətn üzrə plan tərtib edir.	Tapşırıq g (dərslük)
Sözün tərkibindəki şəkilçiyə görə onun mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Mətndəki əsas məlumatları fərqləndirir.	Tapşırıq b, c, ç (iş dəftəri)

2-ci dərslük. Mətnlərin müqayisəsi

- Dərslük: səh. 43
- İş dəftəri: səh. 28

Təlim məqsədləri:

- Mətnin struktur elementlərini (başlıq, yarım-başlıq, illüstrasiya, haşiyə, epigraf və s.) onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir (st. 6-2.3.3).
- Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnləri müəllif məqsədi və yanaşması baxımından müqayisə edir (st. 6-2.3.5).
- Tənqidi və yaradıcı təfəkkür nümayiş etdirməklə qeyri-bədii mətnin dil-üslubunu dəyişir (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim soruşur:

– Rozetta daşı və Kültigin abidəsi hansı elmi sirin açılmasında böyük rol oynadı?

Oxuyub-anlama

6-2.3.5. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər “Qədim türk əlifbası” və “Kültigin abidəsi” mətnlərini suallar əsasında müqayisə edirlər:

- Hansı mətndə məlumatlar xronoloji ardıcılıqla verilib?
- “Qədim türk əlifbası” mətnində.
- Mətnlərdəki mövzu və məzmun yaxınlığını

izah edin.

– Hər iki mətn Orxon və Yenisey çayları ətrafında tapılan abidələr və onların əhəmiyyətindən bəhs edir. Hər iki mətnə qədim türk əlifbası ilə yazılmış abidələrin tapılması tarixi, yeri, həmin abidələri araşdıran alimlər barədə məlumatlar verilir.

• Hər bir mətni yazan müəllifin məqsədini müəyyən edin.

– “Qədim türk əlifbası” mətni qədim türklərin yazı mədəniyyətinin olduğunu sübut edən abidələr və qədim türk əlifbasının spesifik xüsusiyyətləri barədə ümumi məlumatları çatdırır. “Kültigin abidəsi” mətnində isə abidənin tarix və dilçilik elmi üçün əhəmiyyəti, məhz bu abidənin qədim türk əlifbasının sirrinin açılmasında rolu aydınlaşdırılır.

Tapşırıq b (dərslük). “Kültigin abidəsi” və “Rozetta daşının sirri” mətnləri müqayisə olunur:

• Mətnlər arasındakı mövzu və problem yaxınlığını izah edin.

– Hər iki mətnə qədim əlifba ilə yazılmış abidənin tapılması və bu əlifbanın öyrənilməsi problemindən danışılır.

• Qədim Misir və türk yazılarının sirrinin açılmasında hansı oxşarlıq var?

– Hər iki abidənin üzərində eyni mətn iki dildə yazılmışdır.

• Bu mətnlərdə məlumatların verilmə tərzində arasında hansı fərqlər var?

– Rozetta daşı mətnində bədii mətnin elementləri daha çox hiss olunur, elmi məlumatlar daha cəlbedici formada təqdim olunur.

Sonra şagirdlər hər iki mətnin giriş hissələrini müqayisə edirlər. “Rozetta daşının sirri” mətninin giriş hissəsinin daha cəlbedici olmasını əsaslandırırlar.

Müəllimin nəzərinə! a və b tapşırıqlarının qruplarla iş formasında yerinə yetirilməsi məqsədəuyğun olar.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: 2, 4 və 5-ci sualların cavabı “Qədim türk əlifbası” mətnində, 1, 3, 4 və 6-cı sualların cavabı “Kültigin abidəsi” mətnində, 4-cü sualın cavabı isə hər iki mətnə var.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Doğru fikirlər:

1. Hər iki abidənin üzərində eyni mətn iki dildə yazılmışdır.

4. Abidələrin üzərindəki mətnə dövlət adamlarının adları çəkilir.

6-2.3.3. Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: Kültigin.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq c (dərslük). Tapşırığın *qruplarla iş* formasında yerinə yetirilməsi tövsiyə olunur. Müəllim hər qrupa bir mətnin giriş hissəsini dəyişdirməyi tapşırır. Şagirdlər mətnlərin giriş hissəsini məzmunə xələl gətirmədən təxminən belə dəyişə bilərlər.

“Kültigin abidəsi” mətninin girişi: 1889-cu il ... Monqolustan ... Orxon çayının sahili... Nikolay Yadrintsevin mühüm tapıntısı – Kültigin abidəsi...

“Qədim türk əlifbası” mətninin girişi: 1730-cu il... 10 il Sibirdə sürgündə yaşayan İsveç zabiti Filip Stralenberqin vətənə qayıdışı ... Türk xalqlarının yazı mədəniyyəti barədə gözlənilməz elmi xəbər... Orxon və Yenisey çayları ətrafında tapılan daş kitabələr...

Müəllimin nəzərinə! “Qədim türk əlifbası” mətninin girişinin dəyişdirilməsi bir qədər çətin ola bilər. Bu tapşırıq akademik göstəricisi daha yaxşı olan şagirdlərin olduğu qrupa tapşırıla bilər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnləri müəllif məqsədi və yanaşması baxımından müqayisə edir.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Mətnin struktur elementlərini (illüstrasiya) onun tərkib hissələri ilə əlaqələndirir.	Tapşırıq c (iş dəftəri)
Qeyri-bədii mətnin cəlbedici olması üçün tənqidi və yaradıcı təfəkkür nümayiş etdirməklə mətnin dil-üslubunu dəyişir.	Tapşırıq c (dərslük)

3-cü dər. Azərbaycan əlifbası

- Dərslük: səh. 44
- İş dəftəri: səh. 29

Təlim məqsədləri:

1. Dinlədiyi mətni götürdüyü qeydlər əsasında nəql edir (st. 6-1.3.1).
2. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
3. Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir (st. 6-1.2.2).

4. Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir (st. 6-2.2.2).

5. Fakt və hadisələrlə bağlı fikirlərini ifadə edən mətn qurub yazır (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim soruşur:

– Azərbaycan dilində neçə danışq səsi var?
Bəs əlifbamızda neçə hərf var?

Danışma

6-2.2.2. Tapşırıq a (dərslük). Hər bir dilin özünəməxsus danışq səsləri olur. Qədim türk dilinin də əlifbası məhz bu dilin özünəməxsus səslərini ifadə etmək üçün yaradılan orijinal əlifbadır. Yəni başqa əlifbalardan hər hansı bir işarə götürülməyib. Müəllim dərslükdə 41-ci səhifədə verilmiş Orxon-Yenisey əlifbasına diqqəti yönəldib oradakı spesifik səsləri ifadə edən hərflərdən nümunələr gətirə bilər.

6-1.2.2. Tapşırıq b, c (dərslük). Əsas məqsəd şagirdlərə Azərbaycan əlifbasının latın qrafikalı əlifba əsasında yarandığını vurğulamaq və onları tanıdığı əlifbaların fərqi barədə düşündürməkdir. İngilis dilinin əlifbası da latın qrafikalıdır. Latın əlifbasından ingilis, fransız, alman, italyan, türk-mən və s. xalqlar da istifadə edirlər.

Dinləmə

6-1.3.1. Tapşırıq ç (dərslük). “Azərbaycan əlifbası” mətni səsləndirilir.

AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI

Dilin səs təkibini öyrənən elm sahəsi fonetika adlanır. Hər bir dildəki səslər yazıda müəyyən işarələrlə – hərflərlə, heroqliflərlə ifadə olunur. Bu işarələr sistemi qrafika adlanır. Dünyada bir sıra xalqların öz qrafikası var. Lakin geniş yayılmış qrafik sistemlər də var ki, bir çox xalqlar onlardan istifadə edir. Bu, latın, ərəb, kiril qrafikalıdır.

Uzun əsrlər boyu Azərbaycanda ərəb qrafikasından istifadə olunmuşdur. Bu, VII əsrdə İslam dininin yaranması və yayılması, ərəblərin istilaları nəticəsində öz dili, dini, adət-ənənəsi, ədəbiyyatı, elminin və s. bütün Afrika, Yaxın və Orta Şərqi, hətta Avropaya qədər yayılması ilə bağlıdır. Uzun illər, daha doğrusu, 13 əsr (VII – XX) bu əlifbanın təsiri altında qaldı. Bu əlifba Azərbaycan dilinə uyğun qrafika deyildi. Məsələn, söz ortasında gələn sait səslər yazıda göstərilirdi. Bu, oxumanı çətinləşdirir, çox vaxt sözlərin yanlış oxunmasına

gətirib çıxarırdı.

Nəhayət, keçən əsrin 20-ci illərində dilimizə daha uyğun olan latın qrafikasına keçid haqqında qərar qəbul olundu. Lakin bu, uzun çəkmədi. 10 il sonra rus dilində istifadə olunan kiril qrafikalı əlifba qəbul edildi. Nəhayət, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra biz yenidən latın qrafikasına keçdik.

Latın qrafikası miladdan əvvəl qədim Roma xalqı tərəfindən yaradılmışdır. O, latın dilinin səs tərkibini ifadə edirdi. Bu dildə 26 səs var idi. Ona görə də latın qrafikasında da 26 hərflər var idi.

Sonradan bir çox Avropa xalqları bu qrafikani qəbul etdi. Lakin onların dilində səslərin sayı çox idi və ya bəzi səslər var idi ki, latın dilində yox idi. Ona görə də hər bir xalq latın qrafikasında öz səslərinə uyğun dəyişikliklər etdi:

1) Bir səsi iki-üç hərflə işarə etdi. Məsələn, ingilislər *ş* səsini yazıda ifadə etmək üçün *yanəş* yazılan *s* və *h* hərflərindən istifadə etməyə başladılar.

2) Latın hərflərində müəyyən dəyişikliklər etdi: "papaq"lar (*ş, ŷ*), nöqtələr (*ä, ü*), "quyruq"lar (*z, n*).

(Müəllim hərfləri lövhədə yazır)

Bunlara diakritik işarələr deyilir.

Azərbaycan dilinin latın qrafikalı əlifbasında ilkin latın qrafikasından fərqli hərflər var. Belə ki, Azərbaycan dilindəki *ç, ş, ü, ğ, ö, ə* səsləri latın dilində yox idi. Buna görə də bəzi latın hərflərinə müəyyən diakritik işarələr əlavə olundu.

Beləliklə, Azərbaycan əlifbası latın qrafikası əsasında yaradılsa da, dilimizin səs sistemində uyğunlaşdırılmışdır.

Şagirdlər mətnin hər abzasına uyğun tapşırıq da verilmiş qeydlər əsasında mətni nəql edirlər.

6-1.1.1. Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: b variantı.

Tapşırıq b (iş dəftəri).

1. VII əsrdə Azərbaycanda da islam dini yayıldı.

Ərəb əlifbasından istifadə olunmağa başlandı.

2. Ərəb əlifbası Azərbaycan dilinin fonetik sistemində uyğun gəlmirdi və oxuyub-yazmada xeyli çətinliklər yaradırdı. **Azərbaycan dilinin xüsusiyyətlərinə daha uyğun olan latın əlifbasına keçildi.**

3. **Azərbaycan rus hakimiyyətinə tabe oldu.** Uzun illər kiril əlifbasından istifadə olundu.

4. **Dilimizdə spesifik səslər üçün latın əlifbasında uyğun hərflər yox idi.** Azərbaycanda latın

qrafikası qəbul olunanda bəzi latın hərflərinə müəyyən diakritik işarələr əlavə olundu.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: Mirzə Fətəli Axundzadə.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlə əlifbanın tez-tez dəyişməsinin yarada biləcəyi problemlər barədə əvvəlcə kollektiv müzakirə edirlər. Şagirdlərin Azərbaycan əlifbası haqqında dinlədikləri mətnə əlavə edilməsi nəzərdə tutulan abzasın məzmununu təxminən belə ola bilər:

Əlifbanın tez-tez dəyişməsi cəmiyyətin inkişafı üçün ciddi problemlər yarada bilər. Təhsilin inkişafında müəyyən ləngimələrə səbəb ola bilər. Çünki yeni əlifbanın öyrənilməsinə əlavə vaxt lazımdır. Əlifbanın dəyişməsi nəticəsində əvvəlki əlifba ilə yazılmış materialların, kitabların yenilənməsi tələb olunur. Bu da əlavə zaman alır. Bundan əlavə, əlifbanın dəyişməsi insanlar arasında ünsiyyətə ziyan gətirə bilər. İnsanların bir-birini anlaması çətinləşər. Ona görə də əlifba islahatı ciddi düşünülmüş dövlət siyasəti ilə həyata keçirilə bilər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Əlavə biliklərindən istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b, c (dərslük)
Dinlədiyi mətni götürdüyü qeydlər əsasında nəql edir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Fakt və hadisələrlə bağlı fikirlərini ifadə edən mətn qurub yazır.	Tapşırıq d (dərslük)

4-cü dər. Mürəkkəb adlar (şəxs və yer adları)

- Dərslük: səh. 45
- İş dəftəri: səh. 30

Təlim məqsədləri:

1. Şəxs, yer və s. bildirən mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.3).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Tapşırıq vasitəsilə şagirdlərin mürəkkəb adlar mövzusunə dair ilkin bilikləri yoxlanılır. Tapşırıqda verilmiş söz birləşmələrindən yalnız birini – *Kültigin abidəsini* mürəkkəb ad kimi qəbul etmək olar.

Şagirdlər seçimlərini təxminən belə əsaslandırma bilərlər:

Danimarka alimi dedikdə Danimarkanın hər hansı bir alimi, *İsveç zabiti* dedikdə İsveçin hər hansı bir zabiti, *daş kitabə* dedikdə müxtəlif daş kitabələr nəzərdə tutulur. *Kültigin abidəsi* dedikdə isə müxtəlif abidələr içərisində məhz həmin abidə nəzərdə tutulur.

Dil qaydaları

6-4.1.3. Müəllim “*Yadda saxla*” rubrikasında şəxs və yer bildirən mürəkkəb adların yazılışı ilə bağlı qaydaları nümunələr əsasında şərh edir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab:

Mürəkkəb ad: Damcılı bulağı, Daş Salahlı, Baykal gölü, Bazardüzü zirvəsi.

Mürəkkəb söz: Gəmiqaya, Aslanbəyli, Ağköynək, Göygöl, Ağbulaq.

Söz birləşməsi: Gürcüstan vətəndaşı, ağ köynək, Göyçay narı, Bakı küçələri.

“*Yadda saxla*” rubrikasındakı məlumatlar mənimsədir.

Tapşırıq c (dərslük). Cümlələrdə səhv yazılmış mürəkkəb adların düzgün yazılışı: 1 – Şeyx Məhəmməd Xiyabani; 2 – Aşağı Əskipara; 3 – Cənubi Koreya; 4 – Nargin adası; 5 – Sultan Süleyman Qanuni.

İş dəftərindəki tapşırıqlar mənimsədilmiş qaydaların tətbiqinə xidmət edir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: 2-ci sütun – Qara dəniz, Şirvan düzü, Azıx mağarası.

Tapşırıq b (iş dəftəri). 1 – Yuxarı Salahlı kəndi; 2 – Azadlıq meydanı, Neftçilər prospekti; 3 – Nadir şah Əfşar, Yaxın Şərq; 4 – Araz çayı, Xudafərin körpüsü; 5 – Seyid Əzim Şirvani.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Nümunələr:

Birinci sözünün ilk hərfi böyük yazılan mü-

rəkkəb adlar: Kür çayı, Naxçıvan şəhəri, Nadir şah, Mil düzü, Cavanşir küçəsi və s.

Bütün sözlərin ilk hərfi böyük yazılan mürəkkəb adlar: Mirzə Fətəli Axundzadə, Azərbaycan Respublikası, Şah İsmayıl Xətai, Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Şeyx Şamil və s.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Şəxs, yer və s. bildirən mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq a, b, c (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)

4-cü fəsil

1-ci dər. Qədimdə yazı materialları

- Dərslik: səh. 46-48 • İş dəftəri: səh. 31

Təlim məqsədləri:

1. Mətndəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır (st. 6-2.1.2).
2. Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.2).
3. Sözü aid olduğu ümumi mənanı göstərməklə sözü izah edir (st. 6-4.4.2).

Mövzuya yönəlmə

Tapşırıq a (dərslik). Şagirdlər bölmə boyu yazı mədəniyyətinin formalaşması tarixindən bəhs edən mətnlərdən əldə etdikləri biliklər vasitəsilə sualı cavablandırma bilərlər (daş, gil və s.).

Oxu

6-2.3.2. Tapşırıq b (dərslik). Azərbaycan qədim yaşayış məskənidir. Bunu göstərən faktlardan biri də üzərində mixi yazılar olan daş və gil lövhələrdir. Bu lövhələrin tarixi miladdan öncəyə aid edilir. Bu isə onu göstərir ki, daş və gil lövhələr ilk yazı materialları hesab oluna bilər.

6-2.1.2. Tapşırıq c (dərslik). Oxu prosesi qruplarla iş formasında yerinə yetirilir. Şagirdlər əvvəlcə tapşırıqda verilmiş təlimatla tanış olurlar. Daha sonra 1-ci qrupa papirus, 2-ci qrupa perqament, 3-cü qrupa isə ipək haqqında mətnləri oxumaq və təlimat üzrə məlumat vərəqi hazırlamaq tapşırılır.

“Papirus” mətni üzrə məlumat vərəqi:

- Yazı materialının adı: papirus bitkisi.
- İxtira edildiyi dövr, məkan: miladdan əvvəl III minillik.
- İlk istifadə edən xalq: misirlilər.
- Dünyaya yayılması: Yunanıstanda və Romada papirus əsas yazı materialı olmuşdur.
- Azərbaycanda istifadə: Azərbaycanda da XII əsrə qədər papirusdan yazı materialı kimi geniş istifadə olunmuşdur.

• Əlavə məlumatlar: Bu gün almanlar kağıza *papir*, fransızlar *papye*, ingilislər *peypə* deyirlər. Bu sözlər *papirus* sözündən yaranmışdır.

“Perqament” mətni üzrə məlumat vərəqi:

- Yazı materialının adı: heyvan dərisindən hazırlanan perqament.
- İxtira edildiyi dövr, məkan: miladdan əvvəl III–II əsrlər; Kiçik Asiya, Perqam şəhəri.

- İlk istifadə edən xalq: yunanlar.
- Dünyaya yayılması: İran, Azərbaycan və s.
- Azərbaycanda istifadə: Azərbaycanda VIII əsrə aid xətlə dəri üzərində yazılmış “Quran” surəsi mühafizə edilir.

• Əlavə məlumatlar: Perqament üzərində yazılmış ən möhtəşəm abidələrdən biri atəşpərəstlərin müqəddəs kitabı sayılan “Avesta” idi. Bu kitab 12000 perqament üzərində yazılmışdır.

“İpək” mətni üzrə məlumat vərəqi:

- Yazı materialının adı: ipək.
- İxtira edildiyi dövr, məkan: miladdan əvvəl III minillik; Çin.
- İlk istifadə edən xalq: çinlilər.
- Dünyaya yayılması: Yaxın Şərq ölkələri və s.
- Azərbaycanda istifadə: Miladdan əvvəl II əsrdən başlayaraq Çindən gələn karvanlar hər il Azərbaycana minlərlə ton ipək parça gətirirdi. Azərbaycan xəttatlarının ən çox istifadə etdikləri yazı materiallarından biri də ipək parça idi.

• Əlavə məlumatlar: Nizami Gəncəvinin əsərlərindəki bir çox misralar o dövrdə ipəyin yazı materialı kimi geniş istifadəsini göstərirdi.

Sonda qrupların təqdimatları dinlənilir. Qruplar bir-birinin təqdimatına rəy verirlər.

6-4.4.2. Tapşırıq ç (dərslik). Kiçik Asiyada heyvan dərisindən hazırlanan yazı materialı.

Yazı

Tapşırıq a (iş dəftəri). Papirus bitkisindən yazı materialının necə hazırlanması ilə bağlı təlimat təxminən belə ola bilər: Əvvəlcə papirus bitkisinin zoğları kəsilir. Zoğların qabığı soyulur. Soyulmuş zoğlar nazik hissələrə ayrılır. Bir qab suyun içərisində 72 saat saxlanılır. Yumşalmış zoğlar qalın oxlovla yayılır. Nazik təbəqəyə çevrilən zoğlar çarpaz şəkildə bir-birinə hörülür. Alınan hör-günü yastılamaq üçün yenə qalın oxlovla yayılır və qurudulur.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Təxminən eramızın III əsrindən sonra dünyada papirusdan daha az, perqamentdən isə çox istifadə olunma səbəbləri bunlardır:

2. Perqament papirusla müqayisədə hər yerdə istehsal oluna bilirdi. Bəli. Papirus yalnız Misir ərazisində yetişirdi. Perqament isə müxtəlif heyvan dərilərindən hazırlanırdı.

4. Perqament daha uzunömürlü material idi. Bəli. Ona görə də hətta kağız ixtira olunduqdan sonra da istifadə edilirdi.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətndəki fikri dəstəkləyən faktları müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətndəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır.	Tapşırıq c (dərslük)
Sözün aid olduğu ümumi mənanı göstərməklə sözü izah edir.	Tapşırıq ç (dərslük)

2-ci dərs. Qədimdə yazı materialları

- Dərslük: səh. 49

Təlim məqsədləri:

1. İnformativ mətni mövzusunun asılı olaraq düzgün strukturlaşdırır. Məsələn, xronoloji mətnləri zaman ardıcılığı, qeyri-xronoloji mətnləri altmövzular – yarımbaşlıqlar üzrə strukturlaşdırır (st. 6-3.1.1).

Mövzuya yönəltmə

6-3.1.1. Tapşırıq a (dərslük). “Qədimdə yazı materialları” mətni frontal sorğu üsulu ilə xatırladılır. Şagirdlər “Qədimdə yazı materialları” fəslində verilmiş mətnlər vasitəsilə qədimdə müxtəlif növ yazı materiallarından istifadə olduğunu öyrəndilər. Bu dərstdə isə şagirdlərin yazı materiallarından biri olan kağız haqqında fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Şagirdlər sualla bağlı ümumi müzakirə aparırlar.

“*Diqqət et*” rubrikasında mətnin strukturu ilə bağlı məlumat şagirdlərin diqqətinə çatdırılır.

Müəllimin nəzərinə! Dərslükdə “b”, “c” tapşırıqlarının **qruplarla iş** formasında yerinə yetirilməsi tövsiyə olunur.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər “*Diqqət et*” rubrikasında təqdim edilən plan əsasında qeyri-ardıcıl verilmiş məlumatların düzgün ardıcılığını müzakirə əsasında müəyyənləşdirirlər. Düzgün ardıcılıq: D, C, Ç, E, A, B.

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər “Kağızın ixtirası” haqqında nəzərdə tutulan mətnin əsas hissəsində məlumatların ardıcılığını müəyyənləşdirdikdən sonra mətnin giriş və sonluq hissəsində nə yazı-

caqlarını “c” tapşırığında verilmiş təlimatın köməyi ilə (girişdə: kağızın rolu və üstünlükləri; sonluqda: əhəmiyyəti) müzakirə edirlər. Mətn giriş və sonluq hissələri ilə birlikdə aşağıdakı kimi yazıla bilər:

Giriş. Qədim dövrlərdə insanlar fikirlərini yazılı şəkildə çatdırmaq üçün müxtəlif materiallardan istifadə etmişlər. Daş kitabələrdən, gildən hazırlanmış lövhələrdən, papirus bitkisindən alınan materiallardan, ipəkdən, həmçinin kağızdan istifadə etmişlər. Bu yazı materiallarının içərisində kağızın xüsusi rolu vardır. Kağız çox çeşidli tətbiqlər (yazmaq, çap etmək, təsvir etmək və s.) üçün uyğun bir materialdır. Kağız yüngül olduğundan, daşımaq və saxlamaq rahatdır. Kağız informasiyanın saxlanması ilə tarixi və mədəni irsin qorunmasına imkan verir.

Yazı materialının ixtirası. Kağız Çində ixtira olunmuşdur. Onun ixtiraçısı və ixtira olunduğu il dəqiq bilinir: imperator sarayının məmuru Tsay Lun; miladdan sonra 105-ci il. Kağızın Çində ixtira edilməsi təsadüfi deyildi. Əvvəla, Çin lap qədim zamanlardan öz yazı və kitab mədəniyyəti ilə məşhur idi. İkincisi, bu ölkədə ipəyin ixtirası sonradan müxtəlif bitki liflərindən kağızın alınmasına yol açmışdı.

751-ci ildə Tyan-Şan dağları ətəyində baş vermiş döyüşlər zamanı ərəblər bir neçə çinlini əsir almışdılar. Onların arasında kağız ustaları var idi. Ərəblər onlardan kağız istehsalının sirlərini öyrəndilər.

Dünyada kağızdan istifadə. Avropa xalqları arasında kağız istehsalını ilk olaraq ispanlar mənimsəmişlər. İtaliyada kağız istehsalına 1154-cü ildə başlandı. Daha sonra İngiltərədə və Almaniyada kağız fabrikləri quruldu.

Azərbaycanda kağızın istifadəsi. IX əsrin sonu – X əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Xunəç şəhərində kağız fabriki fəaliyyət göstərmişdir. Sonradan bu şəhər Kağızkunan adlandırılmışdır. XIV əsrdə Azərbaycan alimi və dövlət xadimi Fəzlullah Rəşidəddin kağız fabriki tikdirmişdi. Burada istehsal olunan kağız “Təbriz kağızı” adı ilə şöhrət qazanmışdı.

Sonluq. Dünya mədəniyyətində, elm və təhsilin inkişafında kağızın ixtirasının böyük rolu olmuşdur. Düzdür, indi elektron resurslardan istifadə genişlənir. Buna baxmayaraq bütün sahələrdə kağıza böyük ehtiyac vardır. Kağız hər kəsin həyatında əsas və əhəmiyyətli bir vasitədir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Qeyri-xronoloji mətni alt-mövzular – yarımbaşlıqlar üzrə strukturlaşdırır.	Tapşırıq a, b, c (dərslük)

3-cü dər. Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlər

- Dərslük: səh. 50
- İş dəftəri: səh. 32

Təlim məqsədləri:

1. Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlərin defislə (tez-tez) və bitişik (addımbaaddım, gəlhagəl və s.) yazılma qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.7).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Tapşırıq vasitəsilə şagirdlərin mürəkkəb sözlər mövzusunda dair ilkin bilikləri yoxlanılır. Şagirdlər tapşırıqda verilmiş nümunələri təhlil etməklə mürəkkəb sözlərin yazılışı qaydalarını tamamlayırlar.

1. Müxtəlifmənəli sözlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər **bitişik** yazılır.

2. Əksmənalı sözlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər **defislə** yazılır.

3. Yaxınmənalı sözlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər **defislə** yazılır.

4. Hiponimlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər **defislə** yazılır.

5. Tərəflərindən biri və ya heç biri mənə kəsb etməyən mürəkkəb sözlər **defislə** yazılır.

Dil qaydaları

6-4.1.7. Müəllim “*Yadda saxla*” rubrikasında eyni sözün təkrarı ilə yaranan bir çox mürəkkəb sözlərin yazılışı haqqında verilmiş məlumatları şərh edir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab:

1. Polis şəhərin küçələrində casusu addımbaaddım izləyirdi.

2. Onlar getdikcə bir-birindən uzaqlaşır, münasibətləri gündən-günə soyuyurdu.

3. Bu sözdən sonra bir vurhavur düşdü ki, gəl görəsən.

4. Burada sağlam yaradıcılıq yarışı, sözün yaxşı mənasında, bəhsəbəhs vardı.

“*Yadda saxla*” rubrikasında eyni sözün təkra-

rından yaranan mürəkkəb sözlərin səhv salınması ilə bağlı tövsiyə diqqətə çatdırılır.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: c variantı (Kərimlə Tahir uzaqdan-uzağa qohum idilər).

İş dəftərindəki tapşırıqlar mənimsədilmiş qaydaların tətbiqinə xidmət edir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab:

Müxtəlifmənəli sözlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər: Əliağa, balacaboy, kinostudiya, dilucu.

Əksmənalı sözlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər: gec-tez, alt-üst.

Yaxınmənalı sözlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər: dost-tanış, adət-ənənə, qohum-qardaş.

Hiponimlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər: kafe-restoran, şimal-şərq, duz-çörək, dil-dodaq.

Tərəflərindən biri və ya heç biri mənə kəsb etməyən mürəkkəb sözlər: qarma-qarışıq, əzik-üzük.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Düzgün yazılmış sözlər: gəlhagəl, qaçaqaç, qovhaqov, vurhavur.

Tapşırıq c (iş dəftəri). 1. Sonradan-sonraya bu xəbərin uydurma olduğu ortaya çıxdı.

3. Solmuş güllər birdən-birə canlandı, tumurcuqlayıb çiçək açdı.

4. Xəstənin vəziyyəti gündən-günə yaxşılaşır.

6. Dünya bazarında ildən-ilə neftin qiyməti bahalaşır.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlərin defislə (tez-tez) və bitişik (addımbaaddım, gəlhagəl və s.) yazılma qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq a, b, c (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)

Ümumiləşdirici təkrar

- Dərslik: səh. 51 • İş dəftəri: səh. 33

Təlim məqsədləri:

1. Qoşa samitlə bitən sözlərin orfoepiya və orfoqrafiya normalarına əməl edir (fənn – fənlər, rəhm – rəhmdil) (st. 6-4.1.2).
2. Şəxs, yer və s. bildirən mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.3).
3. Tərkibində alınma morfem (*tele, vitse, eks, -logiya* və s.) olan sözlərin bitişik və defislə yazılış qaydalarına riayət edir (st. 6-4.1.6).
4. Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlərin defislə (tez-tez) və bitişik (addımbaaddım, gəlhagəl və s.) yazılma qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.7).
5. Söz tərkibindəki morfemlərin (*anti, -qraf, -qram, -logiya, avto* və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir (st. 6-4.4.1).
6. Sözün aid olduğu ümumi mənanı müəyyən edir (kirpi – *heyvan*, köynək – *geyim*) (st. 6-4.4.2).

Mövzuya yönəltmə

Şagirdlər müəllimin yönəldici sualları vasitəsilə bölmə boyu keçilmiş mövzuları xatırlayır, müxtəlif mətnlərdən əldə etdikləri yadda qalan maraqlı məlumatları söyləyirlər.

Yönəldici suallar:

– Hansı yazı növləri ilə tanış oldunuz? Hansı sirlə abidələr barədə məlumat əldə etdiniz? Bu abidələrin tarix və dilçilik elmində hansı rolu oynamışdır? Qədim zamanlarda hansı yazı materiallarından istifadə olunub?

– Qeyri-bədii mətnlərin hansı növləri ilə tanış oldunuz?

– Hansı dil qaydalarını öyrəndiniz?

Dil qaydaları

6-4.4.1. Tapşırıq 1 (dərslik). Məqsəd şagirdlərin alınma sözlərin tərkibindəki hissəciklərdən çıxış edərək sözün mənasını təxmin etmə bacarığını inkişaf etdirməkdir.

Hidrodinamika – cismin suda hərəkəti zamanı suyun cismə təsir qüvvəsini öyrənən elm sahəsi.

Aerodinamika – havada bərk cisimlərin hərəkəti zamanı hava axınının bərk cisimlərə təsir qüvvəsini öyrənən elm sahəsi.

6-4.4.2. Tapşırıq 2 (dərslik). Tapşırığın məqsədi şagirdlərin sözün mənasını izah etmək bacarığını inkişaf etdirməkdir. Təlimata və nümunəyə

əsasən verilmiş sözlər izah edilir.

I qrup:

Zəbr:

Hiperonim: heyvan.

Xüsusiyyətləri: Dərisi zolaq-zolaq olur. Vəhşidir. Afrikada yaşayır.

İzahı: Afrikada yaşayan, dərisi zolaq-zolaq olan vəhşi heyvandır.

Koala:

Hiperonim: heyvan.

Xüsusiyyətləri: Kisəlidir. Qəhvəyi-boz rəngli olur. Əsasən Avstraliyada yaşayır. Otyeyəndir.

İzahı: Avstraliyada yaşayan, qəhvəyi-boz rəngli, otyeyən kisəli heyvandır.

II qrup:

Nar:

Hiperonim: meyvə.

Xüsusiyyətləri: İçərisində çoxlu turş, meyxos və ya şirin dənələri var. Qırmızıdır. Sərt qabıqlıdır. Yumru formada olur.

İzahı: İçərisində çoxlu turş, meyxos və ya şirin dənələri olan sərt qabıqlı yumru formalı meyvədir.

Alma:

Hiperonim: meyvə.

Xüsusiyyətləri: Müxtəlif çeşidləri və müxtəlif rəngləri var. Yumru və uzunsov formada olur.

İzahı: Müxtəlif çeşidləri və müxtəlif rəngləri olan yumru, yaxud uzunsov meyvədir.

III qrup:

Romb:

Hiperonim: həndəsi fiqur.

Xüsusiyyətləri: Qarşı tərəfləri paralel və bərabər olur. Dördbucaqlıdır. Paraleloqramdır.

İzahı: Bütün tərəfləri eyni olan paraleloqramdır.

Trapesiya:

Hiperonim: həndəsi fiqur.

Xüsusiyyətləri: Yalnız iki qarşı tərəfi bir-birinə paralel olur. Dördbucaqlıdır.

İzahı: İki tərəfi paralel olan dördbucaqlıdır.

IV qrup:

Mişar:

Hiperonim: əmək aləti.

Xüsusiyyətləri: Ağac, taxta, dəmir, daş kəsmək üçün istifadə olunur. Poladdan düzəldilir. Ucu diş-diş olur. Zolaq və ya dairə şəklində olur.

İzahı: Ağac, taxta, habelə dəmir, daş kəsmək üçün zolaq və ya dairə şəklində polad təbəqəsindən düzəldilmiş diş-diş alətdir.

Kəlbətin:

Hiperonim: əmək aləti.

Xüsusiyyətləri: Mıx, mismar və s. dartıb çıxarmaq, bir şeyi tutmaq, məftil kəsmək və s. üçün istifadə olunur. İkiəğizlidir. Metaldır. Maşaya bənzəyir.

İzahı: Mıx və s. dartıb çıxarmaq, bir şeyi tutmaq, məftil kəsmək və s. üçün ikiəğizli maşaşəkilli metal alətdir.

6-4.1.2. Tapşırıq 3 (dərslük). Cavab: c variantı (hüsünxətt). Sözü düzgün yazılışı: hüsxnət.

1-ci səhv: Mürəkkəb sözdür (*hüsn+xətt*). *Hüsn* sözü təkhecalıdır. Tələffüz zamanı səsartımı baş verir. Bu səbəbdən sözü yazılışında bəzən səhvə yol verilir.

2-ci səhv: Qaydaya görə, eynicinsli qoşa samitlə bitən təkhecalı söz (*xətt*) mürəkkəb sözün ikinci tərəfi olduqda həmin sözdə qoşa samitdən biri (*t*) yazılır.

6-4.1.3. Tapşırıq 4 (dərslük). Cavab: 1 – Mirzə Ələkbər Sabir; 2 – Qara dəniz; 3 – Yaxın Şərqi; 4 – Üzeyir bəy Hacıbəyov; 5 – Sara xatun, Ağqoyunlu hökmdarı.

6-4.1.7. Tapşırıq 1 (iş dəftəri). Cavab:

Cürbəcür, rəngbəreng, növbənöv

Sualı: necə?

Nitq hissəsi: sifət.

Saatbasaat, ilbəlil, günbəgün

Sualı: nə vaxt?

Nitq hissəsi: zərf

Qovhaqov, qaçaqaq, gethaget

Sualı: nə?

Nitq hissəsi: isim.

Tapşırıq 2 (iş dəftəri). Cavab: Möminə xatun, Füzuli meydanı, Şərqi Anadolu, Kiçik Asiya yarımadası.

4.1.6. Tapşırıq 3 (iş dəftəri). Cavab: zoomağza, zoopark; əks-inqilab, əks-əlaqə; avtovağzal, avtosalon; veb-dizayner, veb-səhifə.

Tapşırıq 4 (iş dəftəri). Cavab: Hiperonimlər: 1 – un məhsulları; 2 – peşələr; 3 – təbiət hadisələri.

Tapşırıq 5 (iş dəftəri). Cavab: 1 – aviakassa; 2 – eks-çempion; 3 – antihumanist; 4 – qeyri-peşəkar.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
----------	-------------

Söz tərkibindəki morfemlərin (<i>anti, -qraf, -qram, -logiya, avto</i> və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq 1 (dərslük)
Sözün aid olduğu ümumi mənanı müəyyən edir.	Tapşırıq 2 (dərslük) Tapşırıq 4 (iş dəftəri)
Qoşa samitlə bitən sözlərin orfoepiya və orfoqrafiya normalarına əməl edir.	Tapşırıq 3 (dərslük)
Şəxs, yer və s. bildirən mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq 4 (dərslük) Tapşırıq 2 (iş dəftəri)
Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlərin defislə (tez-tez) və bitişik (addımbaadım, gəlhağəl və s.) yazılma qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq 1 (iş dəftəri)
Tərkibində alınma morfem (<i>tele, vitse, eks, -logiya</i> və s.) olan sözlərin bitişik və defislə yazılış qaydalarına riayət edir.	Tapşırıq 3, 5 (iş dəftəri)

Dərs	Mövzu	Məzmun xətləri	Dərslik səh.	İş dəftəri səh.	MV səh.
1-ci fəsil					
1	Vətən sağ olsun	Oxu	52-54	34	59-60
2	Vətən sağ olsun	Oxuyub-qavrama. Danışma	55	35	60-61
3	Vətən sağ olsun	Yaradıcı yanaşma	55		61-62
4	Sözün başlanğıc forması	Dil qaydaları	56	36	62-63
2-ci fəsil					
1	Sonuncu dərs	Danışma. Oxu. Dil qaydaları	57-59	37	63-64
2	Sonuncu dərs	Oxuyub-qavrama	59	38	64-65
3	Cənub xatirələri	Oxuyub-qavrama. Yazı	60	39	65-67
4	Eyniköklü sözlər	Dil qaydaları	61	40	67-68
3-cü fəsil					
1	Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu?	Danışma. Oxuyub-qavrama	62-63	41	68-69
2	Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu?	Oxuyub-qavrama	63-65	42	69-71
3	İtə ataram, yada satmam	Oxu. Dinləmə	65-66	43	71-74
4	Söz birləşmələri	Dil qaydaları	67	44	74-75
4-cü fəsil					
1	Ağdam çörək muzeyi	Danışma. Oxuyub-qavrama	68-70	45	75-76
2	Ağdam çörək muzeyi	Oxuyub-qavrama. Danışma. Yazı	71	46	76-78
3	Qeyri-müəyyən yiyəlik hal	Dil qaydaları	72	47	78-79
Ümumiləşdirici təkrar			73	48	79-80

1-ci fəsil

1-ci dər. Vətən sağ olsun

- Dərslik: səh. 52-54 • İş dəftəri: səh. 34

Təlim məqsədləri:

1. Təqdim olunmuş məlumatlardan istifadə etməklə ifadələrin mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
2. Obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir (st. 6-2.1.1).
3. Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).
4. Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
5. Mətnin kompozisiyasında problemin yaranması və həlli məqamlarını müəyyən edir (st. 6-2.3.3).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim diqqəti dərslikdə mətndən əvvəl verilmiş sual və tapşırıqlara yönəltməklə şagirdləri danışma fəaliyyətinə cəlb edir.

Tapşırıq a (dərslik). Şagirdlər Qarabağ haqqında bildiklərini xatırlamaqla yanaşı Qarabağ konfliktinin yaranması, I Qarabağ müharibəsi, 44 günlük Vətən müharibəsi, Şuşanın işğaldan azad olunması haqqında danışırlar.

Tapşırıq b (dərslik). Şagirdlər başlıqdan və illüstrasiyalardan mətnin müharibə və Vətən uğrunda şəhid olan qəhrəmanlar haqqında olması qənaətinə gələ bilirlər.

Tapşırıq c (dərslik). Şagirdlər şeirdə ifadə olunan fikir ətrafında müzakirə aparır, fikirlərini bildirirlər.

Oxu

6-2.1.1. “Vətən sağ olsun” mətni üzrə iş. Səssiz oxu. Mətnin ilk abzasından sonra tapşırıqlar verilmişdir. Mətn daxili tapşırıqlar oxu prosesində yerinə yetirilməli olduğu üçün oxunun iki mərhələdə keçirilməsi tövsiyə edilir. Əvvəlcə şagirdlər “Vətən sağ olsun” mətninin ilk iki abzasını səssiz oxuyub tapşırıqları kontekstdən çıxış edərək yerinə yetirməlidirlər. Cavablar dinlənilib müzakirə edildikdən sonra mətnin davamı səsli oxunur. Bu zaman müəllim mətni oxuyarkən şagirdlərin əsas məqamları xüsusi səs tonu ilə vurğulamalarına, obrazların nitqini situasiyaya və xarakterlərinə uyğun səsləndirmələrinə diqqət yetirir.

Oxuyub-qavrama

6-2.2.1. Tapşırıq ç (dərslik). Şagirdlər birinci abzasdan çıxış edərək verilən məlumatları belə əsaslandırma bilirlər:

Məkan – Mətnin birinci abzasında Qarabağın adı çəkilir. Amma ilk cümlədən (Düşmən tapdağı altında olan torpaqlarımızı azad edəcəyik) söhbətin məhz bu məkandan getdiyi məlum olur.

Zaman – Abzasın sonrakı cümlələri hadisənin Qarabağın azad edilməsi uğrunda gedən Vətən müharibəsi zamanı baş verdiyini göstərir.

Təhkiyəçi – Mətnin birinci şəxsin adından nəql edilməsi, abzasın sonuncu cümləsi (Əlimdə silah irəliyə doğru atdığım hər bir addımda ...) təhkiyəçinin azərbaycanlı hərbiçi, vətənpərvər insan olduğunu söyləməyə əsas verir. Abzasın ilk sözlərindən isə (Uşaqlıqdan bəri tez-tez eşidirdim...) onun 25-30 yaşlarında olması qənaətinə gəlmək mümkündür.

6-2.1.2. 6-2.3.3. Tapşırıq d (dərslik). Təqdim olunan suallara cavab verməklə şagirdlər ikinci abzasdan əldə etdikləri yeni məlumatları sadalamalıdırlar: 1. Birinci abzasdan təhkiyəçinin hərbiçi olması qənaətinə gəlinmişdi. İkinci abzasdan isə məlum oldu ki, o, sırası əsgər deyil, zabitdir, taqım komandiridir. 2. Mətn Vətən müharibəsinin son, şanlı səhifəsi – Şuşanın azad olunması uğrunda gedən döyüş haqqındadır.

Abzasın ilk cümləsi təbii sual doğurur: Təhkiyəçinin başçılıq etdiyi taqım piyada taboru ilə birləşəndən sonra hadisələr necə davam edəcək? Hərəkət istiqamətinin Şuşaya doğru olması isə əsərin davamını oxumağa daha da sövq edir.

Abzasın son cümləsini hadisələrin düyün nöqtəsi hesab etmək olar. Qarşıya böyük, şərəfli bir məqsəd qoyulub: Şuşanı nəyin bahasına olursa olsun azad etmək.

Mətn daxili tapşırıqlar yerinə yetirildikdən sonra əsərin oxusu davam etdirilir. Şagirdlər mətni səssiz oxuduqdan sonra söz ehtiyatı ilə bağlı tapşırıqları yerinə yetirirlər.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq e (dərslik). Şagirdlər cədvəldəki məlumatlardan istifadə etməklə sözlərin izahını verməlidirlər. Tapşırıq eyni zamanda şagirdlərin rəhbərli cümlə qurmaq bacarığının inkişafına xidmət edir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: b variantı; a variantında “bəhanə”, c variantında “dəlil” sözləri olmalıdır.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: 1– c; 2 – ç; 3 – d; 4 – a; 5 – b.

Oxuyub-qavrama üzrə növbəti tapşırıqlar iş dəftərində verilmişdir.

6-2.1.2. Tapşırıq c (iş dəftəri). Tapşırıq mətnin məzmununun şagirdlər tərəfindən nə dərədə qavranılmasına yönəlmişdir. Cavab: doğrudur – 2, 3, 5; yanlışdır – 1, 4, 6.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab: c variantı.

Tapşırıq d (iş dəftəri). Şagirdlər mətndəki hadisələr arasında səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyən etməklə davam etdirməlidirlər. Birinci cümlədə Zamanlının özü ilə yalnız piyadaları götürdüyü xəbər verilir. Mətnə bunun səbəbi aydın göstərilir: Yol dağlardan, meşələrdən keçdiyinə görə top aparmaq mümkün deyildi. Birinci cümlədə isə səbəb göstərilir: Zamanlı görüş yerinə vaxtında çatmalı idi. Buna görə də onun taqımı gecə-gündüz dayanmadan yol gedərək görüş yerinə təyin olunmuş vaxtda çatdı.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətni əsas məqamları xüsusi səs tonu ilə vurğulamaq, obrazların nitqini situasiyaya və xarakterlərinə uyğun səsləndirməklə oxuyur.	“Vətən sağ olsun” mətni
Təqdim olunmuş məlumatlardan istifadə etməklə sözün izahını verir.	Tapşırıq e (dərslük)
Kontekstə uyğun söz seçir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Frazeoloji ifadələrin mənasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Kontekstdən çıxış edərək təqdim edilmiş məlumatları əsaslandırır.	Tapşırıq ç (dərslük)
Mətnin düyün nöqtəsini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq d (dərslük)
Mətnin məzmununa uyğun fikirləri müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c, ç (iş dəftəri)
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq d (iş dəftəri)

2-ci dər. Vətən sağ olsun

• Dərslük: səh. 55 • İş dəftəri: səh. 35

Təlim məqsədləri:

- Faktlardan çıxış edərək yaranmış situasiyanı izah edir (st. 6-2.2.2).
- Mətnin ideyasının açılmasında xarakterlərin rolunu izah edir (st. 6-2.3.1).
- Mətni təxəyyülünə uyğun dəyişdirir, genişləndirir, davam etdirir (st. 6-2.3.6).
- Oxuduğu mətnləri ideya baxımından müqayisə edir (st. 6-2.3.5).
- Mövzu üzrə apardığı araşdırma əsasında təqdimat hazırlayır və rəhbərlik şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim keçən dərstdə oxunmuş “Vətən sağ olsun” mətnini xatırlatmaq üçün frontal sorğu keçirir. Bu zaman aşağıdakı suallardan istifadə edilə bilər:

– Əsərdəki hadisələr nə vaxt və harada baş verir?

– Əsərin əsas qəhrəmanları kimdir?

– Əsərdə hansı tarixi hadisə təsvir edilir?

– Əsər hansı sonluqla bitir?

Oxuyub-qavrama

6-2.2.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Birinci sualın cavabını mətnə asanlıqla tapmaq olar. Zamanlı mayor Əsədova yaxınlaşıb hərbi salam verir və özünü rəsmi şəkildə təqdim edir. Onun bu davranışı hərbi məktəb məzunu olduğunu aydın göstərir. İkinci sualın cavabı isə təxminən belə ola bilər: Müharibə şəraitində, ağır, həlledici döyüş ərafəsində leytenantın özünü belə rəsmi aparması mayora yersiz gəlir. Buna görə də onun sözünü kəsir.

Tapşırıq a (dərslük). Cavan zabitin Zamanlıya söylədiklərindən aydın olur ki, mayor Əsədovun oğlu xüsusi təyinatlı döyüşçüdür və o da Şuşa uğrunda döyüşdə iştirak edəcək. Əsədovun sözünə ara verib fikrə dalması bununla izah oluna bilər.

6-2.3.1. Tapşırıq c (dərslük). Cavablar təxminən belə ola bilər: 1. Zamanlının Əsədov haqqında ilk təəssüratı o qədər də xoş deyildi, sözünü kəsməsinə, acıqlı sözlərinə görə onun kobud adam olduğu qənaətinə gəlmişdi. Bu fikri mayorun xarici görkəmi daha da möhkəmləndirirdi: zəhmli sifət, alnındakı dərin çapıq, xırıltılı səs onu daha da qorxunc edirdi. 2. Cavan zabitin Əsədov haqqında

söylədiklərindən sonra Zamanlının mayor haqqında fikri tamam dəyişdi. Əsədovun I Qarabağ müharibəsində də iştirak etməsi, indi isə düşmənlə ölüm-dirim savaşına qalxması ona qarşı rəğbət hissini yaranmasına səbəb oldu.

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər əsərin ikinci abzasından Zamanlının fikirlərini, hücum vaxtı və ölüm ayağında Əsədovun söylədiklərini nümunə gətirərək onları vətənpərvər insan kimi xarakterizə edə bilirlər.

Tapşırıq b (dərslük). Qəhrəmanın özünə verdiyi sualı cavablandırmaqda şagirdlər çətinlik çəkə bilirlər. Bu zaman müəllim onları düzgün istiqamətləndirmək üçün suala mayor Əsədovun xarakterindən çıxış edərək cavab verməyi tövsiyə edə bilər. Əsədov ciddi, məsuliyyətli insandır, təcrübəli hərbcidir. Onun ən böyük istəyi, məqsədi Şuşanı azad etməkdir. Döyüşün həlledici anında onun Şuşaya birinci girmək şərəfini heç kəslə bölüşmək istəmədiyini düşünmək düzgün olmaz. Bu onun xarakterinə yaddır.

Tapşırıq e (dərslük). Əsərin ideyası vətənpərvərlikdir. Həm “ç” tapşırığının, həm də 1-ci dərslərdəki “b”, “c” tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi artıq bu qənaətə gəlməyə imkan verir. Şagirdlər məzmunu da istinad edərək fikirlərini ümumiləşdirib əsərin ideyasını daha dəqiq və ətraflı ifadə edə bilirlər.

6-2.3.6. Tapşırıq d (dərslük). Təxminən belə mətn alına bilər: “Çoxdan gözlədiyimiz gün, nəhayət ki, gəlib çatdı. Bu gecə Şuşamızın azad edilməsi uğrunda döyüşə gedəcəyik. Axşam zabitlərlə birgə ağacın altında oturub söhbət edirdik. Bu vaxt mənim taborumla birləşməli olan taqım da gəlib çatdı. Taqımın komandiri cavan bir leytenant idi. Mənə yaxınlaşıb hərbi salam verdi, “leytenant Zamanlı” deyə özünü təqdim etdi. Hiss olunurdu ki, hərbi məktəbi təzə bitirib. Düzü, bu rəsmiyyət heç xoşuma gəlmədi. “Bura hərbi məktəb deyil. Mil kimi dayanıb durma!” dedim. Deyəsən, son cümləmi başa düşmədi. Duruxub qaldı. “Əə, otur deyirəm” sözlərimdən sonra pərt halda qarşımda oturdu”.

2.3.5. Tapşırıq ə (dərslük). 20 Yanvar şəhidlərindən olan Ülvi Bünyadzadənin on üç yaşında ikən yazdığı bu şeir qəlbində vətən məhəbbəti daşıyan bütün gənclərin həyat amalı ola bilər. Axı insan yaşamaq üçün doğulur, arzular, xəyallar qurur, bunlara çatmağa çalışır, həyatdan zövq almaq istəyir. Ancaq vətənə gərək olarsa, düşünmədən,

tərəddüd etmədən hamısından imtina edir. Vətən uğrunda canından keçir. İdeya baxımdan bu şeir “Vətən sağ olsun” hekayəsi ilə səsləşir.

6-1.3.2. Tapşırıq ə (dərslük). Şagirdlər müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə Ülvi Bünyadzadənin qısa, lakin şərəfli həyat yolunu işıqlandıran təqdimat hazırlamalıdır.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnə verilən məlumatlardan istifadə edərək baş verən hadisənin səbəbini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Qəhrəmanın xarakterindəki əsas xüsusiyyətləri üzə çıxarır.	Tapşırıq b, c, ç (dərslük) Tapşırıq b, c (iş dəftəri)
Əsərin ideyasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq e (dərslük)
Mətni təhkiyəçini dəyişərək nəql edir.	Tapşırıq d (dərslük)
Oxuduğu mətnlərin ideya yaxınlığını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq ə (dərslük)
Təqdimat materialı hazırlayır.	Tapşırıq ə (dərslük)

3-cü dər. Vətən sağ olsun

- Dərslük: səh. 55

Təlim məqsədləri:

1. Mətni təxəyyülünə uyğun dəyişdirir, genişləndirir, davam etdirir (st. 6-2.3.6).

6-2.3.6. Tapşırıq a (dərslük). Müəllim şagirdlərə cavan zabitin leytenant Zamanlıya mayor Əsədov, onun xüsusi təyinatlı olan oğlu haqqında söylədiklərini xatırladır. Əsərin qəhrəmanı ilə Əsədovun oğlu arasındakı görüşün daha maraqlı keçməsi, daha doğrusu, birtərəfli olmaması üçün müəllim şagirdlərə müəyyən ipucu verə bilər. Məsələn burasındadır ki, Zamanlının Əsədovun oğluna deyəcəkləri mətnin məzmunundan aydındır. Bəs Əsədovun oğlu söhbət zamanı nədən danışa bilər? Müəllim şagirdlərə cavan zabitin

“Komandirimiz Qarabağ uğrunda vuruşanda biz hələ anadan olmamışdıq. Onun ermənilərlə öz haqq-hesabı var” sözlərini xatırladaraq şagirdlərə bu məlumatı təxəyyüllərinə uyğun genişləndirməyi tövsiyə edə bilər. Müəllimin tapşırığına əsasən şagirdlərin əvvəlcədən Azərbaycan Xüsusi Təyinatlı Qüvvələri və onların Qarabağ müharibəsindəki, Şuşa əməliyyatındakı fəaliyyəti barədə müəyyən məlumat əldə etmələri də faydalı olar. Və ya müəllim özü bu barədə şagirdlərə məlumat verə bilər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətni təxəyyülünə uyğun yaratdığı yeni epizodla davam etdirir.	Tapşırıq a (dərslük)

4-cü dərslük. Sözlün başlanğıc forması

- Dərslük: səh. 56
- İş dəftəri: səh. 36

Təlim məqsədləri:

- Sözlün başlanğıc formasını müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərin sözlün kökü və şəkilçilər barədə biliklərini yoxlamaq məqsədilə sual-cavab aparır. Leksik və qrammatik şəkilçilərin funksiyalarını xatırladır.

6-4.2.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər döyüşçülərimizin sözünü kök və şəkilçilərə ayırırlar. Bu şəkilçilərin növünü (leksik, qrammatik), sözə hansı ardıcılıqla əlavə edildiyini müəyyənləşdirirlər. Tapşırığın ikinci hissəsinin yerinə yetirilməsi zamanı şagirdlərin öz fikirlərini əsaslandırması vacibdir. Həm də bu zaman tapşırıq bir qədər də genişləndirilə bilər. Belə ki, şagirdlər düzgün cavabın döyüşçü olduğunu söyləməklə yanaşı lüğətdə döy(mək) və döyüş sözlərinin də yer almasının, qalan üç sözün (döyüşçülər, döyüşçülərimiz, döyüşçülərimizin) isə lüğətlərdə olmamasının səbəbini izah etməlidirlər.

“Yadda saxla” rubrikası. Müəllim “Yadda saxla” rubrikasındakı məlumatları şərh edir, nümunələr əsasında sözlün kökü və başlanğıc forması, leksik və qrammatik şəkilçilər arasındakı fərqi ay-

dınlaşdırır.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: güllük, yoldaş, sü-rücü, xəbər, solğun, qazanc, işıqlı, məktəbli, çə-mənlik.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab:

söz	kökü	başlanğıc forması	leksik şəkilçilər	qrammatik şəkilçilər
cəsarətli-dir	cəsarət	cəsarətli	-li	-dir
üzümçülükdən	üzüm	üzümçülük	-çü, -lük	-dən
seçicilərimiz	seç	seçici	-ici	-lər, -imiz

Müəllim “Yadda saxla” rubrikasındakı məlumatları şərh edir, nümunələr əsasında düzəltmə sözlərin yaranma mexanizmini izah edir.

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab:

Yazıçılıq: sözlün kökü – yaz (feil), yazı – feildən düzəlmiş isimdir, yazıçı – isimdən düzəlmiş isimdir, yazıçılıq – isimdən düzəlmiş isimdir. Beləliklə, yazıçılıq sözünün kökü feildir, lakin bu söz isimdən yaranmışdır.

Kitabxanaçı: sözlün kökü – kitab (isim), kitabxana – isimdən düzəlmiş isimdir, kitabxanaçı – isimdən düzəlmiş isimdir. Beləliklə, kitabxanaçı sözünün kökü isimdir və bu söz də isimdən yaranmışdır.

Qanuniləşmək: sözlün kökü – qanun (isim), qanuni – isimdən düzəlmiş sifətdir, qanuniləşmək – sifətdən düzəlmiş feildir. Beləliklə, qanuniləşmək sözünün kökü isimdir, lakin bu söz sifətdən yaranmışdır.

İş dəftərindəki tapşırıqlar şagirdlərin sözlün başlanğıc forması haqqında aldıkları biliklərin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: Tapşırıq dərslükdəki c tapşırığının analoqudur. Şagirdlərin sözlün kökü, başlanğıc forması, habelə leksik və qrammatik şəkilçilərlə bağlı biliklərinin möhkəmləndirilməsinə yönəlmişdir.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: c variantı (xəbərlər).

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: c variantı.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab: 1 – c; 2 – ç; 3 – a; 4 – d; 5 – b.

Tapşırıq d (iş dəftəri). Cavab:

- Örtülü bazar dostluğu pozar.

2. **Dayanacaq** avtobus gözləyən adamlarla dolu idi.

3. Əli **sürücülük** vəsiqəsi alandan sonra atası ona maşın bağışladı.

4. Çarpayuya **bənövşəyi** rəngdə **örtük** salınmışdı.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Leksik və qrammatik şəkilçiləri fərqləndirməklə sözləri kök və şəkilçilərə ayırır.	Tapşırıq a (dərslük)
Sözlərin başlanğıc formasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)
Sözlərin kökünü və başlanğıc formasını fərqləndirir.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq a, c (iş dəftəri)
Düzəltmə sözlərin nitq hissəsinə görə yaranma ardıcılığını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq ç (dərslük) Tapşırıq ç (iş dəftəri)
Sözün kontekstə uyğun başlanğıc formasında işlədir.	Tapşırıq d (iş dəftəri)

2-ci fəsil

1-ci dər. Sonuncu dər

• Dərslük: səh. 57-59 • İş dəftəri: səh. 37

Təlim məqsədləri:

- Əldə etdiyi məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır (st. 6-1.3.1).
- Sözün aid olduğu ümumi mənanı müəyyən edir (kirpi – heyvan, köynək – geyim) (st. 6-4.4.2).
- Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim əvvəllər ibtidai siniflərdə “Azərbaycan dili” dərsliyinin “Ana dili” adlandığını söyləyərək Bəxtiyar Vahabzadənin “Ana dili” şeirindən misraları səsləndirir:

Dil açanda ilk dəfə “ana” söyləyirik biz,
“Ana dili” adlanır bizim ilk dərsliyimiz.
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.

...Bu dil bizə tanıtmış bu dünyada hər şeyi,
Bu dil əcdadımızın bizə miras verdiyi
Qiyətli xəzinədir... onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.

Şagirdlər şeirdə səslənən fikirlər ətrafında müzakirə apararaq münasibət bildirirlər.

Danışma

6-1.3.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər tapşırıqda qoyulmuş suala cavab verir, dərslin əvvəlində keçirilən müzakirəyə, epigrafdakı fikrə əsaslanaraq ana dilinin hər bir insanın və ümumiyyətlə, cəmiyyətin həyatındakı rolundan danışırlar.

Oxu

“Sonuncu dər” mətni. Şagirdlər mətni bir dəfə səssiz oxuyub məzmunu ilə tanış olduqdan sonra onu hissə-hissə səslə oxuyurlar. Bu zaman müəllim şagirdlərə hadisələrin inkişafı ilə təhkiyədə gərginliyin artmasını, eləcə də personajların emosional durumunun nitqlərində təzahürünü müvafiq səs tonu və intonasiya ilə çatdırmağı tövsiyə edir.

Söz ehtiyatı

6-4.4.2. Tapşırıq b (dərslük). Tapşırıqda “Söz boğçası”ndakı iki sözün izahı verilmişdir. Şagirdlər həmin izahlardan və sözlər arasındakı hiponim–hiperonim əlaqəsindən (mer – şəxs; komendantlıq – bina) çıxış edərək digər iki sözün izahını

yazmalıdırlar. **Cavab:** mer – yerli icra hakimiyyətinə, bələdiyyə şurasına başçılıq edən şəxs; komendantlıq – müharibə zamanı şəhərlərdə intizam nəzarət edən idarənin yerləşdiyi bina.

Tapşırıq a (iş dəftəri). **Cavab:** zavallı, Berlin, Paris, Elzas.

Tapşırıq b (iş dəftəri). **Cavab:** ağır gəlmək – pis təsir etmək; mat qalmaq – təəccüblənmək.

Oxu

6-2.1.2. Tapşırıq c (iş dəftəri). **Cavab:** 1. Dərsə gecikdiyi üçün; danlanacağına bildiyi üçün; dərsə hazır olmadığı üçün. 2. Sınıfdə hökm sürən səsizlik; sınıfdə kənd qocalarının əyləşməsi. 3. Qırxillik sədaqətli xidmətinə görə.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). **Cavab:** c variantı. Mətnin sonunda kilsə zənginin saat on ikini vurduğu deyilir. Müəllim dərslərini bitdiyini söyləyir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Verilmiş mövzu ilə bağlı fikirlərini bildirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Sözlər arasında hiponim – hiperonim əlaqəsini müəyyənləşdirməklə sözlərin izahını verir.	Tapşırıq b (dərslük)
Bilməcəni həll etməklə yeni məlumat əldə edir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Frazeoloji birləşmənin mətnə uyğun mənasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Mətnlə bağlı faktoloji sualları cavablandırır.	Tapşırıq ç (iş dəftəri)

2-ci dər. Sonuncu dər

- Dərslük: səh. 59
- İş dəftəri: səh. 38

Təlim məqsədləri:

1. Mətnin strukturu ilə bağlı açar ifadələr və cümlələr əsasında rabitəli nitq qurub nəql edir (st. 6-1.3.1).
2. Mətnə əsas fikri müəyyənləşdirməyə kömək edən məqamları seçir (st. 6-2.3.1).
3. Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və ha-

disəllərlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim “Sonuncu dər” mətnini şagirdlərə xatırlatmaq üçün frontal sorğu keçirir. Suallar təxminən belə ola bilər:

- Hadisə nə vaxt və harada baş verir?
- Əsər kimin dilindən nəql edilir?
- O, məktəbə gedərkən nəyin şahidi olur?
- Sınıfdə onu təəccübləndirən nə olur? Və s.

Oxuyub-qavrama

6-1.3.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərin verilmiş açar sözlər və ifadələr əsasında rabitəli mətn qurub danışmaq, bədii mətnin kompozisiya elementlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir.

6-2.3.1. Tapşırıq b (dərslük). **Cavab:** Müəllim bu cümlə ilə şagirdlərinə vətənpərvər olmağı, vətənin, xalqın, doğma dilin keşiyində durmağı tövsiyə edir.

6-2.2.1. Tapşırıq c (dərslük). **Cavab:** 1 – c; 2 – a; 3 – b.

6-2.3.1. Tapşırıq ç (dərslük). **Cavab:** Müəllif bu ifadə ilə demək istəyir ki, dil hər bir xalqın varlığını müəyyən edən ən mühüm amildir. Dil yoxdursa, xalq da yoxdur.

Tapşırıq d (dərslük). **Cavab:** Dünyada əsarət altında qalan xalqlar, müstəmləkə halında olan ölkələr çox olub, indi də var. Amma neçə ki belə xalqlar öz dilini, mədəniyyətini, adət-ənənəsini qoruyub saxlaya bilər, onun bu əsarətə son qoymaq şansı var.

Tapşırıq e (dərslük). **Cavab:** Mətnin əsas ideyası vətənpərvərlikdir, öz xalqına, dilinə hörmət və sevgidir. Buna görə də hekayənin məzmunu Fransa ilə bağlı olsa da, bu durumda olan bütün xalqlara şamil edilə bilər. Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımız artıq iki əsrə yaxındır ki, öz doğma dilində oxumaq, təhsil almaq hüququndan, demək olar ki, məhrumdurlar. Buna görə də hekayənin “Milli dəyərlərimiz” bölməsinə daxil edilməsi tamamilə məqsədəuyğundur.

6-2.2.1. Tapşırıq a (iş dəftəri). **Cavab:** 1. Hadisə baş verən əyalətdə müharibə gəldi. Doğrudur. Mətnə deyilir: Son iki ildə bu lövhədə biz ancaq xoşagəlməz xəbərlər oxuyurduq: məğlub edildiyimiz döyüşlər, komendantın əmrləri... 2. Frans tarix və qrammatika kitablarını həmişə həvəslə oxuyurdu. Yanlıştır. Mətnə deyilir: Bu günəcən mənə darıxdırıcı görünən kitablar – qrammatika, tarix indi sanki köhnə dostlar kimi

əziz idi.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: Frans indiyə qədər dərslərinə məsuliyyətsiz yanaşırdı. İmkan olduğu halda doğma dilini öyrənmək üçün səy göstərmirdi. İndi bu imkan əlindən alınıb. Deməli, o, fransız olsa da, doğma dilində yaxşı danışmağı, düzgün yazmağı bacarmayacaq. Müəllim cəza deyəndə bunu nəzərdə tuturdu.

6-2.3.1. Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: Hekayə iştirakçıları: müəllim, Frans, kənd ağsaqqalları.

Onları nə birləşdirir: Vətənə, doğma dilə məhəbbət.

Bu kimdə necə təzahür edir:

1. Müəllim son fransız dili dərslərində şagirdlərinə doğma dilə məhəbbət aşılamağa çalışır, onlara bu dili qoruyub saxlamağı, vətəni sevməyi tövsiyə edir.

2. Frans gec də olsa səhvini başa düşür, doğma dilini yaxşı öyrənmədiyinə təəssüf edir, eyni zamanda məktəbdə fransız dilinin tədrisinə qadağa qoyulması onu sarsıdır, qəzəbləndirir.

3. Kənd ağsaqqalları səhər məktəbə gəlib qəmgin halda sinifdə oturmaları ilə müəllimlə həmrəy olduqlarını nümayiş etdirirlər, həm də xalqına sədaqətli xidmətinə görə ona minnətdarlıqlarını bildirirdilər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnin strukturu ilə bağlı açar ifadələr və cümlələr əsasında rabitəli nitq qurub nəql edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətnəndən əsas fikri müəyyən-ləşdirməyə kömək edən mə-qamları seçir.	Tapşırıq b, ç (dərslük) Tapşırıq c (iş dəftəri)
Obrazların keçirdiyi hisslərin səbəbini onların düşdüyü si-tuasiya ilə izah edir.	Tapşırıq c (dərslük)
Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq a, b (iş dəftəri)

3-cü dərs. Cənub xatirələri

- Dərslük: səh. 60
- İş dəftəri: səh. 39

Təlim məqsədləri:

1. Əldə etdiyi məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır (st. 6-1.3.1).
2. Mətnlə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
3. Oxuduğu və dinlədiyi mətnlər arasında ideya yaxınlığını müəyyən edir (st. 6-2.3.5).
4. Bədii mətndəki sadə üslubi fiqurları (leksik təkrirləri) müəyyən edir (st. 6-4.4.3).
5. Obrazların keçirdiyi hisslərin səbəbini onların düşdüyü situasiya ilə izah edir (st. 6-2.2.1).
6. Mətni təxəyyülünə uyğun dəyişdirir, genişləndirir, davam etdirir (st. 6-2.3.6).
7. Janr tələblərini gözləməklə təxəyyülünə əsasən bədii mətn (hekayə, təmsil, rəvayət və s.) yazır (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdləri “Sonuncu dərs” mətninin məzmunu və ideyası ilə bağlı söhbətə cəlb edir. Eləcə də 59-cu səhifədə verilmiş “e” tapşırığını xatırladır. Beləliklə, şagirdlərin diqqətini Cənubi Azərbaycana yönəldir.

6-1.3.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər tarix fənnindən və başqa mənbələrdən bildikləri əsasında Cənubi Azərbaycan haqqında danışirlar. Müəllim Arazın o tayındakı soydaşlarımızın həyatı ilə bağlı məlumat verməklə şagirdləri mətnin oxusuna hazırlaya bilər. Mətn həcmcə kiçik olduğu üçün bir dəfə səslə oxunur.

Oxuyub-qavrama

6-2.1.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Faktololi xarakter daşıyan tapşırığın düzgün cavabı: 1– B; 2 – C; 3 – A.

6-2.3.5. Tapşırıq b (dərslük). Cavab:

	“Sonuncu dərs”	“Cənub xatirələri”
Hadisənin baş verdiyi zaman	XIX əsrin sonları	XX əsrin sonları
Hadisənin baş verdiyi məkan	Fransa	Cənubi Azərbaycan

Mətnə qaldırılan problem	Xalqın öz doğma dilində təhsil almaq hüququnun müdafiə edilməsi	Xalqın öz doğma dilində təhsil almaq hüququnun müdafiə edilməsi
--------------------------	---	---

6-4.4.3. Tapşırıq c (dərslük). Cavab: Müəllif bir cümlədə Azərbaycan sözünü üç dəfə təkrar etməklə İranda Azərbaycan xalqının ana dilində təhsil almaq hüququnun pozulmasına etirazını daha kəskin şəkildə ifadə edir. Tapşırıqda qoyulan suala cavab verməkdə çətinlik çəkən şagirdləri iş dəftərindəki eyni məzmunlu b tapşırığına yönəltmək olar.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: c variantı.

Müəllimin nəzərinə! Müəllimin şagirdlərə bədii ədəbiyyatda geniş işlədilən leksik təkrir, onun mətndəki rolu barədə qısa məlumat verməsi məqsədəuyğundur. Üslubi fiqur olan təkrir nitqin bədii və emosional təsir gücünü artırmaq məqsədilə mətnə fonetik, leksik və ya sintaktik vahidlərin təkrarlanmasıdır. Təkririn növlərindən biri olan leksik təkrir nitqin bədii təsir gücünü artırmaq məqsədilə mətnə leksik vahidlərin müxtəlif formalarda təkrarlanmasıdır. "Cənub xarirələri" mətnində altından xətt çəkilmiş cümlədə üç dəfə işlədilən Azərbaycan sözü təkrirdir.

6-2.2.1. Tapşırıq ç (dərslük). Tələbələr mühazirəyə maraqla qulaq asırdılar, çünki ilk dəfə olaraq doğma dildə elmi çıxış eşidirdilər. Bu maraqla həm də həsrət hiss olunurdu. Doğma dildə oxumaq, təhsil almaq, elm öyrənmək həsrəti.

6-2.3.6. Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər mətnə müxtəlif adlar qoya bilərlər, məsələn: "Unudulmaz mühazirə", "Bu dildə elm oxuna bilər!" və s. Mətn belə davam etdirilə bilər: "Səhəri gün zal tələbələrə dolu idi. Bakıdan gələn professoru alqışlarla qarşıladıq. Professor mühazirəyə başladı. İlk cümləni oxuyandan sonra tərcüməçi onu fars dilinə çevirdi. Biz ayaqlarımızı yerə döyməklə etirazımızı bildirdik. Dedik ki, tərcüməyə ehtiyac yoxdur. Biz mühazirəni Azərbaycan dilində dinləmək istəyirik. Professorun dediklərini çox yaxşı başa düşürük. Məcbur qalıb mühazirənin əvvəldən axıra kimi Azərbaycan dilində oxunmasına

razı oldular. Professorun nitqinə heyranlıqla qulaq asırdıq. Axı bizi həmişə inandırırıldı ki, bu dildə ancaq nağıl danışmaq, qoşma, bayatı demək olar. Bizim dilimizdə elm öyrənmək, elmi əsərlər yazmaq mümkün deyil. İndi isə tam əksinin şahidi olurduq. Mühazirə bitdikdən sonra professoru mövzu ilə bağlı suallar verməyə başladıq. Nə isə yeni bir şey öyrənmək istəyindən daha çox, professoru bir az da dinləmək, doğma dilimizdə danışmaq üçün. Mühazirə bitəndə zaldan professorla birgə çıxdıq. Onu əhatəyə almışdıq. Tələbələr professoru yanaşaraq ürək sözlərini deyir, təşəkkürünü bildirirdilər. Mən də ona yaxınlaşaraq həyəcanla dedim: "Ay dilinə qurban olum. Bəs deyirdilər ki, bu dildə elm oxunmaz..."

Danışma

6-1.3.1. Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlər yaşadıkları reallığa və Cənubi Azərbaycanla bağlı dərslükdəki mətnə və əldə etdikləri əlavə məlumata istinad edərək ölkəmizdə və Cənubi Azərbaycanda ana dilinə münasibəti müqayisə edə bilərlər. Müəllim şagirdlərin danışarkən nitqini düzgün qurmasına, fikirlərini faktlarla əsaslandırmasına fikir verməlidir.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq e (dərslük). Şagirdlər verilmiş mövzu üzrə hekayə yazarkən ədəbi dilin normalarına, dialoji nitqin düzgün qurulmasına diqqət yetirməlidirlər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Əldə etdiyi məlumatlar əsasında verilmiş mövzu ətrafında danışır.	Tapşırıq a, d (dərslük)
Mətnlə bağlı faktoloji suallara cavab verir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Oxuduğu mətnləri zaman, məkan, qaldırılan problem baxımından müqayisə edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Nitqdə leksik təkririn rolunu müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)
Təhkiyəçini dəyişməklə yeni mətn qurur.	Tapşırıq c (iş dəftəri)

Janrın tələblərini gözləməklə hekayə yazır.	Tapşırıq e (dərslük)
---	----------------------

4-cü dərslük. Eyniköklü sözlər

- Dərslük: səh. 61
- İş dəftəri: səh. 40

Təlim məqsədləri:

- Eyniköklü sözləri müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim lövhəyə *məktabl*, *məktabi*, *məktablər* sözlərini yazaraq şagirdlərə bu sözlərə sual verməyi, sonra onları kök və şəkilçiyə ayırmağı tapşırır. Hansı şəkilçi əlavə edildikdə sözə fərqli sual verildi? Həmin sözün və digər iki sözün leksik mənası eynidirmi? Bu üç sözdən hansı yeni məna qazandı?

6-4.2.1. Tapşırıq a (dərslük). Cavab: 1. Tapşırıqda verilmiş sözlərin kökü sifətdir (*sakit*). 2. *Sakitləşdirmək* sözünün kökü ilə başlanğıc forması fərqlidir; sözün kökü (*sakit*) sifət, başlanğıc forması (*sakitləşdir*) feildir. 3. *Sakitlik* sözü nə? sualına, *sakitləşdirmək* sözü nə etmək? sualına cavab verir. 4. Bu sözlər fərqli leksik mənaya malik olan müxtəlif sözlərdir.

“Yadda saxla” rubrikası. Müəllim rubrikada verilmiş qaydanı şərh edir. Eyniköklü sözlərlə eyni sözün müxtəlif formaları arasındakı fərq nümunələrlə izah edir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: 1 – c; 2 – b; 3 – d.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: 1-ci sütun: 1 – c; 2 – a; 3 – b. 2-ci sütun: 1 – b; 2 – c; 3 – a.

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: Bu sözləri eyniköklü hesab etmək olmaz. Çünki *yağış* sözü *yağmaq* feilindən, *yağlı* sözü isə *yağ* ismindən düzəlmişdir.

Motivasiya xarakterli bu tapşırıqdan sonra müəllim şagirdlərin diqqətini 2-ci “Yadda saxla” rubrikasına yönəldir. Kökləri omonim olan düzəltmə sözlərin nə üçün eyniköklü sayılmadığını izah edir.

Tapşırıq d (dərslük). Cavab: *gül* (isim): gülçü, güldan, güllü, güllük; *gül* (feil): gülüş, gülünc, güləyən.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cədvəl belə doldurula bilər, amma şagirdlər fərqli şəkilçilər də yazabilir.

sözlər	leksik şəkilçilər	eyniköklü sözlər	qrammatik şəkilçilər	eyni sözün müxtəlif formaları
səs	-li, -siz	s ə s l i , səssiz	-imiz, -lər	səsimiz, səslər
dərin	-lik	dərinlik	-dir	dərindir
günah	-kar, -sız	günahkar, günahsız	-ım	günahım
çətin	-lik	çətinlik	-dir	çətindir
en(mək)	-iş	eniş	-əcək, -dik	enəcək, endik
geri	-lik	gerilik	-yə	geriyə

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: 1 – çıxış; 2 – çıxma; 3 – çıxıq; 4 – çıxıntı.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

yol (isim)	yol (feil)	üz (isim)	üz (feil)
yolçuluq	yoluq	üzlük	üzgəc
yoldaş	yoldurmaq	üzlü	üzgüçü
		üzləmək	

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab: 1 – d; 2 – c; 3 – b; 4 – d; 5 – a.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sözün kökünü və başlanğıc formasını fərqləndirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Eyniköklü sözləri və sözün qrammatik formalarını fərqləndirir.	Tapşırıq b (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Eyniköklü sözlərin müxtəlif nitq hissələrinə aid ola bildiyini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c (dərslük)
Uyğun şəkilçilər artırmaqla kontekstə uyğun eyniköklü sözlər yaradır.	Tapşırıq b (iş dəftəri)

Omonim sözlərdən yaranan eyniköklü sözləri fərqləndirir.	Tapşırıq ç, d (dərslük) Tapşırıq c (iş dəftəri)
Eyniköklü sözlər sırasına daxil olmayan sözləri müəyyənləşdirir.	Tapşırıq ç (iş dəftəri)

3-cü fəsil

1-ci dər. Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu?

• Dərslük: səh. 62-63 • İş dəftəri: səh. 41

Təlim məqsədləri:

1. Əldə etdiyi məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır (st. 6-1.3.1).
2. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənalarını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
3. Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).
4. Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətndə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir (st. 6-2.2.2).
5. Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdləri danışma fəaliyyətinə cəlb etmək üçün mətndən əvvəl verilən tapşırıqlardan istifadə edə bilər.

Danışma

6-1.3.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər artıq bu bölmədə ən böyük milli dəyərlərimiz olan vətən və doğma dil ilə bağlı mətnlər oxumuş, müzakirə etmişlər. İndi onlar bu anlayışa daha nələrin daxil olduğu ətrafında fikirlərini bildirməlidirlər. Yaxşı olar ki, müəllim 5-ci sinif dərsliyində yer alan mənəvi dəyərlər bölməsindəki mətnləri də şagirdlərin yadına salmaqla, ümumiyyətlə, *dəyər* sözünün mənasını, mənəvi dəyərlər və milli-mədəni dəyərlər arasındakı fərqi də bir daha xatırlatsın. Bundan əlavə, müəllim şagirdlərin diqqətini yaşıdıqları bölgədə (şəhərdə, qəsəbədə, kənddə və s.) milli-mədəni dəyər hesab edilə bilən abidələrə də cəlb edə bilər.

Tapşırıq b (dərslük). Mətni oxumazdan əvvəl şagirdlərin Səfəvilər dövləti və Şah İsmayıl haqqında bildiklərini danışması da mətnin oxunub qavranması üçün vacibdir.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: 1 – b; 2 – d; 3 – a; 4 – ç, c.

Oxuyub-qavrama

6-2.2.1. Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: 1 – B; 2 – A; 3 – B; 4 – A; 5 – C.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

1. Geniş dünyagörüşünə, dərin savada malik olan Şeyx Səfinin şöhrəti bütün Şərq dünyasına yayılmışdı.

2. Şeyx Səfinin məzarı üzərində türbə tikildi, ətrafında məscidlər, karvansaralar, mədrəsələr salındı. Burada böyük bir mədəni mərkəz yarandı.

3. Şah İsmayıl ulu babasının türbəsinə bitişik möhtəşəm bina tikdirərək kitabxananı oraya köçürdü. O, müntəzəm olaraq kitabxananı nadir əlyazmalar hesabına zənginləşdirirdi.

4. Şah İsmayılın ölümündən sonra hakimiyyətə gələn I Şah Təhmasibin dövründə Şeyx Səfi məqbərəsi indiki şəklini aldı.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab: c variantı.

6-2.2.2. Tapşırıq ç (dərslük). Cavab təxminən belə ola bilər: Hökmdar, sərkərdə olmaqla yanaşı Şah İsmayıl böyük şair, elmə, təhsilə, mədəniyyətə yüksək dəyər verən şəxs idi. Kitabxanaya xüsusi diqqət yetirir, onu daim yeni əlyazmalarla zənginləşdirirdi. Xalqını və ölkəsini məhz belə tanımaq istədiyindən o, xarici qonaqları kitabxanada qəbul edirdi.

Tapşırıq e (dərslük). Cavab təxminən belə ola bilər: 1. Şeyx Səfinin vəfatından sonra Ərdəbil şəhərində onun məzarı üzərində tikilmiş türbənin ətrafında böyük bir mədəni mərkəz yarandı. 2. Şah İsmayıl öz hakimiyyəti dövründə Şeyx Səfinin yaratdığı kitabxana üçün xüsusi bina tikdirdi, kitabxananı zənginləşdirdi. 3. Şah İsmayılın oğlu I Şah Təhmasib incəsənət tarixində “Şeyx Səfi xalçası” adı ilə məşhur olan iki böyük xalça toxutdurdu.

6-2.2.2. Tapşırıq c (dərslük). 3-cü abzasda deyilir ki, 1501-ci ildə hakimiyyət başına gələndə Şah İsmayılın 14 yaşı olub. $1501-14=1487$. Deməli, o, 1487-ci ildə anadan olub. 4-cü abzaddan isə öyrənirik ki, o, 23 il, yəni ömrünün sonunadək hakimiyyət başında olub. $1501+23=1524$. Deməli, o, 1524-cü ildə vəfat edib.

Tapşırıq d (dərslük). Cavab: b variantı.

Müəllimin nəzərinə! Son iki tapşırıq mətnə birbaşa verilməyən informasiyanın üzə çıxarılması bacarığının inkişafına yönəlmişdir. Bunu etmək “c” tapşırığında o qədər də çətin olmasa da, “d” tapşırığı şagirdlərdə bir qədər çətinlik yarada bilər. Test şəklində verilmiş bu tapşırıq səhv variantların üzə çıxarılıb istisna

edilməsi ilə yerinə yetirilməlidir. Bunu etmək üçün yenə də mətndəki, eləcə də əvvəlki tapşırıqdan əldə edilən məlumatlardan istifadə edilməlidir. Belə ki, “a” variantında I Şah Təhmasibin hakimiyyət başına gəlməsi tarixi kimi 1522-ci il göstərilmişdir. Mətnə Şah İsmayılın ömrünün sonunadək hakimiyyət başında olduğu deyilir. Dərslükdəki “c” tapşırığının yerinə yetirilməsi nəticəsində isə onun 1524-cü ildə vəfat etdiyi müəyyənləşir. Deməli, “a” variantı səhvdir. Tapşırığın “c” variantında I Şah Təhmasibin hakimiyyət başına gəlməsi tarixi kimi 1540-cı il göstərilmişdir. Bu da həqiqətə uyğun deyil, çünki mətnə deyilir ki, Şeyx Səfi xalçaları I Şah Təhmasibin hakimiyyəti dövründə – 1539-cu ildə toxunmuşdur. Deməli, düzgün cavab kimi b variantı götürülməlidir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Oxuduğu və bildiyi haqqında danışır, mövzu ilə bağlı fikrini bildirir.	Tapşırıq a, b (dərslük)
Sözləri cümlədə kontekstə uyğun işlədir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Mətnlə bağlı verilən fikirləri mətndəki faktlardan çıxış edərək əsaslandırır.	Tapşırıq b, c, ç (iş dəftəri)
Mətndəki məlumatlardan istifadə etməklə yeni informasiya əldə edir.	Tapşırıq c, ç, d (dərslük)
Mətndən əsas məqamları seçir.	Tapşırıq e (dərslük)

2-ci dər. Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu?

• Dərslük: səh. 63-65 • İş dəftəri: səh. 42

Təlim məqsədləri:

- Mətnə ifadə olunmuş fikirlə bağlı mülahi-zəsini bildirir və onu əsaslandırır (st. 6-2.3.6).
- Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənalı sözün mətndəki mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
- Hadisə və ya faktlar arasında səbəb-nəticə əla-

qəsini müəyyən edir (st. 6-2.2.1).

4. Oxuduğu mətni plan əsasında nəql edir (st. 6-1.3.1).

5. Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).

Mövzuya yönəltmə

Mətnin oxunmuş hissəsinin məzmununu xatırlatmaq məqsədilə müəllim frontal sorğu keçirə bilər. Bundan əlavə, keçən dərstdəki son tapşırıq da (mətnin birinci hissəsindən əldə etdiyiniz üç əsas məlumatı sadalayın) mətnin sonrakı hissələrində nədən danışılacağını təxmin etməyə imkan verir.

Danışma

6-1.3.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərin birinci hissədən seçdikləri üç məlumat arasında, çox güman ki, kitabxana və xalçalar haqqında yazılanlar da olacaq. Mətnin adından çıxış edərək şagirdlər mətnin sonrakı hissələrində məhz bunların talan olunmasından danışılacağını təxmin edə bilərlər.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq b (dərslük). *Cavab:* *Tutmaq* sözü mətndə *işğal etmək, zorla bir yeri almaq* mənasında işlənmişdir. Tapşırıqda verilən atalar sözlərində isə bu söz bu mənalarda işlənmişdir: 1) həbs etmək, ələ keçirmək, yaxalamaq; 2) nəyi isə əlində saxlamaq; 3) qapmaq, dişləmək; 4) məcazi mənada: uyğun gəlmək.

Müəllimin köməyi ilə şagirdlər bu sözü müxtəlif kontekstlərdə (cümlələrdə) işlətməklə onun başqa mənalarını da müəyyənləşdirə bilərlər. Məsələn: ovçu ceyran tutdu (ovlamaq), uşaq bağçada qrip tutdu (yoluxmaq, xəstələnmək), əkdüyüm şitillərin hamısı tutdu (göyərmək, bitmək) və s. Tapşırıq şagirdlərin çoxmənalı sözlə bağlı biliklərinin inkişafına xidmət edir.

Oxuyub-qavrama

6-2.2.1. Tapşırıq a (iş dəftəri). *Cavab:*

1. *Səbəb:* Şərqdə ən zəngin kitabxanalardan biri olan Şeyx Səfi kitabxanasında minlərlə nadir əlyazma kitablar saxlanılırdı.

2. *Nəticə:* 1828-ci ildə Ərdəbili tutan rus generalı Şeyx Səfi kitabxanasının Rusiyaya köçürülməsi barədə tapşırıq aldı.

3. *Nəticə:* Şeyx Səfi kitabxanasındakı nadir kitablar Rusiyaya daşındı, oradan da dünyanın bir çox muzey və kitabxanalarına aparıldı.

6-2.1.2. Tapşırıq b (iş dəftəri). *Cavab:*

Toxunma tarixi: 1539-cu ildə I Şah Təhmasibin

əmri ilə toxunmuşdur.

Satılma tarixi, səbəbi: XIX əsrin sonlarında zəlzələdən ziyan dəymiş məqbərənin bərpası üçün vəsait əldə etmək məqsədi ilə satılıb.

Saxlandığı yer və şərait: Londonun Viktoriya və Albert muzeyində şüşə örtük altında saxlanılır.

Tapşırıq c (dərslük). *Cavab:* Verilmiş parça mətnin ikinci hissəsindəki ilk abzasda deyilən fikri (Şeyx Səfi kitabxanasının Şərqdə ən zəngin kitabxanalardan biri olması) təsdiqləyir.

6-2.3.6. Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər bu suallara müxtəlif cavablar verə bilərlər. Məsələn, hökumətdən, zəngin ərdəbillərdən yardım istəmək, camaata müraciət edərək ianə toplamaq, bankdan kredit götürmək və s. Əgər son variant səsənsə, müəllim həmin dövrdə bankların olmadığını, lakin onların funksiyalarını müəyyən mənada sələmçilərin yerinə yetirdiyi barədə şagirdlərə məlumat verə bilər.

Müəllimin nəzərinə! Müəllim müqayisə üçün şagirdlərə belə bir məlumat verə bilər: “1892-ci ildə Londonda Şeyx Səfi (Ərdəbil) xalçası satışa çıxarılmışdı. Xalçanın satışına o dövr üçün yüksək qiymət qoyulmuşdu. Viktoriya və Albert muzeyinin dizayneri Vilyam Morrisin təşəbbüsü ilə muzey rəhbərliyi tələb olunan pulu toplamaq üçün londonlulara müraciət edir, xalçanın İngiltərədə qalmasını xahiş edir. Qısa müddət ərzində, 1893-cü ildə pul toplanır (2000 funt sterlinq), xalça Viktoriya və Albert muzeyinin ən qiymətli eksponatlarından birinə çevrilir”.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Bu tapşırıq debat xarakterlidir. Buna görə də iş dəftərində yerinə yetirildikdən sonra sinifdə onun müzakirəsini keçirmək olar. Şagirdlər nadir sənət incilərinin ölkədə saxlanılmasının və ya ölkədən çıxarılmasının düzgün olduğunu arqumentlərlə əsaslandırmaqlıdır. Məsələn, nadir sənət inciləri ölkədə qalmalıdır, çünki bunlar xalqımızın milli-mədəni sərvətidir, onları gələcək nəsillərimiz də görməli, tanımalıdırlar. Və əksinə, nadir sənət incilərimizin xarici ölkələrdə nümayiş etdirilməsi ölkəmizin və xalqımızın dünyada tanınması üçün vacibdir. Lakin bu zaman həmin nümunələrin düzgün təqdim edilməsi vacibdir. Məsələn, Şeyx Səfi xalçası Azərbaycan xalqına məxsus sənət abidəsi olduğu halda Viktoriya və Albert muzeyində İran xalçası kimi təqdim edilir.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərə alternativ çıxış yolu kimi belə bir məlumatın verilməsi maraqlı ola bilər: “Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə xalçanın təkrar nüsxəsi yaradılmışdır. Hazırda həmin üzü köçürülmüş nüsxə Azərbaycan Müasir İncəsənət Muzeyində nümayiş etdirilir”.

6-1.3.1. Tapşırıq d, e (dərslük). Tapşırıqlar şagirdlərin mətndən plana uyğun hissələri seçərək yeni mətn qurub nəql etmə bacarığının inkişafına yönəlmişdir. Plan “d” tapşırığında şagirdlərə hazır şəkildə təqdim edilmişdir, “e” tapşırığında isə şagirdlər özləri mətndən uyğun məqamları seçərək plan qurmalıdırlar.

Tapşırıq e (dərslük). Cavab:

1. Giriş. Şeyx Səfi məqbərəsinin yaranması.
2. Şeyx Səfi xalçalarının toxunması.
3. Xalçaların küncündəki yazı.
4. Zəlzələnin Şeyx Səfi məqbərəsinə təsiri.
5. Şeyx Səfi xalçalarının satışa çıxarılması.
6. Tam və yarımçıq xalça.
7. Xalçaların aqibəti.
8. Viktoriya və Albert muzeyinin nadir eksponatı.
9. Mətnin əsas ideyası. Müəllifin oxucuya çatdırmaq istədiyi fikir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnin məzmunundan çıxış edərək hadisələrin davamını təxmin edir və müəllif versiyası ilə müqayisə edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Çoxmənalı sözün kontekstə uyğun mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Səbəb-nəticə cədvəlini tamamlayır.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Təqdim edilmiş sxemi uyğun məlumatlarla tamamlayır.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Verilmiş fikrin mətndəki yerini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c (dərslük)
Mətnlə bağlı fikirlərini bildirir və əsaslandırır.	Tapşırıq ç (dərslük) Tapşırıq c (iş dəftəri)

Mətni plana uyğun nəql edir.	Tapşırıq d (dərslük)
Mətndəki fakt və hadisələri qruplaşdırıb plan qurur.	Tapşırıq e (dərslük)

3-cü dərslük. İtə ataram, yada satmamam

- Dərslük: səh. 65-66
- İş dəftəri: səh. 43

Təlim məqsədləri:

1. Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
2. Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.2).
3. Mətnin struktur elementlərini (başlıq, yarım-başlıq, illüstrasiya, haşiyə, epigrafiya və s.) onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir (st. 6-2.3.3).
4. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
5. Dinlədiyi bədii mətndəki obrazları xarakterizə edir (st. 6-1.1.2).
6. Oxuduğu və dinlədiyi mətnlər arasındakı ideya yaxınlığını müəyyən edir (st. 6-2.3.5).
7. Mətni təxəyyülünə uyğun dəyişdirir, genişləndirir, davam etdirir (st. 6-2.3.6).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdləri danışma fəaliyyətinə cəlb etmək üçün mətndən əvvəl verilən tapşırıqdan istifadə edə bilər.

Oxu

6-2.1.2. Tapşırıq a (dərslük). Dərslükdə verilmiş parçanın istiqamətləndirilmiş oxu üsulu ilə oxunması tövsiyə edilir. Şagirdlər oxuya keçməzdən əvvəl müəllim onları “*Diqqət et*” rubrikasında verilən nəzəri materialla tanış edir. Mətni oxuyarkən məhz bu məqamlara – təsvir üzərində qurulan mətnlərdə peyzaj, bədii portret kimi təsvir vasitələrindən necə istifadə olunmasına diqqət yetirməyi tövsiyə edir. Müəllim şagirdlərə mətndə təsvir olunanları təsəvvürlərində canlandıraraq əyani olaraq göstərmələrini də tapşırıqda bilər. Məsələn, təsəvvür edin ki, əyri-üyrü palçıqlı yolla, yağış suyu dolmuş çalaların arası ilə gedirsiniz və s.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: Hadisə sərin bir payız günü səhər tezdən şəhərə gedən yolda baş verir.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: eşşək üstündə

bəkməz, çiyində boğça, bir şələ odun, yumurtalarla dolu səbət, zoğal qurusu və s.

6-2.3.2. Tapşırıq ç (dərslük). Səhərin gözü açılmamış isti yataqdan qalxıb narahat yolla piyada şəhərə getmələri artıq bu adamların kasıb olduqlarını, ehtiyac içində yaşadıklarını göstərir. Adamlar sağmal inəyini, qoyun-quzusunu qabağına qatıb satmağa aparır. Arabaları, ya da heç olmasa yük heyvanları olmayan bu adamlar ağır yükü çiyində, qoltuğunda aparmağa məcburdurlar. Hətta onlardan biri bu uzun, narahat yolu dalında bir şələ odunla gedir. Cavan bir gəlin isə özü, uşaqları yeməyib yığdığı yumurtaları satmaq məcburiyyətindədir. Bütün bunlar həmin insanların ehtiyac içində yaşadığını sübut edir.

6-2.3.3. Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlər tapşırıqda qoyulan suallara cavab verməklə şəkildə gördükləri səhnəni belə təsvir edə bilirlər: "Hadisə bazarda baş verir. Şəklin ön hissəsində təsvir edilən obraz geyimi ilə başqalarından fərqlənir. Onun yerli adam olmadığını, əcnəbi olduğunu təxmin etmək mümkündür. Əcnəbi əlində lupa tutaraq xalçaya diqqətlə baxır. Qaşlarını yuxarı qaldırması, ağızının açıq qalması onun xalçaya heyran olduğunu göstərir. Hiss olunur ki, o bu xalçanı almaq istəyir. Xalçanı əlində tutan qadın isə görünür, onun sahibidir, amma deyəsən, xalçasını bu adama satmaq istəmir. Qaşlarını çatması, əli ilə rədd işarəsi göstərməsi bunu sübut edir. Əcnəbinin yanındakı adam qadına nə isə deyir. Görünür, o da tacirdir və əcnəbiyə xalçanı almaqda kömək edir. Xalçanı əcnəbiyə satması üçün qadını razı salmağa çalışır. Bazardakı digər adamlar baş verənləri maraqla izləyirlər. Şəkildə təsvir olunanlar və mətnin adı əcnəbi ilə qadın arasında belə bir dialoqun baş verdiyini söyləməyə imkan verir:

Əcnəbi: Bax, sənə çox yaxşı qiymət təklif edirəm, inad etmə, xalçanı mənə sat.

Qadın: Yox, satmıram.

Əcnəbi: Axı niyə? Xalçaya bu qədər pulu heç kəs verməyəcək. Əvvəl-axır onu mən alacağam.

Qadın: Ala bilməyəcəksən! İtə ataram, yada satmaram!"

Dinləmə

6-1.1.1. Tapşırıq e (dərslük). Müəllim dinləmə mətnini səsləndirir:

İTƏ ATARAM, YADA SATMARAM

Sona da bazara gedənlərin arasında idi. O, ömründə birinci dəfə idi ki, həftəbazarına gedirdi.

"Yusif-Züleyxa" xalçasını satmağa aparırdı.

Bu xalçanı Sona özü toxumuşdu. Niyəti də xalçanı böyük oğlu Mərdanın toyunda gəlin otağının divarına vurmaq idi. Sona illər boyu bu arzunu ürəyində bəsləmiş, o xoşbəxt günü səbirsizliklə gözləmişdi.

Amma hər şey dəyişdi. Sonanın əri öldü, uşaqları yetim qaldı. Ehtiyac qadını sıxdı. Sona da "Yusif-Züleyxa"sını qoltuğuna vurub bazara aparmalı oldu.

Həftəbazarı camaatla dolu idi. Burada hər cür adam görmək olardı. Amma hamının diqqətini qəribə libaslı bir adam çəkirdi. Camaatın "əcnəbi" deyə bir-birinə göstərdiyi adam heç kəsə fikir verməyərək, heç nədən çəkinməyərək bazarda gəzir, hər şeyə nəzar salırdı. Əcnəbinin yanında uzun çuxalı bir tacir hərlənirdi. Əcnəbinin buyruğuna baş əyib oyan-buyana qaçırdı.

Sona bir daşın üstündə oturmuşdu. Xalçası da qabağında idi. Xalça gedib-gələnlərin nəzarini cəlb edirdi.

Xalçanı əcnəbi də görmüşdü və heyratından donub-qalmışdı. O, xalçanın önündə əyilib acgözlüklə ona baxır, əli ilə tumarlayırdı. Sonra yanındakı tacirə nə isə dedi. Tacir Sonadan soruşdu:

– Bacı, qiyməti neçədir?

Sona bir az duruxdu. O, xalçasına qiymət qoydurmamışdı. İndi də əcnəbi tacirə nə qiymət deyəcəyini bilmirdi.

Tacir isə öz işində idi. Xalçanın başına dolanır, üzünə, astarına, saçqaqlarına baxır, barmaqları ilə naxışlarını yoxlayırdı. Xalçanın başına yığışanlardan biri dedi:

– Əl işi olduğuna inanmır. Necə də inansın! Bu ki qüdrət qələmi ilə çəkilmiş bir şəkildir!

Əcnəbi isə artıq darıxmağa başlamışdı. Tacirə nəşə dedi. Tacir yenə xalçanın qiymətini soruşdu.

Sona ətrafına baxdı. Hamının üzündə bir narahatlıq, təəssüf hissi var idi. Sanki heç kim bu gözəl sənət əsərinin yadlara qismət olmasını istəmirdi.

Sona fikrə getdi: "Axı niyə öz əllərimlə toxuduğum xalça öz oğluma yox, bu çağırılmamış qonağa qismət olsun?" Qadını birdən hirs boğdu, üzünü əcnəbi tacirə tutub dedi:

– Satmıram!

Camaatı maraqlı götürdü. Tacir isə qiyməti qaldırmağa başladı, yüz qızıl təklif etdi. Lakin Sonanın cavabı qəti idi:

– Satmıram! Satmıram, canım! Nə əcnəbiyə satıram, nə də qızıla.

Sona xalçanı çəkib aradan yığdı. Əcnəbinin rəngi ağardı. Tacir onun dediyini Sonaya tərcümə etdi:

– Görürsən? Deyir, hara getsə, xalçanı mən alacağam.

Sona daha da acıqlandı, əli ilə rədd işarəsi verdi:

– İtə ataram, yada satmaram!

Sona arxasını əcnəbiyə və tacirə çevirib oradan uzaqlaşdı.

Yüzlərlə vətəndaşın sevincli, alqışlı baxışları bu qeyrətli ananı yola salırdı:

– Halal olsun belə qadına!

Tapşırıqın şərtinə görə, mətni dinlədikdən sonra şagirdlər onu öz təxminləri ilə müqayisə etməlidirlər.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərin əvvəlcə dinləmə mətni üzrə dərslərdə və iş dəftərində faktoloji tapşırıqlar üzərində işləməsi məqsəduşundur. Şagirdlər bu tapşırıqları yerinə yetirməklə dinlədikləri mətni anladıklarını nümayiş etdirirlər.

6-1.1.1. Tapşırıq f (dərslük). Cavab: doğru – 1, 4, 6; yanlış – 2, 3, 5.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: c variantı.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər hadisələr arasında cəbəb-nəticə əlaqəsini müəyyənləşdirərək cümlələri davam etdirməlidirlər. Cavab:

1) ... buna görə də əcnəbiyə nə qiymət dəyəcəyini bilmirdi.

2) ... buna görə də xalçanın üzünə, astarına, saçaqlarına baxır, barmaqları ilə naxışlarını yoxlayırdı.

3) ... çünki heç kim bu gözəl sənət əsərinin yadlara qismət olmasını istəmirdi.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: c variantı.

6-1.1.2. Tapşırıq ə (dərslük). Cavab təxminən belə ola bilər: Əcnəbi heç kəsə fikir verməyərək bazarda gəzir, hər şeyə baxırdı. O, Sonaya aciz bir qadın kimi baxır, puluna güvənərək xalçanı mütləq alacağını söyləyir. Əcnəbinin yanında hərlənən tacir onun buyruqlarına baş əyərək oyan-buyana qaçır, canfəşanlıq edərək Sonanı xalçasını əcnəbiyə satmağa razı salmağa çalışırdı.

Tapşırıq g (dərslük). Cavab təxminən belə ola bilər: Sona oğlunun toyu üçün toxuduğu xalçanın yadelliyyə qismət olmasını istəmədiyinə görə onu əcnəbiyə satmadı. O bu hərəkəti ilə özünü məğrur, özünə və xalqına dəyər verən mərd bir qadın kimi göstərdi.

6-2.3.5. Tapşırıq ğ (dərslük). Cavab təxminən belə ola bilər: Hər iki mətnə söhbət milli-mədəni sərvətlərin ölkədən çıxarılmasından gedir. Mətnlərin əsas ideyasını bu sərvətləri qoruyub saxlamağın, onları gələcək nəsillərə ötürməyin vacibliyi fikri təşkil edir.

6-2.3.6. Tapşırıq ç (iş dəftəri). Dinləmə mətninin dərslərdəki parçasında cavan gəlinlə bağlı müəyyən məlumatlar verilmişdir. Şagirdlər onlardan çıxış edərək mətn qura bilərlər. Məsələn, cavan gəlinin ailəsi, uşaqları haqqında (əri ağır xəstədir, yaxud qazanc dalınca uzaqlara gedib, ondan neçə vaxtdır ki, xəbər yoxdur, körpə bala-larını təkbəşinə dolandırmaq məcburiyyətindədir və s.) yaza bilərlər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətndəki verbal təsviri beyində canlandırır.	Tapşırıq a (dərslük)
Hadisənin baş verdiyi məkanı və zamanı müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətndən açar sözlər seçir.	Tapşırıq c (dərslük)
Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Mətnə çəkilmiş illüstrasiyanı onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir.	Tapşırıq d (dərslük)
Şəkil üzrə qurduğu mətnlə onun aid olduğu dinləmə mətninin məzmununu müqayisə edir.	Tapşırıq e (dərslük)
Mətnin məzmununa uyğun fikirləri seçir.	Tapşırıq f (dərslük)
Dinləmə mətni ilə bağlı faktoloji suallara cavab verir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Dinlədiyi mətndəki səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b, c (iş dəftəri)
Dinlədiyi bədii mətndəki obrazları xarakterizə edir.	Tapşırıq ə, g (dərslük)

Mətnlər arasındakı ideya yaxınlığını müəyyən edir.	Tapşırıq ğ (dərslük)
Mətndəki obrazlardan birini əsərin qəhrəmanı edərək yeni mətn qurur.	Tapşırıq ç (iş dəftəri)

4-cü dər. Söz birləşmələri

- Dərslük: səh. 67
- İş dəftəri: səh. 44

Təlim məqsədləri:

1. Söz birləşməsinin növünü əsas tərəfin ifadə vasitəsinə görə müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.3).
2. Sadə və mürəkkəb söz birləşmələrini fərqləndirir (st. 6-4.2.3).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərin söz birləşməsi, onun əsas və əsli tərəfləri ilə bağlı biliklərini xatırlatmaq məqsədi ilə frontal sorğu keçirir. Bundan sonra dərslükdəki "a" tapşırığında verilən söz birləşmələrini lövhədə yazaraq şagirdlərə bu birləşmələrin əsas tərəflərinin ifadə vasitələrini təyin etməyi tapşırır.

6-4.2.3. Tapşırıq a (dərslük). Cavab: Şərq dünyası, mədəni mərkəz birləşmələrinin əsas tərəfləri isimlə, bina tikdirərək, xaricdən gəlmiş birləşmələrinin əsas tərəfləri feilin təsriflənməyən formaları ilə ifadə olunmuşdur.

Müəllim "Yadda saxla" rubrikasında verilmiş qaydanı şərh edərək söz birləşmələrinin əsas tərəfin ifadə vasitəsinə görə növləri barədə məlumat verir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: İsmi birləşmələr: Bakı gecələri, sözün doğrusu, oxumaq həvəsi, açıq söhbət, acı bibər, son dayanacaq. Feili birləşmələr: ulduzları seyr edərkən, hamını düşünən, səyahətə getmək, meşədən qayıdanda.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: İsmi birləşmələr: uzaq sahillər, xeyallar aləmi, ocağın istisi, almanın üçü, insanın gücü. Feili birləşmələr: möcüzə yaratmaq, həyatı sevən, günəş batanda, ulduzlar sayrıışarkən, soyuqdan donmuş, dərslük demək.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: 1 – c; 2 – e; 3 – a; 4 – d; 5 – b; 6 – ç.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: 1 – ç (isim+sifət); 2 – a (sifət+isim); 3 – d (isim+isim); 4 – b (isim+isim); 5 – c (əvəzlik+isim).

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: Yaxın Şərqi məşhur dini lideri. Tapşırıq şagirdlərdə söz birləşmələrinin quruluşca növləri haqda təsəvvür ya-

ratmaq məqsədi daşıyır.

Müəllim "Yadda saxla" rubrikasında verilmiş qaydanı şərh edərək söz birləşmələrinin quruluşca sadə və mürəkkəb ola bilməsini nümunələr əsasında başa salır.

Tapşırıq d (dərslük). Cavab: bağçamızın ətir saçan gülləri, Azərbaycanın məşhur muğam ifaçıları, dağın uzaqdan görünən qarlı zirvəsi, yarışda qalib gələn idmançıları qarşılayanda.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

Söz birləşmələri	ismi	feili	sadə	mürəkkəb
Ürəyin döyüntüsü	+		+	
Məsələni həll etmək		+	+	
Səfərdən dönən qayıtmış		+		+
Ailənin ən yaşlı üzvü	+			+
Uğurun sirri	+		+	
Durnalar qayıdanda		+	+	
Qışın ilk qarı	+			+

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab: vətənin igid övladları, dağları qarış-qarış gəzən, birincilərin əlifba bayramı, filmə maraqla baxmaq, ay səmada görünəndə, məktəbin qocaman müəllimi.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Söz birləşmələrinin əsas tərəflərinin ifadə vasitəsinə müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (dərslük)
İsmi və feili söz birləşmələrini fərqləndirir.	Tapşırıq b (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Söz birləşmələrinin tərəflərinin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)
Sadə və mürəkkəb söz birləşmələrini fərqləndirir.	Tapşırıq ç (dərslük)

Söz birləşmələrini növünə və quruluşuna görə fərqləndirir.	Tapşırıq c (iş dəftəri)
Sadə söz birləşmələrini genişləndirərək mürəkkəb söz birləşmələrinə çevirir.	Tapşırıq d (dərslük) Tapşırıq ç (iş dəftəri)

4-cü fəsil

1-ci dər. Ağıdam Çörək Muzeyi

- Dərslük: səh. 68-70 • İş dəftəri: səh. 45

Təlim məqsədləri:

1. Verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır (st. 6-2.1.2).
2. Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
3. Kontekstdən çıxış edərək tanış olmayan ifadənin mənasını izah edir (st. 6-2.1.3).
4. Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.2).
5. Mətnlə bağlı fikirlərə münasibət bildirir (st. 6-2.3.6).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdləri danışma fəaliyyətinə cəlb etmək üçün mətndən əvvəl verilən tapşırıqdan istifadə edə bilər.

Danışma

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər (məsələn, yaşadığı yerdə muzey olmayan) son suala: “Heç bir muzeydə olmamışam”, – cavabı verərsə, müəllim: “Bəs hansı muzeyə getmək istəyərdin, nə üçün məhz oraya?”, – deyərək sualı dəyişə bilər. Bundan əlavə, müəllim şagirdlərə muzey haqqında bildiklərindən çıxış edərək bu sözün izahını verməyi tapşırıq edə bilər. Sonra şagirdlərin verdikləri izahları lüğətdəki izahla müqayisə edə bilər: muzey – tarix abidələr və incəsənət abidələrini, elmi-təbii eksponatları mühafizə və nümayiş etdirən müəssisə.

Oxu

Mətn üzrə iş. Mətn informativ xarakter daşdığı və kifayət qədər böyük olduğu üçün istiqamətləndirilmiş oxu üsulundan istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Müəllim oxu zamanı müəyyən məqamlara diqqət etməli olduqlarını əvvəlcədən şagirdlərin nəzərinə çatdırmağa bilər. Məsələn, oxu zamanı muzeyin eksponatlarının qeyd edilməsi dərslükdəki “f” tapşırığının yerinə yetirilməsi zamanı mətnə təkrar baxmaq zərurətini aradan qaldırmaq. Şagirdlərə oxu zamanı mətnə fərqləndirilmiş ifadələrin mənalərini kontekstdən çıxış edərək müəyyənləşdirməyi tövsiyə etmək olar. Dərslükdəki “e” tapşırığının vaxt itkisinə yol vermədən yerinə yetirilməsi üçün müəllim şagirdlərin mətni oxuyarkən diqqət etməli olduqları

məqamları lövhədə yazı bilər.

Söz ehtiyatı

6-2.1.2. Tapşırıq b (dərslük).

Müəllimin nəzərinə! Müəllimin şagirdlərə *külçə* sözünün mənasını açıqlaması tövsiyə edilir. *Külçə* – təndirdə bişirilən üstü naxışlı çörək növü; *külçəbasan* – külçəyə naxışlar vurmaq üçün saxsı alət; *xış* – yer şumlamaq üçün ibtidai kənd təsərrüfatı aləti; *oraq* – taxıl, ot və s. biçmək üçün qısa dəstəkli, yarımdairəvi kəsici kənd təsərrüfatı aləti; *kirkirə* – əldəyirmanı. *Külçəbasan* – b; *xış* – a; *oraq* – ç; *kirkirə* – c.

6-2.1.3. Tapşırıq c (dərslük). Cavab: etibarsızlıq etmək, yaxşılığı yaddan çıxarmaq, nankor olmaq və s. Mətdə bu ifadə ermənilər haqqında işlədilmişdir. Xalqımız həmişə ermənilərə yaxşı münasibət göstərmişdir. Onlar isə yaxşılığa yamanlıqla cavab vermişlər.

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: 1 – ç; 2 – d; 3 – b; 4 – a; 5 – e; 6 – c.

Tapşırıq d (dərslük). Cavab: Yazılmamış qaydalar – heç bir qanun kitabında qeyd olunmamış, lakin hamının əməl etdiyi davranış qaydaları. Şah əsər – ən mühüm əsər.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: 1 – c; 2 – ; 3 – ç; 4 – b.

Oxuyub-qavrama

6-2.1.2. Tapşırıq e (dərslük).

Tapşırıq ə (dərslük). Cavab: Mozaikada ölkəmizin günəşli, təbii nemətlərlə zəngin bir diyar olduğu (taxıl, üzüm, günəbaxan və s.) vurğulanır. Əlində saz tutan aşiq qədim və zəngin mədəniyyətimizin, milli geyimdə başı üzərində xonça tutan qız milli bayramımız olan “Novruz”u simvolizə edir. Ön planda qucağında uşaq tutan qadın təsvir edilmişdir. Bu da xalqımıza məxsus bir cəhətin – uşaqlara xüsusi qayğı və məhəbbətlə yanaşmanın təcəssümüdür.

Tapşırıq f (dərslük). Cavab: mexaniki dəyirman, taxıl təmizləyici qurğu, xış, oraq, əl dəyirmanı (kirkirə), taxıldöyən, qədim küplər, külçəbasan, müxtəlif taxıl növləri, buğda dənələrindən düzəldilmiş Azərbaycan xəritəsi, “blokada çörəyi”, eramızdan əvvəl VII-VI minilliyə aid daşlaşmış buğda dənələri.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab: doğru – 1, 3, 5; yanlış – 2, 4.

6-2.3.2. Tapşırıq b (iş dəftəri).

xeoloji qazıntılar zamanı daşlaşmış buğda dənələri, çörəkbişirmə ilə bağlı qədim əmək alətləri və s. tapılmışdır. 2. Çörəyə əl vurmazdan əvvəl əllərin yuyulması vacibdir. Çörəyi ayaq üstə yemək, tərs üzünə qoymaq, yerə atmaq çörəyə hörmətsizlikdir. 3. Çörəyə sayğı ilə dolu ənənələri gələcək nəsillərə ötürmək məqsədilə bir sıra xalqlar çörək muzeyi yaradıblar. 4. Rusiyalı Qalina Kanyeva Ağdam Çörək Muzeyi ilə bağlı reportajı televiziya da görüb Ağdama gəlmişdi.

6-2.3.6. Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: c variantı.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sözlərin izahını müəyyənləşdirir qrafik təsviri ilə uyğunlaşdırır.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətdəki ifadələrin mənalarını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c, d (dərslük)
Mətdəki frazeoloji ifadələrin mənalarını müəyyənləşdirir və sərbəst söz birləşməsindən fərqlərini izah edir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Sözləri kontekstə uyğun işlədir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Verilmiş fikirləri təsdiq edən faktları mətdən seçib yazır.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Mətnin məzmununa aid olmayan məlumatı müəyyənləşdirir.	Tapşırıq e (dərslük)
Qrafik təsviri verbal təsvirlə ifadə edir.	Tapşırıq ə (dərslük)
Mətdən tələb olunan məlumatları seçib qruplaşdırır.	Tapşırıq f (dərslük)
Mətnlə bağlı fikirlərdən doğru hesab etdiyini seçir.	Tapşırıq c (iş dəftəri)
Mətnlə bağlı düzgün fikirləri müəyyənləşdirir.	Tapşırıq ç (iş dəftəri)

2-ci dər. Ağdam Çörək Muzeyi

• Dərslük: səh. 71 • İş dəftəri: səh. 46

Təlim məqsədləri:

1. Qeyri-bədii mətni növündən asılı olaraq məz-

mun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).

2. Mövzu üzrə qrafik informasiyanı (şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram və s.) rabitəli şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).

3. Atalar sözlərinin ifadə etdiyi fikri müəyyən-ləşdirir və kontekstə uyğun işlədir (st. 6-1.4.1).

4. Qeyri-bədii mətnlərdə bədii üsluba xas xüsusiyyətləri (məcazi mənalı sözlər, daxili monoloq və s.) müəyyən-ləşdirir (st. 6-2.3.4).

5. Qarşılaşdığı hadisələri və təəssüratlarını yazıda əks etdirir (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim keçən dərsdə oxunmuş "Ağdam Çörək Muzeyi" mətnini xatırlatmaq üçün frontal sorğu keçirir. Bu zaman aşağıdakı suallardan istifadə edilə bilər:

- Mətnin ilk abzaslarında nədən bəhs olunur?
- Çörək muzeyləri nə məqsədlə yaradılmışdır?
- Ağdam Çörək Muzeyi nə vaxt yaradılıb?
- Bu muzeyin quruluşu haqqında nə deyə bilərsiniz?
- Muzeydə hansı eksponatlar nümayiş olunur? Və s.

Oxuyub-qavrama

6-2.3.3. Tapşırıq a (dərslük). Cavab: Mətnin giriş hissəsi iki abzasdan ibarətdir. Müəllif burada ən qədim peşələrdən olan çörəkçilik və xalqımızın çörəkdən istifadə mədəniyyətindən, çörəyə böyük sayğı ilə yanaşmaq ənənəsindən bəhs edir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: Mətnin üçüncü abzası. Müəllim "Diqqət et" rubrikasında verilən məlumatı şərh edərək mətnin hissələri arasında əlaqə yaratmağın vacibliyini vurğulayır.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab təxminən belə ola bilər: 1. Çörək və çörəkçilik. 2. Çörək muzeylərinin yaranma səbəbi. 3. Ağdam Çörək Muzeyinin yaranması. 4. Muzeyin quruluşu. 5. Muzeyin eksponatları. 6. "Blokada çörəyi". 7. Muzeyin məhv edilməsi. 8. Ağdamın azad edilməsi. 9. Muzeyin gələcək taleyi.

6-2.3.4. Tapşırıq ç (dərslük). Tapşırığın yerinə yetirilməsindən əvvəl şagirdlərə nitqin ekspresivliyi, emosionallığı barədə məlumat verilməsi tövsiyə olunur. Müəllim bunların daha çox bədii mətnlərə xas olduğunu, lakin mövzusunun asılı olaraq qeyri-bədii, o cümlədən informativ mətnlərdə də rast gəldiyini nəzərə çatdırmaqla bilər. Bu izahdan sonra şagirdlər mətndən hadisələrə emo-

sional münasibət hiss olunan epizodları seçməlidirlər. Məsələn, onlar "blokada çörəyi" ilə bağlı epizodu xatırlayaraq "Bu daşa dönmüş xırdaca çörək parçası çörəyin qədrini bilməyənlərə ibrət, həyat dərsi idi!" cümləsini misal çəke bilərlər. Ağdam Çörək Muzeyinin "insan dühasının şah əsərinə ucaldılmış məhəbbət abidəsi" adlandırılması da bu məkana olan heyranlığın son dərəcə təsirli dillə ifadəsidir. Əksinə, muzeyin məhv edilməsinin təsvir edildiyi hissədə təcavüzkarların "çörəyi dizinin üstündə olan namərd qonşular" adlandırılması düşməyə nifrət hissini daha emosional ifadə edir.

6-1.3.2. Tapşırıq d (dərslük). Tapşırıq şagirdlərin rabitəli nitq bacarığının möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı nəticə çıxarma, ümumiləşdirmə bacarıqlarının inkişafına da yönəlmişdir. Məsələn, şagirdlər "1940-cı ildə İsveçrənin Sürix şəhərində şəxsi mənzildə Çörək Muzeyi açılmışdır. Burada Qədim Misir, Roma və başqa ölkələrdə bişirilən çörəklər nümayiş etdirilir" və s. söyləməklə kifayətlənməyib cədvəldə verilən məlumatlardan müəyyən nəticələr də çıxarmalıdırlar. Məsələn, onlar ən az və ən çox eksponata malik olan muzeyləri, ən çox rast gəlinən eksponatın qədim çörək növləri olduğunu və s. qeyd edə bilərlər.

6-1.4.1. Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: 1 – c; 2 – a; 3 – d; 4 – b.

6-3.2.2. Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər şəkərburanın xüsusi qaydada bükülməsini, üzərinə maqqaş adlanan alətlə zərif naxış vurulduğunu, paxlavanın romb şəklində kəsilməsini, üzərinə zəfəran suyu qatılmış yumurta sarısı çəkildiyini, ortasına qoz, badam və ya fındıq ləpəsinin qoyulduğunu və s. yaza bilərlər.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin yazılı nitq bacarığının inkişafına yönəlmişdir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnin giriş hissəsini müəyyən-ləşdirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətnin hissələri arasında əlaqə yarada cümlələri müəyyən-ləşdirir.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətnin hissələrini yarımbaşlıqlarla adlandırır.	Tapşırıq c (dərslük)

Mətdən emosional ifadə tərzilə fərqlənən məqamları seçir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Qrafik informasiyanı rəbitəli nitq şəklində təqdim edir.	Tapşırıq d (dərslük)
Atalar sözlərini ifadə etdikləri mənaya görə uyğunlaşdırır.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Qarşılaşdığı hadisələri və təəssüratlarını yazıda əks etdirir.	Tapşırıq b, c (iş dəftəri)

3-cü dər. Qeyri-müəyyən yiyəlik hal

- Dərslük: səh. 72
- İş dəftəri: səh. 47

Təlim məqsədləri:

1. Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik halını müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.1).
2. Konkretlik (müəyyənlik) və ümumilik (qeyri-müəyyənlik) bildirən ismi birləşmələri fərqləndirir (st. 6-4.2.3).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim lövhədə bir neçə söz birləşməsi (məsələn, Bakı gecələri, gözəlliklər diyarı, neft buruqları) yazaraq ismin kontekstdən asılı olaraq qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik halda işləmə bilməsini əyani surətdə şagirdlərə nümayiş etdirir.

6-4.2.1. Tapşırıq a (dərslük). Cavab: Hər iki ifadədə *çörək* sözü yiyəlik halda işlənmişdir. Amma birinci ifadədə bu söz qeyri-müəyyənlik, ikinci ifadədə isə müəyyənlik bildirir.

Müəllim "Yadda saxla" rubrikasında söz birləşmələrinin asılı tərəfinin, adətən, ismin yiyəlik halda olduğunu, lakin bu zaman yiyəlik hal şəkilçisiz də işləmə bildiyini şagirdlərə izah edir.

6-4.2.3. Tapşırıq b (dərslük). Cavab: 1, 4.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: c variantı.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: 1 – b; 2 – a; 3 – a; 4 – c; 5 – b; 6 – a; 7 – b; 8 – c.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: dağın zirvəsi – dağın qarlı zirvəsi, şəhərin küçələri – şəhərin dar küçələri, qızın saçları – qızın uzun saçları, kəpənəyin qanadları – kəpənəyin zərif qanadları.

Müəllim "Yadda saxla" rubrikasında asılı tərəfin ismin yiyəlik halında olan birləşmələrdə əsas tərəfin mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etdiyini şagirdlərə izah edir.

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: 1 – b; 2 – a. Hər iki

birləşmədə asılı tərəf yiyəlik halda olduğu üçün əsas tərəf mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmişdir.

Tapşırıq d (dərslük). Cavab: həkim məsləhəti, həkimin məsləhəti; qonaq otağı, qonağın otağı; çiçək ətri, çiçəyin ətri; dəniz sahili, dənizin sahili; nağıl qəhrəmanı, nağılın qəhrəmanı; dəftər vərəqi, dəftərin vərəqi və s. Göründüyü kimi, asılı tərəfi ismin yiyəlik halında işlənən bu birləşmələrdə əsas tərəf mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmişdir.

Müəllimin nəzərinə! Tapşırıqın tələbinə görə, şagirdlər bu söz birləşmələrini cümlələrdə işlətməlidirlər. Bu zaman müəllim müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bildirən söz birləşmələrinin cümlələrdə kontekstə uyğun işlədilməsinə diqqət yetirməlidir. Məsələn: Xəstə həkimin məsləhəti ilə bir həftə işə getmədi. Adətən, mənzillərdə qonaq otağı mətbəxin yanında yerləşir. Uşaqlar çox zaman nağıl qəhrəmanlarına bənzəmək istəyirlər. Oxuduğum nağılın qəhrəmanı bütün sınaqlardan üzüağ çıxan bir gənkdir və s.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: 1. Şeirdə beş söz birləşməsi işlənmişdir. 2. Şeirin üçüncü misrasında mürəkkəb söz birləşməsi işlənmişdir: qışın buz qatığı. 3. Vurğunun xəyalı – Vurğunun quş qanadlı xəyalı; dağın boranı – dağın güclü boranı; yayın ayranı – yayın sərin ayranı; payızın qaymağı – payızın dadlı qaymağı.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bildirən söz birləşmələrini fərqləndirir.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Sadə və mürəkkəb söz birləşmələrini fərqləndirir.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq c (iş dəftəri)
Söz birləşmələrini tərəflərin qəbul etdiyi şəkilçilərə görə fərqləndirir.	Tapşırıq ç (dərslük)

Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bildirən söz birləşmələri yaradıb cümlədə kontekstə uyğun işlədir.

Tapşırıq d
(dərslük)

Ümumiləşdirici təkrar

- Dərslük: səh. 73
- İş dəftəri: səh. 48

Təlim məqsədləri:

1. Sözü başlanğıc formasını müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.1).
2. Eyniköklü sözlərin yaranma yollarını izah edir (st. 6-4.2.1).
3. Söz birləşməsinin növünü əsas tərəfin ifadə vasitəsinə görə müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.3).
4. Sadə və mürəkkəb söz birləşmələrini fərqləndirir (st. 6-4.2.3).
5. Konkretlik (müəyyənlik) və ümumilik (qeyri-müəyyənlik) bildirən ismi birləşmələri fərqləndirir (st. 6-4.2.3).

Dil qaydaları

6-4.2.1. Tapşırıq 1 (dərslük). Cavab:

Qoruqdakılar: sözü kökü – *qoru* (feil), *qoruu* – feildən düzəlmiş isim, *qoruqdakı* (sözü başlanğıc forması) – isimdən düzəlmiş sifət, *-lar* – qrammatik şəkilçi.

Yorğunluqdan: sözü kökü – *yor* (feil), *yorğun* – feildən düzəlmiş sifət, *yorğunluq* (sözü başlanğıc forması) – sifətdən düzəlmiş isim, *-dan* – qrammatik şəkilçi.

Yandırıcıdır: sözü kökü – *yan* (feil), *yandır* – feildən düzəlmiş feil, *yandırıcı* (sözü başlanğıc forması) – feildən düzəlmiş sifət, *-dır* – qrammatik şəkilçi.

Ölümçül: sözü kökü – *öl* (feil), *ölüm* – feildən düzəlmiş isim, *ölümçül* (sözü başlanğıc forması) – isimdən düzəlmiş sifət.

Tapşırıq 2 (dərslük). Cavab: 1 – c; 2 – b; 3 – ç; 4 – c.

Tapşırıq 3 (dərslük). Cavab: c variantı.

6-4.2.3. Tapşırıq 4 (dərslük). Cavab: c variantı.

Tapşırıq 5 (dərslük). Cavab: ismi birləşmələr – 1b, 2a; feili birləşmələr – 1a, 2b.

Tapşırıq 6 (dərslük). Cavab: sinfimizin uşaqları, ulduzlar qaranlıq səmada görünəndə, Turqutun sevimli ibtidai sinif müəllimi, nağılı maraqla dinləyən.

Tapşırıq 7 (dərslük). Cavab: Nizami heykəli, Xətai metrosu, Müstəqillik günü, xatirə gecəsi, Novruz bayramı, idman yarışı, yol polisi.

6-4.2.1. Tapşırıq 1 (iş dəftəri). Cavab:

1. Yaxşı yoldaş səni heç zaman darda qoymaz.
2. Yolçu yolda gərək.

3. Evin qarşısındakı güllük əlvan çiçəklərlə dolu idi.

4. Leyla rəfiqəsi üçün büllur güldan aldı.

5. Səlcuq asqıranda anası ona "sağlam ol" deyir.

6. Bu gün nənəm çox ləzzətli südlü aş bişirdi.

Tapşırıq 2 (iş dəftəri). Cavab: b variantı.

Tapşırıq 3 (iş dəftəri). Cavab:

2. iz – izlə – izləyici

isim – feil – isim

3. ək – əkin – əkinçi

feil – isim – isim

4. gör – görkəm – görkəmli

feil – isim – sifət

5. təmiz – təmizkar – təmizkarlıq

sifət – sifət – isim

6. bir – birinci – birincilik

say – say – isim

7. aş – aşpaz – aşpazlıq

isim – isim – isim

6-4.2.3. Tapşırıq 4 (iş dəftəri). Cavab: Xəzərin qumlu sahili, yayın qızmar günəşi, səhər yeməyini yeyəndə, xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsi, tətilin son günləri, kəndimizin gözoşşayan mənzərəsi, şeiiri uca səslə söyləmək.

Tapşırıq 5 (iş dəftəri).

Cavab: 1 – c; 2 – b; 3 – b; 4 – a.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sözlərin kökünü və başlanğıc formasını fərqləndirir.	Tapşırıq 1 (dərslük)
Sözü kontekstə uyğun başlanğıc formasında işlədir.	Tapşırıq 2 (iş dəftəri)
Eyniköklü sözləri və sözün qrammatik formalarını fərqləndirir.	Tapşırıq 2 (dərslük)
Düzəltmə sözlərin nitq hissələrinə görə yaranma ardıcılığını izah edir.	Tapşırıq 2, 3 (iş dəftəri)
Omonim sözlərdən yaranan eyniköklü sözləri fərqləndirir.	Tapşırıq 3 (dərslük)
Söz birləşmələrini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq 4 (dərslük)
İsmi və feili söz birləşmələrini fərqləndirir.	Tapşırıq 5 (dərslük)

Sadə və mürəkkəb söz birləşmələrini fərqləndirir.	Tapşırıq 6 (dərslük) Tapşırıq 4 (iş dəftəri)
Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bildirən söz birləşmələrini fərqləndirir.	Tapşırıq 7 (dərslük) Tapşırıq 5 (iş dəftəri)

Dərs	Mövzu	Məzmun xətləri	Dərslik səh.	İş dəftəri səh.	MV səh.
1-ci fəsil					
1	Fironlar və ehramlar	Oxu	74-77	49	82-83
2	Dünyanın yeddi möcüzəsi	Danışma	77		83-85
3	Arqumentativ mətnin strukturu	Oxu. Dinləmə	78-79	50	85-86
4	Arqumentativ mətnin yazılması	Yazı	80		86-87
5.	Qoşma və onun yazılışı	Dil qaydaları	81	51	87-88
2-ci fəsil					
1	Troya müharibəsi	Oxu	82-83	52	88-89
2	Troya müharibəsi: mif, yoxsa tarixi fakt?	Danışma	83-86	53	89-90
3	“Homer məsələsi”	Dinləmə. Danışma	86	54	90-92
4	Qoşmaların sinonimliyi və omonimliyi	Dil qaydaları	87	55	92-93
3-cü fəsil					
1	Barbarlar və vandallar	Dil qaydaları	88-91	56	93-95
2	Barbarlar və vandallar	Oxu	91	57	95-96
3	Bunu kim deyib?	Dinləmə	91	58	96-97
4	Bağlayıcıların funksiyaları	Dil qaydaları	92	59	97-98
Ümumiləşdirici təkrar				60	99-100
I yarımil üzrə ümumiləşdirici təkrar				61-63	

1-ci fəsil

1-ci dər. Fironlar və ehramlar

- Dərslük: səh. 74-77 • İş dəftəri: səh. 49

Təlim məqsədləri:

1. Mövzu üzrə qrafik informasiyanı (şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram və s.) rəbitəli şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).
2. Mətnin məzmunu ilə bağlı suallara cavab verir (st. 6-2.1.2).
3. Sözü aid olduğu ümumi mənanı müəyyən edir (st. 6-4.4.2).
4. Qeyri-bədii mətnlərdə bədii üsluba xas xüsusiyyətləri (məcazi mənalı sözlər, daxili monoloq və s.) müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.4).
5. Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir (st. 6-2.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Bu bölmədə verilən mövzuların tədrisində tarix fənni ilə inteqrasiya imkanları genişdir.

6-1.3.2. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər həm dərslüyün ikinci bölməsindən, həm də “Ümumi tarix” fənnindən Qədim Misir dövləti ilə bağlı bilgiler əldə etmişlər. Şagirdlər söz assosiasiyası vasitəsilə tapşırıqda verilmiş sxemdəki sualı cavablandırırlar: Qədim Misir.

Şagirdlərin tapşırıqda verilmiş anlayışlarla bağlı fikirlərini söyləməsinə vaxtın ayrılması tövsiyə olunur.

Oxu

6-2.1.2. “Fironlar və ehramlar” mətni üzrə iş. Mətnin istiqamətləndirilmiş oxu üsulu ilə oxunması tövsiyə olunur. Şagirdlərə aşağıdakı suallar təqdim edilə bilər:

Ehramlar nə üçün tikilirdi? Nədən tikilirdi? Hansı formada tikilirdi? Hansı ehram dünyanın yeddi möcüzəsindən biri sayılır? Necə tikilmişdir? Mumiya nədir? İnsanlar nə üçün ehramlarda fironun otağını tapmağa cəhd edirdilər? Ehramların araşdırılması ilə bağlı hansı müəmmalı hadisələr baş verirdi?

Şagirdlər mətni oxuduqca sualların cavabını qeyd edirlər.

Söz ehtiyatı

6-4.4.2. “Söz boğçası”nda verilmiş və eləcə də şagirdlərə tanış olmayan digər sözlər üzrə iş aparılır. Sözü mənəsi əvvəlcə şagirdlər tərəfindən

təxmin edilir. Yeni sözlərin mənası (ehram, müəmmalı, ekspedisiya, mumiya, cənazə, arxeologiya, mif və s.) həmin sözü işləndiyi kontekstə yenidən nəzər salmaqla təxmin edilir. Dərslüyün sonundakı lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirilir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: Verilmiş sözlərin ümumi mənası belədir: Görkəmli şəxsiyyətlərin xatirəsini əbədləşdirmək məqsədilə onların qəbri üzərində inşa olunan tikili. Şərqi və Qərbi ölkələrində bu tikililərin forması və adları fərqli olub. Məsələn, Avropada “mavzoley”, müsəlman Şərqi qində “türbə”, “məqbərə”, Misirdə “ehram”, “piramida” adlanıb. “Qəbirüstü abidə” bu sözlərin hiperonimi hesab oluna bilər.

6-2.3.4. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlərə ibtidai siniflərdən mif sözü (bədii əsər növü kimi) tanışdır. Şagirdlər “Heraklin on iki qoçaqlığı” mətni əsasında mif haqqında bilgilərə yiyələniblər. Bu mətnə isə “mif” sözü məcazi mənada (fantastik, həqiqətə uyğun olmayan, əsassız şişirtmə, uydurma) işlənmişdir. Şagirdlər mifin bədii əsər növü kimi xüsusiyyətlərini xatırlayaaraq onun mətnə məcazi mənada işlənməsini əsaslandırmağa çalışırlar.

6-2.2.2. Tapşırıq ç (dərslük). Riyaziyyat fənni ilə inteqrasiya. Mətnə Xeops ehramı ilə bağlı hissədə ikinci abzasda yazılır: *Onun kvadrat şəklində olan oturacağına hər bir tərəfi 230 metr uzunluğundadır. Şagirdlər bu məlumatdan çıxış edərək kvadrat oturacağı olan piramida şəklini (a variantı) seçirlər.*

Tapşırıq d (dərslük). Riyaziyyat fənni ilə inteqrasiya. Xeops piramidasının oturacağına sahəni hesablamaq üçün mətnə uyğun məlumat seçilir: Onun kvadrat şəklində olan oturacağına hər bir tərəfi 230 metr uzunluğundadır. Kvadratın sahəsi $S=a^2$ düsturu ilə hesablandığından $230 \times 230 = 52900 \text{ m}^2$ olar. Deməli, piramidanın oturacağına sahəsi 52900 m^2 -dir.

Tapşırıq e (dərslük). Futbol meydançası düzbucaqlı formasındadır və meydançanın uzunluğu 105, eni isə 68 metr olur. Düzbucaqlının sahəsi $S=ab$ düsturu ilə hesablandığından futbol meydançasının sahəsi $105 \times 68 = 7140 \text{ m}^2$ olar. Əvvəlki tapşırıqda Xeops piramidasının oturacağına sahəsinin 52900 m^2 olmasını nəzərə alsaq, $52900 : 7140 \sim 7,4$. Deməli, Xeops piramidasının oturacağı təxminən 7,4 futbol meydançası boydadır.

Tapşırıq ə (dərslük). Şagirdlər tapşırığı cavab-

landırmaqla mətni diqqətlə oxuduqlarını nümayiş etdirirlər. **Cavab:** c variantı.

Tapşırıq g (dərslük). Mətnə ehramların tədqiqi zamanı baş verən qeyri-adi hadisələrdən danışılır. Bu hadisələrin hələ də dünya elmi üçün müəmmalı qalması göstərilir. Lakin mətnə müəllif münasibəti hiss olunmur. Belə mətnlər informativ mətn hesab olunur.

“*Diqqət et*” rubrikasında informativ mətnin əsas xüsusiyyətləri haqqında məlumat verilir. Müəllim həmin məlumatları şagirdlərin nəzərinə çatdırır.

6-2.1.2. Tapşırıq f (dərslük). Daha sonra şagirdlər oxuduqları mətndəki ulduzla ayrılmış hissələri informativ mətnlər üçün xarakterik olan yarım-başlıqlarla adlandırirlar:

1. Xeops ehramı. 2. Fironların dəfni. 3. Ehramların tədqiqi.

Şagirdlər mətni oxuyarkən onlarda yaranan suallar ətrafında əlavə yarım-başlıqlar düşünə bilirlər. Məsələn, “Fironların yaşayış tərzini”, “Ehramların tikilişi” və s.

Tapşırıq a (iş dəftəri). *Mətnə adı çəkilən ehramlar:* Xeops ehramı, Mikerin ehramı, Xefrenin ehramı, Tutanxamonun ehramı. *Ehramlar üçün ortaq məlumat:* Ehramlar Misir hökmdarlarının dəfn olunduğu yerdədir. Onlar pilləli piramida şəklindədir. İçərisində çoxlu sayda labirintşəkilli dəhlizlər və salonlar var. Ehramların müəmmalı tarixçəsi var.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər mətndəki məlumatlardan çıxış edərək Xeops ehramı haqqında məlumat vərəqini tamamlayırlar.

Aid edildiyi dövr: 4500 il əvvəl.

Hündürlüyü: 140 m.

Tikinti materialı: qaya daşları.

Forması: pilləli piramida şəklində.

Daxili quruluşu: mürəkkəb quruluşlu labirint.

Tikilmə məqsədi: fironların sağ ikən özləri üçün tikdirdiyi qəbirüstü abidə.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Doğru fikirlər:

1. Xeops piramidası digər piramidalarla müqayisədə daha böyükdür.

3. Xeops ehramında bir neçə firon dəfn olunmuş.

4. Fironları dəfn edərkən qiymətli əşyalarını onların yanına qoyurdular.

5. Ehramlarda araşdırma aparana ciddi təhlükələrlə üzləşirlər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mövzu üzrə qrafik informasiyanı (şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram və s.) rəbitəli şəkildə təqdim edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətni oxuyarkən suallara cavab tapır.	“Fironlar və ehramlar” mətni
Sözün aid olduğu ümumi mənanı müəyyən edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Qeyri-bədii mətnlərdə bədii üsluba xas xüsusiyyətləri (məcazi mənalı sözləri və s.) müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c (dərslük)
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir.	Tapşırıq ç, d, e, ə (dərslük)
Mətndəki əsas məlumatları müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)

2-ci dər. Dünyanın yeddi möcüzəsi

• Dərslük: səh. 77

Təlim məqsədləri:

1. İnformativ mətni mövzusunun əsli olaraq düzgün strukturlaşdırır (st. 6-3.1.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllimin nəzərinə! Bir dərs əvvəl müəllim şagirdlərə *dünyanın yeddi möcüzəsi* haqqında araşdırma tapşırığı verməlidir. Müəllim şagirdləri araşdırma tapşırığına cəlb etmək üçün soruşur:

– *Hansı ehram dünyanın yeddi möcüzəsindən biri sayılır? Bəs dünyanın digər möcüzələri hansılardır? Niyə məhz “dünyanın yeddi möcüzəsi” ifadəsi işlənir? Bu barədə nə bilirsiniz?*

Şagirdlər mövzu üzrə ilkin biliklərini söylədikdən sonra müəllim bu barədə kiçik məlumat verir:

“*Yeddi möcüzə*” anlayışı təxminən 2200 il bundan əvvəl yaranmışdır. O dövrdə bu möcüzələrin hamısı mövcud idi. Hər bir

səyyah bir neçə ay müddətində səyahət edərək bu yeddi möcüzənin yeddisini də görə bildi. Bir müddətdən sonra bu abidələr müxtəlif səbəblərdən: müharibələr, zəlzələlər və s. nəticəsində bir-bir yox olmağa başladı. Bizim dövrümüzdə isə onlardan yalnız biri, qərribə də olsa, ən qədimi – Misir ehramları gəlib çatmışdır.

Oxuyub-qavrama

6-3.1.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər “Fironlar və ehramlar” mətnində dünyanın yeddi möcüzəsindən birincisi olan Xeops ehramı haqqında kifayət qədər məlumat əldə ediblər. Odur ki bu tapşırıqda şagirdlərə digər ehramlar haqqında məlumat toplayıb informativ mətn yazmaq tapşırılır. Tapşırıq qruplar üzrə iş formasında yerinə yetirilə bilər. Hər qrup bir ehram haqqında məlumat toplayır, qrup şəklində müzakirə edirlər, əsas və maraqlı məlumatları seçib informativ mətn yazırlar.

Müəllim sinfin səviyyəsini nəzərə alaraq hər qrupa araşdırma üçün müvafiq suallar təqdim edə bilər:

I qrup. Suallar:

– *Artemis məbədi* dünyanın neçənci möcüzəsi hesab edilir?

– Məbəd nə vaxt tikilib?

– Məbəd harada yerləşirdi?

– Məbəd kimin şərəfinə ucaldılmışdı?

Artemis məbədi dünyanın üçüncü möcüzəsi sayılır. Bu məbəd 2550 il bundan əvvəl Yunanıstanın Efes şəhərində ilahə Artemisin şərəfinə ucaldılmışdır. Məbəd təxminən 120 ilə tikilmişdir. Məbədin içində Artemisin böyük və möhtəşəm heykəli ucaldır.

II qrup. Suallar:

– *Babil bağları* dünyanın neçənci möcüzəsi hesab edilir?

– Babil bağları kimin şərəfinə salınmışdı?

– Bu bağlar harada yerləşirdi? və s.

Babilin asma bağları dünyanın ikinci möcüzəsi sayılır. Əfsanəyə görə, bu bağları 2700 il bundan əvvəl Babil padşahı öz arvadı Semiramidanın şərəfinə saldırmışdır. Bu bağlar bir neçə mərtəbədə ibarət idi. Bura dünyanın hər yerindən gül və ağaclar gətirilmişdi. Yüzlərlə qul gecə-gündüz nəhəng çarxları fırladaraq Fərat çayından asma bağlara su qaldırırdı.

III qrup. Suallar:

– *Zevsin heykəli* dünyanın neçənci möcüzəsi

hesab edilir?

– Bu heykəl nə vaxt və nədən hazırlanıb?

– Heykəl harada yerləşirdi?

– Heykəli təsvir edin.

Yunanların baş ilahı *Zevsin heykəli* dünyanın dördüncü möcüzəsidir. Təxminən 2450 il bundan qabaq yaradılmış bu heykəl qızıldan, fil sümüyündən və qarağacdan düzəldilmişdi. 14 metrlik bu nəhəng abidədə Zevs taxtda oturmuş vəziyyətdə təsvir edilirdi. Onun başında qızıldan düzəldilən zeytun budaqlarından hörülmüş çələng (bu, zəhmli ilahın sülhsevər olmasına işarə idi) var idi.

IV qrup. Suallar:

– *Halikarnas mavzoleyi* dünyanın neçənci möcüzəsi hesab edilir?

– Hansı ölkədə yerləşirdi?

– *Mavzoley* kimin şərəfinə ucaldılmışdır?

– *Mavzoley* sözü necə yaranmışdır? və s.

Dünyanın beşinci möcüzəsi də Yunanıstanda yaranmışdı. Bu, *Halikarnas mavzoleyidir*. *Mavzoley* *Halikarnas* şəhərində yerləşirdi. Məqbərə *Mavsol* adlı padşah üçün ucaldılmışdır. Elə *mavzoley* sözü də *Mavsolun* adından yaranmışdır.

V qrup. Suallar:

– Hansı ölkədə yerləşirdi?

– Hansı dövrdə mövcud olub?

– Bu heykəl hansı hadisə ilə bağlı ucaldılmışdır? və s.

Rodos nəhəngi dünyanın beşinci möcüzəsi sayılır. 2300 il bundan əvvəl sərkərdə *Demetri* Yunanıstandakı *Rodos* adasına hücum edir. Lakin *Demetri* azadlıqsevər rodosluları məğlub edə bilmir. Adanın uğurlu müdafiəsi şərəfinə rodoslular adada dünyanın ən böyük heykəlini qoymağı qərara alırlar. 36 metrlik tunc heykəldə gənc oğlan təsvir olunmuşdu. *Ada* sakinləri onu özlərinin himayədarı sanırdılar.

VI qrup. Suallar:

– Hansı ölkədə yerləşirdi?

– Hansı dövrdə mövcud olub?

– Hündürlüyü neçə metr olub? və s.

Dünyanın altıncı möcüzəsi *İsgəndəriyyə mayakıdır*. Təxminən 2300 il əvvəl *İsgəndəriyyə* şəhərinin kənarında tikilmişdir. Qədim Yunanıstanın ən böyük mayakı idi. Bu qüllənin hündürlüyü 120 metrə çatırdı. Onun zirvəsində gəmilərə yol göstərən tonqal yanırıdı.

Qrupların təqdimatından sonra müəllim şagirdlərə tapşırıq verir:

– Hər qrup “dünyanın yeddi möcüzəsi” adlı mətnin bir yarımbaşlığını yazıb. İndi gəlin həmin mətni strukturlaşdıraq. Mətnin giriş və sonluq hissələrini də yazaq.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
İnformativ mətni mövzudan asılı olaraq düzgün strukturlaşdırır.	Tapşırıq a (dərslük)

3-cü dər. Arqumentativ mətnin strukturu

- Dərslük: səh. 78

Təlim məqsədləri:

1. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).
2. Mövzu üzrə qrafik informasiyanı (şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram) rabitəli şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim yönəldici suallar vasitəsilə şagirdləri müzakirəyə cəlb edir:

– “Fironlar və ehramlar”, həmçinin ötən dərstdə *dünyanın yeddi möcüzəsi* haqqında yazdığınız mətnləri xatırlayın. Bu mətnlər informativ mətn idi, yoxsa arqumentativ? Fikrinizi əsaslandırın.

Oxu

6-2.3.3. Tapşırıq a (dərslük). İstiqamətləndirilmiş oxu. Müəllim şagirdlərə mətni oxuduqca mətndəki faktları müəyyənləşdirməyi tapşırır. Faktlar:

Papirus üzərində qədim Misir dilində yazılmış bir çox yazılı mənbələrə görə Qədim Misirdə hökmdarlar müqəddəs hesab olunmuşlar. Məbədin ən böyük otağında hökmdara ibadət edirmişlər. Həmin otaq “firon” adlanırmış. Hökmdara isə “nesu-biti” deyər müraciət edilirmiş. Misir hökmdarları haqqında “firon” ifadəsi isə ilk dəfə xristianların müqəddəs kitabı olan “İncil”də işlədilir.

Tapşırığın məqsədi şagirdlərə arqumentativ mətnin məzmun xüsusiyyətlərini mənimsətməkdir. Şagirdlər faktları seçməklə arqumentativ mətndə hər hansı fikrin əsaslandırılması üçün faktların göstərilməsinin və mənbələrə istinad olunmasının vacib olduğunu mənimsəyirlər.

Tapşırıq b (dərslük). Qədim Misir padşahlarının firon adlanıb-adlanmaması problemi qoyulur. Müəllimin mövqeyi budur ki, Qədim Misir padşahlarının əsl adı “firon” deyil, “nesu-biti”dir.

Müəllif fikrini əsaslandırmaq üçün qədim Misir dilində yazılmış yazılı mənbələrə, həmçinin xristianların müqəddəs kitabı olan “İncil”ə istinad edir.

Şagirdlər “b” tapşırığında gəldikləri qənaəti “*Diqqət et*” rubrikasındakı arqumentativ mətnin məzmun xüsusiyyətləri ilə bağlı verilən məlumatlarla dəqiqləşdirirlər.

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər “b” tapşırığındakı suallara cavab verməklə əslində arqumentativ mətnin məzmun və struktur xüsusiyyətlərini təhlil etmişdilər. Bu tapşırığı yerinə yetirməklə arqumentativ mətnin dəqiq strukturunu mənimsəmiş olurlar.

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlərin diqqəti tapşırıqda verilmiş şəklə yönəldilir. Müəllim şəkil üzrə suallar verməklə şagirdlərin şəkli təsvir etməsinə kömək edə bilər. Daha sonra şagirdlərə mətni dinlədikcə faktları qeyd etmək tapşırılır.

Misir ehramlarını kim tikib?

Yəqin ki, cavabınız hazırdır: qullar.

Arxeoloji qazıntılar zamanı ehram yaxınlığında bir qəsəbənin qalıqları aşkar edilib. Müəyyən edilib ki, bu qəsəbənin sakinləri ehramın tikintisini həyata keçirən insanlardır. Tapılan müxtəlif alət və əşyalar sübut edir ki, ehramın tikintisində çalışanlar azad fəhlələr və sənətkarlar olublar. Onların özünüdərəcəlik sistemi də olub. Özlərinə fəhlələrdən ibarət dəstə başçıları seçdikləri güman edilir. Qədim Misirdə işçilərdən yüksək vergi alınır. Lakin bu, ehram tikən insanlara şamil olunmurmuş. Ona görə də azad fəhlələrlə hökmdar arasında vergi tutulmamaq barədə müqavilə imzalanırmış. Beləcə, fəhlələr rahatlıqla ehram tikintisində çalışmışlar.

2012-ci ildə arxeoloqlar qazıntı zamanı Misir ehramlarını tikən fəhlələrin qəbirlərini aşkar ediblər. Qəbirlərdə tapılan insan sümüklərini öyrənərkən müəyyən edilib ki, bu insanlar müəyyən xəstəliklərdən müalicə alıblar. Qulları heç kim müalicə edə bilməzdi. Bu qəbirlər tikinti sahələrinə yaxın ərazidə üzü ehrama doğru qazılıb. Arxeoloqlar qəti olaraq bildirirlər ki, qulları heç vaxt ehramlara yaxın ərazidə dəfn etməzdi. Əşyaların tapılması da ona sübutdur ki, bu insanlar qul deyil. Çünki haqqı-hüququ olmayan bir qulun heç bir şəxsi əşyası ola bilməzdi.

Daha sonra tapşırıqda verilmiş suallar cavablandırılır.

• Dinlədiyiniz mətnin giriş hissəsində nədən bəhs olunur? *Arxeoloji qazıntılar zamanı ehramın yaxınlığından tapılan qəsəbənin qalıqlarından.*

• Müəllifin bu məsələyə münasibəti haqqında nə deyə bilərsiniz? *Müəllif iddia edir ki, Misir ehramlarını qullar deyil, azad fəhlələr və sənətkarlar tikiblər.*

• Müəllif öz fikrini necə əsaslandırır? *Müəllif arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan maddi nümunələrdən (tikinti üçün müxtəlif alətlər və şəxsi əşyalar) çıxış edərək öz fikrini əsaslandırır.*

“Diqqət et” rubrikasında verilmiş məlumatlar mənimsənilir.

“Qlossari” rubrikasında verilmiş “təzib” və “təzibedilməz” sözləri izah edilir. Bu sözlər şagirdlərin müxtəlif nitq bacarıqlarının (fikrini əsaslandırma, debat və s.) inkişaf etdirilməsi üçün önəmli filoloji anlayışlar hesab oluna bilər.

6-1.3.2. Tapşırıq d (dərslük). Texnologiya fənni ilə inteqrasiya.

Cavab: Misirdə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış əmək alətləri (çapacaq, kərki, çəkcik, sahəölçən, burğu) təsdiq edir ki, Misir ehramlarını qullar deyil, azad fəhlələr və sənətkarlar tikiblər. Şagirdlər şəkillərin köməyi ilə dinlədikləri mətni genişləndirib (verilmiş alətlərin tikintidə istifadə məqsədini söyləməklə) nəql edirlər.

Çapacaq – ət çırmaq üçün işlədilan kəsici alət.

Kərki – aşağı çevrilmiş enli tiyəsi olan uzunsaplı, yonucu (kəsici) alət.

Burğu – 1) müxtəlif dəlici alətlərin adı; 2) vinti açmaq və ya bərkitmək üçün alət; 3) probkaaçan alət.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər mətnin növünü (arqumentativ) müəyyənləşdirib onun strukturunu cədvəldə göstərir:

1. Qaldırılan məsələ: Kartuşların hansı məqsədlə yazılması. Kartuş sadəcə dizayn məqsədi daşıyır.

2. Müəllifin bu məsələ ilə bağlı mövqeyi: Kartuşlar qədim misirlilərin mədəniyyətini və inanclarını əks etdirir.

3. Dini inanca görə, fironlar ilə tanrıların əlaqəsi var. Onun adını haşiyədə yazmaqla ilahi qüvvələr tərəfindən qoruyurdular. Siyasi məqsədə görə oxumağı bacarmayan sadə insanlar fironun adını fərqləndirə bilirdi.

4. Nəticə. Kartuşların simvolik, dini və tarixi əhəmiyyəti var.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Arqumentativ mətni məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Tapşırıq b, c, ç (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Şəkillərdən istifadə etməklə dinlədiyi mətni genişləndirib nəql edir.	Tapşırıq d (dərslük)

4-cü dərs. Arqumentativ mətnin yazılması

• Dərslük: səh. 80

Təlim məqsədləri:

1. Arqumentativ mətni struktur elementlərinə müvafiq yazır (**st. 6-3.2.2**).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim yönəldici suallar vasitəsilə şagirdləri müzakirəyə cəlb edir:

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər “Fironlar və ehramlar” mətninin məzmununa uyğun olan cavabı seçirlər. **Cavab:** a, c, e variantları.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq b (dərslük). “Fironlar və ehramlar” mətnində göstərilir ki, ən möcüzəvi əhvalatlar Tutanxamonun ehramı aşkar olunduqdan sonra baş vermişdir. Həmin hissəni oxuyanda oxucunu belə suallar düşündürür: Deyilənlər həqiqətdirmi? Doğrudanmı, fironlar onlara toxunan hər kəsi lənətləyiblər? Tutanxamonun lənəti nə qədər insanın həyatına son qoyub? və s. Müəllim şagirdlərin diqqətinə çatdırır ki, oxucu hər hansı mətni oxuyarkən məlumatların düzgünlüyünə inanmaq məcburiyyətində deyil. Hər hansı məlumatın düzgünlüyü şübhə yaradarsa, bu barədə araşdırma aparmaq, məlumatları dəqiqləşdirmək gərəkdir. Odur ki müəllim şagirdlərin diqqətini mətnin Tutanxamonun ehramının aşkar edilməsi ilə bağlı hissəsinə yönəldib soruşa bilər ki, hansı məlumatları araşdırıb həqiqətə uyğunluğunu yoxlamaq istəyərdiniz?

Daha sonra tapşırıqda verilən cədvəl üzrə iş aparılır. Şagirdlər Tutanxamonun ehramı ilə bağlı mülahizələri və onları təzib edən faktları oxuyub müzakirə edirlər. Daha sonra bu barədə arqumentativ mətn yazırlar. Məzmun təxminən aşağıdakı kimi ola bilər:

Fironların lənəti

Misir ehramlarının aşkar edilməsi ilə bağlı ən qeyri-adi əhvalatlar Tutankamonun ehramı ilə bağlıdır.

Belə ki, bu ehramın aşkar edilib araşdırılmasında iştirak edən tədqiqatçıların taleyi ilə bağlı müəmmalı hadisələr, əhvalatlar danışılır. Məsələn, deyilənə görə, araşdırma zamanı gözlənilmədən ekspedisiya qrupunun rəhbəri Hovard Karter naməlum xəstəlikdən vəfat edir. Onun ardınca iyirmi nəfərdən artıq tədqiqatçı naməlum xəstəlik üzündən dünyasını dəyişir. Əslində, araşdırmalar göstərir ki, **sərdabəyə ilk daxil olmuş Hovard Karter Tutankamonun qəbri açıldıqdan sonra 16 il yaşayıb və ürək çatışmazlığından vəfat edib.**

Digər mülahizəyə görə, tədqiqatçılar Tutankamonun sərdabəsinə daxil olarkən fironu narahat edənləri fəlakət gözlədiyi haqda divar yazısı görüblər. Lakin fironların lənətini araşdıran tədqiqatçıların üzə çıxardığı faktlar arasında divar yazısı yoxdur. Tutankamonun qəbrinin yanında tanrı Anubisin heykəli qoyulub. Heykəlin alt tərəfində belə bir yazı var: **“Bu sərdabəni səhra qumlarından qoruyan mənəm. Mən burada gözlərini əbədi yumanların yuxusunu qorumaq üçün dayanmışam”.** Göründüyü kimi, Anubis heç kimi lənətləmir. O yalnız səhra qumlarının sərdabəni udmasına imkan verməyəcəyini vəd edir.

Tutankamonun qəbrinin açılmasında iştirak edənlərin çoxunun tezliklə naməlum səbəblərdən vəfat etdiyi barədə də mülahizələr inandırıcı deyil. Belə ki, alimlər hesablayıblar ki, **qəbrin açılmasında iştirak edən və guya lənətlənmiş olan tədqiqatçıların əksəriyyəti 70 ildən çox yaşamış və müxtəlif səbəblər üzündən vəfat etmişlər.**

Bütün bunlar onu göstərir ki, fironların lənəti ilə bağlı söz-söhbət real faktlara əsaslanmır.

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlərin “Ümumi tarix” fənnində qədim Misir dövlətinin tarixi ilə bağlı oxuduqları mətnlərin, demək olar ki, hamısı informativ mətnlərdir. Bu bölmədə isə əsasən arqumentativ mətnlərlə tanış oldular. Şagirdlər həmin mətnləri müqayisə edirlər.

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər bu fəsildə qədim Misir tarixi ilə bağlı fakt və məlumatlardan başqa əldə etdikləri bilik və bacarıqları (arqumentativ mətnin strukturu, məzmunu ilə bağlı bilgiler və belə mətnlərin hazırlanması və s.) sadalayırlar.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Arqumentativ mətni struktur elementlərinə müvafiq yazır.	Tapşırıq b (dərslük)

5-ci dərslük. Qoşma və onun yazılışı

- Dərslük: səh. 81
- İş dəftəri: səh. 51

Təlim məqsədləri:

1. Qoşmanın qrammatik funksiyasını və mənə növlərini müəyyən edir (st. 6-4.2.2).
2. Qoşma (-tək, -dək və s.) və bağlayıcıların (ilə, halbuki və s.) bitişik və ayrı yazılış qaydalarına riayət edir (st. 6-4.1.8).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərin diqqəti verilmis cümlələrdə qoşmaların ifadə etdiyi mənə çalarlarına yönəldilir. Birinci cümlədəki qoşmanın məqsəd, ikinci cümlədəki qoşmanın zaman ifadə etməsi aydınlaşdırılır.

Dil qaydaları

6-4.2.2. “Yadda saxla” rubrikasında verilmiş məlumatlar şərh olunur. Dilimizdə daha çox işlənən qoşmaların yaratdığı mənə çalarları nümunələr əsasında şagirdlərin diqqətinə çatdırılır.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər kontekstə və tələbə uyğun qoşmalar əlavə etməklə cümlələri tamamlayırlar. **Cavab:**

1. Uşaqlar tədbirə görə görüşdülər.
2. Qızlar evə tərəf gəldilər.
3. Anam ilə hədiyyə almağa gedəcəyəm.
4. Səndən başqa hamı narahatdır.
5. O, 44 günlük müharibə haqqında danışdı.

Tapşırıq c (dərslük). Tapşırıq nəzəri materialın mənimsədilməsinə yönəldilmişdir. Şagirdlər qoşmaları və onların cümlədə yaratdıqları mənə çalarını müəyyən edirlər:

- 1 – ilə (birgəlik)
- 2 – sonra (zaman)
- 3 – başqa (fərqləndirmə)
- 4 – qədər (məsafə)

6-4.1.8. “Yadda saxla” rubrikasında müəllim qoşmaların yazılışı ilə bağlı verilmiş qaydaları nümunələr əsasında diqqətə çatdırır.

Tapşırıq ç (dərslük). Tapşırıq vasitəsilə qoşmaların orfoqrafiyası üzrə biliklər tətbiq edilir.

1. Rəfiqəmdən *ötrü* narahatam.
2. Deyələ *görə* qış sərt keçəcək.
3. Bu günəcən heç kim etiraz etmədi.
4. Axşamədək işimizi bitirərik.

6-4.2.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin həm qoşma, həm də ismin halları üzrə biliklərinin yoxlanılmasına imkan yaradır. Cavab:

Adlıq halla işlənen: *qurd kimi, əməlinlə*

Yiyəlik halla işlənen: *sənin qədər*

Yönlük halla işlənen: *səhərəcən, sola doğru*

Çıxışlıq halla işlənen: *Vasifdən ötrü*

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər əvvəlcə cümlələrin kontekstinə uyğun gələn qoşma yazırlar, daha sonra həmin qoşmaların yaratdığı mənə çalarını göstərirlər.

1. Babamın əhvalı səni görənə *qədər* yaxşı deyildi. (*zaman*)

2. Mən bura sizə *görə* gəlmişəm. (*səbəb-məqsəd*)

3. Dayımın Gülaydan *başqa* iki qızı var. (*fərqləndirmə*)

4. Sizin *kimi* şagirdlərlə fəxr edirik. (*bənzətmə*)

6-4.1.8. Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər kontekstə uyğun gələn qoşmalar əlavə edib onları orfoqrafik normalara uyğun olaraq bitişik və ya ayrı yazırlar. Cümlələr təxminən aşağıdakı kimi təməmlənə bilər.

1. *İtə* dost ol, çomağı yerə qoyma.

2. Eldar Təbrizdəki dostu *ilə* məktublaşır.

3. Mübariz Seymur*la* sanatoriyada tanış olmuşdu.

4. Dünəndən *bəri* sizi gözləyirəm.

5. Uşaqlar səbəti ağzınacən çiyələklə doldurdular.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Qoşmanın qrammatik funksiyasını və mənə növlərini müəyyən edir.	Tapşırıq a, b, c (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Qoşmaların (- <i>tək</i> , - <i>dək</i> və s.) bitişik və ayrı yazılış qaydalarına riayət edir.	Tapşırıq ç (dərslük) Tapşırıq c (iş dəftəri)

2-ci fəsil

1-ci dərslük. Troya müharibəsi

• Dərslük: səh. 82-83 • İş dəftəri: səh. 52

Təlim məqsədləri:

1. Obrazların keçirdiyi hissələrin səbəbini onların düşdüyü situasiya ilə izah edir (**st. 6-2.2.1**).

2. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir (**st. 6-2.1.3**).

3. Öyrəndiyi frazeoloji ifadələrdən təqdimat və dialoji nitq zamanı istifadə edir (**st. 6-1.4.1**).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər verilmiş suallar vasitəsilə 5-ci sinifdə (I hissə, səh. 68) oxuduqları "Axillesin dabanı" mətnini xatırlayırlar.

Yunan əsətinə görə, dəniz ilahının oğlu olan Axillesin gələcəkdə güclü, qoçaq, dözümlü və yenilməz olması üçün anası onu yeraltı səltənətdən keçən çayın müqəddəs suyunda çimzidir. Bu zaman anası onun dabanından tutub suya çəkdiyi üçün onun dabanına su dəymir. Beləliklə, ox, qılınc və nizənin kar eləmədiyi igid Axillesin bədəninə bircə zəif nöqtə olur: müqəddəs suyun dəymədiyi dabanı. Əsətinə görə, yunanlarla troyalılar arasında döyüş baş verir. Troya hökmdarının oğlu Paris döyüşlərin birində Axillesi məhz bu zəif nöqtəsindən – dabanından oxla vurub yaralayır. Məşhur ifadə də məhz buradan yayılmışdır. Adətən, bir adamın zəif cəhəti "Axilles dabanı"deyimi ilə ifadə olunur.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər qədim yunan mifologiyası ilə bağlı olan "Nifaq alması" və "Troya atı" ifadəsinin mənşəyi haqqında verilmiş mətnləri oxuyur və sualları cavablandırirlar.

Oxuyub-qavrama

6-2.2.1. Tapşırıq ç (dərslük). Cavab:

1. Troya müharibəsi yunanlarla troyalılar arasında baş vermişdir. (*Doğru*)

2. Paris məşhur yunan döyüşçüsü idi. (*Yanlış*)

3. Odissey Troya atını düzəltməklə öz həmvətənlərinə xəyanət etdi. (*Yanlış*)

4. Nifaq alması ilə bağlı hadisə Troya müharibəsindən əvvəl baş verib. (*Doğru*)

5. Troya müharibəsində yunanlar məğlub oldular. (*Yanlış*)

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər izah-

ları oxuyur, qədim yunan mifologiyası ilə bağlı yaranan müvafiq ifadələri onların qarşısında yazırlar:

1. *Nifaq alması* – savaşı, mübahisənin, düşmənçiliyin, ciddi fikir ayrılığının əsas səbəbi

2. *Troya atı* – bir şeylə pərdələnmiş məkrli niyyət, gizli təhlükə, xəyanət vasitəsi

3. *Axilles dabanı* – insanın ən zəif cəhəti

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər verilmiş situasiyalara uyğun gələn ifadələri müəyyən edirlər:

1-ci situasiya: *Nifaq alması*

2-ci situasiya: *Troya atı*

3-cü situasiya: *Axilles dabanı*

Tapşırıq c (iş dəftəri). Sizif əməyi ifadəsinin izahı: çətin, sonu görünməyən, faydasız və səmərəsiz şəkildə təkrarlanan hər hansı bir iş.

6-1.4.1. Tapşırıq c (dərslük). İş dəftərindəki tapşırıqlardan sonra yerinə yetirilməsi tövsiyə olunur. Şagirdlər yeni öyrəndikləri “Nifaq alması” və “Troya atı” ifadələri üzrə uyğun situasiyalar düşünüb danışa bilərlər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Obrazların keçirdiyi hissələrin səbəbini onların düşdüyü situasiya ilə izah edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Söz və ifadələrin mənasını kontekstə əsasən izah edir.	Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)
Yeni öyrəndiyi söz və ifadələrdən istifadə etməklə mətn qurub danışır.	Tapşırıq c (dərslük)

2-ci dər. Troya müharibəsi: mif, yoxsa tarixi fakt?

- Dərslük: səh. 83-86
- İş dəftəri: səh. 53

Təlim məqsədləri:

1. Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir (st. 6-2.1.1).

2. Məndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.2).

3. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).

4. Başqasının fikirləri ilə razı olmadıqda dözümçülük nümayiş etdirir, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləyir (st. 6-1.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Müəllim şagirdlərin mübahisəli məsələləri, fikir ayrılıqlarını necə həll etmələri barədə sorğu-sual edir.

Oxu

6-2.1.1. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər mətni rollar üzrə oxumazdan öncə dərslükdə verilmiş təlimatı nəzərdən keçirirlər. Daha sonra şagirdlərə mətni səssiz oxumaları üçün vaxt verilir. Rollar bölüşdürülür. Sonra mətn rollar üzrə yenidən oxunur.

Oxuyub-qavrama

6-2.3.2. Tapşırıq c (dərslük). Mətnin məzmunu ilə bağlı suallar cavablandırılır.

1. Diskussiyada hansı problem qaldırılmışdı? *Troya müharibəsinin həqiqət olub-olmaması məsələsi.*

2. Problemlə bağlı Anarın mövqeyi necə idi? Onu kim dəstəkləyirdi? *Anarın mövqeyinə görə, Troya müharibəsi həqiqətən baş verib. O, Homerin “İliada” əsərində bu müharibənin təfərrüatlı təsvir edilməsini əsas gətirir. Nərinin onun fikirlərini dəstəkləyir.*

3. Toğrul və Günay digər tərəfin mövqeyinə qarşı hansı əks-argumentlər gətirdilər? *Onların fikrinə görə, Homer “İliada” əsərini 500 il sonra yazıb. Belə olan halda bu müharibənin həqiqəti əks etdirməsi inandırıcı deyil. “İliada”da Axilles, Paris, Hektor, Apollon, Aqamemnon, Odissey mifoloji obrazlardır. Hələ Homerin də tarixi şəxsiyyət olması şübhəli məsələdir.*

4. Nərinin öz mövqeyini əsaslandırmaq üçün hansı argument gətirdi? Toğrulun onun fikrinə qarşı əks-argumenti nədən ibarət idi? *1873-cü ildə alman arxeoloqu Henri Sliman indiki Türkiyə ərazisində, Çanaqqala yaxınlığında Troya şəhərinin qalıqlarını aşkar etdi. Priamın xəzinəsi” adlanan xeyli miqdarda qədim əşya tapıldı. Əks-argumentlər: 1. “Priamın xəzinəsi”nin Priam adlı hökmdara məxsus olmasını sübut edən dəlil yoxdur. Ola bilər ki, Troya şəhərinin qalıqlarıdır. Ancaq Troya müharibəsinin həqiqətən də baş verməsini sübut edən heç bir sübuta rast gəlinmir.*

6-1.2.1. Tapşırıq ç (dərslük). Müzakirə və debatlarda tərəflərin hər biri üçün keçərlə müəyyən qaydalar və çərçivə mövcud olur. Müzakirə baş-

lamazdan öncə moderator həmin qaydaları iştirakçılara xatırladır. Moderatorun Toğrula xəbərdarlıq etməsinin də səbəbi onun qaydanı pozması olmuşdur. Toğrul yoldaşının sözünü kəsir və əl qaldırır icazə istəmədən sözə başlamışdı.

Tapşırıq d (dərslük). Müzakirədə Toğrul və Günay daha emosional çıxış edirdilər. Şagirdlər onların nitqindən nümunə gətirməklə fikirlərini əsaslandırırılar:

Toğrul: Anar, sən heç “İliada”-nı oxumusan?

Günay: Axı biz “Gənc tarixçilər” klubunun üzvləriyik, “Gənc ədəbiyyatçılar” yox!

Günay: Onda, bəlkə, deyəsən, “İliada”da hansı tarixi şəxsiyyətin adı çəkilir?

Tapşırıq e (dərslük). Debat və müzakirələrin təşkili şagirdlərin tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir, həmçinin müxtəlif mövqelərə tolerantlıq aşılayır. Bu zaman emosionallığın da debat və müzakirələrin səmərəli keçməsinə müəyyən qədər faydası var. Nisbətən emosional çıxış edən tərəf üstünlüyü ələ almağı bacarır. Bununla yanaşı həddindən artıq emosional davranış debat və müzakirənin yarımçıq sonlandırılmasına gətirib çıxara bilər. Odur ki iştirakçılar həssas davranmalı, səslənən əks-argumentlərə qarşı tolerant yanaşmağı bacarmalıdır.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq a (iş dəftəri). Məqsəd yeni sözlərin möhkəmləndirilməsidir. Cavab:

1. Hər hansı bir problemin müzakirə edilməsi (*diskussiya*)
2. Müzakirə zamanı qarşı tərəfin fikrini təkzib edən şəxs (*opponent*)
3. Fikri əsaslandırmaq üçün gətirilən sübut, dəlillər (*arqument*)
4. Nitq deyən, nitq söyləyən, çıxış edən (*natıq*)
5. Müzakirə və ya debatı idarə edən şəxs, aparıcı (*moderator*)

Yazı

Tapşırıq b (iş dəftəri). Arqumentativ mətn təxminən aşağıdakı kimi ola bilər.

Bir çox şair və yazıçılar öz əsərlərində tarixi mövzulara müraciət edirlər. Hər hansı bir tarixi hadisələrin araşdırılmasında bəzən həmin bədii əsərlərə də istinad edilir. Bəs bu mənbələri etibarlı hesab etmək olarmı?

Fikrimcə, tarixi mövzularda yazılmış bədii əsərləri etibarlı mənbə hesab etmək olmaz. Çünki bədii əsərdəki təsvirlər şairin, yazıçının təxəyyülünün məhsuludur. Belə əsərlərdə faktlar müəyyən qə-

dər təhrif oluna bilər. Məsələn, Troya müharibəsi haqqında Homerin əsərlərində məlumat alırıq. Amma bu müharibənin həqiqətən baş verməsinin tarixi mənbələr təsdiq etmir. Digər bir nümunə isə bədii əsərlərdə Sara xatunun Teymuri hökmdarı ilə görüşü təsvir olunur. Ancaq tarixi mənbələr həmin görüşün həqiqəti əks etdirmədiyini sübut edir. Belə faktların sayını artırmaq olar. Bu isə onu göstərir ki, bədii əsərlər tarixi mənbə kimi o qədər də etibarlı deyil.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər mətndən müzakirə iştirakçılarının istifadə etdikləri nitq etiketlərini və standart ifadələri seçib yazırlar:

Günay: Çox sağ olun. İcazənizlə, mən bir sual vermək istəyirəm.

Moderator: Buyur, Toğrul, sözünü deyə bilərsiniz.

Toğrul: İcazə verin, arqumentin tutarlı olması barədə fikrinizlə razılaşmayım.

Moderator: Toğrul, fikirlərinə hörmətlə yanaşsınız.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dialogi mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir.	Tapşırıq a, b (dərslük)
Mətdəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c (dərslük)
Başqasının fikirləri ilə razı olmadıqda dözümlülük nümayiş etdirir, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləyir.	Tapşırıq ç, d, e (dərslük)
Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)

3-cü dərs. “Homer məsələsi”

- Dərslük: səh. 86
- İş dəftəri: səh. 54

Təlim məqsədləri:

1. Mövzu üzrə məlumat vəraqində verilmiş informasiyanı rəhbərlik şəkildə təqdim edir (**st. 6-1.3.2**).

2. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
3. Başqasının fikirləri ilə razı olmadıqda dözümlülük nümayiş etdirir, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləyir (st. 6-1.2.1).
4. Məndəki əsas obrazın xarakterini müəyyən-ləşdirir (st. 6-2.3.1).

Mövzuya yönəltmə

Şagirdlər ötən dərstdə qədim yunan şairi Ho-mer haqqında yeni məlumatlar əldə etmişlər. Mü-əllim yönəldici suallarla onların Homer barəsində bilgilərini xatırladır.

Danışma

6-1.3.2. Tapşırıq a (dərslük). “Homer” haq-qında verilmiş məlumat vərəqindəki informasi-yanı nəzərdən keçirib rəhbərli mətn şəklində təqdim edirlər.

Dinləmə

6-1.1.1. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər səslən-dirilən mətni dinləyir və sualların (*Homer tarixi şəxsiyyətdirmi? Doğrudanmı, “İliada” və “Odis-seya”-ni Homer yazıb? Doğrudanmı, Homerin gözü görməyib?*) cavablarını tapdıqca qeydlər götü-rürlər.

Homer məsələsi

Bir çox mənbələrdə Homerin doğulandan gözlərinin görmədiyi haqqında məlumatlar var. Buna sübut olaraq büstünün şəkli göstərilir. Lakin bu büstdən başqa Homerin görmədiyini əsas-landırıran heç bir dəlil mövcud deyil. Bunun əksini iddia edənlərin arqumentləri güclüdür. Al-əlvan təbiət təsvirləri, müqayisə və bənzətmələrlə zən-gin olan “İliada” və “Odisseya” əsərlərini yazan müəllifin gözünün görməməsi inandırıcı deyil. Göz görmədən səhərin açılmasını, gecənin düş-məsini, idman yarışlarını, təkbətək döyüşlərin ge-dişatını, növbənöv silahları, müxtəlif canlıları, hətta dəniz mərcanlarını belə bunca dəqiq təsvir etmək mümkün deyil.

Homer öz əsərində taxıl zəmisində biçinin təs-virini verir. Biçilən taxılın yerə yayılması, üç nə-fərin onu toplayaraq dərz bağlaması, uşaqların da biçinçilərə kömək etməsi və s. təsvirləri gör-məyən insan qələmə ala bilməz.

Rus alimi A.Portnov “Homer bizdən iti görür-dü” kitabında yazırdı: “Xarici aləm haqqında informasiyanın 85-90 faizi görmə, 8-9 faizi eşit-mə, qalanları isə dad və qoxubilmə orqanları vasitəsilə toplanılır. Bu, sağlam insanlar üçün xa-

rakterik göstəricidir. Bəllidir ki, insanlar ətraf mü-hit haqqında məlumatların 90 faizini göz va-sitəsilə əldə edirlər”.

Bundan başqa, Homerin büstünün yaranma tarixinə diqqət edək. Bu büst Homerin ölümündən 5-6 yüz il sonra hazırlanıb. Daha əvvəlki illərə aid olan rəsm və heykəllərdə Homerin gözləri açıqdır. Eramızdan əvvəl IV əsrə aid heykəllər İtaliyanın məşhur muzeylərində saxlanılır. Onların hər bi-rində Homerin gözləri açıqdır.

Ola bilsin ki, ahıl yaşlarında Homer gözünün işığını itirib. Amma “İliada” və “Odisseya”-ni yazar-kən şairin gözlərinin bizdən yaxşı gördüyü şübhəsizdir.

Danışma

6-1.2.1. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər müə-limlə birlikdə müzakirə qaydalarını tərtib edir və “Homer məsələsi” mövzusunda diskussiya keç-i-rirlər.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Dinlədiyi mətndən çıxış edərək aşağıdakı fikri əsaslandırın arqumentlər yazırlar.

“İliada” və “Odisseya”-ni yazarkən Homerin gözləri yaxşı görmüş. Homer öz əsərində taxıl zəmisində biçinin təsvirini verir. Biçilən taxılın yerə yayılması, üç nəfərin onu toplayaraq dərz bağ-laması, uşaqların da biçinçilərə kömək etməsi və s. təsvirləri görməyən insan qələmə ala bilməz.

6-2.3.1. Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab:

Mətnin əsas fikri: Savaşda güc göstərməklə ya-naşı qəhrəmanların mərdliyi, insanlığı da vacibdir. Mətn parçasının adı: Axillesin mərdliyi.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər Axillesin dav-ranışına münasibət bildirməklə savaşda cəsarət və mərdlik haqqında kiçikhəcmli esse yazırlar.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı me-yarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mövzu üzrə məlumat vərə-qində verilmiş informasiyanı rəhbərli şəkildə təqdim edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq b (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)

Başqasının fikirləri ilə razı olmadıqda dözümlülük nümayiş etdirir, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləyir.	Tapşırıq c (dərslük)
Məndəki əsas obrazın xarakterini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b, c (iş dəftəri)

4-cü dər. Qoşmaların sinonimliyi omonimliyi

- Dərslük: səh. 87
- İş dəftəri: səh. 55

Təlim məqsədləri:

1. Kontekstdən çıxış edərək köməkçi nitq hissələrinin qrammatik omonimliyini (-la, ilə və s.) və sinonimliyini müəyyən edir (və, ilə, ancaq, lakin və s.) (st. 6-4.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Əvvəlcə nümunələr əsasında əsas nitq hissələrinin sinonim və omonim xüsusiyyətləri yada salınır. Məsələn: hündür–uca–yüksək (sinonim); “bağ” sözü iki mənada işlənir: meyvə ağacları əkilmiş sahə və bir şeyi bağlamaq üçün ip (omonim).

Daha sonra müəllim şagirdlərin diqqətinə çatdırır ki, bu dərstdə köməkçi nitq hissələrinin də sinonimlik və omonimlik xüsusiyyətlərinə malik olması barədə öyrənəcəklər.

Dil qaydaları

6-4.2.2. Tapşırıq a (dərslük). Tapşırıq vasitəsilə qoşma mövzusu xatırladılır. Cümlələrdə qoşmalar (*doğru, tərəf, sarı*) müəyyən edilir və eyni məna çaları yaratması (istiqlalət) müzakirə olunur.

1. Meşəyə **doğru** uzanan çığır kolların arasından keçirdi.

2. Stadion **tərəf** gedən uşaqların səs-küyü eşidirdi.

3. Biz təmiz havada evə **sarı** piyada gedirdik.

Müəllim “*Yadda saxla*” rubrikasındakı məlumatları nümunələr əsasında şərh edir.

Köməkçi nitq hissələri leksik mənaya malik olmur, ona görə də onun sinonimlik xüsusiyyəti qrammatik sinonimlik adlanır.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab:

1. Müəllim yeni dərslük *haqqında* məlumat verdi.

2. Sizdən *savayı* hamı gəlmişdi.

3. Sənin *kimi* bacısı olan çox xoşbəxtidir.

4. Tamaşadan *qabaq* hər kəs öz yerini tutdu.

5. *Axşamada* bütün tapşırıqları yazmalıyıq.

Tapşırıq c (dərslük). Tapşırıqın məqsədi şagirdlərin diqqətini nitq hissələrinin qrammatik omonimlik xüsusiyyətinə yönəltməkdir. “*Əvvəl nahar et, sonra həyatə düşərsən*” cümləsində “sonra” sözü zərf, “*Xoş söhbətdən sonra əhvalımız xeyli yaxşılaşdı*” cümləsində isə qoşmadır.

“*Yadda saxla*” rubrikasında qoşmaların nümunəsində köməkçi nitq hissələrinin qrammatik omonimlik xüsusiyyəti nəzərdən keçirilir. Onların deyilişi və yazılışının eyni olmasına baxmayaraq, müxtəlif qrammatik funksiya daşması və köməkçi nitq hissələrinin leksik mənası olmadığına görə onların omonimliyinin qrammatik omonimlik adlanması şagirdlərin diqqətinə çatdırılır.

İlk iki nümunədə eyni nitq hissəsinin (*kimi* qoşmasının) birinci cümlədə bənəzmə, ikinci cümlədə isə məsafə bildirməsi göstərilir.

Rubrikada verilmiş digər nümunələrdə isə müxtəlif nitq hissələrinin omonimliyi diqqətə çatdırılır. Belə ki, *doğru* sözü birinci cümlədə qoşma, ikinci cümlədə isə sifət kimi işlənmişdir.

Tapşırıq ç (dərslük). Bu tapşırıqın cümlələrlə və ya qruplarla iş formasında yerinə yetirilməsi məqsəduyğun olar. Şagirdlər tapşırıq vasitəsilə müxtəlif nitq hissələrini müzakirə edir və omonimləri cümlələrdə tələb olunan qrammatik mənada işlədirlər. Nümunələr:

1. **başqa** (qoşma, sifət).

Səndən *başqa* hamı tədbirdə idi. (qoşma)

Bu, deyərsən, *başqa* kitabdır. (sifət)

2. **tək** (qoşma, sifət, zərf)

Kaş ki onuntək dostlarım olaydı.

Tək əldən səs çıxmaz.

O bizə *tək* gəlmişdi.

3. **əvvəl** (qoşma, zərf)

Məndən *əvvəl* iki nəfər növbə gözləyir.

Əvvəl düşün, sonra danış.

4. **sarı** (qoşma, feil, sifət)

Mağazaya *sarı* get, onu görəcəksən.

Bu qutunu lentlə *sarı*.

Bağçada *sarı* güllər açmışdı.

İş dəftərində verilmiş tapşırıqlar mövzu üzrə şagirdlərin biliklərini möhkəmləndirir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). **Cavab:** “Hamımız səs gələn tərəfə doğru getdik” cümləsində *doğru* sözü qoşmadır.

Tapşırıq b (iş dəftəri). **Cavab:** *Kimi, qədər* qoşmaları məsafə bildirir, *tərəf, sarı, doğru* qoşmaları isə istiqamət bildirir.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Hansı cümlədə “kimi”

qoşması “qədər” qoşması ilə sinonimdir?

3. Gecələr sübhə **kimi**

Sakit edə bilmərəm

Bu nigaran qəlbimi. (*R.Rza*)

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Şagirdlər fərqləndirilmiş sözlərin aid olduğu nitq hissəsini müəyyənləşdir-məklə qrammatik omonimlik mövzusunun mənim-sədiklərini nümayiş etdirirlər:

Bu **tərəf** dağlıqdır. (*isim*)

Evə **tərəf** gedirəm. (*qoşma*)

Əvvəl burada kiçik evlər var idi. (*zərf*)

Günel səndən **əvvəl** gəldi. (*qoşma*)

Elçinə **qarşı** münasibəti pis deyil. (*qoşma*)

Qarşı tərəf böyük bir meydana açılır. (*sifət*)

Dünəndən **bəri** güclü külək əsir. (*qoşma*)

Bəri gəl, səninlə söhbət edək. (*zərf*)

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Kontekstdən çıxış edərək kö-məkçi nitq hissələrinin qram-matik sinonimliyini müəyyən edir.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq b, c (iş dəftəri)
Kontekstdən çıxış edərək kö-məkçi nitq hissələrinin qram-matik omonimliyini müəyyən edir.	Tapşırıq c, ç (dərslük) Tapşırıq a, ç (iş dəftəri)

3-cü fəsil

1-ci dər. Barbarlar və vandallar

• Dərslük: səh. 88-89 • İş dəftəri: səh. 56

Təlim məqsədləri:

1. Mətnin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edir (*st. 6-2.1.2*).

2. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün və ifadənin mənasını müəyyən edir (*st. 6-2.1.3*).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Tapşırıq şagirdlərin lüğətdən istifadə etmək bacarığını inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Dərsin səmərəli təşkili üçün şagirdlərin izahlı lüğət gətirməsi tövsiyə olunur.

Tapşırıq vasitəsilə şagirdlərin diqqəti bəzən yazılışı və ya mənası yaxın olan sözlərin səhv salınmasına yönəldilir. Dilimizə başqa dillərdən keçən sözlərin istifadəsi zamanı belə hallara tez-tez rast gəlinir. Bu halda həmin sözlərin yazılışı və mənasını lüğətin köməyi ilə aydınlaşdırmaq tövsiyə olunur. Tapşırıqda verilmiş bəzi sözləri gəlin araşdıraraq. Həmin sözlər arasındakı məna fərqi müəyyən edək.

• *Dar ağacı.* Bu birləşmədəki “dar” sözü farscadır və “kəndir, ip, sap” mənalarında işlədilir. “Dar ağacı” birləşməsi “kəndir ağacı” deməkdir (kəndiri ağaca bağlayır və günahkarı göydən asırlar).

• *Dorağacı.* Müxtəlif məqsədlər üçün gəmilərin ortasında dikəldilən uzun dirək.

• *Kampaniya.* Hər hansı vacib ictimai-siyasi, sosial-məişət və ya təsərrüfat probleminin həllinə nail olmaq üçün keçirilən silsilə tədbirlər. Məsələn, seçki kampaniyası.

• *Kompaniya.* 1. Şirkət. Məsələn, inşaat kompaniyası. 2. Vaxtlarını bir yerdə keçirən kiçik qrup, bir yerə yığılmış dost və həmfikirilər. Məsələn, dost kompaniyası.

Tapşırıq b (dərslük). 5-ci sinifdə (I hissə, səh. 73) “ilanin zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlib yuvasının ağzında bitər” məsələnin etimologiyası ilə bağlı kiçik bir mətn verilmişdir. Bu mətndən məlum olur ki, “yarpız” və “bitmək” sözləri müasir dilimizdəki mənadan fərqli işlənmişdir. “Yarpız”, əslində, “yarbuz” (indi manqust kimi tanınan heyvan), “bitmək” sözü isə “durmaq” mənasında işlənmişdir. Yəni *ilanin zəhləsi yarbuzdan gedər, o*

da onun yuvasının ağzında durar. Həqiqətən də, yarbuz quş, xırda gəmiricilərlə yanaşı, həm də ilanla qidalanır.

Oxu

6-2.1.2. Barbarlar və vandallar mətni üzrə iş. İstiqamətləndirilmiş oxu. Əvvəlcə mətn müəyyən edilmiş vaxt ərzində səssiz oxunur. Oxu prosesi bitdikdən sonra suallar cavablandırılır.

I hissə üzrə suallar: 1. Qədim yunanlar kimləri “barbar” adlandırırdılar? 2. “Barbar” sözünün ilkin mənası nə idi? 3. Yunanıstanın Romadan asılı vəziyyətə düşməsi barbar sözünün mənasına necə təsir göstərdi? 4. German tayfalarının Yunanıstana tez-tez hücumlarının baş verməsi “barbar” sözünün mənasını necə dəyişdirdi?

II hissə üzrə suallar: 1. Vandallar kim idi? 2. Roma papası nə üçün şəhəri vandallara döyüşsüz təslim etmək qərarına gəldi? 3. Romanı ələ keçirən vandallar yerli sakinlərlə necə davrandı? 4. Şəhər dağıldı mı? 5. “Vandal” sözünün mənfəi çaları nə vaxt və hansı səbəbdən yarandı?

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq c (dərslük). 1 – c; 2 – a.

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər mətnə əsasən “barbar” və “vandal” sözləri arasındakı fərqi izah edirlər.

Barbar – vəhşi, kobud.

Vandal sözündə mənfəi çalar daha güclüdür. Müasir dövrdə daha çox “mədəni abidələri vəhşicəsinə məhv edən” mənasını ifadə edir.

Tapşırıq d (dərslük). “Vandal” sözü iki mənada işlənir: 1. Roma imperiyasının bir hissəsini işğal edən və Roma şəhərini dağıdıb talan etmiş qədim alman qəbiləsi. 2. Vəhşi, mədəniyyətsiz; mədəniyyət əsərlərini vəhşicəsinə dağıdan, məhv edən.

“Vandalizm” sözü isə *-izm* şəkilçisinin köməyi ilə düzəlmiş mücərrəd mənalı isimdir. Mədəni və maddi sərvətlərin məhv edilməsi vandalizm adlanır.

Tapşırıq e (dərslük). Şagirdlər verilmiş nümunələrin Azərbaycan dilində qarşılığını müəyyən edirlər. Müəllim dilimizdə həmin sözlərin qarşılığı olduğu halda (xaladilnik (soyuducu), uje (artıq), voobşe (ümumiyyətlə), marojna (dondurma), neujeli (doğrudanmı) yad sözlərin nitqdə tez-tez istifadə edilməsi ilə bağlı şagirdlərin fikirlərini öyrənir. Nitqdə istifadəsi yolverilməz hesab edilən belə əcnəbi söz və ya ifadələrin “varvarizm” adlandığını şagirdlərə izah edir və bildirir ki, alınma sözlərdən fərqli olaraq varvarizm dilin təmizliyinə

xələl gətirir. Daha sonra şagirdlər “varvarizm” sözünün “barbar” sözündən yarandığını mətndən əldə etdikləri bilgiləri ilə əsaslandırırlar.

6-2.1.3. Tapşırıq ə (dərslük). Şagirdlər əvvəlcə kontekstdən çıxış edərək mətnin sonuncu abzasındaki “qələmə vermək” ifadəsinin mənasını (tanıtmaq) müəyyən edirlər. Daha sonra digər ifadələrin mənalərini təxmin edir və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirirlər. Bu ifadələrin frazeoloji birləşmələr olmasını əsaslandırırlar.

- qələmə almaq – yazmaq
- qələmə sarılmaq – yazmağa, yazıçılığa başlamaq
- qələmi daşdan keçmək – yazdığı təsiri, nəticəsi olmaq, kəskin yazmaq
- qələmindən çıxmaq – yazının, əsərin müəllifi olmaq
- üstündən qələm çəkmək – birdəfəlik unutmaq, yox etmək; kiminsə xidmətlərini danmaq

Tapşırıq a (iş dəftəri). “Barbar” sözünün tarixən ifadə etdiyi mənalərin ardıcılığı:

- 1) əcnəbi, yadelli
- 2) ikincidərəcəli adamlar
- 3) mədəniyyətsiz, kobud, nadan

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: Mühəribədə düşməndən alınan hər şey.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: 1 – c; 2 – b; 3 – a.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab:

1. Fikrin ifadəsində konkretlik, dəqiqlik və yığcamlıq – *lakonizm*
2. İnsansevərlik, insanpərvərlik, insan ləyaqətinə hörmət, insana dəyər vermək – *humanizm*
3. Uca dağların zirvəsinə, buzlaqlara çıxmaqdan ibarət idman növü – *alpinizm*
4. Ümidsizlik, bədbinlik, gələcəyə inamsızlıq, düşkün əhvali-ruhiyyə – *pessimizm*
5. İstirahət məqsədilə müxtəlif yerlərə edilən səyahət və onunla məşğul olan sahə – *turizm*
6. Şəxsi maraqların hər şeydən üstün tutulması – *egoizm*

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edir.	“Barbarlar və vandallar” mətni

Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq c, ç, d, e, ə (dərslük)
Kontekstdən çıxış edərək çoxmənəli sözün mətndəki mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq b, c (iş dəftəri)

2-ci dər. Barbarlar və vandallar

- Dərslük: səh. 90-91 • İş dəftəri: səh. 57

Təlim məqsədləri:

1. Mətnin məzmunu ilə bağlı suallara cavab verir (st. 6-2.1.2).
2. Mətnin struktur elementlərini onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir (st. 6-2.3.3).
3. Qeyri-bədii mətnin cəlbədiçi olması üçün tənqidi və yaradıcı təfəkkür nümayiş etdirməklə mətnin dil-üslubunu dəyişir (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim frontal sorğu üsulu ilə şagirdlərin ötən dərstdə oxuduqları mətni xatırladır.

Oxuyub-anlama

6-2.1.2. Tapşırıq a (dərslük). Cavab: c variantı. “Vandalizm” sözü konkret tarixi hadisə ilə bağlıdır.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər qədim yunanların yadelliləri “barbar” adlandırmasına münasibət bildirirlər. Bu zaman müəllim şagirdlərin diqqətini “*Qlossari*” rubrikasında verilmiş sözlərə (tolerantlıq və multikulturalizm) yönəldir. Şagirdlər həmin sözləri nitqlərində istifadə etməklə münasibət bildirirlər.

6-3.2.2. Tapşırıq c (dərslük). “Barbarlar və vandallar” mətnini yazmaqda müəllifin məqsədi müəyyən mövzu ilə bağlı fikir bildirməkdir. Mətnə müəllif əsaslandırmağa çalışır ki, “barbar” və “vandal” sözlərinin mənaları bir-birindən fərqlənir.

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər verilmiş cədvəl əsasında oxuduqları mətnin strukturunu şərh edirlər.

Bununla da arqumentativ mətnin strukturunu nümunə əsasında təhlil etməklə həmin mətn növü üzrə şagirdlərin bilikləri möhkəmləndirilir.

6-2.1.2. Tapşırıq a (iş dəftəri).

Cavab:
1. German tayfalarından birinin adı olub. (*Vandal*)

2. İlk vaxtlar qədim yunan dilində “əcnəbi”,

“yadelli” demək idi. (*Barbar*)

3. Qədim Romada baş vermiş tarixi hadisə ilə bağlı yaranıb. (*Vandal*)

4. “Mədəniyyət əsərlərini vəhşicəsinə məhv edən” mənasında işlənir. (*Vandal*)

5. Yunan dilində danışa bilməyənləri bu sözlə adlandırdılar. (*Barbar*)

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər “barbar” və “vandal” sözlərinin hansının əvvəl yaranmasına dair fikirlərini mətnə istinad edərək əsaslandırirlər.

Mətnə göstərilir ki, miladdan əvvəlki dövrdə yunanlar barbar sözünü yadellilər mənasında işlədiblər. Roma tarixində vandalların Romanı ələ keçirməsi hadisəsi isə 483-cü ildə olub. Vandal sözünün mənfi mənası da bu hadisədən sonra yaranıb.

6-2.3.3. Tapşırıq c (iş dəftəri). “Barbarlar və vandallar” mətninin məzmununa aid suallar tərtib etməklə oxuduqları mətnəki məlumatlarla işləmək səriştələrini inkişaf etdirirlər.

Suallar təxminən belə ola bilər:

– *Lap qədim zamanlarda kimlərə barbarlar deyilib?*

– *Müasir dövrdə kimləri vandal adlandırdılar?*

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Şagirdlər indiyə qədər dərslükdə oxuduqları, eşitdikləri və ya KİV-dən əldə etdikləri məlumatlardan çıxış edərək Qarabağda vandalizmlə bağlı bir neçə fakt yazırlar:

– *30 il ərzində şəhər və kəndlərimizi talan edib dağıtmışlar.*

– *Tarixi abidələrimizi məhv etmişlər.*

– *Qarabağın təbiətinə ciddi ziyan vurmuşlar. Bitki və heyvanat aləmini məhv etmişlər.*

– *Şuşada Azərbaycanın görkəmli sənətkarlarının heykəllərini güllələmişlər və s.*

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnin məzmunu ilə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Mətnin struktur elementlərini (illüstrasiya) onun tərkib hissələri ilə əlaqələndirir.	Tapşırıq c (iş dəftəri)

Qeyri-bədii mətnin cəlbedici olması üçün tənqidi və yaradıcı təfəkkür nümayiş etdirməklə mətnin dil-üslubunu dəyişir.	Tapşırıq c (dərslük)
---	----------------------

3-cü dər. Bunu kim deyib?

- Dərslük: səh. 91
- İş dəftəri: səh. 58

Təlim məqsədləri:

1. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
2. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).
3. Hadisə və fikirlərə münasibətini əsaslandırmaq üçün atalar sözləri və aforizmlərdən istifadə edir (st. 6-1.1.3).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Tapşırıqda verilmiş sual ətrafında şagirdlərlə müzakirə aparılır. Şagirdlər "General olmağı arzulamayan əsgər yaxşı əsgər deyil" ifadəsini şəxsi həyatları ilə əlaqələndirib uyğun formada dəyişdirə bilərlər. Məsələn: "Müəllim (həkim, polis, hərbi, rəssam və s.) olmağı arzulamayan şagird yaxşı şagird deyil". Şagirdlər ifadənin mənasını belə izah edirlər ki, insan hər hansı işə başlayanda özünə inanmalı, nailiyyət qazanacağına inanmalıdır. Əgər insanın çatmaq istədiyi hədəfi, məqsədi varsa, o, var gücü ilə çalışır və istədiyinə nail olar.

Dinləmə

6-2.3.3. Tapşırıq b (dərslük). Mətn səsləndirilir. Şagirdlər dinləyərkən qeydlər götürürlər.

Bunu kim deyib?

"General olmağı arzulamayan əsgər yaxşı əsgər deyil" aforizmi bir çoxlarına tanışdır. Bu aforizm bir işə yeni başlayan adamı böyük nailiyyətlər qazanacağına inandırmaq, ruhlandırmaq üçün işlədilir.

Bir çox mənbələrdə bu kəlamın XVIII əsrin böyük rus sərkərdəsi Aleksandr Suvorova (1730-1800) aid olduğu deyilir. Lakin tarixi mənbələrdə bu ifadəni həqiqətən Suvorovun işlətdiyinə dair heç bir sübut yoxdur.

Tədqiqatçılar bu aforizmin ilk dəfə fransız sərkərdəsi Napoleonun dilindən deyildiyini aşkar ediblər. Tarixçi E.Blaz 1837-ci ildə işıq üzə görmüş "İmperiya dövründə hərbi həyat" kitabında afo-

rizmin Napoleona məxsus olduğunu göstərir.

Klara Remyuza adlı fransız yazıçısı isə (1780-1821) öz "Memuarlar"ında bildirir ki, 1806-cı ildə Napoleon ordusunda döyüşən bir əsgərin məktubu əldən-ələ gəzirdi, Həmin məktubda aşağıdakı sözlər vardı: "Şübhə yoxdur ki, əsgəri ruhlandırın onun başqaları kimi marşal, knyaz, yaxud hersoq ola biləcəyi haqqında fikirdir".

Rus mənbələrində isə həmin ifadəyə ilk dəfə yazıçı Aleksandr Poqosskinin 1855-ci ildə yazdığı "Əsgər qeydləri" kitabında rast gəlinir. Poqoski yazır: "General olmağı arzulamayan əsgər yaxşı əsgər deyil, amma gələcək taleyi barədə çox düşünən əsgər ondan da pisdir". Cümlənin birinci hissəsi aforizmə çevrilib, davamı isə unudulub.

Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, bu aforizm Napoleona fransız ordusunda qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmağa kömək edib. Onun ordusu Avropada adi əsgərin marşal rütbəsinə qədər yüksələ biləcəyi yeganə ordu idi. Rusiyada isə həmin illərdə səhvə yol vermiş əsgəri bəzən ölənə-dək döyürdülər, zabit rütbələri yalnız zadəganlara verirdi.

Bu səbəblərdən həmin qanadlı ifadənin XVIII əsr Rusiyasında yarana biləcəyi inandırıcı görünür.

Şagirdlər mətni dinlədikdən sonra götürdük-ləri qeydlər əsasında mətnin strukturunu müəy-yənləşdirirlər:

Giriş

Müəyyən mövzu ilə bağlı məsələ (problem) qaldırılır. "General olmağı arzulamayan əsgər yaxşı əsgər deyil" aforizminin müəllifi kimdir?

Müəllif məsələ ilə bağlı fikir (mövqe) bildirir. Müəllif bildirir ki, bu ifadə ilk dəfə fransız sərkərdəsi Napoleonun dilindən deyilib.

Əsas hissə

Müəllif öz mövqeyini müxtəlif arqumentlərlə əsaslandırır.

1. Tarixçi E.Blaz 1837-ci ildə "İmperiya dövründə hərbi həyat" kitabında aforizmin Napoleona məxsus olduğunu göstərir.

2. K.Remyuza adlı fransız yazıçısı "Memuarlar"ında bildirir ki, 1806-cı ildə Napoleon ordusunda döyüşən bir əsgərin məktubunda buna bənzər yazı var: "Şübhə yoxdur ki, əsgəri ruhlandırın onun başqaları kimi marşal, knyaz, yaxud hersoq ola biləcəyi haqqında fikirdir".

3. Avropada Napoleonun ordusu adi əsgərin marşal rütbəsinə qədər yüksələ biləcəyi yeganə

ordu idi. Rusiyada isə həmin illərdə səhvə yol vermiş əsgəri bəzən öləndək döyüdülər, zabit rütbələri yalnız zadəganlara verilir.

Sonluq

Müəllif fikirlərini ümumiləşdirir. “General olmağı arzulamayan əsgər yaxşı əsgər deyil” aforizminin XVIII əsr Rusiyasında yarana biləcəyi inandırıcı görünür.

6-1.1.1. Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab:

Dinlədiyin məndə müəllif öz fikrini əsaslandırmaq üçün belə bir arqumentdən istifadə etməyib: d. Rus sərkərdəsi Aleksandr Suvorova məxsus xatirə dəftərinə istinad.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: Mətnin müəllifi iddia edir ki, “General olmağı arzulamayan əsgər yaxşı əsgər deyil” aforizmi ilk dəfə fransız sərkərdəsi Napoleonun dilindən deyilib.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: Məndən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bəzən hər hansı bir aforizmin müəllifini müəyyənləşdirmək çox çətin olur.

6-1.1.3. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər “General olmağı arzulamayan əsgər yaxşı əsgər deyil” aforizminə uyğun situasiya düşünərək yazırlar. Situasiya təxminən belə ola bilər:

Məktəbimizdə tədbir keçiriləcəkdi. Həsəni tədbirin aparıcısı seçdilər. Amma o tərəddüd edir, bu məsuliyyətli işin öhdəsindən gələcəyinə inanmırdı. Dedim ki, sən böyüyəndə jurnalist olmaq istəyirsənsə, indidən can atmalısən. Belə tədbirlərdə tez-tez iştirak etməlisən. Necə deyərlər, “General olmağı arzulamayan əsgər yaxşı əsgər deyil”.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)
Hadisə və fikirlərə münasibətini əsaslandırmaq üçün atalar sözləri və aforizmlərdən istifadə edir.	Tapşırıq ç (iş dəftəri)

4-cü dərslük. Bağlayıcıların funksiyaları

- Dərslük: səh. 92
- İş dəftəri: səh. 59

Təlim məqsədləri:

1. Bağlayıcının qrammatik funksiyasını və məna növlərini müəyyən edir (**st. 6-4.2.2**).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Tapşırıq vasitəsilə şagirdlərin bağlayıcı mövzusunə dair ilkin bilikləri yoxlanılır, həmçinin onların diqqəti bağlayıcıların cümlədəki funksiyasına yönəldilir.

Cavab:

1. Hava soyuq idi, *amma* biz üşümürdük. Cümlədə fikirlər **qarşılaşdırılır**.
2. Axşam vaxtı şəhərdə sıxlıq olur, *ona görə də* evə tez getdik. Cümlədə **səbəb** məzmunu yaradır.
3. Gözlənilən qonaqlar gəldilər və tədbir açıq elan olundu. İki fikri bir-birinə bağlayır, **birləşdirir**.

Dil qaydaları

6-4.2.2. Müəllim “*Yadda saxla*” rubrikasında bağlayıcıların cümlədəki funksiyasına dair verilmiş məlumatları nümunələr əsasında şərh edir.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər cümlələrdəki bağlayıcıları və onların yaratdığı məna əlaqələrini müəyyən edirlər.

1. Murad və Vüqar altıncı sinifdə oxuyurlar. (**birləşdirmə**)
2. Boğazım göynəyirdi, *ona görə də* dərman içdim. (**səbəb**)
3. Əgər istəsən, görüşə birlikdə gedərik. (**şərt**)
4. Uşaq *gah* bizə baxıb gülür, *gah da* ağlayırdı. (**bölüşdürmə**)
5. Yorulmuşduq, *lakin* heç kim evə getmək istəmirdi. (**qarşılaşdırma**)
6. *Hərçənd* qohum idik, gec-gec görüşürdük. (**güzaşt**)
7. Sinfimiz, *yəni* VI^{ci} sinfi hamının rəğbətini qazandı. (**aydınlaşdırma**)

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər tələb olunan məna əlaqəsinə uyğun gələn bağlayıcılarla cümlələri tamamlayırlar. Cavab:

1. Artıq gecə idi, *amma* onlar heç ayrılmaq istəmirdilər.
2. Oğlanın danışığından bilinirdi *ki*, bu yerlərə bələd deyil.
3. Müsabiqədə *gah* mahnı oxumalı, *gah da* rəqs etməlisiniz.
4. Asfalt yol çox uzun idi, *ona görə də* kəsə

yolla kəndə gedəsi olduq.

5. *Nə* bir qaraltı görünür, *nə də* bir hənirti duyulurdu.

6. Uşaqlar üçün yazılan hekayələr *də*, şeirlər *də* çox maraqlı idi.

İş dəftərindəki tapşırıqlar mənimsədilmiş qaydaların tətbiqinə xidmət edir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: b variantı.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab:

1. Hava çox istidir, *ona görə də* bir yer tapıb dincələk.

2. Hər kəsə bu kitabı tövsiyə edirəm, *çünki* maraqlıdır.

3. *Madam ki* Aynur xanım gəlmək istəmir, israr etməyək.

4. O oğlanı tanıyıram, *amma* adını xatırlaya bilmirəm.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

1. Sən də böyüyürsən, sevincin də, dərdin də. (F.Qoca) (*a. iştirak*)

2. Məşqçi məni inandırdı ki, növbəti yarışda qalib olacağam. (*a. aydınlaşdırma*)

3. Yarışda gah dostum, gah da rəqibi üstün gəlirdi. (*b. bölüşdürmə*)

4. Uzun ömür istəyirik, lakin səhhətimizin qeydinə qalmırıq. (*a. qarşılaşdırma*)

5. Ya sus, ya da susmaqdan üstün bir söz söylə. (*a. bölüşdürmə*)

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab:

1. Rəfiqəsi gecikmişdi, amma *o*, *hirsələnmedi*.

2. Rəfiqəsi gecikmişdi, halbuki *hamıdan qabaq evdən o çıxmışdı*.

3. Rəfiqəsi gecikmişdi, *çünki maşın yolda xarab olmuşdu*.

4. Əgər rəfiqəsi geciksə, *akt zalına buraxmayacaqlar*.

Tapşırıq d (iş dəftəri). Şagirdlər cümlənin ümumi kontekstindən çıxış edərək *yoxsa* bağlayıcısının cümlədə bildirdiyi mənanı müəyyənləşdirirlər. Cavab:

1. Tez getməliyik, *yoxsa* gecikərik. (*b. şərt*)

2. Bu gün gedək, *yoxsa* sabah? (*a. bölüşdürmə*)

3. Siz gəlersiniz, *yoxsa* mən gəlirəm? (*a. bölüşdürmə*)

4. Pəhriz saxla, *yoxsa* yenidən xəstələnərsən. (*b. şərt*)

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Bağlayıcının qrammatik funksiyasını və məna növlərini müəyyən edir.	Tapşırıq a, b, c (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)

Ümumiləşdirici təkrar

- Dərslik: səh. 92
- İş dəftəri: səh. 60

Təlim məqsədləri:

1. Qoşma və bağlayıcının qrammatik funksiyasını və məna növlərini müəyyən edir (st. 6-4.2.2).
2. Kontekstdən çıxış edərək köməkçi nitq hissələrinin qrammatik omonimliyini (-la, ilə və s.) və sinonimliyini müəyyən edir (və, ilə, ancaq, lakin və s.) (st. 6-4.2.2).
3. Qoşma (-tək, -dək və s.), və bağlayıcıların (ilə, halbuki və s.) bitişik və ayrı yazılış qaydalarına riayət edir (st. 6-4.1.8).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıqlar bu bölmədə köməkçi nitq hissələri üzrə mənimsədilmiş dil qaydalarının təkrarına yönəldilmişdir.

6-4.2.2. Tapşırıq 1 (dərslik). Şagirdlər sözlərin qrammatik mənasını müəyyən etməklə əsas və köməkçi nitq hissələrini fərqləndirdiklərini nümayiş etdirirlər. Cavab:

1. a. Sağ **tərəf** sakinlərin istirahət yeridir. (isim)
b. Fəhlələr idarəyə **tərəf** yollandılar. (qoşma)
2. a. **Tək** əldən səs çıxmaz. (sifat)
b. O, sevincdən quş**tək** uçurdu. (qoşma)
3. a. Toydan **sonra** nağara... (qoşma)
b. Əvvəl düşün, **sonra** danış. (zərf)
4. a. Çayın üzü güzgü **kimi** parıldayırdı. (qoşma)
b. **Kimi** süfrələri bəzəyir, **kimi** qabları daşıyırdı. (əvəzlik)

Tapşırıq 2 (dərslik). Cavab:

1. Hamı heyratlə yola **tərəf** baxırdı.
2. Soyuq olduğuna **görə** qalın paltar geyindik.
3. Çıxış **üçün** direktora söz verildi.
4. Sınıf iclası saat **ikiyəcən** davam etdi.
5. Küçənin o biri **başınadək** kiçik bayraqlar asılmışdı.
6. Hamıdan **sonra** sən gəldin.

Tapşırıq 3 (dərslik).

Cavab: 1 – d; 2 – ç; 3 – a; 4 – b; 5 – c.

Tapşırıq 4 (dərslik). Cavab:

Qoşma	Qoşmanın yaratdığı məna çaları	Bağlayıcı	Bağlayıcının yaratdığı məna əlaqəsi
-cən	zaman	ki	aydınlaşdırma
əvvəl	zaman	çünki	səbəb
savayı	fərqləndirmə	və	birləşdirmə
tək	bənzətmə	da	iştirak

haq-qında	aidlik	və	birləşdirmə
-----------	--------	----	-------------

Tapşırıq 1 (iş dəftəri). Cavab:

- Dağa tərəf xeyli piyada yol getdik. (İstiqamət mənası yaradır.)
- İlqar Polşaya gedəndən bəri onunla danışmamışıq. (Zaman mənası yaradır.)
- Mənə bağışladığın kitabı görə təşəkkür edirəm. (Səbəb-məqsəd mənası yaradır.)
- Neçə gündür ki, Elçin dostları ilə imtahana hazırlaşır. (Birgəlik mənası yaradır.)
- Onun ürəyi sevincdən quş kimi çırpınırdı. (Bənzətmə mənası yaradır.)
- Gülaydan başqa hamı muzeyə getdi. (Fərqləndirmə mənası yaradır.)

6-4.1.8. Tapşırıq 2 (iş dəftəri). Cavab:

1. Həmin gün axşam**adək** işlədilər.
2. Tamaşanın sonun**adək** Aygün yerindən tərpənmədi.
3. İncitək sözlər seç, az danış, az din,
Qoy az sözlərin**lə** dünya bəzənsin. (N.Gəncəvi)
4. Al qoynuna əzizlə,
Anatək məni, Təbriz. (Bayatı).

6-4.2.2. Tapşırıq 3 (iş dəftəri). Cavab: d. -tək.

Tapşırıq 4 (iş dəftəri). Bağlayıcıya uyğun olaraq cümlələri təxminən aşağıdakı kimi tamamlamaq olar.

1. Mərdan eynəyini axtarırdı, halbuki **masanın üstünə qoyulmuşdu**.
2. Mərdan eynəyini axtarırdı, amma **tapa bilirdi**.
3. Mərdan eynəyini axtarırdı, çünki **qəzet oxuyacaqdı**.
4. Mərdan eynəyini axtarırdı, ona görə də **evdən gec çıxdı**.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Qoşmanın qrammatik funksiyasını və cümlədə yaratdığı məna çalarını müəyyən edir.	Tapşırıq 2, 3 (dərslik) Tapşırıq 1 (iş dəftəri)
Bağlayıcının qrammatik funksiyasını və məna növlərini müəyyən edir.	Tapşırıq 3, 4 (dərslik) Tapşırıq 4 (iş dəftəri)

Kontekstdən çıxış edərək köməkçi nitq hissələrinin qrammatik omonimliyini və sinonimliyini müəyyən edir.	Tapşırıq 1 (dərslük) Tapşırıq 3 (iş dəftəri)
Qoşmaların bitişik və ayrı yazılış qaydalarına riayət edir.	Tapşırıq 2 (iş dəftəri)

Dərs	Mövzu	Məzmun xətləri	Dərslük səh.	İş dəftəri səh.	MV səh.
1-ci fəsil					
1	Danışan ilmələr	Oxu	6-10	3	102-103
2	Danışan ilmələr	Oxuyub-qavrama	10-11	4	103-105
3	Buta	Dinləmə. Yazı	12	5	105-107
4	Saylardan sonra isimlərin təkdə və ya cəmdə olması	Dil qaydaları	13	6	107-108
2-ci fəsil					
1	Rəqslərin dili	Oxu	14-17	7	108-110
2	Rəqslərin dili	Yazı	17	8	110-111
3	Pantomim və balet	Dinləmə	18	9	111-112
4	Numerativ sözlər	Dil qaydaları	19	10	112-113
3-cü fəsil					
1	Heykəltaraş Mirəli Mirqasimov	Oxu	20-22	11	113-114
2	Səssiz ifa	Dinləmə	22	12	115-116
3	Səssiz ifa	Danışma	22		116
4	Tamamlıq	Dil qaydaları	23	13	116-117
4-cü fəsil					
1	Qoca aşpaz	Oxu	24-26	14	117-119
2	Ay işığı sonatası	Dinləmə	26-27	15	119-120
3	Araşdırma. Təqdimat	Danışma	27		120-121
4	Qeyri-müəyyən təsirlik hal	Dil qaydaları	28	16	121
Ümumiləşdirici təkrar			29	17	122

1-ci fəsil

1-ci dər. Danışan ilmlər

- Dərslük: səh. 6-10
- İş dəftəri: səh. 3

Təlim məqsədləri:

1. Oxuduğu və ya dinlədiyi məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır (st. 6-1.3.1).
2. Məndəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır (st. 6-2.1.2).
3. Kontekstdən çıxış edərək omonim və çoxmənalı sözün məndəki mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
4. Qeyri-bədii mətnlərdə bədii üsluba xas xüsusiyyətləri (məcazi mənalı sözlər) müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.4).

Mövzuya yönəltmə

Müəllimin nəzərinə! Müəllim yol hərəkəti və davranış qaydaları ilə bağlı qrafik şəkillər, rəsm əsərləri (Qobustan qaya rəsmləri də ola bilər) və simvolların nümunələr göstərməklə onların ötürdüyü informasiya ilə bağlı sual verə və şagirdləri müzakirəyə cəlb edə bilər.

Danışma

6-2.2.2. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdləri danışma fəaliyyətinə cəlb etmək və bölmə haqqında ilkin təsəvvür yaratmaq üçün şəkil üzrə iş aparılır. Şagirdlər suallara cavab verməklə incəsənət əsərlərinin informasiyanı necə ötürə biləcəyi barədə fikirlərini bildirirlər.

6-1.3.1. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlərin *tapşırıq 1* və "Diqqət et" rubrikasından əldə etdiyi bilik və bacarıqları tətbiq etmələrinə imkan yaradır. Şagirdlərin diqqəti iki obraza yönləndirilir. Onların biri zəhmət çəkir, bağının qayğısına qalır, digəri isə öz həyatının məhsulunu deyil, qonşunun almalarını dərir. Ağacların əkildiyi yer də diqqət çəkir. Birinci bağban ağaclarını divarın yaxınlığında əkdiyi halda, digəri ağaclarını divardan aralı əkib. Meyvələrə də diqqət etsək, görürük ki, birinci bağbanın almaları qızarıb, digərininki isə hələ təzə yetişir. Deməli, birinci bağban zəhmətkeş, əli-açıq, gözütöx olduğu halda, digəri eqoist, tənbel, acgöz və oğrudur. Müəllif iki obrazı qarşılaşdırmaqla əliyəri insanları tənqid edir, yaxşılardan nümunə götürməyi təbliğ edir.

Daha sonra şagirdlər şəkildən aldıkları təəs-

sürata əsaslanaraq onu adlandırirlar.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Ev tapşırığı kimi verilə bilər. Şagirdlər dərslükdən əldə etdikləri bacarıqlardan istifadə edərək şəkildəki informasiyanı sözlə ifadə edəcəklər.

Sual 1: Göyərçin dünyada sülhün simvolu kimi tanınır. Deməli, öndə gedən atının məqsədi insanları sülhə çağırmaqdır.

Sual 2: Arxada gedən atlı ox və kamanla öndəki atını nişan alır. Deməli, o sülh tərəfdarı deyil.

Sual 3: Ortada başlarını əyən atlılar isə satqın və qorxaqdırlar. Onlar öndəki sərkərdəni qorumaq əvəzinə düşmənlə ittifaq bağlayırlar.

Sual 4: Şəklin adı da məhz bu üç şəxsin hərəkəti ilə bağlı seçilmişdir. Deməli, rəssamın ötürdüyü mesaj birbaşa sülh və müharibə ilə deyil, məhz böyük məqsədləri məhv edən xəyanətlə bağlıdır.

Tapşırıq c (dərslük). Tapşırıq mətnə giriş məqsədi daşıyır. Şagirdlər kurqan haqqında əldə edilmiş məlumatlardan çıxış edərək onların müasir dövr üçün əhəmiyyəti barədə düşünür və suallara cavab verməklə fikrini bildirirlər.

Oxu

6-2.1.2. Mətni oxumaq üçün sinif qruplara bölünür. Şagirdlər mətni oxumalı, bitkin hissələrə ayırmalı, hər hissədən əsas fikirləri seçməlidirlər. Bu işə 10 dəqiqə vaxt ayırmaq tövsiyə olunur. Sonra *Karusel üsulu* ilə qruplar işləri bir-birinə ötürürlər. Əlavələr edildikdən sonra təqdimata başlayırlar. Mətn təqribən bu hissələrə bölünməlidir:

Giriş: Böyük tapıntı

– Altay dağları Sibir ərazisində yerləşir. XX əsrdə rus arxeoloqları bu ərazilərə ekspedisiya təşkil etdilər.

– Pazırıq adlanan bir ərazidə qəbiristanlıq və kurqan aşkar etdilər.

– Pazırıq xalçası indiyədək aşkar edilmiş ən qədim xalça kimi tarixə düşdü.

Əsas hissə:

1. Xalça haqqında zidd fikirlər: Xalça hansı xalqa məxsusdur?

– Alimlərin gəldiyi qənaət: Pazırıq xalçası qədim türk xalçasıdır.

2. İddialar, arqumentlər:

– Arqument 1: Ərazinin türk məskəni olması

– Arqument 2: Kurqandan tapılan əşyalar

– Arqument 3: Xalçanın forması, toxunuşu və

ölçüsü

– Arqument 4: Naxışlar və onların simvolik mənalari

Nəticə: Müəllifin qənaəti

6-2.1.3. Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər ilk öncə *artefakt* sözünün etimologiyası və izahı ilə tanış olurlar. Məqsəd qazıntılar zamanı əldə edilmiş əşyaları fərqləndirməkdir. Daha sonra tətbiq tapşırığı verilir. Şagirdlər insan və heyvan skeletlərinin süni surətdə yaradılmış əşya olmadığını müəyyənləşdirirlər.

Cavab: a

Tapşırıq d (dərslük)

Cavab: subyektiv. Şagirdlər daha öncə *obyektiv* sözünün mənasını öyrənmişlər. Verilmiş sözlərin leksik izahından çıxış edərək obyektiv sözünün antonimini müəyyən edir, eyni zamanda subyektiv sözünün mənasını da öyrənmiş olurlar.

6-2.3.4. Tapşırıq e (dərslük). *İncəsənət və informasiya* bölməsinin əsas mahiyyətini açmaq üçün mətnə məcazi mənalı ad verilib. Şagirdin diqqəti ilmələrin necə danışa bilməsinə yönəldilir. İlmələrin dili olmadığı üçün onların danışması mümkünsüzdür. Şagird burada sözün məcazi mənasını müəyyən edir və məcazi mənə ilə bağlı biliklərini dərinləşdirir.

Tapşırıq ə (dərslük). Şagird “damğa” sözünün leksik mənalari ilə tanış olur və kontekstə görə sözün hansı mənada işləndiyini müəyyən edir (2). Daha sonra “damğa” sözünün “damğa vurmaq” (ləkələmək) ifadəsi ilə əlaqəsini izah edir. Damğa vurulduğu yerdən silinmir. Bu xüsusiyyət cəmiyyətdə nüfuzdan düşməklə müqayisə edilir. Bu leksik izahdan sonra “damğa” sözünün çoxmənalı söz olduğu müəyyən edilir.

6-2.1.3. Tapşırıq f (dərslük). Şagirdlər *boy* sözünün leksik izahlarından çıxış edərək kontekstdəki mənasını müəyyən edirlər (3). Eyni zamanda sözün omonim və çoxmənalılıq xüsusiyyətlərinə aid bilik və bacarıqlarını dərinləşdirirlər. Sözün omonim olduğu müəyyən edilir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
----------	-------------

Şəkil üzrə mətn qurub danışır.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Oxunmuş və ya dinlənmiş məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurur və nəql edir.	Tapşırıq c (dərslük)
Mətndəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır.	“Danışan ilmələr” mətni
Cümlə daxilində tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq c, d (dərslük)
Qeyri-bədii mətnlərdə bədii üsluba xas xüsusiyyətlər (məcazi mənalı sözlər) müəyyənləşdirilir.	Tapşırıq e (dərslük)
Kontekstdən çıxış edərək omonim və çoxmənalı sözün mətndəki mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq ə, f (dərslük)

2-ci dərslük. Danışan ilmələr

- Dərslük: səh. 10-11
- İş dəftəri: səh. 4

Təlim məqsədləri:

1. Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).
2. Mətnə əsaslandırılmış fikri fərziyyə, ehtimal və mülahizələrdən fərqləndirir (st. 6-2.3.2).
3. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).
4. Mövzu üzrə araşdırmalar əsasında informativ mətn yazır (st. 6-3.2.1).

Mövzuya yönəltmə

6-2.2.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər mətni anladıklarını nümayiş etdirmək üçün verilmiş tapşırıqlar üzərində iş aparmalıdır. Onlar xalçanın adının ərazinin adından götürüldüyünü və quyruğu düyünlü atların – şəhidlik zirvəsini, maralın – həyatı, nilufər gülünün – ümidi simvolizə etdiyini müəyyən edirlər.

6-2.3.2. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər verilmiş fikirlərin doğru, yanlış və ya ehtimal olduğunu bilirlər. Bununla, müəllim şagirdlərin mətni nə qədər diqqətli oxuduğunu müəyyən etmək, eyni zamanda prosesdə şagirdləri düzgün istiqamət-

ləndirmək imkanı qazanır.

Cavab: 1 – d; 2 – d; 3 – y; 4 – y; 5 – y; 6 – e.

6-2.3.3. Tapşırıq ç (dərslük). Müzakirə.

Tapşırığın icrası üçün şagirdlər 4 qrupa bölünürlər. Hər qrupa bir mətn növü ilə bağlı biliklərini xatırlamaq tapşırılır. Şagirdlər onlara tapşırılan mətn növü barədə fikirlərindən çıxış edərək oxuduqları mətnin bu mətn növünə aid olub-olmadığına dair fikirlər səsləndirirlər. Sonda mətnin arqumentativ olduğu nəticəsinə gəlirlər.

Mətnin müəllifi xalçanın türk xalçası olduğu fikrini dəstəkləyir. Məqsəddən asılı olaraq o arqumentativ mətn növünü seçir və fikrini arqumentlərlə əsaslandırır.

Müəllimin istiqamətləndirici sualları ilə şagirdlər bir daha mətn növlərinin fərqləndirici xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirirlər.

6-2.3.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq dərsləkdə verilmiş *tapşırıq d* və 3-cü dərsləkdəki *a (dərslük) tapşırığı* üçün hazırlıq rolunu oynayır. Şagird fakt, fərziyyə, tezis terminlərinə giriş edir. Mətnin oxusundan sonra müəllim diaqnostik suallar apara bilər:

– Siz necə düşünürsünüz? Tapşırıq xalçası hansı xalqa məxsusdur?

– Hansı arqumentlər sizi inandırdı, bəs hansılar inandırıcı olmadı?

Şagirdlər müxtəlif cavablar verə bilərlər. Məsələn:

İnandırıcıdır: Xalçanın 360 000 ilməsinin olması faktıdır. Çünki xalça hal-hazırda mövcuddur.

İnandırıcı deyil: Xalçadakı maral və nilufər çiçəklərinin sayının 24 oğuz boyu ilə əlaqədardır. Bu bir ehtimaldır. Heç nə ilə sübut edilməmişdir.

6-2.3.3. Tapşırıq d (dərslük). Arqumentativ mətnlərə aid bilik və bacarıqları inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Oradakı boşluqları doldurmaqla şagirdlər arqumentativ mətnin strukturunu əyani şəkildə görmüş olur və arqumentin tezis və faktdan ibarət olduğunu öyrənirlər.

II arqumentdə – araba, alaçıq (köçəri həyatı əks etdirir), keçə (türklərin ixtirası hesab edilir), yun (türklərin əsas məşğuliyyətinin heyvandarlıq olması fikri irəli sürülür)

III arqument – xalçanın 360 000 ilməsinin olması (ən sıx toxunuşlu xalça türklərə məxsus idi)

IV arqument – türk məişətini və düşüncəsini, türk mifologiyası və dini düşüncəsini əks etdirməsi:

a. Əsasən, köçəri həyat sürüb ovçuluq edən türklər marala həyatın simvolu kimi baxmışlar.

b. Quyuğu düyünlü atlar – döyüşə gedən əsgərin özünü şəhidlik zirvəsinə hazırlaması məhz türk adətini əks etdirir.

c. Türklər nilufər gülünə ümidin simvolu kimi baxmışlar.

d. 24 rəqəminin anlamı – oğuz bəylərinin sayına işarə edilir.

Arqumentin ümumiləşdirilməsi: Ərazinin türklərə məxsus olması, kurqandan tapılan əşyaların, eləcə də xalçada toxunmuş ilmələrin türk məişətini əks etdirməsi, bir daha xalçanın türklərə məxsusluğunu təsdiqləyir.

6-3.2.1. Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər oxuduğu mətnə və situasiyaya uyğun mətn yazırlar. Mətni oxuyan şagirdlər maralın, nilufər gülünün simvolik mənası ilə tanış oldular. İncəsənət, əsasən, məlumatı simvollarla ötürür. Tapşırıq şagirdlərdə simvolla bağlı dünyagörüşü genişləndirmək məqsədi daşıyır. Burada türk və Azərbaycan mədəniyyətinə aid qurd və xarıbülbül təsviri verilir. Şagirdlər verilmiş plan üzrə informativ mətn yazırlar.

Xarıbülbül – 1. Qarabağlı simvolizə edir.

2. Azərbaycan xalqına aid əfsanədir.

3. Xarıbülbül əfsanəsi əlavə edilir.

Qurd – 1. Azadlığı, müstəqilliyi, cəsarəti simvolizə edir.

2. Ümumtürk düşüncəsinin məhsuludur.

3. Qurd əfsanəsi əlavə edilir.

Mətn nümunələri:

Bozqurd

"...Türklərin əcdadları Batı dənizinin günbatan tərəfində yaşayırdılar. Lin adlı bir ölkənin ordusu türkləri məğlubiyyətə uğratmışdı. Düşmən əsgərləri bütün türkləri böyük-küçük demədən öldürdülər. Bu böyük qətləmədən yalnız körpə bir oğlan sağ qaldı. Düşmən əsgərləri uşağı gördülər, amma onu öldürməyib bir bataqlığa atdılar.

Düşmən hökmdarı bundan xəbər tutdu. O daqiqə əmr verdi ki, bu son türk də öldürülsün və türklərin kökü tamamilə kəsilsin. Düşmən əsgərləri uşağı tapmaq üçün səfərbər oldular. Bu zaman dişi bir Bozqurd uşağı qaçırdı və Altay dağlarında ucsuz-bucaqsız və hər tərəfi yüksək dağlarla əhatə olunmuş bir mağaraya apardı. Mağaranın içində böyük bir dəlik vardı. Bozqurd burada uşağın yaralarını yalayıb tumarladı və

onu sağaltdı. Onu südüylə, ovladığı heyvanların ətiylə bəsləyib böyütdü. Türklər yavaş-yavaş çoxaldılar. Sonra onlar güclənib Lin ölkəsinə hücum etdilər və atalarının qisasını aldılar. Bundan sonra Türk xaqanları atalarının xatirəsinə hörmət olaraq çadırlarında qurd başlı bir bayraq dalğalandırdılar..."

Xarıbülbul

Deyilənə görə, bir güllə bülbul dostluq edir. Bülbul cəh-cəh vurub səs salır, gül isə xoş ətrini ətrafa yayırdı. Onların bu dostluğu hamını heyran edirdi, yalnız küləkdən başqa. Külək öz viyılına aşıq idi, gücü, qüvvəti ilə qürrələnirdi.

Bir gün bülbul çəmənlikdə olmayan vaxt külək əsib-coşdu, hər tərəfi tozanaq bürüdü. Nəhəng çinarlar, salxım söyüdlər küləyin qarşısında əyildi. Yalnız zərif, gözəl ətirli gül küləyin azgınlığına tabe olmurdu. Bunu görən külək heyrətə gəldi.

– Ay zərif gül, sən mənə baş əyməmək cəsaretini haradan alırsan?

Gül cavab verdi:

– Dostluqdan! Bülbul gəlib çıxar, mənə əyilməyə qoymaz.

– Baxarıq!..Sən dostunu sına, mən də gücümü!..

Külək bu sözləri deyib kükrədi. Onun gücü altında gülün ləçəkləri titrəməyə başladı. Külək qələbəsinə çuşa gələrək, daha bərkdən uğuldadı. Bir az da keçəcək, gül təslim olacaq, boynu büküləcək, qaməti əyiləcəkdi. Bu vaxt bülbul özünü gülün harayına çatdırdı. O, sinəsini yavaş-yavaş əyilən gülün köksünə söykədi, onun əyilən qamətini düzəltdi. Ancaq gülün xarı – tikanı onun sinəsinə sancıldı. Bülbul geri çəkilmədi, gülü əyilməyə qoymadı. Dostu uğrunda özünü fəda edən bülbul gülün ləçəyində donub qaldı. O gündən bu gül "xarıbülbul" adlanır.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq a, b (dərslük)
Mətnə əsaslandırılmış fikrin fərziyyə, ehtimal və mülahizələrdən fərqləndirilməsi.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)

Qeyri-bədii mətnlərin növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə mətni təhlil edir.	Tapşırıq ç, d (dərslük)
Mövzu üzrə araşdırmalar əsasında informativ mətn yazır.	Tapşırıq b (iş dəftəri)

3-cü dərs. Buta

- Dərslük: səh. 12
- İş dəftəri: səh. 5

Təlim məqsədləri:

1. Mətnə əsaslandırılmış fikri fərziyyə, ehtimal və mülahizədən fərqləndirir (st. 6-2.3.2).
2. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
3. İnfomativ mətnə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir (st. 6-1.1.2).
4. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).
5. Mövzu üzrə araşdırmalar əsasında informativ mətn yazır (st. 6-3.2.1).

Mövzuya yönəltmə

6-2.3.2. Tapşırıq a (dərslük). Tapşırığın məqsədi fakt və fərziyyə anlayışlarını fərqləndirmək və fikrin inandırıcı olmasında hansının rolunun önəmli olmasını müəyyən etməkdir. Məsələn, c bəndində verilmiş nilufər və maralın oğuz bəylərinin sayına uyğun toxunduğu fikrinin konkret sübutu yoxdur. Bu fikir daha çox güman, ehtimal bildirdiyi üçün fərziyyədir. Ancaq ərazidə türklərin yaşadığı faktıdır. Çünki ərazidə zaman-zaman tapılan əşyalar, o cümlədən Orxon-Yenisey abidəsinin aşkar edilməsi bu fikrin fakt olduğunu təsdiqləyir.

Cavab: c

Şagirdlərə mətndən digər fərziyyələri müəyyən etməyi də tapşırmaq olar.

Dinləmə

6-1.1.1. Tapşırıq: Müəllim "Buta" mətnini səsləndirir. Şagirdlər mətni dinlədikcə qeydlər götürürlər.

Buta

Azərbaycan incəsənətində, xüsusilə xalçaçılıqda ən çox istifadə edilən naxışlardan biri də butadır. Bu ornamentin mənşəyi və simvolik mənalari ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur.

Butanı formasına görə çox zaman “9” rəqəminə bənzədirlər. Geniş yayılmış fikrə görə, 9 qədimdə müqəddəs rəqəm kimi qəbul olunurdu. Buna görə də butanın 9-a işarə etdiyi bildirilir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ərəb rəqəmləri təxminən 1500 il əvvəl Hindistanda meydana gəlmişdir. O zaman rəqəmlərin, eləcə də 9 rəqəminin forması indikindən çox fərqlənirdi. Butanın yaranma tarixi isə daha qədim dövrə gedib çıxır.

Buta alov dilinə də bənzəyir. Ona görə də bu naxışı zərdüştilik, yəni atəşpərəstliklə bağlayanlar da var.

Başqa bir fikrə görə, butanın mənşəyi qədim “in-yan” işarəsi ilə bağlıdır. Bu işarə bir-biri ilə çalçarpaz birləşmiş iki buta rəsmini xatırladır. Onlardan biri ağ, digəri qara rəngdədir. Ağ rəng xeyirin, qara rəng isə şərin rəmzidir. Qədim Şərq fəlsəfinə görə, in-yan dünyanın yaradılışının, xeyirlə şərin əbədi mübarizəsinin simvoludur.

Qədim Şərq və türk düşüncəsində buta nəslin davamının, ailə bağlılığının simvoludur. “Küsülü buta”, “evli buta”, “ailəli buta”, “sevgili buta”, “bala-buta”, “ana-bala buta” və s. növlərdən hər biri sanki ailə münasibətlərindən söz açır. Bu naxışlarda buta bir növ şəxsləndirilir. Bu naxışlar biza ailə bağlarının önəmindən, ailə dəyərlərindən xəbər verir. Beləliklə, bizim üçün buta, sadəcə, bir naxış deyil, həm də həyatın, adət-ənənələrin simvoludur.

Azərbaycanda butaya tamamilə fərqli incəsənət və məişət nümunələrində – xalçalarda, geyimlərdə, qab-qacaqda və s. rast gəlmək olar. Hətta Qız qalasına yuxarıdan baxsaq, onun butaya bənzədiyini görərik. Azərbaycan aviaşirkətlərindən biri olan “Buta”nın emblemi isə həm də alov dilimlərinə bənzəyir.

Buta naxışına başqa xalqların da mədəniyyətində rast gəlmək olar. Lakin hər bir xalq onu müxtəlif cür yozur, fərqli qəbul edir. Deməli, simvolun verdiyi mənalara düzgün anlamaq üçün həm də mədəniyyətləri nəzərə almalıyıq.

6-1.1.1. Tapşırıq b, c (dərslük). “Buta” mətnini dinləyən şagirdlərə iki tapşırıq verilir: Birinci tapşırıqda (b) butaların rəmzlərini sadalamaq, ikincidə isə (c) tapşırığın şərtinə uyğun buta şəklini seçmək tələb olunur.

Cavab: soldan 4-cü şəkil

6-1.1.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər dinlədiyi mətn haqqında fikir yürüdürlər. Onlar

verilmiş informasiyalara münasibət göstərirlər. Bu zaman şagirdlər iki qrupa bölünə bilərlər: birinci qrup butanın mənşəyini 9 rəqəmi ilə, digər qrup isə ailə bağlılığı ilə əlaqələndirəcək. Sonra şagirdlər müzakirə nəticəsində ən çox inandıqları variantı yazıb öz fikirlərini də əlavə edə bilərlər.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər dinlədiyi mətnə əsas fikirlərin əks olunduğu epizodları müəyyən edir və verilmiş təsvirlərlə əlaqələndirirlər.

6-2.3.3. Tapşırıq ç (dərslük). Məqsəd diqqəti mətnin növünə çəkməkdir. Bunun üçün hər iki mətn tipinə aid nəzəri fikirlər verilir və şagirdlərdən fikirləri seçmək tələb edilir. Tapşırığı etdikdən sonra şagirdlər bir daha mətn növlərinə aid qaydaları təkrarlamış olurlar və eyni zamanda bunu tətbiq edirlər. Nəzərinizə çatdırırıq ki, *Danışan ilmələr* arqumentativ mətnidir. Burada məqsəd auditoriyanı inandırmaqdır. *Buta* informativ mətnidir. Mətn sadəcə informasiya verir. Burada oxucunu inandırmaya cəhd edilmir. Hər ikisi qeyri-bədii mətn tipinə aiddir.

Cavab: 1, 2 – “Buta” mətni; 3, 4, 5 – “Danışan ilmələr” mətni

Yazı

6-3.2.1. Tapşırıq d (dərslük). Öncəki tapşırıqlarda şagirdlər arqumentativ, izahedici və təsviri mətnlərin xüsusiyyətlərini təkrarladılar. Buna görə onlara verilmiş plan üzrə təsviri mətn yazmaq daha asan olacaq. Xalçanı təsvir etmək üçün şagirdlər mətnə, xalçanın rəsminə və eləcə də araşdırmadan istifadə edə bilərlər.

Tapşırığın ardınca şagird hər iki mətnin məqsədini müqayisə edir. Məsələn, “Danışan ilmələr” mətnində məqsəd xalçanın kimə məxsusluğunu müəyyən etməkdirsə, bu mətnin məqsədi Pazırıq xalısının sözlə təsvirini vermək və oxucularda xalçaya maraq yaratmaqdır.

Müəllimin nəzərinə! Təsviri mətnə sifətlərdən geniş və yerli-yerində istifadə oxucuya obyektin necə göründüyünü, hiss etdiyini və s.-ni daha yaxşı başa düşməyə kömək edir. Məsələn, tüklü ağ it sahibinə tərəf qaçdı. Verilmiş cümlədə itin necə göründüyü barədə aydın təsəvvür yaratmaq üçün sifətlərdən istifadə edilir.

Təsviri mətn yaradıcılıq tələb etdiyi üçün müxtəlif quruluşda ola bilər. Ancaq mətnin quruluşu əsasən belədir:

Giriş: mövzuya giriş edən cümlə və ya cümlələr
Əsas hissə: görünüş, hisslər, müqayisə və s,
Nəticə: məqsədi izah etmək

Müəllimin nəzərinə! Danışan ilmlər mətninin strukturu ikinci dərstdəki *d* tapşırığında verilib. Şagird yazdığı mətnin strukturu ilə oxuduğu mətnin strukturunu müqayisə edəcəkdir.

	Danışan ilmlər	Təsviri mətn
Giriş	Mövzu, problem, əsas tezis	Mövzuya giriş, ümumi məlumat
Əsas hissə	Arqument 1 Arqument 2 Arqument 3 Arqument 4	Xalçanın: ölçüsü rənglər bədi kompozisiyası naxışları
Nəticə	Ümumiləşdirilmiş fikir Müəllifin qənaəti	Məqsədi izah etmək

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnə əsaslandırılmış fikri fərziyyə, ehtimal və mülahizədən fərqləndirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Buta mətni Tapşırıq b, c (dərslük)
İnformativ mətnə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Qeyri-bədi mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Əldə etdiyi məlumatlara əsasən informativ və təsviri mətn yazır.	Tapşırıq d (dərslük)

4-cü dər. Saylardan sonra isimlərin təkdə və ya cəmdə olması

- Dərslük: səh. 13
- İş dəftəri: səh. 6

Təlim məqsədləri:

1. Saylardan sonra gələn isimlərin təkdə və ya cəmdə işlənmə məqamlarını müəyyən edir (st. 6-4.2.3).

Mövzuya yönəltmə

6-4.2.3. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərə motivasiya tapşırığı verilir. İsimlərin tək və ya cəm olmasından çıxış edərək diqqət sayın növlərinə cəmlənir. Tapşırıqda şagird sayın hansı növündən sonra gələn isimlərin təkdə, hansından sonra cəmdə işləndiyinə diqqət edir. Müəllim başqa nümunələr tapmağı da tapşırıqda bilər. Buradan nəzəri biliklərə zəmin yaradılır.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər hansı saylardan sonra gələn isimlərin təkdə, hansının cəmdə olduğunu müəyyən edir.

Cavab: 1. bir çox şəhərlər; 2. az adam; 3. üç-dörd ev; 4. yüzlərlə insan

Tapşırıq c (dərslük)

Cavab: b

Tapşırıq a (iş dəftəri). Burada tapşırıq 4 b-dən alınan bilik dərinləşdirilir.

Cavab: 1 – a; 2 – a; 3 – a; 4 – b; 5 – a; 6 – c; 7 – c; 8 – c; 9 – a; 10 – b.

Tapşırıq ç (dərslük).

Cavab:

1. 60-cı illərin (sıra sayları onillik mənasında işləyəndə isim cəmdə işlənir)
2. Bir sıra məsələlər (bir sıra-dan sonra gələn isimlər cəmdə işlənir)
3. İki keç (müəyyən miqdar sayından sonra isim yalnız təkdə işlənir)
4. İki kar, kor, kürkü yırtıq kirpi (-) (müəyyən miqdar sayından sonra isim yalnız təkdə işlənir)
5. Az adam (qeyri-müəyyən miqdar saylarının əksəriyyətindən sonra gələn isimlər adətən təkdə işlənir)

Tapşırıq b (iş dəftəri).

Cavab: b. Məsafələr dedikdə müxtəlif istiqamətlər düşünülür. Cümlədə kontekstdəki mənaya əsasən şəhərə qədər bir məsafə nəzərdə tutulur. Ona görə burada məsafələr deyil, bir məsafənin uzunluğu nəzərdə tutulur.

Tapşırıq c (iş dəftəri).

Cavab: 1 – Y; 2 – D; 3 – D; 4 – Y; 5 – Y; 6 – D.

Tapşırıq ç (iş dəftəri)

Cavab: 2 (bir sıra tarixi abidələr) və 5 (bir çox şəhərlər)

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Saylardan sonra gələn isimlərin təkdə və ya cəmdə işlənmə məqamlarını müəyyən edir.	Dərslərdə və iş dəftərində verilən tapşırıqlar

2-ci fəsil

1-ci dər. Rəqslərin dili

- Dərslərik: səh. 14-17
- İş dəftəri: səh. 7

Təlim məqsədləri:

1. Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənalı sözün mətndəki mənasını müəyyənləşdirir (st. 6-2.1.3).
2. Mətndəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır (st. 6-2.1.2).
3. Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.2).
4. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).
5. Mövzu üzrə araşdırmaları əsasında informativ mətn yazır (st. 6-3.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslərik). Mətnin oxusuna başlamazdan öncə şagirdlərin diqqəti dərslərdəki suallara yönəldilir.

Birinci tapşırığı yerinə yetirmək üçün şagirdlər iki qrupa bölünürlər. Müəllim öncədən şagird sayına cümlələr və ya söz birləşmələri yazır və büküb qutuya qoyur. Məsələn: Yağış altında çətirlə gəzən adam.... Göy qurşağı necə də gözəldir və s. Şagirdlərə izah edilir ki, onlar vərəqdəki ifadəni heç bir söz istifadə etmədən öz qrupuna izah etməlidir. Əgər qrup cümlədə yazılanı anlasa, həmin qrup bir xal qazanır. Nəticədə, ən çox xal qazanan qrup qalib olur.

Müəllim:

- Sözsüz fikir yürütmək mümkündürmü?
- Bunun üçün insanlar nədən istifadə edə bilərlər?

Tapşırıqdan sonra şagirdlər “bədəni dili” haqqında yetərincə fikir söyləyə biləcək, eyni zamanda, ikinci suala da məntiqlə cavab verəcəklər.

Oxu

Oxuya başlamazdan öncə müəllim *Proqnozlaşdırma* üsulundan istifadə edir, şagirdlərə belə bir sual verilir: İnsanlar nə üçün rəqs edir? Cavablar müxtəlif olacaqdır. Məsələn:

- əylənmək üçün
- artıq enerjini sərf etmək üçün
- informasiya ötürmək üçün və s.

Müəllim cavabları lövhəyə yazmağa bilər. Bu

zaman *BİBÖ* üsulundan da istifadə etmək olar. Mətnin oxusundan sonra şagirdlərin proqnozları yoxlanılır və hansı cavabın mətndə daha geniş şəkildə istifadə olunduğu müəyyən edilir. Daha sonra şagirdlər eyni suala yenidən cavab verirlər. Bununla şagirdlər əvvəlki fikirlərini daha da genişləndirmiş olurlar.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq b (dərslük). Cavab: c

Tapşırıq a (iş dəftəri). *b* (dərslük) tapşırığındakı məlumat dərinləşdirilir. Burada hava sözü daha bir neçə kontekstdə verilmişdir. Əsas məqsəd şagirdin söz ehtiyatını artırmaq, eyni zamanda, sözün leksik mənası və onun kontekstdə rolunu izah etməkdir. 3-cü cümlədə *hava* sözü musiqi mənasında işlənmişdir. 1 və 2-ci cümlələrdə verilmiş *hava* sözü mətndəki *hava* sözü ilə omonimlik təşkil edir.

Tapşırıq c (dərslük). *Müstəsna* və *istisna* sözlərinin leksik izahı və kontekstə uyğun işlənmə yeri müəyyən edilir. Şagirdlər nöqtələrin yerinə bu sözləri düzgün yazmaqla hər iki sözün mənasını daha dərinləndirəcəklər.

Cavab: 1 – müstəsna; 2 – istisna.

Sonra şagirdlər mətndən gətirilmiş cümlənin daha necə ifadə edilə biləcəyini müəyyənləşdirirlər.

Cavab: b

Oxuyub-qavrama. Söz ehtiyatı

6-2.3.2. Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlərin mətni necə anladığını müəyyən etmək üçün tətbiq edilir. Mətndən müəyyən olunur ki, rəqsin adı tarantula hörümçəyinin sancması nəticəsində yaranan tarantizm xəstəliyi ilə bağlıdır.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərin yeni öyrəndikləri sözləri (xüsusilə əcnəbi) düzgün tələffüz etmələri üçün bu sözlərdə vurğunun yerini göstərmək yaxşı olar: tarantula, tarantizm, tarantella.

Tapşırıq d (dərslük). Mətnə əsasən 3 rəqsdən söhbət gədir: “Yallı”, “Tarantella” və “Naz eləmə”.

6-2.1.2. Tapşırıq e (dərslük). Uyğunluq tapşırığı şagirdlərin mətni necə anladığını müəyyən edir və müqayisə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Şagirdlərə hər rəqsə aid əsas fikir verilir və bu fikirdən çıxış etməklə onlar hansı rəqsdən söhbət getdiyini müəyyənləşdirməlidirlər.

Cavab: 1-b, 2-c, 3-a.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Mətnlə iş. Şagirdlərin qavrama bacarıqları inkişaf etdirilir.

Mətnlə bağlı tapşırıqlar:

6-2.3.1. 1-ci tapşırıq: Şagirdlər mətnin adı ilə məzmununu əlaqələndirməlidirlər. Eyni zamanda mətnin ideyasını müəyyənləşdirməli və seçdiyi başlığın ideya ilə uyğunluğunu müəyyənləşdirməlidirlər.

Cavab: b

6-2.3.2. 2-ci tapşırıq: Şagirdlər mətni qeyd götürməklə oxuyurlar. Mətnə 3 rəqs və 1 operettanın adı verilir. Deməli, şagirdlər müəyyən etməlidirlər ki, musiqi əsəri geniş məfhumdur. Burada həm rəqs, həm də operetta nəzərdə tutula bilər. İkinci sual konkret verilir və müəyyən edilir ki, mətnə cəmi 3 rəqsin adı çəkilir.

6-2.3.3. 3-cü tapşırıq: Cavab: c

4-cü tapşırıq: Şagirdlər mətnin tərkib hissələri arasında əlaqəni müəyyənləşdirməli, mətnin girişi üçün cümlə seçməlidirlər.

Cavab: d

Yazı

6-3.2.1. Tapşırıq ə (dərslük). Tapşırığı icra etmək üçün qruplara bölünməklər olar. Hər qrup bir rəqs götürüb axtarış edərək təqdimat, poster hazırlaya bilərlər. Bunun üçün şagirdlərə kiçik plan da təqdim etmək olar:

– rəqsin tarixi və yaranma yeri haqqında informasiya;

– rəqsin adı;

– mövzu və anlamı, yaratdığı hisslər və verdiyi mesaj;

– rəqsin ən yaxşı ifaçısı və ya ifaçıları, milli geyim forması;

– hərəkətlərin mənası.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Müxtəlif məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub nəql edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Sözlərin kontekstə uyğun mənasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b, c (dərslük)

Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənalı sözün mətndəki mənasının müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Mətndəki faktları aid olduğu fikirlər üzrə qruplaşdırır.	Tapşırıq ç, d, e (dərslük)
Mətnin başlığını müəyyən edir.	Mətnlə iş. Tapşırıq 1 (iş dəftəri)
Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir.	Mətnlə iş. Tapşırıq 2, 3 (iş dəftəri)
Mətnin tərkib hissələrini müəyyən edir.	Mətnlə iş. Tapşırıq 4 (iş dəftəri)
Araşdırdığı mənbələrdən istifadə etməklə qeyri-bədii mətnlər yazır.	Tapşırıq ə (dərslük)

2-ci dərs. Rəqslərin dili

- Dərslük: səh. 17
- İş dəftəri: səh. 8

Təlim məqsədləri:

1. Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənalı sözün mətndəki mənasını müəyyənləşdirir (st. 6-2.1.3).
2. Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnləri müəllif məqsədi və yanaşması baxımından müqayisə edir (st. 6-2.3.5).
3. Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).
4. Mövzu üzrə araşdırmaları əsasında informativ mətn yazır (st. 6-3.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərin diqqətini dərsə cəlb etmək məqsədilə belə bir sual verir:
– Heç rəqslərin dili ola bilərmi?

6-2.1.3. Tapşırıq b (iş dəftəri). Yuxarıdakı sualdan sonra verilən tapşırıq şagirdlərə düzgün istiqamət verəcək. Onlar dil sözünün müxtəlif kontekstdə mənasını izah etməklə mətnin adında işlənmiş dil sözünün mənası üzərində düşüncələr. Beləliklə, onlar mətnin adındakı mətnaltı mənanı izah edəcəklər.

6-2.3.5. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər oxuduqları mətnin məqsədini müəyyən edirlər. Şagird həm də aydınlaşdırmalıdır ki, müəllif məqsədini

çatdırmaq üçün hansı mətn tipinə üstünlük verir: informativ, arqumentativ, yoxsa izahedic. Tapşırıqda qara şriftlə verilmiş sözlər açar rolunu oynayır. Ona görə də şagirdin diqqətini məhz bu sözlərə cəlb etmək lazımdır. Müəllif rəqslər haqqında sadəcə məlumat verir, yoxsa nəyisə sübut etməyə çalışır – əsaslandırır, yoxsa rəqslər haqqında fikir deyib həmin fikri izah edir. Şagirdlər cavab verərkən fikirlərdən birini seçib əsaslandırmağa çalışmalıdırlar.

Tapşırıq b (dərslük). Bu tapşırıq da mətn tipləri ilə bağlı olduğu üçün şagirdlər arqumentativ mətnlə indi öyrəndiyi izahedic mətnin xüsusiyyətləri üzərində bir daha düşüncələr. Bununla da, aldıkları məlumatları təkrarlamış olacaq və onların xüsusiyyətlərini konspektləşdirəcəklər.

Cavab: 1 – a; 2 – b; 3 – a; 4 – b; 5 – b; 6 – a.

6-2.2.1. Tapşırıq a (iş dəftəri). Burada şagirdlərdən tələb olunur ki, verilmiş fikirləri mətndən gətirdikləri nümunələr əsasında izah etsinlər. Tapşırıq bir növ şagirdləri izahedic yazıya hazırlayır. Abzaslar *Fikir Arqument Nəticə* şəklində olmalıdır.

Yazı

6-3.2.1. Tapşırıq c (dərslük). Öncəki dərstdə artıq onlar rəqslər haqqında şifahi təqdimat hazırlamışdılar. Əldə etdikləri təcrübədən çıxış edərək rəqslər haqqında yazı yazmağa bilirlər. Rəngarənglik yaratmaq məqsədilə şagirdlərə seçim sərbəstliyi vermək olar. Onlar öz yazılarında istədikləri rəqsi seçə bilər və onun haqqında informativ mətn yazmağa bilirlər. Beləliklə, sinifdə rəqslər haqqında geniş məlumat əldə edilmiş olar. Şagirdlər təxminən belə bir plan üzrə işləyə bilirlər:

Giriş:

Azərbaycan rəqsləri haqqında ümumi məlumat, nümunələr

Əsas hissə:

Bu rəqslərdən biri də....

Rəqsin tarixi, yeri (hansı zonaya aid olması)

Təsviri

Adı ilə bağlı informasiya

Əlavə məlumat

Nəticə:

Rəqsin əhəmiyyəti

– Problem necə həll olundu?

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənalı sözün mətndəki mənasını müəyyən-ləşdirir.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnlərin müəllif məqsədi və yanaşması baxımından müqayisə edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmun və struktur baxımından fərqlərini izah edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Mövzu üzrə araşdırmaları əsasında informativ mətn yazır.	Tapşırıq c (dərslük)

3-cü dər. Pantomim və balet

- Dərslük: səh. 18
- İş dəftəri: səh. 9

Təlim məqsədləri:

1. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
2. Mətnin tipini müəyyən edir (st. 6-1.1.2).
3. Hər hansı bir mənbəyə əsaslanaraq izahedici mətn tərtib edir (st. 6-3.2.1).

Mövzuya yönəltmə

6-1.1.1. Tapşırıq a (dərslük): Rəqslər əsasən bədən dili ilə çatdırılır. Bədən dilinin əsas elementləri jest və mimikadır. Şagirdlər sözsüz danışıqda bu elementlərin əhəmiyyətini və real həyatdakı rolunu anlamaq üçün onların fərqlərini bilməlidirlər. Eyni zamanda jest və mimikadan necə istifadə etməyi və yanlış mesaj verməmək üçün bədən dilini necə məqsədyönlü idarə etməyi öyrənəcəklər.

Cavab: 1, 4 – jest; 2, 3, 5 – mimika.

Dinləmə

“Pantomim və balet” mətni səsləndirilir.

PANTOMİM VƏ BALET

Teatr sənətinin elə növləri var ki, orada məzmun yalnız jest və mimikalarla ifadə olunur.

Bu, pantomim və baletdir.

Pantomim tamaşaları, adətən, qısa olur. Burada aktyor hərəkətlərlə müəyyən bir hadisəni “nəql edir”, jest və mimikaları ilə səhnədə baş verənlərə münasibətini ifadə edir. Beləliklə, o, tamaşaçılara informasiya verməklə yanaşı, onları duyğulandırır, düşünməyə vadar edir.

Pantomim aktyorları adətən yüksək bədən plastikasına malik olurlar, çünki süjetdən asılı olaraq, bəzən akrobatik hərəkətlər etmək lazım gəlir. Tamaşada onların xarici görünüşü xüsusi əhəmiyyət daşıyır, ona görə də aktyorları oynadıqları obraza uyğun qrimləyir, onlara xüsusi geyim seçirlər. Bu, təbiidir, çünki danışıq olmayan yerdə obrazın xarakteri daha çox xarici görkəminə görə ballı olur.

XX əsrin əvvəllərində yaşamış məşhur aktyor Çarli Çaplin həm də böyük pantomim ustası idi. O dövrdə filmlərdə aktyorların səsi verilmirdi (buna səssiz kino deyilir), buna görə də onlar filmin məzmununu yalnız hərəkətlər, jest və mimika ilə çatdırırdılar.

Pantomimdən fərqli olaraq, balet müəyyən musiqi əsəri əsasında hazırlanmış teatr tamaşasıdır. Baletdə aktyorlar rəqs hərəkətləri ilə müəyyən bir hadisə haqqında “danışirlər”. Bu sənət növü özündə musiqi, rəqs və pantomimin elementlərini birləşdirir. Buna sinkretik sənət deyilir.

“Balet” fransız sözüdür, mənası “rəqs edirəm” deməkdir. İlk balet əsəri 1581-ci ildə Fransada kral sarayında nümayiş olunub.

Azərbaycanda isə baletin yaranma tarixi 1940-cı illərə təsadüf edir. Azərbaycan baleti böyük bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəylinin adı ilə bağlı olsa da, onun ilk cücartıları 20-ci illərə gedib çıxır. Belə ki, 1923-cü ildə Bakıda özəl balet studiyası fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycanın ilk balerinası Qəməralmaszadə baletin sirlərini məhz bu məktəbdə öyrənir.

1939-cu ildə Əfrasiyab Bədəlbəyli Bakı Xoreografiya məktəbinin ilk buraxılışı münasibətilə uşaqlar üçün birpərdəli “Tərən” baletini, bir ildən sonra isə məxsusi olaraq Qəməralmaszadə üçün “Qız qalası” baletini yazır. Beləliklə, Azərbaycan baletinin əsası qoyulur.

Sonralar bir çox Azərbaycan bəstəkarları balet janrında əsərlər yazdılar. Qara Qarayevin “Yeddi gözəl”, Fikrət Əmirovun “Min bir gecə”, Arif Məlikovun “Məhəbbət əfsanəsi” baletləri bütün dünyada məşhur olan musiqili sənət inciləridir.

Bu gün Azərbaycanda həm pantomim, həm də balet sənəti inkişafdadır. Bakıda neçə illərdir ki, Dövlət Pantomim teatrı, eləcə də Opera və Balet teatrı fəaliyyət göstərir.

6-1.1.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər mətnin strukturunu müəyyən edir və məzmunla əlaqələndirirlər.

Tapşırıq c (dərslük). Venn diaqramının köməyi ilə şagirdlər müqayisə bacarıqlarını inkişaf etdirəcəklər.

– Balet və Pantomim sonradan yarandıqları üçün Rəqs daha qədimdir.

– Balet və Rəqs üçün musiqi çox önəmlidir. Ancaq Pantomim musiqisiz də nümayiş etdirilə bilər.

– Hər üç janrı birləşdirən bədən dili, o cümlədən, jest və mimikadır.

– Pantomim musiqisiz də nümayiş etdirilə bilər. Burada musiqinin olması o qədər də vacib olmaya bilər.

– Rəqlər həyatın kiçik bir hissəsini nümayiş etdirdiyi halda, Balet və Pantomimdə hadisə danışılır və süjet qurulur.

– Balet və Rəqs üçün musiqi çox önəmlidir.

Cavab:

1. Daha qədim janrdır. – R

2. Musiqili dram əsəridir. – B

3. Jest və mimikalardan istifadə olunur. – R; B; P

4. Musiqinin olması vacib deyil. – P

5. Müəyyən süjetə malik olur, hadisələri əks etdirir. – B; P

6. Musiqinin müşayiəti ilə ifa olunur. – R; B

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər artıq mətn tipləri ilə bağlı əvvəlki dərslərdə öyrənmişlər. Bu tapşırıqla onlar bu bilikləri bir az da dərinləşdirmiş olacaqlar.

Mətn informativ mətn tipinə aiddir. Burada müəllif fikirlərini nə sübut etməyə, nə də izah etməyə çalışmır. O, sadəcə Balet və Pantomim haqqında informasiya verir.

6-3.2.1. Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagird əldə etdiyi məlumatlar əsasında izahedici yazı yazır. Şagirdlər *tapşırıq a* (iş dəftəri) dan bu təcrübəyə artıq yiyələniblər. Onlar beynəlxalq rəqs müsabiqəsində iştirak etmək üçün tanış olduğu rəqlərdən birini seçməlidirlər. Daha sonra seçimlərini izah etməlidirlər. Cavab məsələn belə ola bilər:

Beynəlxalq müsabiqə üçün “Yallı” rəqsini seçərdim. Bu rəqs ölkəmizin bütün regionlarında geniş yayılıb, “Yallı” rəqsində xalqımızın birliyi və həmrəyliyi öz əksini tapır.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq a, b, c (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Mətnin tipini müəyyən edir.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Hər hansı bir mənbəyə əsaslanaraq izahedici mətn tərtib edir. Məs: baramadan ipəyin əmələ gəlməsi.	Tapşırıq c (iş dəftəri)

4-cü dərs. Numerativ sözlər

• Dərslük: səh. 19 • İş dəftəri: səh. 10

Təlim məqsədləri:

1. Numerativ sözlərin semantik xüsusiyyətlərini fərqləndirir (st. 6-4.2.1).

Mövzuya yönəltmə

6-4.2.1. Tapşırıq a (dərslük). Motivasiya rolunu oynayır. Şagirdlər dil bacarıqlarından istifadə etməklə boşluqlara uyğun gələn numerativ sözü əlavə edəcəklər. Bundan sonra “Yadda saxla” rubrikasından artırıdıkları sözlərin numerativ sözlər adlandığını öyrənəcək, haqqında informasiya əldə edəcəklər.

Cavab: bir damcı su, üç ovuc (kisə) buğda, iki cüt corab, dörd şiş (tikə) kabab, iki dənə alma, üç dəst mebel

Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər numerativ sözləri digər nitq hissələrindən fərqləndirməlidirlər. Məlumdur ki, say numerativ sözə aid olur. c bəndində (otuz taxta yeşik) isə göründüyü kimi say taxtanın deyil, məhz yeşiyin miqdarını bildirir. Eyni zamanda məlumdur ki, numerativ söz ayrılıqda heç bir suala cavab vermir. Burada taxta sözü yeşik sözüə aiddir, necə? sualına cavab verən sifətləşmiş isimdir.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Burada şagirdlər neme-

rativ sözün semantikasına diqqət yetirməlidirlər.

Cavab: b. beş dənə uşaq – uşaq insan anlayışı bildirdiyi üçün *dənə* numerativ sözü ilə işləmə bilməz.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Tapşırıqda numerativ sözlərin semantikasi ilə yanaşı gündəlik həyatımızdakı rolu göstərilir.

Meyvə qabının bir ədədi 16 azn-dir. Deməli, onun bir cütü 32 azn-dir. Nəticədə Lalə dükana 16 azn ödəməlidir.

Tapşırıq b (dərslük). Tapşırıqda məqsəd numerativ sözləri işlənmə yerinə görə isimlərdən fərqləndirməkdir.

Tapşırıq 2: 1 – a) numerativ söz, b) isim

2 – a) isim, b) numerativ söz

3 – a) isim, b) numerativ söz

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər numerativ sözlərin mənasını bilməli və onları hansı sözlərlə işlətməli olduqlarını diqqət yetirməlidirlər.

Cavab: bir nəfər adam; beş baş qoyun; üç top parça; altı səbət meyvə; üç dənə çanta

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər əvvəlki tapşırıqlardan əldə etdikləri bilik və bacarıqlardan istifadə edərək numerativ sözləri uyğun boşluqlara yerləşdirə biləcəklər.

Cavab: Ana oğlu üçün üç dənə əl dəsmalı, beş cüt corab və bir dəst kostyum göndərdi.

Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlərin cümlə qurmaq bacarığının inkişafına yönəldilmişdir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Numerativ sözlərin semantik xüsusiyyətlərini fərqləndirir.	Dərslükdə və iş dəftərində təqdim edilmiş tapşırıqlar

3-cü fəsil

1-ci dərslük. Heykəltaraş Mirəli Mirqasimov

• Dərslük: səh. 20-22 • İş dəftəri: səh. 11

Təlim məqsədləri:

- Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
- Söz birləşməsi, cümlə və abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyənləşdirir (st. 6-2.1.3).
- Qeyri-bədii mətnlərdə bədii üsluba xas xüsusiyyətləri (məcazi mənalı sözlər, daxili monoloq və s.) müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.4).
- Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətnədə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir (st. 6-2.2.2).
- Varlıq və hadisələri təsvir edən mətn yazır (st. 6-3.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Bu məqsədlə dərslükdəki *a* tapşırığından istifadə edilir. Müəllim şagirdlərə belə bir sual ünvanlayır:

– *İnsanlar hansı incəsənət növləri ilə fikirlərini sözsüz ifadə edə bilər?*

Müxtəlif cavablar alan müəllim şagirdlərdən fikirlərini əsaslandırmağı tələb edir.

Oxu

Mətn öyrənmə – *öyrənmə* üsulu ilə abzaslarla oxudulur. Bəzi abzaslardakı məlumatların daha geniş açıqlanmasına, məntiq və təhlil yolu ilə nəticələr çıxarılmasına ehtiyac var. Müəllim sual tərtib edən qruplara məhz həmin məqamlara diqqət yetirməyi tapşırır. Məsələn, 1-ci abzasla bağlı sual belə ola bilər: “Nəyə görə eşitmə qabiliyyətindən məhrum olan uşaqlar zaman keçdikcə danışma qabiliyyətindən də məhrum olurlar?”, “Nəyə görə Ceyran xanım daim oğlunun danışmasına çalışırdı?”, “Nə üçün valideynləri Mirəlinin adı məktəbə getməsinə istəyirdilər?” və s. Daha sonra bölmənin adına fokuslanmaq məqsədilə müəllim şagirdlərə bu sualı verir: “Nə üçün Mirəli anasının heykəlini düzəltdi?” və s. Şagirdlər bilməlidir ki, Mirəli anasına, eləcə də anasının obrazında bütün analara sözsüz minnətdarlığını belə möhtəşəm üsulla ifadə edə bilmişdir.

Daha sonra şagirdlər obrazlar xəritəsindən istifadə edərək ananın və Mirəlinin xarakterindəki xüsusiyyətləri müəyyənləşdirir və əsaslandırirlar.

Ana	Mirəli
Fədakardır, çünki... Həssasdır, çünki... İnadkardır, çünki... Qətiyyətlidir, çünki...	Çalışqandır, çünki... İstedadlıdır, çünki... Qayğıkeşdir, çünki...

Mətn tam mənimsədildikdən sonra müəllim *Son sözü mənə saxla* üsulunu tətbiq edir.

I addım. Şagirdlərə mətndən onları kədərləndirən, sevindirən, əsəbləşdirən hissəni seçmək və bir vərəqə yazmaq tapşırılır.

II addım. Sonra tapşırılır ki, vərəqi çevirib həmin hissəyə şərh yazsınlar. Yəni onları təəccübləndirən, sevindirən, əsəbləşdirən və ya kədərləndirənin nə olduğunu yazsınlar.

III addım. Şagirdlər öz seçdikləri hissələri oxuyurlar. Bir neçə şagird həmin hissəni şərh edir. Sonda həmin hissəni seçmiş şagirdin şərhləri oxunur və müqayisə yaradılır.

Mətndə ən təsirli məqamlar: ananın fədakarlığı, Mirəlinin sinif yoldaşlarının qayğıkeşliyi, onun anasına yazdığı məktubdur. Bu məqamlara münasibətin bildirilməsi şagirdlərin hissə və duyğularını ifadə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirir. Müəllim canlanma yaratmaq üçün daha bir neçə sual verə bilər:

- Nə üçün belə düşünürsünüz?
- Seçdiyiniz hissədə sizi təsirləndirən nə oldu?
- Seçdiyiniz hissəni necə dəyişərdiniz?

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq b (dərslük). Söz ehtiyatının inkişafı üçün nəzərdə tutulmuşdur. Şagirdlər araşdırma bacarıqları ilə yanaşı söz ehtiyatını da zənginləşdirəcəklər.

6-2.3.4. Tapşırıq c (dərslük). Mətndə “eşidirəm” və “dinləyirəm” sözləri dırnaq içərisində verilmişdir, çünki burada adi eşitmədən və dinləmədən söhbət getmir. Mirəli başqalarının dediklərini onların dodaqlarından oxuyur, duyur və anlayırdı. Deməli, bu sözlər məcazi mənada işləndiyindən dırnaq içərisində yazılıb.

6-2.2.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin mətni nə dərəcədə qavradığını üzə çıxarır. III abzasda ana ilə oğul arasında şifahi nitqin necə yaranması təsvir edilib. Şagirdlər bu təsvirdən

çıxış edərək tələb olunan cümləni qurub yazmalıdırlar.

Cavab: Sən bunu bacararsan.

6-3.2.1. Tapşırıq b (iş dəftəri). Krosvordu həll etdikdən sonra (Cəfər Cabbarlı) şagirdlər internet materiallarından istifadə etməklə təsviri mətn yazmalıdırlar. Bu zaman aşağıdakı açar sözlər istifadə edilə bilər: düşüncəli, kədərli baxışlar, ağ saçlar, məğrur duruş, çarpazlanmış qollar

Cavab: Cəfər Cabbarlı

6-2.1.2. Tapşırıq ç, d (dərslük). Bu tapşırıqda qoyulan sualları şagirdlər mətnin oxusu zamanı tərtib edib cavablandırirlar. Mətni tam oxuyub qavradıqdan sonra onlar öz fikirlərini daha dəqiq ifadə edə biləcəklər.

Tapşırıq e (dərslük). Mətnin nə dərəcədə diqqətlə oxunduğunu müəyyənləşdirməyə xidmət edir.

Cavab: 1 – b; 2 – a; 3 – c.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətnin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edir.	“Mirəli Mirqasımov” mətni
Mətndəki əsas obrazın xarakterini müəyyənləşdirir.	“Mirəli Mirqasımov” mətni
Qeyri-bədii mətnlərdə bədii üsluba xas xüsusiyyətləri (məcazi mənəli sözlər, daxili monoloq və s.) müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c (dərslük)
Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq ç, d, e (dərslük)
Varlıq və hadisələri təsvir edən mətn yazır.	Tapşırıq b (iş dəftəri)

2-ci dərs. Səssiz ifa

- Dərslik: səh. 22
- İş dəftəri: səh. 12

Təlim məqsədləri:

1. Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnlərin müəllif məqsədi və yanaşması baxımından müqayisə edir (st. 6-2.3.5).
2. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
3. İnformativ mətndə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir (st. 6-1.1.2).

Oxuyub-anlama

6-2.3.5. Tapşırıq a (dərslik). *Doğru, yanlış* şagirdləri mətn tiplərini fərqləndirməyə yönləndirir. Burada mətnin bədii və ya qeyri-bədii olması üzərində iş aparılır. Mətn xatirələr əsasında yazıldığından onun bədii və ya qeyri-bədii mətn olduğu şübhə yaradır. Ona görə də tapşırıqda müxtəlif mətnlərə aid ola biləcək xüsusiyyətlər verilir. Şagirdlər mətnə aid xüsusiyyətləri seçirlər. Nəticədə, onlar bu xüsusiyyətlərin bədii, yoxsa qeyri-bədii mətnə aid olduğunu müəyyən edirlər.

Mətn qeyri-bədii mətn tipinə aiddir. Ona görə şagirdlər aşağıdakı fikirləri seçirlər:

3) Mətnin məzmunu real faktlar üzərində qurulur.

4) Mətnədə hadisələrin dəqiq tarixi, yeri, real şəxslərin adları göstərilir.

5) Mətn sənədli fotosəkillərlə müşayiət olunur. Verilmiş fikirlər bədii mətnlərə xas deyil. Çünki bədii mətnlərdə yazar obraz və hadisələrin təsvirində əsasən öz təxəyyülünə əsaslanır.

Dinləmə

6-1.1.1. Şagirdlər "Səssiz ifa" mətnini dinləyirlər. Dinləmə zamanı qeyd götürmə üsulundan istifadə edirlər.

Səssiz ifa

Təsəvvür edin ki, dirijor olaraq eşitmədiyiniz orkestrı idarə edirsiniz. Və ya tamaşaçılar qarşısında ifa etdiyiniz musiqini özünüz eşitmirsiniz. İlk baxışda bunun mümkünsüz olduğunu düşünürsünüz. Ancaq həyat möcüzələrlə doludur. Belə möcüzələrdən biri də alman bəstəkarı Lüdviq van Bethovenin adı ilə bağlıdır.

Lüdviq van Bethovenin çox gənc yaşlarından eşitmə qabiliyyəti zəifləməyə başlayır. Get-gedə vəziyyəti ağırlaşan sənətkar notun səsini eşitmək üçün pianonun klavişini möhkəm vurur, birtəhər öz ifasını eşitməyə çalışırdı. Çox çətin günlər ya-

şayan bəstəkar məktublarının birində dostu Vegerə yazırdı: "Payızda yarpaqlar qurduğu və töküldüyü kimi mənim də həyatım puç olur. Fəsilər kimi necə gəlmişdim, elə də geri gedirəm. Yayın gözəl günlərində məni ruhlandıran o yüksək cəsarət indi itib. Ömrümün qışını yaşayıram. Ancaq mən belə asan məğlub olmayacağam, var gücümle taleyin boğazından yapışacağam..."

Bəstəkarın öz eşitmə məhdudiyətini açıq etiraf etməməsi təsadüfi deyildi. Bu onun karyerasının sonu ola bilərdi. Buna baxmayaraq, çoxları onun karlığından xəbər tutmuşdu. Rəqiblər buna sevinir, çoxlarını isə bir sual düşündürürdü: O eşitmədən necə musiqi bəstələməyə davam edir?!

Tamamilə depressiyaya düşən bəstəkar çıxış yolları axtarırdı. O, çarəni kənd həyatında, təbiətlə təmasda tapır. Şəhərdən kəndə tənhalığa qapılır, lakin durmadan yeni əsərlər bəstələyir və pianoda ifa edirdi. O, "Pastoral Simfoniya" kimi tanınan musiqi əsərində şəhər həyatından qaçdığından və rahatlığını kənddə tapdığından söhbət açır, kənd həyatının füsunkar gözəlliyindən bəhs edirdi. Məhz bu seçimi ona yeni bəstələr yaratmağa və həyatını yenidən qurmağa kömək edir. Bethoven "Ay sonatası"nı, "Fidelio" operasını məhz bu dövrlərdə yazır. Bəstəkar təbiətdəki doğma səsləri şüuraltı beynində təsvir edir və onları notlara köçürürdü.

Ömrünün sonlarına doğru Bethoven tamamilə eşitmə qabiliyyətini itirdi. Buna rəğmən, o, yeni bəstələr yaratmağa davam edirdi.

6-2.3.5. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər "Mirəli Mirqasimov" mətnini artıq oxuduqları üçün buradakı hadisələri "Səssiz ifa" mətnindəki hadisələrlə rahatlıqla müqayisə edəcəklər. Hər iki mətnin qəhrəmanı məşhur şəxslərdir. İncəsənətin müxtəlif sahələrində çalışsalar da onları yaşadıkları çətinliklər, qazandıqları sənət uğurları birləşdirir. Hər iki sənətkar erkən yaşlardan fiziki qüsurlu olublar. Onlar həyatın bu amansız sınağı qarşısında əyilməyib, daha da əzmlə irəliləyiblər və uğur qazanıblar. Hər iki mətnin əsas fikri budur: *Heç vaxt təslim olma.*

6-1.1.2. Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: c

6-1.1.1. Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: d

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Burada şagirdlərin söz yaradıcılığı inkişaf etdirilir. Cavab: a; c

6-2.3.5. Tapşırıq b (dərslik). Verilmiş tapşırıq dərslikdəki a tapşırığının daha dərinləşdirilmiş

formasındır. Burada şagirdlər öncəki biliklərindən çıxış edərək artıq iki mətni (“Mirəli Mirqasimov” və “Səssiz ifa”) tipinə görə müqayisə edəcəklər. Şagirdlər a tapşırığında verilmiş xüsusiyyətlərə təkrar baxacaq, mətnlərə uyğun gələn fikirləri seçəcək və mətnlərin növünü ayırd edəcəklər. Hər ikisi qeyri-bədii mətnidir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Oxunulan və dinlənən mətnlər arasındakı ideya yaxınlığını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	“Səssiz ifa” mətni Tapşırıq c (iş dəftəri)
İnformativ mətnədə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b, ç (iş dəftəri)
Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnlərin müəllif məqsədi və yanaşması baxımından müqayisə edir.	Tapşırıq b (dərslük)

3-cü dər. Səssiz ifa

- Dərslük: səh. 22

Təlim məqsədləri:

1. Mətni təxəyyülə uyğun dəyişdirir və genişləndirir (st. 6-2.3.6).

Mövzuya yönəltmə

6-2.3.6. Tapşırıq a (dərslük). Məlumdur ki, “Mirəli Mirqasimov” mətni 3-cü şəxsin dilindən verilir. O, hadisələrin şahidi kimi çıxış edir. Müəllim şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünü və mətn qurma bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün şagirdlərə mətni genişləndirməyi tapşırır. Şagirdlər mətni birinci şəxsin dilindən nəql edəcək və eyni zamanda empatiya quracaqlar. Bu zaman şagirdlərin ananın keçirdiyi hissləri ifadə etmək üçün belə cümlələrdən istifadə etməsi yaxşı olar:

– *Həkimlər mənə çox ağır xəbər verdilər. Mirəlinin eşitmə və danışma qabiliyyətini itirə biləcəyini öyrənəndə sarsıldım. Bu mənim üçün böyük bir faciə idi.*

– *Oğlumun nitq bacarığını itirməsinə yol vermə bilməzdim. Ona kömək etməli idim. Balaca Mirəliyə əlifbanı öyrətdim.*

– *Mirəlinin adı məktəbdə oxumasını istəyirdim. Amma çox narahat idim. Sınıf yoldaşları Mirəlini çox yaxşı qarşıladılar. Buna görə onlara minnətdar idim.*

– *Mirəli Sankt-Peterburqda oxuyanda narahatlığım daha da artdı. Axı, o çox uzaqda idi. Onunla yalnız məktub vasitəsilə əlaqə saxlaya bilmirdim.*

Sonda şagirdlərə belə bir sualla müraciət etmək olar:

Hadisələrin birinci şəxsin və ya üçüncü şəxsin dilindən verilməsində hansı fərqləri müşahidə etdiniz? Məlumdur ki, yazarlar oxucunu daha çox inandırmağa çalışdıqlarında, adətən, hadisələri birinci şəxsin dilindən nəql etməyə üstünlük verirlər. Bu zaman oxucu hadisələrə daha çox yaxın olur.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətni təxəyyülə uyğun dəyişdirir və genişləndirir.	Tapşırıq a (dərslük)

4-cü dər. Tamamlıq

- Dərslük: səh. 23
- İş dəftəri: səh. 13

Təlim məqsədləri:

1. Cümlədə tamamlığı və onun ifadə vasitəsini müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.4).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərə tapşırıq verilir ki, nöqtələrin yerinə sözlər əlavə edib cümlələri tamamlayın. Özündən sonrakı sözlərin tələbi ilə artırılan sözlər ismin müəyyən hallarında işlədilir. Nəticədə, cümlənin tamamlığı yaranır. Tapşırıq keçid rolunu oynayır.

Şagirdlər “Yadda saxla” rubrikasında tamamlıq, onun cümlədə rolu, sualları və ifadə vasitələri ilə tanış olurlar.

6-4.2.4. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər tamamlıq və mübtədanı müəyyən etməklə, onların fərqlərini daha dərinlən mənimsəyəcəklər. Burada qeyri-müəyyən təsirlik halın adlıq halla bənzərliyi mübtədə və tamamlığı fərqləndirmək-

də çətinlik yaradır. Eləcə də mənsubiyyət şəkilçisinin müəyyən təsirlik halın şəkilçisi ilə bənzərliyi də eyni çətinliyi yaradacaq.

1. Babam – mübtəda, əhvalat(ı) – tamamlıq
2. Cırcıramaların səsi – mübtəda, sakitliyi – tamamlıq
3. İnsan – mübtəda, zaman və zəhmət(i) – tamamlıq
4. Gözlərini – tamamlıq, məndən – tamamlıq
5. Suala – tamamlıq, Rasim – mübtəda
6. Hamı – mübtəda, kəndin ağsaqqalına – tamamlıq

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər cümlələrdə işlənmiş tamamlıqları müəyyən etməklə yanaşı, tamamlığın əsas ifadə vasitəsinin müxtəlif hallarda işlənən isim olduğunu müəyyən edirlər.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Burada isə şagirdlər bilməlidir ki, tamamlığın əsas ifadə vasitələrindən biri də təsirlik halla ifadə olunmuş sözlərdir.
Cavab: e

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər bilməlidirlər ki, tamamlığın əsas ifadə vasitəsi isimdir. Ancaq isimləşmiş nitq hissələri də tamamlıq vəzifəsində iştirak edə bilirlər. Bu tapşırıqda şagirdlər həm isimləşmiş nitq hissələrini isimdən fərqləndirməyi öyrənəcək, həm də cümlədə tamamlığı müəyyən etməyi daha da dərinləşdirəcəklər.

Cavab: 1 – say; 2 – sifət; 3 – söz birləşməsi; 4 – isim; 5 – söz birləşməsi.

Tapşırıq c (iş dəftəri)

Cavab: 1. güllərdən; 2. imtahanlara; 3. kitabı; 4. sözdə; 5. sudan.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Tapşırıqda şagirdlər tamamlığın ifadə vasitələrinin tək nitq hissələri deyil, həm də söz birləşmələri olduğunu müəyyən edəcəklər.

Cavab: 1 – a; 2 – a; 3 – b; 4 – a; 5 – b.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Cümlədə tamamlığı və onun ifadə vasitəsini müəyyənləşdirir.	Dərslükdə və iş dəftərində verilmiş tapşırıqlar

4-cü fəsil

1-ci dərslük. Qoca aşpaz

- Dərslük: səh. 24-26 • İş dəftəri: səh. 14

Təlim məqsədləri:

1. Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir (st. 6-2.1.1).
2. Mətndəki verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır (st. 6-2.1.2).
3. Hərflər tərkibi oxşar olan sözlərin leksik mənasını fərqləndirir (st. 6-2.1.3).
4. Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.2).
5. Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).
6. Qarşılaşdığı hadisələri və təəssüratlarını yazıda (məktubda) əks etdirir (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Müəllim öncə şagirdlərə “Karvan” simfoniyasını dinlədir. Sonra bu suallarla şagirdlərə müraciət edir:

- Musiqi sizdə hansı assosiasiyaları yaratdı?
- Musiqi sizə bir hadisə danışır. Onu necə təsəvvür edirsiniz?
- Musiqi sizə hansı emosiyaları verdi?

Daha sonra müəllim şagirdlərdən hansı məşhur klassik bəstəkarların adlarını eşitdikləri barədə sual verir. Deyilən adları lövhəyə yazır. Şagirdlər Motsartın adını çəkməsə, müəllim öz əlavəsini edə bilər. Daha sonra Motsartın adını dairəyə alır və aşağıdakı cədvəl şagirdlərə nümayiş etdirir.

Şagirdlər musiqi dərslərindən Motsart haqqında aldıkları biliklərini və bilmək istədiklərini *BİBÖ* cədvəlində qeyd edirlər. Mətni oxuduqdan sonra aldıkları yeni məlumatları da cədvələ əlavə edəcəklər.

Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Oxu

6-2.1.1. Mətn abzaslarla müxtəlif şagirdlər tərəfindən ucadan oxunur. Dialoji hissələrin oxusu

zamanı rollu oyun tətbiq edilə bilər. Müəllim şagirdlərin tələffüzü ilə bağlı qeydlər aparır.

Müəllim hər bitkin hissədən sonra həmin hissənin tam qavranılmasına yönəlmiş suallar verir.

I abzasdan sonra: Vyana şəhəri hansı ölkədə yerləşir?

II abzasdan sonra: Aşpazın otağındakı əşyalardan hansı diqqətinizi daha çox cəlb etdi? Sizcə, bunlardan hansı sonrakı hadisələrdə mühüm rol oynayacaq?

Paralel olaraq söz ehtiyatı üzərində iş aparılır.

Aşpazla qızının dialoqundan: Burada xristian dininin hansı ayinlərindən danışılır?

Suallar verilmiş məlumatlardan nəticə çıxarmağa, mətni daha dərinədən qavramağa və davamını proqnozlaşdırmağa yönəlir.

Mətni oxuduqdan sonra əsərin ideyası və ideyanın açılmasına xidmət edən məqamlar üzərində iş gedir. Burada *Sinkveyn* üsulu da tətbiq edilə bilər.

Söz ehtiyatı

6-2.1.2. Tapşırıq b (dərslük). Tapşırığın məqsədi verbal təsvirlə qrafik təsvirin uyğunlaşdırılmasıdır. Şagirdlər mətndəki təsvirlə şəkilləri əlaqələndirməlidirlər.

6-2.1.3. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər hərf tərkibi oxşar olan sözlərin mənasını fərqləndirməyi öyrənirlər.

Cavab: servis – müxtəlif sahələrdə göstərilən xidmətlər toplusu;

servis – müəyyən miqdar şəxs üçün xörək və ya çay ləvazimatı (qabları) komplekti.

Müəllim şagirdlərə belə sözləri xatırlayıb leksik mənalarnı söyləməyi tapşırıq bilər (şahid – şəhid; sənəd – sənət; hakim – həkim və s.).

Oxuyub-anlama

6-2.1.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər tapşırığı icra edərkən mətni anladıklarını nümayiş etdirirlər. Tapşırıqda süjetdə verilmiş əsas hadisələr əks olunur.

Səbəb 1 – Ölüm ayağında olan qoca bir insan etiraf edərək ölümqabağı yüngülləşmək istəyir.

Səbəb 2 – Həkim aşpazın xəstə arvadına bahalı dərmanlar yazmış, yaxşı qidalanmağı tapşırıq idi.

Nəticə – Qocanın gəncliyi gözləri qarşısında canlanır.

Səbəb 3 – Musiqinin möcüzəsini görə qoca bu istedadın sahibinin kim olduğunu bilmək istəyir. (Burada musiqi ilə yanaşı insan faktorunun

önəmi də diqqətə çatdırılır)

6-2.2.1. Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab təxminən belə ola bilər:

Əsərin baş qəhrəmanı aşpazdır, çünki...

– süjetdə verilən əsas hadisə onunla bağlıdır.

– hekayədə aşpazın xarakteri açılır. O, vicdanlı, sədaqətli, məhəbbəti uğrunda fədakarlığa hazır bir adamdır və s.

Əsərin baş qəhrəmanı Motsartdır, çünki...

– mətndən çıxan əsas ideya məhz bu obrazla ötürülür.

– əsərdə aşpazın adı verilmir, bu onun ümumi bir obraz olduğunu göstərir. Ancaq Motsartın adı birbaşa səsləndirilir. O, tarixi şəxsiyyət, dahi bəstəkardır və s.

6-2.3.2. Tapşırıq ç (dərslük). “Doğru, yanlış, ehtimal” rubrikasında şagirdlər verilən məlumatları mətnə istinadən dəqiqləşdirəcəklər.

Cavab: 1 – ehtimal; 2 – yanlış; 3 – doğru.

Diqqəti yoxlamaq üçün şagirdlərə daha bir tapşırıq verilir.

6-2.1.2. Tapşırıq d (dərslük). Cavab: Marta və qrafinya. Əsərdə bu obrazların adının çəkilməyinə baxmayaraq, onlar mətndə iştirak etməirlər. Ancaq hər iki obrazın hekayənin süjet xəttində, konfliktin yaranmasında öz rolu vardır:

Marta – qoca onun sağalması üçün oğurluq edir.

Qrafinya – qoca onun evindən oğuluq edir.

6-3.2.2. Tapşırıq c (iş dəftəri). Tapşırıqda şagirdlər mətnin məzmunundan etiraf etməyin, mənəvi rahatlıq tapmağın önəmi olmasını öyrənəcəklər. Daha sonra isə yazı bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədilə məktub yazacaqlar. Məktubun mətni belə ola bilər:

Əziz dostum, ...

Ümid edirəm ki, ...

Bu məktubu yazmaqda məqsədim, ... Əgər xatırlayırsansa, ...

Baş düşdüm ki, ...

Xahiş edirəm, ...

Hörmətlə, ...

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
----------	-------------

Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir.	“Qoca aşpaz” mətni
Mətndəki verbal təsvirlə qrafik təsvirin uyğunlaşdırır.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətndəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Hərflər tərkibi oxşar olan sözlərin leksik mənasını fərqləndirir.	Tapşırıq c (dərslük)
Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Qarşılaşdığı hadisələri və təəssüratlarını məktubda əks etdirir.	Tapşırıq c (iş dəftəri)

2-ci dərslük. “Ay işığı sonatası”

- Dərslük: səh. 26-27 • İş dəftəri: səh. 15

Təlim məqsədləri:

1. Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.2).
2. Bədii mətnə ideyanın əks olunduğu əsas epizodları müəyyənləşdirir (st. 6-1.1.2).
3. Eyni mövzuda olan bədii əsərləri, süjet və obrazları müqayisə edir (st. 6-2.3.5).
4. Varlıq və hadisələri təsvir edən mətn yazır (st. 6-3.2.1).

Mövzuya yönəltmə

6-2.3.2. Tapşırıq a (dərslük). Diqqət mətnə fərqləndirilmiş cümləyə yönləndirilir: *Bəs buna görə qrafiniyanın hansısa qulluqçusu cəzalandırıldı mı?* Naməlum adam bu sualı qoca aşpazın günahkar olub-olmadığını aydınlaşdırmaq üçün verir. Qocanın cavabından sonra onun günahkar olmadığını söyləyir. Qoca yalnız o zaman günahkar ola bilərdi ki, onun bu əməlinə başqaları əziyyət çəkmiş olsun.

Tapşırıq b (dərslük). Burada məqsəd müəllifin cinayət hadisəsinə yanaşma tərzinə aydınlıq gətirməkdir. Bunun üçün şagirdlər oğurluqla bağlı verilən məlumatlara bir daha diqqət yetirməli-

dirlər. Qocanın dediyindən bəlli oldu ki, onun bu hərəkətinə görə heç kəs cəzalandırılmayıb. Həm də qoca bu oğurluğu çarəsizlikdən, xəstə arvadını sağaltmaq üçün edib və illər boyu buna görə əzab çəkib. İndi ölüm yatağında günahını etiraf edir. Naməlum adam qocanı sakitləşdirərək deyir ki, onun insanlar qarşısında təqsiri yoxdur. Əksinə, onun bu hərəkəti məhəbbət naminə edilmiş qəhrəmanlıqdır.

Tapşırıq c (dərslük). Əvvəlki tapşırıqda qaldırılmış məsələyə aydınlıq gətirilir. Öncə məqsəd və vasitə sözlərinin mənalari izah edilir. Sonra aforizm verilir: *Məqsəd vasitəyə haqq qazandırır (Nikkolo Makiavelli).*

Şagirdlərə belə bir sual yönləndirmək olar:

– Bəs siz necə düşünürsünüz?

Bu zaman debat təşkil etmək olar:

I qrup: Məqsəd vasitəyə haqq qazandırır.

II qrup: Məqsəd vasitəyə haqq qazandıra bilməz.

Şagirdlərin bəziləri aforizmdəki fikri dəstəkləyəcək, digərləri isə məqsədin heç bir cinayətə haqq qazandıra bilməyəcəyini əsaslandıracaqlar. Bu zaman qanunların rolundan danışmaq olar.

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər mətnin çatdırmaq istədiyi iki əsas fikri müəyyən etməlidirlər. Şagirdlər *b* və *d* variantları üzərində daha çox dayanacaqlar.

Fikir 1: Vicdan insanın ən böyük məhkəməsidir.

Çünki qoca ölənə qədər öz etdiyi əməlin əzabını çəkir. Bu ona rahatlıq vermir və o, bunu etirafı ilə yüngülləşəcəyini düşünür.

Fikir 2: Musiqi çox böyük təsir gücünə malikdir.

Qoca öz günahlarını etiraf edir və yüngülləşir. İndi onun ölümqabağı bir arzusu var: sevdiyi qadını bir anlıq cavanlıqdakı kimi görmək. Qonaq onun bu arzusunun da yerinə yetirir. Klavesində ifa edilən ecəzkar musiqi qocanı həm gəncliyinə qaytarır, həm də sevdiyi qadını, görüş yerini ona xatırladır. Bu möcüzəni ona yaşadani tanımaq istəyən qoca “Motsart” adını eşidir. Maraqlı məqam odur ki, müəllif hadisələrin əsas iştirakçısı olan aşpazın adını deyil, məhz qonağın adını finalda səsləndirir. Bununla da əsərin əsas mesajının musiqi ilə bağlı olduğunu diqqətə çatdırır.

“Diqqət et” rubrikası şagirdlərin fikirlərinə aydınlıq gətirmək üçün verilmişdir. Burada hər iki

motiv əyani şəkildə addım-addım izah edilmişdir.

Dinləmə

6-1.1.2. Tapşırıq e (dərslük). Lüdviq van Bethovenin “Ay sonatası” musiqisi səsləndirilir. Sonra müəllim bu suallarla şagirdlərə müraciət edir:

- Musiqi sizdə hansı emosiyaları yaratdı?
- Xəyalınızda nələri canlandırdı?

Daha sonra “Ay işığı sonatası” dinləmə mətni səsləndirilir. Şagirdlər öz təəssüratları ilə qızın assosiasiyalarını müqayisə edirlər.

“Ay işığı sonatası”

Bir gün Bethoven dostu ilə birlikdə Vyana küçələrində gəzirdi. Evlərdən birinin mənzilindən piano səsi gəldiyini eşidir və başını qaldıraraq baxır.

Dostuna ifaçının möhtəşəm çaldığını və onu görmək istədiyini söyləyir.

İkisi də birlikdə II mərtəbəyə qalxıb qapını döyürlər. Qapını açan qadın Bethoveni dərhal tanıyır və çox təəccüblənir. Bethoven piano səsinə gəldiyini deyir və ifaçını görmək istədiyini söyləyir. Qadın piano çalanın qızı olduğunu söyləyir və onları içəri dəvət edir. Bethoven içəri daxil olur. Anası qızına Bethovenin gəldiyini xəbər verir və qız çox həyəcanlanır, dərhal ayağa qalxır. Qızın kor olduğunu görən Bethoven: “Lütfən, məndən bir şey istəyin”, – deyir.

Qızın cavabı bu olur: “Mən heç ay işığı görməmişəm, mənə ay işığını təsvir edə bilərsinizmi?”

Bundan sonra Bethoven piano arxasına keçərək yerində bəstələdiyi “Ay işığı” (Moonlight) sonatasını çalır.

6-2.3.5. Tapşırıq ə (dərslük). Şagirdlər dinləmə mətni ilə “Qoca aşpaz” mətnini müqayisə edirlər. Hər iki mətnin ideyasının eyni olduğunu müəyyən edirlər. Bununla yanaşı hər iki əsərdə iki məşhur sənətkarın bədii portreti verilir. Hekayələrdə musiqinin ecazkar qüvvəsindən bəhs edilir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər dərslükdəki ə tapşırığından sonra bu tapşırığı asanlıqla yerinə yetirə biləcəklər. Eyni zamanda mətnləri müqayisə etmə bacarıqlarını inkişaf etdirəcəklər. Hər iki mətnlə bağlı faktlara müraciət edərək onların eyni ideya daşdığı qənaətinə gələcəklər. Mətnlərin qəhrəmanları (qoca aşpaz və kor qız) ən böyük arzularını dilə gətirirlər. Məşhur bəstəkarlar (Mosart və Bethoven) öz möhtəşəm ifaları ilə bu arzuları gerçəkləşdirirlər. Hər iki mətnin belə finalı musiqinin ecazkar gücü haqqında ide-

yani oxucuya aşılayır.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: Türk marşı

6-3.2.1. Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər “Koroğlu” operasının uvertürasına qulaq asırlar və musiqinin onlarda yaratdığı emosiyaları ifadə edirlər. Şagirdləri düzgün istiqamətləndirmək üçün onlara açar sözlər təqdim etmək olar: qəhrəmanlıq, zülmə qarşı etiraz, üsyankarlıq, azadlıq uğrunda mübarizə, ağırlı-acılı günlər, xalqımızın qüdrəti, birliyin gücü, qalibiyyət əzmi və s.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a, b, c, ç (dərslük)
Bədii mətnə ideyanın əks olunduğu əsas epizodları müəyyənləşdirir.	Tapşırıq e (dərslük)
Eyni mövzuda olan bədii əsərləri, süjet və obrazları müqayisə edir.	Tapşırıq ə (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Varlıq və hadisələri təsvir edən mətn yazır.	Tapşırıq c (iş dəftəri)

3-cü dərs. Təqdimat

- Dərslük: səh. 27

Təlim məqsədləri:

1. Mövzu üzrə apardığı araşdırma əsasında təqdimat hazırlayır və rəhbərlik şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).

Mövzuya yönəltmə

6-1.3.2. Tapşırıq a (dərslük). İki böyük sənətkar haqqında mətnlər, təbii ki, şagirdlərdə bu şəxsiyyətlərə maraq yaratmış olacaq. Şagirdlər böyük həvəslə onlar haqqında geniş informasiya toplamaq üçün araşdırma aparacaqlar. Araşdırma qrup şəklində aparıla bilər. Bu zaman qrup üzvləri araşdırdıqları materialları bir-biri ilə paylaşirlər. Sonra plan tərtib edilir:

- həyatı və yaradıcılığı;
- ən məşhur əsərləri;

– haqqında maraqlı məlumat;
– yaradıcılığının əhəmiyyəti və ya aktuallığı və s.
Təqdimat zamanı hər iki bəstəkarın məşhur əsərlərindən nümunə səsləndirmək lazım gələcəkdir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mövzu üzrə apardığı araşdırma əsasında təqdimat hazırlayıb, rəbitəli şəkildə təqdim edir.	Tapşırıq a (dərslük)

4-cü dər. Qeyri-müəyyən təsirlik hal

- Dərslük: səh. 28
- İş dəftəri: səh. 16

Təlim məqsədləri:

1. Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik və təsirlik hallarını müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.1).
2. Cümlələrdə tamamlıq və onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.4).

Mövzuya yönəltmə

6-4.2.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərə iki cümlə təqdim edilir. Tamamlığı tapmaq tapşırılır. Şagirdlər müəyyən təsirlik halda olan sözün tamamlıq olduğunu asanlıqla müəyyən edəcəklər. Ancaq qeyri-müəyyən təsirlik halda olan sözə mübtədə deyə bilirlər. Bu zaman müəllim: *Bir sadə cümlənin tərkibində iki mübtədə ola bilərmi?* sualını verir. Bundan sonra müəllim dil qaydalarının izahına keçə bilər.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Motivasiya tapşırığından sonra şagirdlər təsirlik hal haqqında qaydanı öyrənirlər. Buradan aldıkları bilikləri dərinləşdirmək üçün bu tapşırığı icra edirlər. Tapşırıqda fərqləndirilmiş sözləri asanlıqla müəyyən edəcəklər: şəkilçili forma, şəkilçisiz forma. Şagirdlər artıq müəyyən və qeyri-müəyyən yiyəlik halla tanış olduqları üçün təsirlik halı qavramaq onlar üçün o qədər də çətin olmayacaqdır.

Cavab: 1 – M; 2 – QM; 3 – M; 4 – QM; 5 – M.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Tapşırıqda təsirlik halla ifadə edilmiş müxtəlif nitq hissələri verilmişdir. Şagirdin diqqəti təsirlik halla ifadə edilmiş ismə

yönləndirilməlidir.

Cavab: e

Tapşırıq b (dərslük). **Cavab:** 1. söz – qeyri-müəyyən təsirlik hal; 3. kitab – qeyri-müəyyən təsirlik hal; 4. ağacları – müəyyən təsirlik hal

Tapşırıq c (iş dəftəri). Dərslükdəki *b* tapşırığında verilmiş bilik dərinləşdirilir.

Cavab: 1 – A; 2 – B; 3 – C; 4 – A; 5 – C; 6 – B.

6-4.2.4. Tapşırıq ç (iş dəftəri). Məlumdur ki, tamamlıq söz birləşməsi və sözlə ifadə oluna bilər. Verilmiş tapşırığın məqsədi də şagirdlərin bunu müəyyən etməsidir.

Cavab: d – burada təsirlik halda işlənmiş söz (məktubu) ayrılıqda tamamlıq vəzifəsindədir. Digər cümlələrdə işlənmiş tamamlıqlar söz birləşmələri ilə ifadə olunub.

6-4.2.1. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər dərslükdəki *b* tapşırığından əldə etdikləri təcrübə ilə biliklərini dərinləşdirəcəklər.

1. dağ – qeyri-müəyyən təsirlik hal
2. xəritəni – müəyyən təsirlik hal
3. mövqeyimizi – müəyyən təsirlik hal
4. təbiəti, vətəni – müəyyən təsirlik hal
5. çörək, yağ – qeyri-müəyyən təsirlik hal, balı – müəyyən təsirlik hal

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik və təsirlik hallarını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a, b, c (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)
Cümlələrdə tamamlıq və onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b (iş dəftəri)

Ümumiləşdirici təkrar

- Dərslik: səh. 29
- İş dəftəri: səh. 17

Təlim məqsədləri:

1. Saylardan sonra gələn isimlərin təkdə və cəmdə işlənmə məqamlarını müəyyən edir (st. 6-4.2.3).
2. Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik və təsirlik hallarını müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.1).
3. Cümlələrdə tamamlıq və onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.4).

Mövzuya yönəltmə

6-4.2.3. Tapşırıq 1 (dərslik). Şagirdlər nöqtələrin yerinə uyğun isimlər artıracaq. Burada məqsəd isimlərin təkdə və cəmdə işlənməsidir. Saylardan sonra isimlərin təkdə və cəmdə işlənməsi qaydalarını təkrarlayan şagirdlər isimləri saylara görə təkdə və ya cəmdə işlədib cümlələri tamamlayacaqlar.

1. Çox məsələ
2. Bir neçə metr
3. Bir sıra işləri
4. Xeyli adam
5. Bir çox mənbələrdən

6. 90-cı illər (onilliyi əhatə etdiyi üçün "illər" cəmdə veriləcəkdir)

Tapşırıq 2 (dərslik). Cavab: b. Burada 1880-90-cı illər deyərkən 80-ci illər nəzərdə tutulur. (1981, 82, 83 və s)

6-4.2.4. Tapşırıq 3 (dərslik).

Cavab: 1. bar (yəni, barı (nəyi?, tamamlıq)
2. neft (nə?, mübtədə)
3. arzusu (nə?, mübtədə)
4. əkinçilər (kim?, mübtədə) yağış (yəni yağışı, (nəyi?, tamamlıq)
5. kitabı (nəyi?, tamamlıq), Səlim (kim?, mübtədə)

6-4.2.1. Tapşırıq 1 (iş dəftəri). Tapşırıq ismin müəyyən və qeyri-müəyyən təsirlik halını fərqləndirməklə yanaşı, bunu necə etməyin yolunu göstərməyi də tələb edir. Qeyri-müəyyən təsirlik halda sözlə ifadə olunmuş tamamlıq xəbərdən uzaqlaşanda təsirlik hal şəkilçisini qəbul edir.

Cavab:

Quş dimdiyində yemi balalarına gətirirdi.

Nərgiz məktubu cəbhədə döyüşən qardaşına yazdı.

Tapşırıq 2 (iş dəftəri). Burada təsirlik halla feilin əlaqəsinə diqqət çəkilir. Şagird bir araşdırmaçı rolunda hansı feillərin təsirlik halla əlaqəyə girə biləcəyini müəyyən edir. Buradan onlar müəyyən edəcəklər ki, cümlədə təsirlik halda işlənmiş sözü feilin köməyi ilə asanlıqla müəyyən etmək olar. Məsələn: Bu gün iclasda Səmədi gördüm (kimi gördüm).

Cavab: götürdü, dərdi, təriflədi.

Tapşırıq 4 (dərslik). Cavab: 1 – c; 2 – b; 3 – a.

Tapşırıq 5 (dərslik)

Cavab: 1. Bir nəfər

2. Beş-altı cüt corab

3 və 4-cü cümlələrdə sayla isim arasında numerativ söz artırmaq mümkün deyil.

Tapşırıq 3 (iş dəftəri). Numerativ söz haqqında biliklər dərinləşdirilir.

Cavab: üç qazan xörək

beş-altı nəfər fəhlə

altı cüt corab

on iki baş qoyun

dörd vaqon yük

6-4.2.4. Tapşırıq 4 (iş dəftəri). Tamamlıq və onun ifadə vasitələri müəyyən edilir.

Cavab: 1 – feil

2 – əvəzlik

3 – isim

4 – say

5 – sifət

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Saylardan sonra gələn isimlərin təkdə və cəmdə işlənmə məqamlarını müəyyən edir.	Tapşırıq 1, 2 (dərslik)
Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik və təsirlik hallarını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq 4, 5 (dərslik) Tapşırıq 1, 2, 3 (iş dəftəri)
Cümlələrdə tamamlıq və onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq 3 (dərslik) Tapşırıq 4 (iş dəftəri)

Dərs	Mövzu	Məzmun xətləri	Dərslük səh.	İş dəftəri səh.	MV səh.
1-ci fəsil					
1	Amfibiya adam	Dinləmə	30-31	18	124-126
2	Amfibiya adam	Oxu	31-33	19	126-127
3	Amfibiya adam	Oxuyub-qavrama	34	20	127-129
4	Hekayə	Yazı	34		129-131
5	Hal şəkilçisi qəbul etməyən isimlər	Dil qaydaları	35	21	131-132
2-ci fəsil					
1	Görünməz adam	Oxu	36-38	22	132-134
2	Görünməz adam	Oxuyub-qavrama. Dinləmə	39	23	134-136
3	Təyin	Dil qaydaları	40	24	136-137
3-cü fəsil					
1	Skelliq	Oxu	41-43	25	137-138
2	Skelliq	Oxuyub-qavrama	43-44		138-139
3	Hörümçək adam	Dinləmə	44	26	139-141
4	Zərflik	Dil qaydaları	45	27	141-142
4-cü fəsil					
1	Yaddaş	Oxu	46-49	28	143-144
2	Təqdimat	Danışma	49		144-146
3	Gələcək şəhər	Dinləmə	49	29	146-147
4	Söz birləşmələri cümlə üzvü kimi	Dil qaydaları	50	30	147-148
Ümumiləşdirici təkrar			51	31	149-150

1-ci fəsil

1-ci dər. Amfibiya adam

- Dərslük: səh. 30-31 • İş dəftəri: səh. 18

Təlim məqsədləri:

1. Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir (st. 6-1.2.2).
2. Əldə etdiyi məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır (st. 6-1.3.1).
3. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).

Mövzuya yönəltmə

Bu bölmədə elmi-fantastik əsərlər təqdim olunur. Belə mətnlər vasitəsilə şagirdlərin nitq bacarıqları inkişaf etdirilir, mütaliə vərdisləri formalaşdırılır. Müəllim bölmənin mövzusuna maraq oyatmaq və elmi-fantastik əsərlər barədə şagirdlərin ilkin biliklərini öyrənmək üçün soruşur:

– İndiyə qədər hansı elmi-fantastik əsərlər oxumusunuz? Həmin əsərləri nə üçün elmi-fantastik hesab edirsiniz?

Danışma

6-1.2.2. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər ibtidai siniflərdən sehrli nağıllar və elmi fantasika mövzusunda əsərlərlə tanış olmuşlar, onların xüsusiyyətləri ilə bağlı müəyyən biliklərə sahibdirlər. Şagirdləri bu mövzuda danışma fəaliyyətinə cəlb etməklə onların bilikləri xatırladırlar. Şagirdlər tapşırıqda verilmiş fikirlə bağlı olaraq təxminən belə nəticəyə gələ bilirlər: Həm nağıllarda, həm də elmi-fantastik əsərlərdə qeyri-real hadisələr təsvir olunur. Lakin nağıldan fərqli olaraq elmi-fantastik əsərlərdə bunlar elmə əsaslanan və onun inkişafı ilə həyata keçə biləcək hadisələr olur. Nağıllarda qeyri-real hadisələr, möcüzələr sadəcə təsvir olunur, dinləyiciyə və ya oxucuya onlarla bağlı heç bir izah, açıqlama verilmir. Elmi-fantastik əsərlərdə isə müəllif elm və texnikanın müasir imkanlarından və gələcək inkişafından çıxış edərək oxucuları onların mümkünlüyünə inandırmağa çalışır.

6-1.3.1. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər cədvəldə verilmiş məlumatları nəzərdən keçirir və elmi-fantastik əsərlərdə təsvir olunan varlıq və hadisələrin müəyyən zaman keçdikdən sonra gerçəkləşə bildiyinə bir daha əmin olurlar. Məlumdur ki, XIX əsrdə məşhur fransız yazıçısı Jül

Vernin elmi-fantastik əsərlərində irəli sürdüyü bir çox ideyalar zaman keçdikdən sonra reallaşmış. Məsələn, Aya səyahət gerçəkləşib (1969-cu ildə Nil Armstronq və Oldrin ilk dəfə Ay səthinə ayaq basmışdılar), XX əsrin əvvəllərində sualtı gəmilər meydana çıxıb (ilk sualtı gəmi 1914-cü ildə Almaniyada hazırlanıb), həmçinin texnologiyanın inkişafı nəticəsində uzaq məsafə ilə müxtəlif proqramlar vasitəsilə görüntülü danışmaq mümkün olub.

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər balıqların məməlilərdən əsas fərqlərini söyləyirlər. Balıqlar kürü tökməklə, məməlilər isə diri bala doğmaqla çoxalır. Məməlilər ağciyərləri ilə, balıqlar isə qəlsəmələri ilə tənəffüs edir. Tənəffüs zamanı balıq suyu ağzına yığır. Su qəlsəmələrdən keçərkən oksigen sudan qana daxil olur, qandan isə karbon qazı ifraz olunur. İnsanın su altında uzun müddət qala bilməməsinin səbəbi onun ağciyərləri ilə nəfəs almasıdır.

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər təbiət fənnindən əldə etdikləri bilgilərə əsasən amfibiya balıqlarının xüsusiyyətlərini sadalayirlar.

- Yaşayış tərz: Həm suda, həm quruda yaşayırlar.
 - Bədən örtüyü: Pulcuqları yoxdur, dəriləri nəmli olur.
 - Tənəffüs sistemi: Həm ağciyər, həm də dəriləri ilə nəfəs alırlar.
 - Bədən temperaturu: Onların bədən temperaturu ətraf mühitin temperaturundan asılıdır.
- Şagirdlər söylədikləri xüsusiyyətlərdən balıqlara və sürünənlərə aid olanları fərqləndirirlər. Məsələn, suda yaşaya bilmələri balıqlara, ağciyərləri ilə tənəffüs etmək xüsusiyyəti isə sürünənlərə aiddir.

Dinləmə

6-1.1.1. Tapşırıq d (dərslük). Rus yazıçısı Aleksandr Belyayevin (1884-1942) "Amfibiya adam" əsərinin qısa məzmununu dinləyirlər. "Amfibiya adam" klassik elmi-fantastik əsərlərdən biridir. Dərslükdə əsərdən bir hissə seçilərək oxu materialı kimi verilmişdir. Ona görə də şagirdlərin əsərin qısa məzmunu ilə tanış olması üçün aşağıdakı mətn səsləndirilir.

Amfibiya adam

– Adam lap dəli olar! – "Meduza" gəmisinin sahibi Pedro Zurita başına kuzədən su tökə-tökə deyirdi. – Əlləri qurbağa əlinə oxşayırdı, tünd-

yaşıl idi... İspanca da danışa bilir. Onu hamımız gördük. Buna şəkk-şübhə yoxdur. Görünür, suda da, quruda da özünü eyni dərəcədə yaxşı hiss edir. Deməli, amfibiya adam mövcuddur! Əgər onu tutub mirvari yığmağa məcbur etmək mümkün olsaydı, Argentinanın ən varlı adamına çevrilərdim!

Zurita kiçik bir heyətlə axtarırlara başlayır. Məlum olur ki, həmin məxluq dənizin dibində böyük bir mağarada yaşayır. Mağaranın sahibi isə tanınmış cərrah Doktor Salvatorudur. Doktor Salvator insan üzərində cərrahiyyə əməliyyatı aparmaqla ona həm suda, həm də quruda yaşaya bilmək imkanı verir.

Ovçular amfibiya adamı ələ keçirmək üçün Kristo adlı bir casus tuturlar. Kristo Doktor Salvatorun etimadını qazanır. Doktor Salvator onu sualtı mağaraya aparıb amfibiya adamla – İxtiandrla tanış edir və onu İxtiandrin yanında qoyub bir həftəlik səfərə çıxır. Bu müddətdə Kristo İxtiandri ələ almağa çalışır. Bir gün İxtiandr suda boğulan bir qızı xilas etdiyini söyləyir və onu yenedən görmək üçün şəhərə getmək istədiyini bildirir. Kristo bu fürsətdən yararlanıb onu şəhərə aparır. Ovçular İxtiandri ələ keçirirlər. Onu zəncirləyib dənizdə mirvari yığmağa məcbur edirlər. Onun varlığından bütün şəhər xəbər tutur. Nəticədə İxtiandr və Doktor Salvatoru həbsxanaya salırlar. Din xadimləri Doktor Salvatorun təbiətin qanunlarına qarşı çıxmaqda ittiham edir. Cərrahiyyə əməliyyatı ilə onu amfibiya çevirməsini insanlığa qarşı cinayət hesab edirdilər. Həmçinin heyvanlar üzərində qanunsuz olaraq təcrübə aparmaqda günahlandırıldılar.

Şagirdlər mətni dinlədikdən sonra dərslərdəki suallara cavab verirlər. Müəyyən edirlər ki, dinlədikləri mətnə “Doktor Salvator İxtiandrin amfibiya adama çevrilməsinə necə nail oldu?” sualına cavab yoxdur. Bu sual növbəti dərstdə şagirdlərdə əsərin oxunmasına maraq oyadır.

Danışma

6-1.2.2. Tapşırıq e (dərslük). Şagirdlər təbiət fənnindən suda-quruda yaşayanların xüsusiyyətlərinə aid öyrəndikləri bilgilər əsasında sualı cavablandırmağa çalışırlar.

Cavab: İnsanın suda da yaşaya bilməsi üçün onun qəlsəmələri olmalıdır. Çünki qəlsəmələr ona suyun altında nəfəs almaq imkanı verir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər sehrli nağıllar

(SN) və elmi-fantastik əsərlərin (EF) xüsusiyyətlərini müqayisə etməklə həm bilgilərini xatırlayır, həmçinin də bölmənin mövzusu üzrə təsəvvürləri genişləndirir.

Cavab:

1. Gələcəkdə baş verə biləcək hadisələri inan-dırıcı təsvir edir və oxucunu düşündürür. (EF)

2. Qəhrəmanlar qeyri-adi qüvvələrlə (xalça, çıraç, çubuq, fırça və s.) düşməne qarşı mübarizə aparırlar. (SN)

3. Oxucuda müvafiq elm sahəsinə maraq oyadır və həmin sahəyə aid daha çox məlumat verir. (EF)

4. Daha çox miflərlə bağlı olur, qeyri-adi obrazlar (divlər, cinlər, pərilər və s.) iştirak edir. (SN)

Tapşırıq b (iş dəftəri). Dinlədiyən mətndəki obrazların kimliyi haqqında məlumat yazmaqda “Amfibiya adam” əsərinin obrazları ilə tanış olurlar.

Pedro Zurito – Mirvari axtarmaqla məşğul olan ovçu “Meduza” gəmisinin sahibi

Kristo – Ovçuların İxtiandri ələ keçirmək üçün tutduğu casus

İxtiandr – həm suda, həm quruda yaşaya bilən adam

Doktor Salvator – amfibiya adam yaradan cərrah

Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər əsərdən verilmiş bir parçanı oxuyurlar. İxtiandri ələ keçirmək üçün casus kimi Kristonu İxtiandrin yanına göndərirlər. Casus İxtiandrla söhbət edərək ondan lazımi məlumatlar almağa çalışır. Şagirdlər verilmiş parçanı oxuyur, casus Kristonun İxtiandrdan aldığı yeni məlumatları müəyyənləşdirirlər.

Həmin məlumatların ifadə olunduğu cümlələr:

– *Amma indi su altındakı yan tunellərlə üzüb çıxıram.*

– Hansı pis adamlarsa az qalmışdılar ki, mənə tora salsınlar, indi çox ehtiyatlı olmuşam.

– Hətta bir neçə dənə.

– Mən onları uzaqdan eşidirəm.

– Axı onlar suyu titrədirlər və bu titrəyiş onlardan əvvəl irəliləyir. Həmin titrəyişləri hiss edən kimi tədbir görürəm.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Əldə etdiyi məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır.	Tapşırıq b, c (dərslük)
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq d, e (dərslük)

2-ci dərs. Amfibiya adam

- Dərslük: səh. 31-33
- İş dəftəri: səh. 19

Təlim məqsədləri:

1. Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir (st. 6-2.1.1).
2. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).

Mövzuya yönəltmə

Şagirdlər müəllimin yönəldici sualları vasitəsilə ötən dərstdə dinlədikləri mətni xatırlayır və bu sualı cavablandırırlar:

– Sizcə, insan orqanizmində hansı dəyişiklikləri etmək lazımdır ki, o, suda yaşaya bilsin?

Oxuyub-qavrama

6-2.1.1. Tapşırıq a (dərslük).

Şagirdlər sualı cavablandırdıqdan sonra “Amfibiya adam” əsərindən verilmiş hissəni oxuyurlar. Şagirdlərə dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirmələri tövsiyə olunur. Şagirdlər mətni oxuduqca əsas məqamları xüsusi səs tonu ilə vurğulayırlar.

Mətn oxunduqdan sonra şagirdlər “İnsan orqanizmində hansı dəyişiklikləri etmək lazımdır ki, o, suda yaşaya bilsin” sualına verdikləri cavabları ilə mətnin məzmununu (Doktor Salvatorun ixtiandr üzərində apardığı cərrahi dəyişiklikləri) müqayisə edirlər.

Söz ehtiyatı

Mətn oxunduqdan sonra “Söz boğçası”na salınmış sözlər və eləcə də şagirdlərə tanış olmayan digər sözlər üzrə iş aparılır. Şagirdlər “Söz boğçası”ndakı hər bir sözün işləndiyi konteksti oxuyur,

sözün mənasını təxmin edir və izah etməyə çalışırlar. Daha sonra dərslinin sonunda verilmiş lüğətdən həmin sözləri tapıb dəqiq izahını öyrənirlər.

6-2.1.3. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər mətnə ekspert sözünün işləndiyi kontekstə nəzər salırlar. Sözün işləndiyi kontekst (Salvator susdu, tibb ekspertlərinə təbəssümlə baxıb sözünə davam etdi:

– İndi ekspertlər məni divanə adlandırıb ruhi xəstəliklər sanatoriyasına göndərməyi təklif edirlər) və “ekspertiza” sözünün izahından çıxış edərək “ekspert” sözünün mənasını müəyyənləşdirirlər.

Cavab: Ekspert (lat.) – düzgün qərara gəlmək üçün hər hansı bir məsələni öyrənən mütəxəssis

Tapşırıq c (dərslük). Cavab:

1. Məhkəmədə ittiham edilən adam – mütəhəmmis
2. Cinayət əməlinə şübhəli bilinən şəxsə qarşı qaldırılan iddia – ittiham
3. Cinayət işlərinə baxan dövlət idarəsi – məhkəmə
4. Qanunların yerinə yetirilməsinə nəzarət edən və qanunu pozanları məsuliyyətə cəlb edən şəxs – prokuror.

• İzahı verilmiş sözlər *hüquq* sahəsinə aiddir.

Şagirdlər ibtidai sinifdən termin haqqında məlumat almışlar. Bu dərstdə də onların həmin bilikləri xatırladılır. Şagirdlərin diqqətinə çatdırılır ki, elmi-fantastik əsərlərdə müvafiq elm sahələrinə aid terminlərə çox rast gəlinir.

Tapşırıq ç (dərslük). Mətnə işlənmiş terminlərin aid olduğu elm sahələrini müəyyənləşdirirlər. Həmin terminləri dünyagörüşlərinə və digər fənlərdən əldə etdikləri biliklərə əsaslanaraq izah etməklə söz ehtiyatlarını möhkəmləndirirlər.

pasiyent (tibb) – *tibbi yardım alan insan, həkimin yanına müalicəyə gəlmiş xəstə*

cərrahiyyə (tibb) – *xroniki və kəskin xəstəliklərin diaqnostikası və cərrahi müalicəsi ilə məşğul olan tibb sahəsi*

toxuma (biologiya) – *bir-birilə bağlı olan və orqanizmdə eyni vəzifələri icra edən eynicinsli hüceyrə qrupu;*

okean (coğrafiya) – *Yer kürəsinin materikləri, adaları əhatə edən bütöv su örtüyü.*

vəzi (biologiya) – *insan və heyvanlarda bədənə lazım olan maddələri hazırlayan və qana verən*

yaxud *dışarıya ifraz edən üzv.*

qəlsəmə (biologiya) – *su heyvanlarında xarici tənəffüs üzvü.*

körfəz (coğrafiya) – *okeanın, dənizin və ya gölün qurunun içinə soxulmuş hissəsi.*

axın (coğrafiya) – *sürətlə axan su; iti cərəyan, güclü axan su; cərəyan, suyun axıb getdiyi tərəf; axma.*

amfibiya (biologiya) – *həm quruda, həm də suda yaşayan canlı (heyvan və ya bitki).*

qabarma (coğrafiya) – *dəniz suyunun səviyyəsinin vaxtaşırı olaraq qalxması, artması hadisəsi.*

Tapşırıq d (dərslük). Amfibiya həm quruda, həm də suda yaşayan canlı (heyvan və ya bitki) deməkdir. Şəkildə verilmiş nəqliyyat vasitələri də həm quruda, həm də suda hərəkət edə bilmə xüsusiyyətinə görə “amfibiya” adlandırılır. “Amfibiya tank”, “amfibiya təyyarə”, “amfibiya avtomobil” söz birləşmələrində “amfibiya” sözü məcazi mənada işlənir.

Tapşırıq e (dərslük). Əsərdə baş qəhrəmana İxtiandr deyilir. Onun belə adlanmasının səbəbini şagirdlər tapşırıqda kömək üçün verilmiş sözlərin izahlarından çıxış edərək aydınlaşdırırlar. Məlum olur ki, İxtiandr “balıq adam” deməkdir. Yəni həm balığın, həm də insanın xüsusiyyətlərini daşıyan.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin öyrəndikləri yeni sözləri möhkəmləndirməyə xidmət edir.

Yuxarıdan aşağı:

1. Qəzet və jurnalların nəşrinə rəhbərlik edən əməkdaşlar kollektivi – redaksiya;

3. İnkişaf, dəyişmə, yeniləşmə – təkamül;

4. Heç bir qüsuru, nöqsanı olmayan – mükəmməl.

Soldan-sağa:

2. Tibbi yardım alan insan, həkimin yanına müalicəyə gəlmiş xəstə – pasiyent;

5. Bir şey verib əvəzində başqa bir şey almaq – mübadilə;

6. Sonradan emal etmək üçün yerdən çıxarılan və ya istehsal edilən material – xammal.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər “Söz boğçası”ndan istifadə etməklə cümlələri aşağıdakı kimi tamamlayırlar:

1. Oğurluq hadisəsində zərərçəkmiş şəxs *məhkəməyə* müraciət etdi.

2. *Müttəhim* məhkəmənin qərarı ilə 2 il azad-

lıqdan məhrum edildi.

3. Özünü usta kimi təqdim edən şəxs dələduzluqda *ittiham* olunur.

4. *Prokuror* hakimin qərarına etiraz etdi.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Bəzi şagirdlər mətni oxuyarkən rast gəldikləri yeni sözlərə əhəmiyyət vermirlər, mənasını başa düşmədən mətni oxumağa davam edirlər. Tapşırıq şagirdlərin diqqətini yeni sözlərə yönəldərək onları söz ehtiyatı üzrə fəaliyyətə cəlb edir. Həmçinin şagirdlərin izahlı lüğətlə işləmək səriştəsini inkişaf etdirir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dialogi mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq b, c, ç, d, e, ə (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)

3-cü dərs. Amfibiya adam

• Dərslük: səh. 34 • İş dəftəri: səh. 20

Təlim məqsədləri:

1. Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).

2. Mətndəki verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır (st. 6-2.1.2).

3. Bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmunu və struktur baxımından fərqi izah edir (st. 6-2.3.5).

Mövzuya yönəltmə

Ötən dərsdə mətnin oxunması və söz ehtiyatının artırılması üzrə iş aparılmışdır. Bu dərsdə isə şagirdlər oxuduqları mətnin məzmunu ilə bağlı faktoloji və düşündürücü tapşırıqlar yerinə yetiriləcəklər. Müəllim ötən dərsdə aparılan fəaliyyətləri xatırlada və şagirdlərin öyrəndikləri yeni sözləri soruşa bilər.

Oxuyub-qavrama

6-2.2.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırmaqla mətni

qavradıqarını nümayiş etdirirlər.

1. Doktor Salvator nə üçün heyvanlar üzərində təcrübələr aparırdı? *Tibb sahəsində yeni ideyalarını sınaqdan keçirmək üçün heyvanlar üzərində cərrahi əməliyyatlar aparırdı.*

2. Doktor Salvator canlıların təkamül prosesini necə izah edir? *Onun fikrinə, təkamül prosesində böyük inkişaf yolu keçmiş insan suda yaşamaq qabiliyyətini itirmişdi. Quruda yaşayan bütün heyvanlar və quşlar su heyvanlarından əmələ gəlmişlər. Sonralar onlardan bəziləri yenidən suya qayıtmışlar. Məsələn, delfin balıq idi, quruya çıxıb məməli heyvan oldu, lakin yenidən suya qayıtdı, indi balina kimi o da məməlidir, ciyərləri ilə nəfəs alır. İnsan da belə ola bilər.*

3. Amfibiya meymununun İxtiandrla müqayisədə hansı üstünlükləri var idi? *Amfibiya meymunu İxtiandrdan fərqli olaraq həm quruda, həm də suyun altında istənilən müddət qala bilər.*

4. Doktor Salvator insanı necə görmək istəyirdi? *O istəyirdi ki, insanın da suda yaşamaq qabiliyyəti olsun.*

5. Ekspertlər Doktor Salvator haqqında hansı nəticəyə gəlmişdilər? *Ekspertlər Doktor Salvatorun ruhi xəstə olmasını iddia edib onu ruhi xəstəliklər sanatoriyasına göndərmək qərarına gəlmişdilər.*

6-2.1.2. Tapşırıq b (dərslük). Dinləmə mətninə və illüstrasiyaya əsasən İxtiandrin xarici görünüşünü aşağıdakı kimi təsvir edə bilərlər:

Ariq və uzunboyludur. Əlləri qurbağa əllərinə, ayaqları isə balıq quyruğuna bənzəyir. Tünd-yaşıl rəngli dərisi var. Gözləri bağlıdır.

Müəllimin nəzərinə! Ehtiyac olarsa, müəllim dinləmə mətnindən həmin hissəni yenidən səsləndirə bilər: – Adam lap dəli olar! – “Meduza” gəmisinin sahibi Pedro Zurita başına kuzədən su tökə-tökə deyirdi. – Əlləri qurbağa əlinə oxşayırdı, tünd-yaşıl idi... İspanca da danışa bilər. Onu hamımız gördük.

6-2.2.1. Tapşırıq c (dərslük). Mətnədən məlum olur ki, din xadimləri Doktor Salvatoru təbiətin qanunlarına qarşı çıxmaqda ittiham edir. Onun cərrahi əməliyyatla kimsəsiz bir adamı amfibiya çevirməsini insanlığa qarşı cinayət hesab edirdilər. Həmçinin heyvanlar üzərində qanunsuz olaraq təcrübə aparmaqda günahlandırıldılar.

Cavab: Professor özünü müdafiə etmək üçün bildirir ki, insan bədəni mükəmməl deyil, onun

düzəlişə ehtiyacı olur. Bu vaxt cərrahi müdaxilələr vacibdir. O, məhkəmə zalında olan yepiskop və prokurorun üzərində apardığı cərrahi əməliyyatları nümunə gətirərək onlara kömək etdiyini bildirir.

Tapşırıq ç (dərslük). Mətnə göstərilir ki, İxtiandr üç-dörd gündən çox susuz yaşaya bilmir. Ciyərləri yorulur. Qəlsəmələri quruyur. Doktor Salvatorun qoyduğu rejimi pozmuş, havada çox qalaraq ciyərlərini yormuşdur. Artıq ciyərləri öz funksiyasını yerinə yetirə bilmədiyi üçün vaxtının çoxunu suda keçirməlidir ki, qəlsəmələri ilə nəfəs ala bilsin. Bu isə o deməkdir ki, İxtiandr getdikcə balıq adama çevrilir.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərin “amfibiya adam”ın mövcud ola bilməsi haqqında düşünməsi üçün bu məlumatları diqqətə çatdırmaq olar: “Balıq və başqa su heyvanları qəlsəmələri ilə tənəffüs edir. Qəlsəmə çoxlu miqdarda kapilyarlarla təchiz olunmuşdur. Suda həll olmuş oksigen bu qəlsəmələrdən qana keçir və qanda olan karbon qazı qəlsəmələrdən suya verilir. Bir litr səthə yaxın dəniz suyunda təxminən 5 ml oksigen olur. Havanın 1 litrində isə 210 ml oksigen olur. Beləliklə, əgər insan su altında tənəffüs edə bilsə idi, lazımı oksigeni əldə etmək üçün dəqiqədə 450 dəfə nəfəs almalı idi”.

Tapşırıq d (dərslük). Professor məhkəmədəki çıxışında okean sularının tükənməz enerji mənbəyi olduğunu bildirir. Bu enerji mənbəsindən istifadə əsərin yazıldığı dövrdə mümkün olmasa da, son illər dalğa enerjisindən də istifadə olunmağa başlayıb.

Müəllimin nəzərinə! Dalğa enerjisi küləyin okean və dənizlərin səthində xüsusi turbinlər vasitəsilə elektrik enerjisinə çevrilir. Enerjinin bu növündən dəniz və okeanlara çıxışı olan ölkələrdə istifadə olunur.

6-2.3.5. Tapşırıq e (dərslük). “Amfibiya adam” əsəri elmi-fantastik əsərdir. Çünki əsərdə tibb sahəsi ilə bağlı yeni ideyalar irəli sürülür. Müəllif yeni ideyalarını elmi müddəalarla əsaslandırmağa çalışır. Bu baxımdan əsərdə tibb sahəsinə, təbiət elmlərinə aid xeyli termin işlənib.

Tapşırıq ə (dərslük). Şagirdlər elmi-fantastik əsərlərin bədii və elmi əsərlərlə oxşar və fərqli cəhətləri haqqında fikirlərini söyləyirlər. Şagirdlər

müzakirələr əsasında belə qənaətə gələ bilərlər ki, bədii əsərin süjet və kompozisiyası olur. Bədii əsərin əsas məqsədi oxucunu təsvir olunan hadisələr və insan taleyi barədə düşündürmək, duyğulandırmaqdır. Elmi əsərlərin məqsədi isə alimləri və mütəxəssisləri elmin son nailiyyətləri ilə məlumatlandırmaqdır. Elmi-fantastik əsərlərdə müəllif yeni ideyalarını bədii şəkildə oxucuya çatdırmaqla yanaşı, həm də gələcəkdə baş verəcək texnoloji yenilikləri elmi müddəalarla, nəzəriyyələrlə əsaslandırır.

6-2.2.1. Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırığı yerinə yetirməklə şagirdlər mətni qavradıqlarını nümayiş etdirirlər.

Cavab: 1. İxtiandrda insan ciyəri ilə yanaşı, köpəkbalığı qəlsəməsi də var idi.

4. Ekspertlər Doktor Salvatoru ruhi xəstə hesab edirdilər.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər mətndən və təbiət fənnindən əldə etdikləri bilgilərin köməyi ilə İxtiandrın nə üçün üç-dörd gündən çox susuz yaşaya bilməməsini aydınlaşdırırlar: İxtiandr ağciyəri ilə yanaşı, həm də qəlsəmələri ilə tənəffüs edir. Uzun müddət susuz qaldıqda onun qəlsəmələri quruyar, öz funksiyasını itirə bilərdi. Quruda çox qaldıqda isə ciyərləri yorulur, nəfəs almaq çətinləşirdi. Ona görə də Doktor Salvator onun sağlam yaşaması üçün xüsusi rejim qurmuşdu.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdləri “Amfibiya adam”ın mövcud ola bilməsi haqqında düşündürmək üçün bu məlumatları onların diqqətinə çatdırmaq olar: “Balıq və başqa su heyvanları qəlsəmələr ilə tənəffüs edir. Qəlsəmə çoxlu miqdarda kapilyarlarla təchiz olunmuşdur. Suda həll olmuş oksigen bu qəlsəmələrdən qana keçir və qanda olan karbon qazı qəlsəmələrdən suya verilir. Səthə yaxın bir litr dəniz suyunda təxminən 5 ml oksigen olur. Havanın 1 litrində isə 210 ml oksigen olur. Beləliklə, əgər insan su altında tənəffüs edə bilsə idi, lazımı oksigeni əldə etmək üçün dəqiqədə 450 dəfə nəfəs almalı idi”.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirir. Şagirdlər tapşırıqda verilmiş fikirlərə münasibət bildirir və düşüncələrini əsaslandırırırlar.

1. Raziyam, heyvanlar üzərində təcrübələr tibb elminin inkişafı üçün vacibdir. Əgər hazırlanan hər hansı bir dərman preparatının təsirini öyrənmək

istəyiriksə əvvəlcə heyvanlar üzərində təcrübə aparmaq lazımdır.

2. Bu fikirlə razı deyiləm. İnsan orqanizmində lazım gələrsə cərrahi əməliyyatlar aparılmalıdır, insan həyatını xilas etməklə üçün bu vacibdir.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Şagirdlər mətnə əsasən cədvəli tamamlayırlar.

1. Doktor Salvator cavan köpəkbalığının qəlsəmələrini insan bədəninə köçürdü. *Nəticədə “Amfibiya adam” yaradıldı.*

2. *İxtiandr Doktor Salvatorun təyin etdiyi rejimi pozmuşdur.* Ona görə də getdikcə balıq adama çevrilir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq a, c, ç, d (dərslük) Tapşırıq a, b, c, ç (iş dəftəri)
Mətndəki verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır.	Tapşırıq b (dərslük)
Bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmun və struktur baxımından fərqi izah edir.	Tapşırıq e, ə (dərslük)

4-cü dər. Hekayə

• Dərslük: səh. 34

Təlim məqsədləri:

1. Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razi olmadığı) məqamlara dözümlülük nümayiş etdirir, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləyir (st. 6-1.2.1).
2. Janr tələblərini gözləməklə təxəyyülünə əsasən bədii mətn hekayə və s. yazır (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdləri dərslükdə verilmiş planla tanış edir. Hekayənin yazılmasına hazırlıq məqsədilə şagirdləri mövzu üzrə müzakirəyə cəlb edir. Onların mikrosxem (çip), superinsan anlayışları ilə bağlı ilkin biliklərini öyrənir. Daha sonra şagirdlərə çiplər, onun müsbət və mənfi təsirləri barədə əlavə məlumatlar verir: Çip elektron hesablama sistemləri yaratmaq üçün istifadə olunan mikrosxemdır. Son illər əlinə (baş barmaqla şəhadət

barmağı arasına) çip yerləşdirən insanların sayı getdikcə artmaqdadır. Çip insan həyatını rahatlaşdıran vasitələrdən biri kimi qiymətləndirilir. Məsələn, İsveçdə 2018-ci ildən başlayaraq əhəlinin çipləşdirilməsi aparılır. Mikroçiplər insana gündəlik lazım olan bütün kartları, açarları və buraxılış vəsiqələrini əvəz edir. Onları ancaq kö-nüllü qaydada, arzu edənlərə implantasiya edirlər. Həmin çiplərin əsas xüsusiyyətləri:

1. Çox kiçik, düyü dənəsi ölçüsündə olur;
2. Bank kartlarını, gediş biletlərini, buraxılış vəsiqələrini və açarları əvəz edir;
3. Məlumatların oğurlanmasının qarşısını alır;
4. Əli terminala yüngül toxundurmaqla oxunmasına nail olur;
5. GPS olmaması səbəbindən çip sahibinin izlənməsi mümkünsüzdür;
6. Çip istənilən vaxt fəsadsız şəkildə çıxarıla bilər.

Mikroçiplərin imkanları genişdir. Hətta insan beyninə də mikrosxemlərin yerləşdirilməsi ideyası gündəmdədir.

ABŞ-ın “Neuralink” neyrotexnologiya şirkətinin qurucusu İlon Mask 2024-cü ilin yanvarında ilk dəfə olaraq insana beyin çipinin yerləşdirildiyini açıqlayıb. Sağalma prosesinin yaxşı getdiyini bildirən İlon Mask, ilk nəticələrin “ümidverici” olduğunu deyib. O, “Telepatiya” adlı bu məhsulun insana düşüncə gücü ilə telefonu və kompüterini idarə etməyə imkan verəcəyini qeyd edib. “Neuralink” neyrotexnologiya şirkəti 2023-cü ilin may ayında beyin çipi layihəsinin insan sınaqlarına başlamaq üçün ABŞ Qida və Dərman İdarəsindən razılıq alıb. Meymunlar üzərində sınaqdan keçirilən çiplər beyindəki siqnalları uğurla şərh edərək cihazlara ötürür.

2016-cı ildə qurulan “Neuralink” şirkətinin əsas məqsədi beynə yerləşdiriləcək mikroçiplər sayəsində iflic və korluq kimi nevroloji xəstəlikləri müalicə edə bilməkdir.

Danışma

6-1.2.1. Müəllim mikrosxemlər barədə şagirdləri məlumatlandırdıqdan sonra onları bu barədə düşündürmək və danışdırmaq üçün sual verir:

– Sizcə, beyninə çip yerləşdirilmiş insanların sayı çoxalarsa, və bu çiplər bir kompüter vasitəsilə idarə olunarsa, yer üzündə insanları hansı təh-

lükələr gözləyə bilər?

Şagirdlər təxminən bu cavabları verə bilər:

– Beyninə çip yerləşdirilmiş adamların düşüncə qabiliyyətləri və hafizəsi qüvvətlənər. Super insana çevrilən adam beyninə çip yerləşdirilmiş digər insanların düşüncə və hərəkətlərini idarə etməyi öz əlinə alaraq onlara zərər verə bilər. Dünya liderlərinin, alimlərin düşüncələrini, qərarlarını istədiyi kimi istiqamətləndirərək dünyanın sahibinə çevrilə bilər. Mühəndislər isə yaradılan superinsanı nəzarətdə saxlamaqda aciz qala bilər.

Şagirdlər mövzu ətrafında müzakirə etdikdən sonra yazacaqları mətnin ideyasını belə qəraraşdırırlar: “Texnologiyaların yüksək inkişafı insanlığı, insan cəmiyyətini ciddi təhlükələrə ata bilər, belə riskləri nəzərə almaq, ehtiyatlı olmaq gərəkdir”

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq a (dərslük). Müzakirədən sonra şagirdlər dərslükdə verilmiş plan üzrə yaradıcı düşünərək hekayə yazmağa başlayırlar. Hekayə üçün zaman, məkan, obrazlar müəyyənləşdirirlər. Plan əsasında, müəyyənləşmiş ideyaya doğru hadisələri inkişaf etdirərək hekayələrini tamamlayırlar.

Müəllimin nəzərinə! Bəzi şagirdlər hekayə yazmaqda çətinlik çəkə bilərlər. Bu zaman müəllim diferensial təlim üsullarından istifadə edə, lazım gələrsə, *cütlərlə iş* tapşırıqına bilər.

Danışma

6-1.2.1. Hekayələr yazıldıqdan sonra *qruplarla iş* təşkil edilir. Yazılan hekayələr oxunur, qrup üzvləri arasında müzakirə olunur və ən yaxşı hekayə seçilir. Daha sonra kompüter mühəndisi üzərində məhkəmə qurmaq üçün rollar bölüşdürülür: hakim, müttəhim, ittihamçılar və vəkilər (müdafiəçilər). Qrup üzvləri söyləyəcəkləri nitqlərə dair bir-birinə məsləhət verib təqdimata hazırlaşırlar. Sonda qrupların təqdimatı olur.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
----------	-------------

Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razı olmadığı) məqamlara dözümlülük nümayiş etdirir, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləyir.	Metodik vəsait
Təxəyyülünə və plana əsasən hekayə yazır.	Tapşırıq a (dərslük)

5-ci dər. Hal şəkilçisi qəbul etməyən isimlər

- Dərslük: səh. 35
- İş dəftəri: səh. 21

Təlim məqsədləri:

1. Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik və təsirlik hallarını müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Bu dərstdə şagirdlərin diqqəti hal şəkilçisi qəbul etməyən sözlərə yönəldilir. Məqsəd şagirdlərə adlıq, qeyri-müəyyən yiyəlik və qeyri-müəyyən təsirlik hallarında olan sözlərin cümlədə işlənmə məqamlarını öyrətməkdir. Müəllim şagirdlərə suallar verməklə onların ismin halları ilə bağlı biliklərini xatırladır. Daha sonra soruşur:

– İsim hansı hallarda olarkən şəkilçi qəbul etmir?

Dil qaydaları

6-4.2.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər tapşırığı yerinə yetirməklə hal şəkilçisi qəbul etməyən isimlərin hansı halda işləndiyini müəyyənləşdirirlər.

1. Qürbət görməyən adam *vətən* qədrini bil-məz. *c. Qeyri-müəyyən yiyəlik hal*

2. *Vətən* borclu deyil, biz borcluyuq *vətənə*.
b. Adlıq hal

3. Biz *vətən* seçmirik, *vətən* bizi seçir.
a. Qeyri-müəyyən təsirlik hal; b. Adlıq hal

“*Yadda saxla*” rubrikası. Rubrikada hal şəkilçisi qəbul etməyən isimlər haqqında verilmiş məlumatlar oxunur, nümunələr təhlil edilir.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər cümlələrdə altından xətt çəkilmiş isimlərin işləndiyi halı aydınlaşdırırlar.

1. Kitab (*adlıq hal*) bilik (*qeyri-müəyyən yiyəlik hal*) mənbəyidir.

2. İnşaatçılar burada körpü (*qeyri-müəyyən təsirlik hal*) tikirlər.

3. Uşaqlıq (*qeyri-müəyyən yiyəlik hal*) xatirələri

əziz olur.

4. Zəng (*qeyri-müəyyən yiyəlik hal*) səsi məni yuxudan oyatdı.

5. Usta (*adlıq hal*) maşın (*qeyri-müəyyən təsirlik hal*) təmir edir.

6. Qala (*qeyri-müəyyən yiyəlik hal*) divarları qədimdir.

Tapşırıq c (dərslük). Dilimizdə elə qəlibləşmiş söz birləşmələri var ki, modelinə görə birləşmənin birinci tərəfi yalnız qeyri-müəyyən yiyəlik halda olur, onu müəyyən yiyəlik halda işlətmək mümkün olmur. Məsələn, istirahət günü, rəsm əsəri, qış fəslı.

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlərin diqqəti tapşırıqda verilmiş nümunəyə yönəldilir. Nümunədə olduğu kimi cümlələrdə qeyri-müəyyən təsirlik halda olan ismin əvvəlinə *o, bu* işarə əvəzliliklərindən birini artıraraq cümləni yenidən yazırlar.

1. Gülay kitabxanadan kitab aldı. Gülay kitabxanadan *bu kitabı* aldı.

2. Polad yarışda medal qazanıb. Polad yarışda *o medalı* qazanıb.

3. Biz xalça toxuyuruq. Biz *bu xalçanı* toxuyuruq.

Cümlələrdə kitab, medal və xalça sözləri işarə əvəzlilikləri ilə işləndikdə müəyyənlik bildirir. Bu zaman cümlədə konkret bir əşya nəzərdə tutulur.

Tapşırıq d (dərslük). Tapşırığı yerinə yetirməklə şagirdlər anlayırlar ki, qeyri-müəyyən təsirlik halda olan ismi cümlənin əvvəlində işlədəndə mütləq təsirlik halın şəkilçisini qəbul edir və məna konkretləşir.

1. Nağılı *nənəm* danışır; 2. Almanı *səbətdən* götürdüm; 3. Taxılı *kombayn* biçir.

Tapşırıq e (dərslük). Şagirdlər ç və d tapşırıqlarından çıxış edərək qeyri-müəyyən təsirlik halda olan isimlə adlıq halda olan ismi fərqləndirmək üçün qaydalar tərtib edirlər:

1. Qeyri-müəyyən təsirlik halda olan ismi cümlədə xəbərin yanından uzaqlaşdırdıqda həmin isim müəyyənlik bildirir. Məsələn, Aygün dostuna *məktub* yazır. Aygün *məktubu* dostuna yazır.

2. Qeyri-müəyyənlik bildirən təsirlik halda olan ismin əvvəlinə *o, bu* işarə əvəzliliklərindən birini artırırdıqda həmin isim yenə də təsirlik halın şəkilçisini qəbul edir. Məsələn, Günay *qələm* aldı. Günay *bu qələmi* aldı.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: c

a. Dünən çox maraqlı bir film (*qeyri-müəyyən təsirlik hal*) izlədim.

b. Dünyada ilk xalça (*qeyri-müəyyən yiyəlik hal*) muzeyi Azərbaycanda açılıb.

c. Teatrda gördüyümüz aktyor (*adlıq hal*) atamın dostu imiş.

d. Sənə verdiyim “Təbiət” (*qeyri-müəyyən yiyəlik hal*) dərsliyi Arifindir.

e. Yalnız peşəkar aşpaz belə dadlı xörək (*qeyri-müəyyən təsirlik hal*) bişirə bilər.

Tapşırıq b (iş dəftəri). *Cavab:* 1; 2; 5

1. Bizim gördüyümüz ev (*adlıq hal*) təmirli deyil.

2. Ev (*qeyri-müəyyən yiyəlik hal*) heyvanı öz sahibinə sadıq olur.

3. Yeni evin (*müəyyən yiyəlik hal*) həyəti genişdir.

4. Biz bu evi (*müəyyən təsirlik hal*) almaq istəyirik.

5. Bu şirkətin işçiləri yalnız ev (*qeyri-müəyyən təsirlik hal*) təmir edir.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər aydınlaşdırırlar ki, elə söz birləşmələri var ki, qeyri-müəyyən yiyəlik halda işlənən sözə yiyəlik hal şəkilçisi əlavə etmək mümkün olmur. Məsələn, yataq otağı, idman ayaqqabısı, ərzaq mağazası.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Şagirdlər cümlələrdə müəyyən təsirlik halda işlənən sözləri feilin yanında işlətməklə həmin sözləri qeyri-müəyyən təsirlik hala salmış olurlar.

Gülay qızılgülü bağçadan dərdi. Gülay bağçadan qızılgül dərdi.

İkitəkərli *velosipedi* babam mənə alıb. Babam mənə ikitəkərli *velosiped* alıb.

Güllü *jaketi* nənəm mənə toxuyub. Nənəm mənə güllü *jaket* toxuyub.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik və təsirlik hallarını müəyyənləşdirir.	Dərslikdə və iş dəftərində verilən tapşırıqlar

2-ci fəsil

1-ci dər. Görünməz adam

• Dərslik: səh. 36-38 • İş dəftəri: səh. 22

Təlim məqsədləri:

1. Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir (*st. 6-1.2.2*).

2. Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (*st. 6-2.2.1*).

3. Durğu işarələrini (vasitəsiz nitqdə istifadə olunan durğu işarələri, xitabdan sonra vergül və s.) nəzərə almaqla oxuyur (*st. 6-2.1.1*).

4. Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətndə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir (*st. 6-2.2.2*).

5. Söz tərkibindən çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir (*st. 6-4.4.1*).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim mövzuya maraqlı oyaq oyaq üçün şagirdlərin diqqətini II fəsil üzrə şəkillərə yönəldir.

Tapşırıq a (dərslik). Şagirdlər ibtidai sinifdə keçdikləri “Məktəbdə bir gün” adlı mətni şəkillər əsasında xatırlamağa çalışırlar. Nəzərdə tutulan mətn budur:

Məktəbdə bir gün

O gün ilkin dərəcə hazırlıqsız gəlmişdi. O, öz-özünə düşündü: “Nə olaydı, görünməz olaydım. Müəllim məndən dərəcə soruşmayaydı”. Dərəcə başlandı. Müəllim uşaqların adını çəkir, dərəcə gəlməyənləri jurnalda qeyd edirdi. Öz adını eşidəndə ilkin yavaşca: “Buradayam”, – deyə dilləndi. Uşaqlar ətrafa boylandılar. – Görəsən, ilkinə nə olub ki, dərəcə gəlməyib? – deyə müəllim jurnalda nə isə qeyd etdi. İlkin sevincindən atılıb-düşdü: “Oho! Deyəsən, mən, doğrudan da, görünməz olmuşam”. O, sinifdə gəzib qızlardan birinin saçını dartdı. Başqa birinin qələmini yerə atdı. Sinfə çaxnaşma düşdü. Hamı bir-birini günahlandırır müəllimə şikayət edirdi. İlkin o ki var dəcəllik etdi. Onu nə görür, nə də eşidirdilər. Bəli, indi ilkin tam sərbəst idi. İstədiyini edə bilirdi. O, məktəbdən çıxıb yaxındakı mağazaya getdi. Bir dondurma götürüb satıcıya yaxınlaşdı. Pulu ona uzadıb dedi: – Zəhmət olmasa, dondurmanın pulunu çıxın. Satıcı ona fikir vermirdi. Öz işində idi. İlkin özünü itirdi. Nə edəcəyini bilmirdi. Öz-özünə düşündü: “Dondurmanı götürüb pulunu ödəmədən gedim?”

Yox, yaxşı deyil. Axı bu, oğurluq sayılır. Nə olsun ki, məni heç kim görmür". O, dondurmanı yerinə qoyub mağazadan çıxdı... Canni Rodarinin "Görünməz Tanino" hekayəsi əsasında ilkin məktəbə qayıtdı. Dərslər artıq qurtarmışdı. O, dostları ilə oynamaq istədi. Amma heç kim ilkini görmür, ona fikir vermirdi. O, mayus halda evə getdi. Mətbəxdə anasına yaxınlaşdı. Anası isə ona fikir vermədən yemək bişirirdi. İlkin ağlamağa başladı: "Mən daha görünməz olmaq istəmirəm. İstəyirəm ki, anam məni görsün, yoldaşlarım mənimlə oynasın, müəllim məndən dərsi soruşsun..."

Əsas məqsəd şagirdləri görünməz olmağın müsbət və mənfəi təsirləri barədə düşündürməklə oxuyacaqları mətnə maraq oyatmaqdır.

Danışma

6-1.2.2. Tapşırıq b (dərslük). Tapşırığın məqsədi şagirdlərin "Görünməz adam" mətnindəki elmi müddəaları qavraya bilməsi üçün müəyyən bilgiləri onlara xatırlatmaqdır.

Müəllimin nəzərinə! Bu dərstdə təbiət fənni ilə inteqrasiya imkanları böyükdür. Müəllimin

5-ci sinif "Təbiət" dərslində (2-ci hissə) 40-57-ci səhifələrdə verilmiş "İşıq və görmə" bölməsi ilə tanış olması tövsiyə olunur.

(<https://www.trims.edu.az/noduploads/book/quot-tabiət-quot-fənni-uzra-5-ci-sinif-ucun-darslik-2-ci-hissa.pdf>)

Cavab: Şagirdlər cisimlərin şəffaf, yarımsəffaf və qeyri-şəffaf olma xüsusiyyətindən çıxış edərək birinci şəkildə pəncərədən mənzərənin aydın görünməsinin səbəbini izah edirlər. I şəkildə şüşə şəffaf cisim olduğu üçün işığı keçirir və biz pəncərədən mənzərəni aydın görə bilirik. II şəkildə pərdə tül (yarımsəffaf) olduğu üçün işığı qismən keçirir və ona görə də biz mənzərəni bulanıq görürük. III şəkildə isə pərdə qalın (qeyri-şəffaf) olduğu üçün işığı keçirmir və biz mənzərəni görə bilmirik.

Şagirdlər tapşırıq üzrə fikirlərini bildirdikdən sonra müəllim onlara sual verir:

– Bəs insan görünməz ola bilərmi? İnsanın görünməz olması üçün nə lazımdır?

Şagirdlər müzakirədən sonra belə bir qənaətə gəlir ki, əgər insan da şüşə kimi şəffaf cisim olsaydı, o, işığı keçirər və şüşə kimi o da görünməz olardı. Yəni insanın görünməz olması üçün onun şəffaf olması lazımdır.

Oxu

6-2.2.1. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər "Görünməz adam" əsərinin annotasiyasını oxuyurlar. Müəllim şagirdlərə faktoloji suallar verməklə annotasiyada diqqət edilməli məqamları vurğulayır.

Suallar: Herbert Uells peşəsi nə idi? Onun peşəsinin elmi-fantastik əsərlərin ortaya çıxmasında rolu nə olub? Onun başqa hansı elmi-fantastik əsərləri var? "Görünməz adam" əsəri nədən bəhs edir?

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər aşağı siniflərdən "annotasiya" anlayışı ilə tanışdırlar. Odur ki annotasiyanın yazılma məqsədini izah etməklə baş qəhrəmanın taleyi, əsərin sonluğu haqqında məlumat verilməməsinin səbəbini, həmçinin annotasiyada əsərə maraq oyadan detalları söyləyirlər.

6-2.1.1. Şagirdlər "Görünməz adam" əsərindən verilmiş hissəni oxuyurlar. Mətn oxunduqca şagirdlərin əsas məqamları xüsusi səs tonu ilə vurğulamalarına diqqət edilir. Daha sonra "Söz boğçası"nda verilmiş sözlər üzrə iş aparılır.

Söz ehtiyatı

6-2.2.2. Tapşırıq d (dərslük). Mətnə işlənmiş albinos və piqment sözlərinin izahı əsasında Qriffin albinos olmasının üstünlüyü aydınlaşdırılır. Mətnə göstərilir ki, Qriffin pişik üzərində təcrübə aparır, amma pişiyi tam görünməz edə bilmir. Pişiyin gözündəki piqment ləğv olunmur. Bu vaxt yadına düşür ki, o, albinosdur, yəni təcrübə apardığı pişikdən fərqli olaraq onun dərisində, tükündə və gözündə normal piqment yoxdur. Düşünür ki, pişik üzərində apardığı təcrübəni öz üzərində təkrarlasa, tamamilə görünməz ola bilər.

6-4.4.1. Tapşırıq e (dərslük). Tapşırığın məqsədi sözün tərkibinə diqqət etməklə onun mənasını izah etmək bacarığını inkişaf etdirməkdir.

Cavab: Yarımsəffaf – tamamilə şəffaf olmayan, bir qədər şəffaf, işığı içindən qismən keçirən;

Qeyri-şəffaf – şəffaf olmayan, şəffaflıqdan məhrum, işığı keçirə bilməyən.

Oxuyub-qavrama

6-2.2.1. Tapşırıq ə (dərslük). **Cavab:** Qriffin pişiyi tamamilə görünməz edə bilməmişdi. Onun bədənini görünməsə də, gözləri görünürdü.

Tapşırıq f (dərslük). Qriffin görünməzliyi elmi müddəalarla əsaslandırır. Onun gətirdiyi arqumentlər nəzəri cəhətdən inandırıcıdır. O deyir ki,

şəffaf cisimlər işığı keçirə bilir. Qırmızı qan kü-rəciklərindən və saçın tünd pigmentindən başqa, insan orqanizminin böyük hissəsi şəffaf, rəngsiz toxumalardan ibarətdir. Əgər qanı boyayan qırmızı maddəni də şəffaf və rəngsiz edə bilsək, insan görünməz olar.

Müəllimin nəzərinə! Elmi-fantastik əsərlərin əsas xüsusiyyəti də məhz əsərdə inandırıcı elmi müddəalardan istifadə olunmasıdır. Müəllim həmçinin şagirdlərin diqqətinə çatdırır ki, nəzəri cəhətdən insanın görünməz olması inandırıcı olsa da, real həyatda bu mümkün deyildir. Çünki qırmızı qan hüceyrələrini rəngsizləşdirmək qanın kimyəvi tərkibinin dəyişməsinə, nəticədə funksiyasını itirməsinə səbəb ola bilər.

Tapşırıq g (dərslük). Mətnin sonunda Qriffin elmi təcrübəsi ilə bağlı öz səhvini etiraf edir. O, əks çevrilmə haqqında təcrübə aparmadan görünməzliyi öz üzərində tətbiq etmişdi. O çalışsa da, görünməzlikdən xilas olub normal həyatına qayıda bilmirdi.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: b.

“Görünməz adam” əsərində baş qəhrəmanın görünməz olmasının üzə çıxması geniş təsvir olunur. Ancaq dərslük üçün seçilən hissədə bu haqda məlumat yoxdur. Bu tapşırıq şagirdlərin əsərin tam mətnini oxumağa maraq yarada bilər.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər cümlələri təxminən belə tamamlaya bilər:

1. Kemp həyəcanlı halda Qriffinin yanına gəldi, çünki *insanlar Qriffinin görünməz olmasından xəbər tutmuşdular.*

2. Qriffin görünməz olmaq qərarına gəldi, çünki *görünməz olmağın ona böyük imkanlar qazandıracağına inanırdı.*

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

İşiq problemi ilə uzun müddət məşğul oldu, gərgin araşdırmalar apardı. *Nəticədə görünməzlik düsturunu tapdı və öz üzərində reallaşdırdı.*

Qriffin pişik üzərində təcrübə apardı. *Təcrübənin uğurla keçdiyini görüb öz üzərində də tətbiq etdi.*

6-2.2.2. Tapşırıq ç (iş dəftəri). Şagirdlər bədii detallardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edirlər, mətnə istinad edərək əsaslandırırlar.

Kemp Qriffinin tələbə yoldaşı olmuşdur. Mətnə göstərilir ki, *onlar tələbə ikən mühazirələrə*

birlikdə qulaq asmışlar.

Qriffin ali təhsilini tibb üzrə almışdır. Mətnə göstərilir ki, *Kemp həkimdir və Qriffinlə tələbə yoldaşı olub.*

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq c, ç, ə, f, g (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)
Durğu işarələrini (vasitəsiz nitqdə istifadə olunan durğu işarələri, xitabdan sonra vergül və s.) nəzərə almaqla oxuyur.	“Görünməz adam” mətni
Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq d (dərslük) Tapşırıq ç (iş dəftəri)
Durğu işarələrini nəzərə almaqla oxuyur.	Tapşırıq e (dərslük)

2-ci dərslük. Görünməz adam

- Dərslük: səh. 39
- İş dəftəri: səh. 23

Təlim məqsədləri:

1. Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir (st. 6-2.2.2).
2. Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razı olmadığı) məqamlara dözümlülük nümayiş etdirir, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləyir (st. 6-1.2.1).
3. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).

Mövzuya yönəltmə

Şagirdlər müəllimin yönəldici sualları vasitəsilə ötən dərslə oxuduqları mətni xatırlayırlar.

Oxuyub-qavrama

6-2.2.2. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərin diqqəti annotasiyada “Görünməz adam” kitabının üzqabığına yönəldilir. Şagirdlər həmin şəkllə əsasən

Qriffinin xarici görünüşünü və geyimini müzakirə edirlər. Təxmin edirlər ki, onun orqanizmi görünməz olmuşdu və o, insanlar arasına çıxmaq üçün hər tərəfi bağlı halda gəzməli idi. Onun geyinmək məcburiyyətində qalması dinləmə mətnində aydınlaşacaq.

Tapşırıq b (dərslük). Kemp Qriffinin fikirlərini təsdiq etmək üçün meduzanı xatırladır. Şagirdlər mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiyanı (meduzanı xatırlatma səbəbini) meduza haqqında məlumatlardan çıxış edərək aydınlaşdırırlar. Məlum olur ki, meduzanın bədəninin 96% sudan ibarətdir. Buna görə də onun bədənini şəffafdır. Şəffaf bədəndə isə qidanın necə hərəkət etdiyini görmək olar.

Maraqlıdır ki, insan beyninin 75, qanının 92, əzələlərin 75, sümüklərin isə 22 faizi də sudan ibarətdir. Yəni Qriffin və Kempin bu məqamı xatırlatması görünməzliyin mümkünlüyünü nəzəri cəhətdən bir daha inandırıcı edir.

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlərin nəticə çıxarmaq bacarığını inkişaf etdirir. Mətnin məzmununa görə Qriffinin orqanizmi görünməz olmuşdu. Bu informasiyadan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Qriffin insanların arasına çıxmaq üçün paltar geyinmək, eynək və şərf taxmaq məcburiyyətində idi. Qriffin qida qəbul edən zaman orqanizminə düşən yad cisimlər görünürdü. O, çılpaq halda gəzdiyi zaman insanlar olan yerdə qida qəbul etsəydi, dərhal onu görə bilərdilər.

Cavab: c.

Danışma

6-1.2.1. Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər mətnə əsasən Qriffinin taleyini müzakirə edirlər. İnsan üçün görünməz olmağın mənfi və müsbət cəhətləri barədə fikirlərini səsləndirirlər. Bu tapşırıq vasitəsilə şagirdlərin dinləyəcəkləri hissəyə maraq oyadılır.

Dinləmə

6-1.1.1. Tapşırıq d (dərslük). Müəllim əsərdən "Qriffinin etirafları" hissəsini səsləndirir.

Qriffinin etirafları

Görünməz adam yaşadığı uğursuzluqları xatırlayaraq sözünə davam etdi:

– Evim yanib kül oldu. Onda nə sığınacaq bir yerim, nə də paltarım var idi.

– Kemp, mən heç bir şey yemirdim, çünki qida qəbul etmək, yəni qarnımı şəffaf olmayan mədələrlə doldurmaq eybəcər bir halda gözə görün-

mək demək idi. Qar yağan zaman küçəyə çıxma bilmirdim, çünki o, mənim bədənimə yapışmışdı və mənə ələ verirdi. Yağış da mənim varlığımı bildirirdi, çünki mən su konturu ilə çəkərək insan bədənini xatırladan böyük bir qovuğa çevirirdi. Bundan başqa, küçələrdə gəzərək mən ayaqlarımı çirkəndirirdim. Bu da olduqca təhlükəli idi... Mən mütləq özümə paltar tapmalı idim.

Mən teatr kostyumlari satılan mağaza tapdım. Qapı açıq idi. İçəri girən kimi qapıdan asılmış zəngin səsinə satıcı gəldi. Amma kimsənin olmadığını görüb geri qayıtdı, acıqlı halda ayağı ilə qapını örtüdü. Vaxt itirmədən paltar axtarmağa başladım. Amma dükan sahibi duyduq düşmüşdü. Bu dəfə gələndə əlində tapança gördüm. O, diqqətlə otağa nəzər saldı. Qapını örtüb arxadan açarla bağladı. Mən bir müddət bağlı otaqda qaldım. Otaqdan çıxmağın yolunu axtarırdım. Yenidən dükan sahibi otağa daxil olanda fürsətdən istifadə edib arxadan onun başına bir zərbə endirdim.

– Başına vurdunuz? – deyə Kemp səsləndi. Bağışlayın, axı bu, insanlıqdan uzaq hərəkətdir...

– İnsanlıq, mərhəmət... bütün bunlar adi adamlar üçündür. Başa düşün, Kemp, mən necə olursam, olsun buradan geyimli çıxmalı idim, həm də bu adam məni görməməli idi. Bunu etmək üçün mən başqa üsul tapa bilmədim. Siz mənə elə baxırsınız ki, guya mən cinayət etmişəm, əziz Kemp? Axı onun tapançası var idi. O, məni görəydi...

– Hər halda, – Kemp dedi. – Axı bu adam öz dükənində idi, siz isə onu qarət etmişiniz!..

– Qarət? Allah eləməsin! Hələ, bəlkə, məni oğru adlandırarsınız... Kemp, siz axı o qədər axmaq deyilsiniz. Məgər, siz mənim vəziyyətimi başa düşmürsünüz?

Kemp birdən:

– Başa düşürəm, axı bəs o qocanın vəziyyəti? – deyə xəbər aldı.

Görünməz adam yerindən sıçrayıb soruşdu:

– Nə demək istəyirsiniz?

Kempin üzündə ciddi bir ifadə göründü. Nə isə demək istədi, lakin özünü saxladı:

– Bir yana baxanda başa düşürəm ki, başqa çarəniz yox idi. Ancaq yəni də...

– Nəhayət, mən geyimləri və pul götürüb otaqları bir-bir diqqətlə gözə keçirməyə başladım. Görünür, qoca bu evdə tək yaşayırmış. Əvvəlcə mənə lazım ola biləcək şeylərin hamısını kostyum-

lar olan otağa yığdım. Nəhayət, seçdiyim paltarları geydim. İnsan sifətindən o qədər də fərqlənməyən bir maska, tünd gözlük və parik seçdim. Ağ yun şərflə büründüm. Kassadakı pulları götürüb küçəyə çıxdım. Görünüşüm heç kəsin diqqətini cəlb etmədi. Beləliklə, mən əsas maneəni dəf etdim.

Şagirdlər mətni dinlədikdən sonra dərsləkdə verilmiş sualları cavablandırırlar.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər sualların köməyi ilə şəkli təsvir edərək kiçik bir epizod yazırlar.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Tapşırığın məqsədi şagirdlərin oxuduqları, eşitdikləri haqqında münasibət bildirmək, öz fikirlərini yazılı şəkildə ifadə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir.	Tapşırıq a, b (dərslək)
Mətnin tərkib hissələri arasında əlaqəni izah edir.	Tapşırıq c (dərslək)
Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq ç (dərslək) Tapşırıq a, c (iş dəftəri)
Mövzu üzrə araşdırmaları əsasında informativ mətn yazır.	Tapşırıq d (dərslək) Tapşırıq ç (iş dəftəri)
Mətndəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır.	Tapşırıq b (iş dəftəri)

3-cü dərslək. Təyin

- Dərslək: səh. 40
- İş dəftəri: səh. 24

Təlim məqsədləri:

1. Cümlədə təyini və onun ifadə vasitəsini müəyyən edə bilər (st. 6-4.2.4).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslək). Dərsləyin mövzusunə maraqlı oyaqlamaq üçün şagirdlərin diqqəti mətnədən seçilmiş cümləyə yönəldilir. Şagirdlər cümlələrdə al-

tından xətt çəkilmiş sözlərin (bütün, görünməz) sualını və cümlədəki rolunu müəyyən edərək təyini haqda ilkin biliklərini nümayiş etdirirlər.

Müəllim soruşur:

– Cümlədə təyini rolunda çıxış edən həmin sözlər hansı nitq hissələrinə aiddir?

Şagirdlər əvəzlilik və fəli sifətin adını çəkməklə nitq hissələri ilə cümlə üzvləri anlayışlarını fərqləndirdikləri göstərirlər.

Dil qaydaları

6-4.2.4. "Yadda saxla" rubrikası. Təyini haqqında məlumatlar oxunur, təyinin müxtəlif ifadə vasitələrinə aid verilən nümunələr təhlil edilir.

Tapşırıq b (dərslək). Şagirdlər cümlələrdə təyini seçib, ifadə vasitələrini müəyyənləşdirirlər:

1. Qardaşıma *dəri (isim)* gödəkçə aldım.
2. Uşaqlar *ac (sifət)* sərçələrə yem verirdilər.
3. Tədbirdə *milli (sifət)* rəqslər təqdim olunaçaq.

4. *Bəşikdə yatan (söz birləşməsi)* körpə mənim bacımdır.

5. *O (işarə əvəzliyi)* tədbiri başqa məktəbdə keçirəcəklər.

6. Birdən səmanı *qara (sifət)* buludlar örtüdü.

Tapşırıq c (dərslək). Cavab: c. Türkiyədə müalicə olunan dostum Bakıya qayıtdı.

Tapşırıq ç (dərslək). Şagirdlər cümlələrdən təyini seçərək onlara aid xüsusiyyətləri cədvəlin müvafiq sütununda yazırlar.

Təyin	Sualı	İzah etdiyi cümlə üzvü	İfadə vasitəsi
Çalışqan	Necə?	Tamamlıq	Sifət
Qabaqcıl	Necə?	Tamamlıq	Sifət
Bişirdiyin	Hansı?	Tamamlıq	Fəli sifət
Bütün	Hansı?	Mübtədə	Əvəzlilik
Bugünkü	Hansı?	Mübtədə	Sifət
Xoş	Necə?	Tamamlıq	Sifət
Birinci	Hansı?	Tamamlıq	Say

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab:

1. Qaranquşlar payızda *isti (sifət)* ölkələrə uçar.

2. *On altıncı (say)* mənzil təmirsizdir.

3. *Həmin (əvəzlilik)* binada şahmat dərnəyi fəaliyyət göstərir.

4. *Yanmış (fəli sifət)* ərazilərdə yenidən ağaclar əkiləcək.

5. Qonaq içəri keçmək üçün *taxta (isim)* qapını döydü.

1 – d; 2 – a; 3 – c; 4 – b; 5 – ç.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab:

Saldı xalisını səhraya *min* gül,
Bəzədi torpağı süsənlə sünbül. (N.Gəncəvi)
Ovçu, insaf elə, keçmə *bu* düzdən,
O çöllər qızını ayırma bizdən. (S.Vurğun)

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: d. Keçən il *neçə* tamaşa hazırladınız?

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Tapşırıq nisbətən çətinidir. Şagirdlər əvvəlcə təyinləri sual verməklə müəyyənləşdirirlər.

1. Zənbildən *kağıza bükülmüş (hansı?)* konfetlər çıxdı.

2. Biz *yerə düşən (hansı?)* quş balasını ehmalca götürüb yuvasına qoyduq.

3. Topun səsi *gözlərini bir nöqtəyə zilləmiş (hansı?)* qızı fikirdən ayırdı.

4. Xanım *xalanın çiyinə saldığı (hansı?)* şalı mən hədiyyə etmişəm.

5. İndicə *təmir edilmiş (hansı?)* körpü kənd camaatının istifadəsinə verildi.

Daha sonra aydınlaşdırırlar ki, 5-ci cümlədə işlənmiş *təmir edilmiş* söz birləşməsi deyil, mürəkkəb feildir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Cümlədə təyini və onun ifadə vasitəsinə müəyyənləşdirir.	Dərsləkdə və iş dəftərindəki tapşırıqlar

3-cü fəsil

1-ci dər. Skelliq

• Dərslək: səh. 41-43 • İş dəftəri: səh. 25

Təlim məqsədləri:

1. Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir (st. 6-1.2.2).
2. Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir (st. 6-2.1.1).
3. Bənzətmə, mübaligə, alleqoriya kimi bədii ifadə vasitələrini fərqləndirir (st. 6-4.4.3).
4. Obrazların keçirdiyi hisslərin səbəbini onların düşdüyü situasiya ilə izah edir (st. 6-2.2.1).

Mövzuya yönəltmə

6-1.2.2. Tapşırıq a (dərslək). Tapşırıqın məqsədi şagirdləri oxuyacaqları mətnin mövzusunə yönəltməkdir. Şagirdlər təsəvvürlərinə qeyri-adi bacarıqlarının olduğunu gətirir və həmin bacarıqlarından hansı məqsədlə istifadə etmək istədiklərini söyləyirlər.

Oxu

6-2.1.1. "Skelliq" mətni. Şagirdlər "Skelliq" əsərindən verilmiş hissəni oxuyurlar. Şagirdlərə dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirmələri tövsiyə olunur. Şagirdlər mətni oxuduqca əsas məqamları xüsusi səs tonu ilə vurğulayırlar.

Mətn oxunduqdan sonra "Söz boğçası"na salınmış sözlər və eləcə də şagirdlərə tanış olmayan digər sözlər üzrə iş aparılır. Şagirdlər "Söz boğçası"ndakı hər bir sözün işləndiyi konteksti oxuyur, sözün mənasını təxmin edir və izah etməyə çalışırlar. Daha sonra dərsləyin sonunda verilmiş lüğətdən həmin sözləri tapıb dəqiq izahını öyrənirlər.

Söz ehtiyatı

6-4.4.3. Tapşırıq b (dərslək). "Lövbər" sözünün mənasını öyrənən şagirdlər Minanın arxeopteriksin quyruğunu lövbərə bənzətməsinin səbəbini izah edə bilərlər. Belə ki, quyruq uça bilən canlının tarazlığını, sabitliyini təmin edir. Arxeopteriksin quyruğu da uçarkən onun tarazlığını təmin edir və o da lövbər kimi çox ağırdır.

Oxuyub-qavrama

6-2.2.1. Tapşırıq c (dərslək). Şagirdlər cüm-

lələri tamamlamaqla mətnin məzmununu qavradıqlarını nümayiş etdirirlər.

1. Mayklın valideynləri ona qaraja girməyə icazə vermirdilər, çünki *qaraj uçuq-sökük, təhlükəli vəziyyətdə idi*.

2. Maykl Skelliq barəsində valideynlərinə heç nə demirdi, çünki *körpə bacısı xəstə olduğu üçün valideynlərinin başı qarışıq idi, onları narahat etmək istəmirdi*.

3. Maykl və Mina Skelliq başqa yerə apardılar, çünki *Skelliqin yaşadığı yer şəraitsiz və təhlükəli idi*.

4. Mina ilə Maykl Skelliq qucaqlarına alanda təəccübləndilər, çünki *o çox yüngül idi*.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: Skelliqin qeyri-adi xüsusiyyətləri: quş kimi yüngül olması, qanadlarının olması, həşəratlarla qidalanması.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər tapşırığı yerinə yetirməklə mətni diqqətlə oxuduqlarını nümayiş etdirirlər.

Cavab: b. Mətnədə hadisələr bazarda baş vermir.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər mətnin ulduzlarla ayrılmış hissələrini təxminən aşağıdakı kimi adlandırma bilirlər:

I hissə: *Qarajda qorxulu anlar*

II hissə: *Skelliqin xilas*

III hissə: *Araşdırmalar*

IV hissə: *Skelliqin təşəkkürü*

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Şagirdlər obraz xəritəsini tamamlamaqla mətnin məzmununu qavradıqlarını nümayiş etdirirlər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir.	“Skelliq” mətni
Bənzətmə, mübaligə, alleqoriya kimi bədii ifadə vasitələrini fərqləndirir.	Tapşırıq b (dərslük)

Obrazların keçirdiyi hisslərin səbəbini onların düşdüyü situasiya ilə izah edir.

Tapşırıq c (dərslük)

2-ci dər. Skelliq

• Dərslük: səh. 43

Təlim məqsədləri:

1. Obrazların keçirdiyi hisslərin səbəbini onların düşdüyü situasiya ilə izah edir (st. 6-2.2.1).

2. Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razı olmadığı) məqamlara dözümlülük nümayiş etdirir, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləyir (st. 6-1.2.1).

3. Mətnədəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.2).

Mövzuya yönəltmə

Şagirdlər müəllimin faktoloji sualları vasitəsilə ötən dərstdə oxuduqları mətni xatırlayırlar.

Oxuyub-qavrama.

6-2.2.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər mətnədə baş verən hadisələr zamanı Mayklın keçirdiyi hissləri təxminən aşağıdakı kimi ifadə edirlər:

1. Qorxmışdu, çünki *uçuq-sökük qarajda qeyri-adi adamlarla rastlaşmışdı*.

2. Kədərənirdi, çünki *qarajda tapdığı adam kimsəsiz və köməyə möhtac idi*.

3. Narahat idi, çünki *körpə bacısı əməliyyat olunacaqdı*.

4. Təəccüblənmişdi, çünki *Skelliqin qanadlarını görmüşdü*.

5. Pərişan, çaşqın halda idi, çünki o, qanadları olan insanın təkamülünü araşdırırdı.

6. Xoşbəxt və sevincli idi, çünki *bacısı əməliyyatdan sağ çıxmışdı, həmçinin Skelliq gündəngünə yaxşılaşırdı*.

Danışma

6-1.2.1. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər mətnədə təsvir olunan qeyri-adi situasiyada Mayklın yad, qəribə bir adama inanmasına münasibət bildirirlər. Şagirdlər bu situasiyada Mayklın davranışının doğru olub-olmamasını təxminən aşağıdakı kimi dəyərləndirirlər:

1. Mətnin I hissəsində təsvir olunanlara baxaq. Divara söykənib oturmuşdu. Ayaqlarını qabağa uzatmışdı. Ətrafda hər şey kimi, onu da toz və hörümçək toru basmışdı. Üzü solğun idi, saçlarına və çiyinlərinə ölü milçəklər səpələnmişdi. Bu təsvirdən aydın olur ki, Mayklın qarajda gördüyü adam dilsiz-ağızsız, uzun müddət ac-susuz qalıb

əldən düşmüş, köməksiz biridir. Buna görə də Maykl ona kömək etməkdə haqlı idi.

2. Maykl düzgün davranmadı, qarajda gördüyü yad adam barədə valideynlərinə mütləq xəbər verməli idi. Bəlkə, gördüyü yad adam təhlükəli biri idi. Onun yad adama kömək etmək istəyi ağır nəticələndə bilər.

6-2.2.1. Tapşırıq c (dərslük). Maykl və Mina Skelliq qarajdan Minagilin həyatındakı dama aparanda onun quş kimi yüngüllüyünü və qanadlarının olmasını aşkar etdilər. İnsanın quşa məxsus xüsusiyyətləri onları canlıların təkamülü haqqında araşdırma aparmağa vadar etdi.

Tapşırıq ç (dərslük). Rastlaşdığı qeyri-adi hadisələri dərk etməkdə çətinlik çəkən Maykl yaşadıklarına, gördüklərinə inanmır və sanki başqa dünyada olduqlarını dilə gətirir.

6-2.3.2. Tapşırıq d (dərslük). “Skelliq” mətninin III hissəsində arxeopteriksın adı çəkilir, Maykl və Minanın dilindən bir neçə məlumat ala bilirik: *Arxeopteriks dinozavrlar nəslindəndir. Uzun qanadları, ağır, iri sümükləri var. O, uzun məsafəyə uça bilmir, yalnız budaqdan budağa qonur.* Şagirdlər tapşırıqda verilən məlumatları mətndən aldıkları məlumatlarla müqayisə edirlər. Bədii mətndə adı çəkilən canlının həqiqi olub-olmamasını aydınlaşdırırlar. Fantastik əsərlərdə hadisələrin inandırıcı olması üçün müəyyən qədər əlavə fakt və məlumatlardan istifadə olunduğu şagirdlərin diqqətinə çatdırılır.

Tapşırıq e (dərslük). Mətndə göstərilir ki, Skelliq Mayklın xəstə bacısının yanına gedib. Körpəni qucağına alıb öpüb və körpə əməliyyatdan sağsalamat çıxıb. Əsərdə qeyri-real varlığın (mələk) gerçək hadisə kimi təsviri əsəri daha da maraqlı edir. Ancaq müəllif Skelliqin qeyri-adi gücünü (xəstəyə şəfa verə bilməsi) əsaslandırmağa çalışmır. Əsərdə fantastik elementlər çox olsa da, əsərin elmi-fantastik olduğunu söyləmək olmaz.

Müəllimin nəzərinə! Müəllim mələk obrazı barədə məlumat verə bilər: *Mələk dini inanclara görə Allahın göstəriş və əmrlərini yerinə yetirən, çox gözəl görünüşlü qadın sürətində qanadlı bir məxluqdur. Bu söz məcazi mənada çox gözəl və ya məsum, xoşxasiyyət adam haqqında da geniş şəkildə işlədilir.*

Tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra “Diqqət et” rubrikasındakı məlumatlar nəzərdən keçirilir. Mü-

əllim əsərin müəllifi barədə aşağıdakı məlumatları verməklə diqqəti əsərin müasir dövrdə yazılmasına yönəldir. Əsərlərdə qeyri-adi mifoloji obrazların olmasına marağın hələ də azalmadığını diqqətə çatdırır.

İngilis yazıçısı Devid Almond yeniyetmələr haqqında bir-birindən maraqlı əsərlərin müəllifidir. Devid Almond dünya uşaq ədəbiyyatının ən nüfuzlu mükafatına – “Andersen” mükafatına layiq görülüb. “Dünya sehrli bir yerdir”, “Alovlar arasında”, “Aya dırmaşan uşaq” kimi əsərlərin müəllifi olan yazıçıya ən böyük şöhrəti “Skelliq” romanı gətirib. 1998-ci ildə işıq üzü görünən əsər indiyədək bir çox dillərə tərcümə olunub, müəllifinə isə bir çox mükafatlar qazandırır. Qeyri-adi süjet xəttinə və qəhrəmanlarına görə maraqla oxunan roman artıq dünya uşaq ədəbiyyatının incilərindən sayılır. “Skelliq”in motivləri əsasında bədii film çəkilib, həmçinin tamaşa və opera hazırlanıb.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Obrazların keçirdiyi hisslərin səbəbini onların düşdüyü situasiya ilə izah edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq c, ç (dərslük)
Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq d, e (dərslük)

3-cü dərs. Hörümçək adam

- Dərslük: səh. 44
- İş dəftəri: səh. 26

Təlim məqsədləri:

1. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
2. Qarşı tərəfin fikrinə hörmətlə yanaşır (st. 6-1.2.1).
3. Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir (st. 6-1.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Yəqin ki, əksər şagirdlər “Hörümçək adam” filminə baxıblar. Müəllim bu barədə şagirdlərin fikirlərini soruşur.

Dinləmə

6-1.1.1. Tapşırıq a (dərslük). “Hörümçək adam” mətni səsləndirilir.

Hörümçək adam

Piter Parker əmisigildə yaşayırdı. Onun valideynləri təyyarə qəzasında həlak olmuşdular. Əmisi onu öz övladı kimi sevir, onun parlaq bir gələcəyi olmasına çalışırdı. Piter çox saf, sakit bir uşaq idi. Yoldaşları onun sakit olmasını fərsizlik kimi başa düşür, onu tez-tez ələ salırdılar.

Piter artıq 15 yaşına çatmışdı. Bir gün təsadüf nəticəsində onun həyatı tamamilə dəyişdi. Piter laboratoriyada həşəratlar üzərində təcrübə aparırdı. Birdən kolba şüşəsindən çıxan zəhərli hörümçək onu sancdı. Bu zaman Piter özündən asılı olmadan sürətlə laboratoriyadan çıxdı, küçə üzünü qaçmağa başladı. O çox sürətlə qaçırdı, hətta maşınları belə ötüb-keçirdi. Piter xüsusi cəldliklə divara dırmaşmağa başladı. Bundan sonra başa düşdü ki, bu qeyri-adi gücün səbəbi onu dişləyən zəhərli hörümçəkdir.

Piter yeni bacarıqlarını hər kəsdən gizlədirdi. Heç kimin diqqətini cəlb etmək istəmirdi. Qeyri-adi bacarıqlarından istifadə etmək istədikdə mavi-qırmızı paltar geyir, maska taxırdı ki, heç kim onu tanımasın. Beləcə, şəhərdə Hörümçək adam haqqında əfsanələr gəzib-dolaşmağa başladı.

Bir dəfə küçə ilə gedərkən Piter gördü ki, polislər bir oğrunu qovurlar. O istəsəydi, oğrunu bir göz qırpımında tuta bilərdi, ancaq: “Bu, polislərin işidir, öz işlərini özləri görsünlər”, – deyib oğruya heç fikir də vermədi.

Ertəsi gün dərstdən çıxıb evə gələndə Piter həyətdə polis maşınları gördü. O çox təəccübləndi. Axı polislər onların evində nə axtarırdı?! Heç demə, Piterin əmisini evə girən bir oğru öldürüb-müş. Piter bunu eşitcək çox qəzəbləndi, tez paltarını dəyişdi, maskasını taxdı və oğrunu axtarmağa başladı. Oğrunu tutanda gördü ki, bu, dünən polislərin təqib etdiyi oğrudur. Piter əmisinin ölümündə özünü günahlandırdı. Axı keçən gün Piter oğrunu tutmaq üçün polislərə kömək etsəydi, indi bu hadisə olmazdı.

O gündən sonra başa düşdü ki, bacarıqlarından yalnız öz şəxsi mənafeyi üçün deyil, başqa insanlar üçün də istifadə etməlidir. O, insanların mənafeyi uğrunda mübarizəyə başladı və hər kəsin sevimlisi oldu. İnsanları pis adamlardan qorudu. Çətin vəziyyətə düşmüş adamların himayədarına çevrildi.

Şagirdlər mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırmaqla mətni qavradıqarını nümayiş etdirirlər. Məlum olur ki, mətndə “Tibb elminə görə zəhərli hörümçək dişləməsinin nəticəsi nə ola bilər?” sualının cavabı yoxdur.

Danışma

6-1.2.1. Tapşırıq b (dərslük). Tapşırığın məqsədi şagirdləri ədəbiyyatda fantastika mövzusu üzrə danışdırmaqdır. Şagirdlər suallara cavab verməklə oxuduqları əsərlərin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müqayisə edirlər.

Cavab:

1. Bu əsərlərin baş qəhrəmanları digər insanlardan qeyri-adi xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.
2. “Amfibiya adam” və “Görünməz adam” əsərlərdəki qeyri-adi hadisələrin səbəbi elmi cəhətdən əsaslandırılır.
3. Bu əsərlərin hamısında qeyri-adi obraz və hadisələr təsvir olunur.

6-1.2.2. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər bölmədə tanış olduqları əsərlərin baş qəhrəmanlarını müqayisə edirlər, onların müsbət ya mənfəi obraz olduğunu əsaslandırırlar.

“Amfibiya adam” əsərinin baş qəhrəmanı suda və quruda yaşamaq qabiliyyəti olan biridir. O, müsbət obrazdır. Heç kimə zərəri toxunmur. Əksinə, suda boğulan bir qızı xilas edir.

“Görünməz adam” əsərinin baş qəhrəmanı Qriffin mənfəi obrazdır. Əsərdə alim kimi elmi araşdırmalar aparıb görünməzliyin düsturunu tapsa da, bunu gizli saxlayır. Əksinə, görünməzlikdən öz xeyri üçün istifadə edir. Ətrafındakı insanları aldadır, müxtəlif cinayətlər törədir.

“Skelliq” əsərinin baş qəhrəmanı canlıların təkamül prosesində tam formalaşmamış həm də quşa məxsus xüsusiyyətlərə sahib olan qeyri-adi varlıqdır. Müsbət obrazdır. Skelliq tanış olduğu Maykl və Minanın dəstəyi ilə düşdüyü durumdan xilas olur. O da öz növbəsində Mayklın xəstə bacısının əməliyyatdan sağ çıxmasına fəvqəl gücü ilə kömək edir.

“Hörümçək adam” əsərinin baş qəhrəmanı zəhərli hörümçək dişləməsindən sonra qeyri-adi bacarıqlara sahib olan Piter Parkerdir. Müsbət obrazdır. Öz gücündən istifadə edərək köməksiz insanları çətin vəziyyətlərdən xilas edir.

Tapşırıq ç (dərslük). Müəllim şagirdlərlə verilmiş suallar əsasında müzakirə təşkil edir. Müzakirə zamanı şagirdlər bədii əsərlərdə fantastik

obrazlara öz münasibətlərini ifadə edirlər.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırığı yerinə yetirməklə şagirdlər fəsil boyu oxuduqları və dinlədikləri mətnlərin məzmun və struktur xüsusiyyətlərini qavradıqlarını nümayiş etdirirlər.

Cavab:

1. Elmi-fantastik əsərdir. *Amfibiya adam, Görünməz adam*

2. Əsas obraz qeyri-adi xüsusiyyətlərə malikdir. *Amfibiya adam, Görünməz adam, Hörümçək adam*

3. Baş qəhrəman mənfi obrazdır. *Görünməz adam*

4. Əsərdə canlıların təkamül prosesi xatırlanır. *Amfibiya adam, Skelliq*

5. Mifoloji obraza rast gəlinir. *Skelliq*

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlərin bölmədə tanış olduqları əsərlərdən birini seçib rəy bildirməsi onların tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq a (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Qarşı tərəfin fikrinə hörmətlə yanaşır.	Tapşırıq b, c (dərslük)
Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq d (dərslük)

4-cü dərslük. Zərflük

- Dərslük: səh. 45
- İş dəftəri: səh. 27

Təlim məqsədləri:

1. Cümlədə zərflüyü və onun ifadə vasitəsinə müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.4).

Mövzuya yönəltmə

Suallar verməklə şagirdlərin zərflük haqqında bilikləri xatırladılır.

Dil qaydaları

6-4.2.4. Tapşırıq a (dərslük). Məqsəd şagirdlərin “zərflük” və “zərflük” anlayışlarını fərqləndirə bildiklərini yoxlamaqdır. Şagirdlər tapşırıqda verilmiş cümlələrdə zərfləri (cəsərlə, yuxarı) seçir və onların mənə növünü (tərzi-hərəkət və yer

zərflü) müəyyən edirlər. Daha sonra verilmiş digər cümlələrdə eyni suala cavab verən sözlərin (düşünmədən, çardağa) aid olduğu nitq hissəsini (feili bağlama və isim) və cümlədəki rolunu (zərflük) müəyyən edirlər. Məqsəd müxtəlif nitq hissələrinə aid sözlərin cümlədə zərflük vəzifəsində çıxış etməsinə diqqəti yönəltməkdir.

“Yadda saxla” rubrikası. Rubrikada verilmiş nəzəri məlumatlar oxunur, nümunələr təhlil olunur.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər cümlələrdə zərflükləri müəyyən edərək onlara aid xüsusiyyətləri cədvəlin müvafiq sütununda yazırlar.

Zərflük	Sualı	Mənə növü
dünən	nə zaman?	zaman zərflüyü
burada	harada?	yer zərflüyü
uşaqlıqdan	nə zaman?	zaman zərflüyü
gülərək	necə?	tərzi-hərəkət zərflüyü
qalib gəlmək üçün	nə üçün?/ nə məqsədlə?	məqsəd zərflüyü

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər cümlələrdə əvvəlcə zərflüklərin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir, daha sonra verilmiş qaydanı tamamlayırlar.

1. Mən *ehtiyatla içəri* keçdim. (zərflük, zərflük)
2. O, *başını yastığa qoyan kimi* yuxuya getdi. (feili birləşmə + qoşma)
3. Ürəyim *dəlicəsinə* çırpınırdı. (zərflük)
4. Biz *bura bir gün əvvəl* köçmüşük. (zərflük, ismi birləşmə + qoşma)
5. Onun qanadları var idi, *görəndə* dəhşətə gəldik. (feili bağlama)
6. Onlar *ağacların başında, çardaqlarımızda* yuva qurublar. (isim birləşmə, isim)

Qayda: Zərflük cümlədə zərflük, feili bağlama, isim, qoşma ilə işlənən isim və feili birləşmələrlə ifadə olunur.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Tərzi-hərəkət zərflüyü işlənmiş cümlələr:

3. Musiqinin səsi *yavaş-yavaş* kəsildi.
5. Xalça toxuyan qadın *yorğun* görünürdü.

Tapşırıq b (iş dəftəri). **Cavab:** b. Yaxınlıqdakı (təyin) marketdən gəlirəm.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər cədvəldə “Eldar yıxılmamaq üçün budaqdan bərk yapışdı” cümləsi ilə bağlı yanlış göstərilən fikirlərin üzə-

rindən xətt çəkirlər.

Zərflik	Sualı	Məna növü	İfadə vasitəsi
yıxılma- maq üçün	n ə y ə görə?	s ə b ə b zərfliyi (məqsəd zərfliyi)	qoşma ilə işlənen məsdər
bərk	necə?	tərzi- hərəkət zərfliyi	zərf
budaqdan	haradan? (nədən?)	yer zərfliyi (tamamliq)	isim

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Tapşırıqda müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözlər verilmişdir. Şagirdlər həmin sözləri cümlələrdə zərflik vəzifəsində işlətməklə zərfliyin cümlədəki rolunu mənimsədiklərini nümayiş etdirirlər.

1. O bu barədə qohumu ilə *açıq* danışdı.
2. Məşqçimiz *fasilədə* bizə öz məsləhətlərini verdi.
3. Uşaqlar hər gün *hovuzda* çimirdilər.
4. İşlərimizi vaxtında bitirmək üçün *çox* çalışmalıyıq.
5. *Meşədə* armudun yaxşısını ayı yeyər.

Tapşırıq d (iş dəftəri). Nisbətən çətin olan bu tapşırığın məqsədi şagirdlərin səbəb və məqsəd zərfliyini fərqləndirə bildiklərini yoxlamaqdır.

Cavab:

1. Əsgər *düşmən pusqusuna düşməmək üçün* təhlükəsiz yol seçirdi. (Məqsəd zərfliyi)
2. Gülər *Novruz şənliyinə getmədiyinə görə* peşman oldu. (Səbəb zərfliyi)
3. Müəllim *şagirdlərin təəccübləndiyini görüb* gülümsədi. (Səbəb zərfliyi)
4. Qonşular *körpünü təmir etmək üçün* usta çağırtdılar. (Məqsəd zərfliyi)

Tapşırıq yerinə yetiriləndən sonra müəllim əlavə məlumatlarla bu mövzunu şagirdlərə daha ətraflı izah edə bilər.

1) Məqsəd zərfliyi səbəb zərfliyinə oxşasa da, məna çalarına görə ondan fərqlənir. Səbəb zərfliyi baş vermiş hərəkətin səbəbini ifadə etdiyi halda, məqsəd zərfliyi hər hansı hərəkətin icrası üçün məqsədi ifadə edir. Məsələn, O, səhərdə darıxdığı üçün (niyə?, səbəb zərfliyi) kəndə getdi; O, anasını görmək üçün (nə məqsədlə?, məqsəd zərfliyi) kəndə getdi.

2) Səbəb zərfliyindəki iş (darıxmaq) xəbərdəki işdən (getmək) əvvəl baş verir.

3) Məqsəd zərfliyindən fərqli olaraq, səbəb zərfliyinə nə məqsədlə? sualını vermək olmur. İzahdan sonra şagirdlər cümlələrdə səbəb və məqsəd zərfliklərini fərqləndirirlər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Cümlədə zərfliyi və onun ifadə vasitəsini müəyyənləşdirir.	Dərslərdə və iş dəftərində verilən tapşırıqlar

4-cü fəsil

1-ci dər. Yaddaş

- Dərslük: səh. 46-49 • İş dəftəri: səh. 28

Təlim məqsədləri:

1. Oxuduğu məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır (st. 6-1.3.1).
2. Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir (st. 6-2.1.1).
3. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
4. Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir (st. 6-2.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Şagirdlər 4-cü sinifdə Reyhan Yusifqızının "Uzaq planetin sirri" əsəri ilə tanış olmuşlar. Həmin əsərdə yüksək texnologiyaların olduğu bir planet təsvir olunur: avtomat sistemlər, "ağıllı ev"lər, sürücüsüz maşınlar, ev robotları, işçi kiborqlar, uzun ömür yaşayan insanlar və s. İlk baxışdan insanların həyatı yüngülləşib. Lakin onların yaratdığı süni zəka özlərinə qarşı çevrilmişdir. Kiborqlar üsyan qaldırıb. Onlara başçılıq edən super intellekt insanlara tabe olmur.

Müəllim həmin əsər və ya şagirdlərin bu mövzuda mütaliə etdikləri digər əsərlər barədə şagirdlərlə söhbət aparır.

Danışma

6-1.3.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər 150 il sonrakı həyatı təsvir etməklə mövzu üzrə bildiklərini, təsəvvürlərində canlandırdıqlarını danışirlər.

Oxu

6-2.1.1. Tapşırıq b (dərslük). Mətnin bir qədər çətin anlaşılmasını nəzərə alaraq mətnin giriş hissəsi oxunduqdan sonra şagirdlərin tapşırıqdakı sualı cavablandırması tövsiyə olunur. Bu, şagirdlərin mətni daha yaxşı mənimsəməsinə, gələcək dövrü təsəvvürlərində canlandırmalarına kömək edəcək. Mətnədən məlum olur ki, əsərdəki hadisələr yaşadığımız zamandan xeyli sonrakı dövrə aiddir. Bu dövrdə yerə ayaq basmaq, suya girmək təhlükəlidir. İnsanlar Yer üzündə sərbəst yaşaya bilmirlər. Əsas obraz isə "hüceyrə yenilənməsi"

prosesi keçirməklə 180 ildir ki, yaşayır. Mətnə onun virtual səyahətlə bu gün elmə məlum olmayan planetlərə səfər etdiyi təsvir olunur.

6-2.2.2. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər dünyəgörlüklərinə əsasən cavab verə bilirlər ki, insanların su və torpaqla təmasının təhlükəli olmasının səbəbi onların təbiətə qarşı laqeyd münasibətindən irəli gələ bilər.

Tapşırıq ç (dərslük). Mətnə göstərilir ki, baş qəhrəman gənclik illərində normal həyat tərzi sürsə də, sonradan qapalı həyata keçib. Şagirdlər qapalı həyatı təsəvvürlərində canlandırırlar. Məsələn: hər kəs evinə və ya xüsusi havalandırılmış qapalı qutularda yaşamağa məcbur olub. Çünki bayıra çıxmaq, torpağa ayaq basmaq, dənizdə çimmək və s. təhlükəlidir. Bunun səbəbi isə Yer planetinin kəskin çirklənməsidir. İnsanların ətraf mühiti, havanı, suyu qorumaması ciddi fəsadlara gətirib çıxarıb.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlər mətnə işlənmiş yeni sözlərin aid olduğu sözləri müəyyənləşdirirlər:

1. İnsanın öz gündəlik həyatını videoçəkilişlə əks etdirməsi – *vloq*
2. Bütün Yer kürəsini bürüyən, dünya miqyaslı – *global*
3. Kompüter şəbəkəsində əsas qurğu, informasiyanı toplayan və ötürən, xüsusi proqramlarla təmin olunmuş kompüter – *server*
4. Təsvirin böyük ekranda göstərilməsi üçün istifadə olunan optik cihaz – *proyektor*

Tapşırıq e (dərslük). Şagirdlər verilmiş cədvələ diqqət yetirirlər, informatika və riyaziyyat fənlərindən əldə etdikləri biliklərə əsasən müəyyənləşdirirlər ki, 1 yottabayt 1 trilyon, yəni 10¹² terabayta bərabərdir. Qeyd edək ki, bir yottabayt hal-hazırda istifadə olunan kompüter saxlama vahidləri içərisindəki ən böyük kompüter saxlama vahididir.

Tapşırıq ə (dərslük). Şagirdlər "rasional" sözünün işləndiyi kontekstə nəzər yetirirlər. Sözlün mənasını təxmin edirlər. Daha sonra dərsləyin sonunda izahlı sözlükdən həmin sözün izahını dəqiqləşdirirlər: Hissə deyil, ağıl və məntiqə əsaslanan; ağıllı, məqsədəuyğun, məqsədəmüvafiq.

Daha sonra babanın nəvəsini nə üçün rasional adlandırdığını şərh edirlər. Hestia babası ilə gö-

rüntülü danışib onunla hal-əhval tutmadan mətləbə keçir. Ondan kömək istəyir. Bu isə babanın xoşuna gəlmir, yeni dövr uşaqların ağıllı, məntiqli, bacarıqlı, amma duyğusuz olmağından gileyəndi.

Oxuyub-qavrama

6-2.2.2. Tapşırıq f (dərslük). Şagirdlər mətnin məzmununa əsasən suallara cavab verirlər:

1. Babanın uzun ömür sürməsinin səbəbi nə idi? *“Hüceyrə yenilənməsi” proseduru keçmişdi;*

2. Hestia nə üçün babasından kömək istəmişdi? *İnsanlar yaddaş serverində lazımsız məlumatların saxlanması səbəbindən yaddaş qıtlığı yaşayırlar. Odur ki, təcili olaraq insanlar yaddaş arxivinin ən azı 50%-ni azaltmalıdırlar. Buna görə də Hestia babasından kömək istəmişdi.*

3. Hestia nə üçün yaddaşa bağlı məsələni global problem adlandırır? *Çünki bu problem Yerdəki bütün insanlara aiddir.*

4. Baba Hestiaya necə kömək etdi? *Vloqunda canlı yayım açaraq serverdəki yaddaşının 50%-ni silməklə onları da bu aksiyaya qoşulmağa dəvət etdi.*

Tapşırıq g (dərslük). Verilmiş məlumatlar oxunur və şəkil nəzərdən keçirilir. Məlumatlar “Yaddaş” mətnindəki hadisələrlə əlaqələndirilir.

Hestia – yunan dilində “ocaq” deməkdir. Yunan mifologiyasında Hestia ev, ocaq və ailə tanrısı hesab edilirdi. O, evlərin ocağını sönməyə qoymur, ailədə barışıq yaratmağa kömək edirdi.

Tapşırıq a (iş dəftəri).

Hestia kimdir? *Babanın 6-cı nəşildən olan nəvəsi.*

Hestianın neçə yaşı var? *Hestianın 8 yaşı var.*

Müəllim Hestiaya hansı tapşırığı vermişdi? *Hestia 10 min nəfəri inandırmaqlıdır ki, yaddaş arxivini 50% azaltsın.*

Tapşırıq b (iş dəftəri). Diaqramda 2022-ci ildə dünya üzrə hava çirklənməsinə ən çox məruz qalınan 20 ölkə göstərilmişdir. Diaqrama görə məlum olur ki, ən təhlükəli hava vəziyyəti Banqladeş, Küveyt, Çad və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində mövcuddur. 11 ölkədə vəziyyət qənaətbəxşdir. Onların içərisində İran və Ermənistanın da adları var. Türkiyə isə 20 ölkə arasında ən yaxşı hava vəziyyətinə malikdir.

Müəllimin nəzərinə! İş dəftərindəki b tapşırığı növbəti dərstdə şagirdlərin təqdimata hazırlaşmaları üçün dəstək rolunu oynayır.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Oxuduğu məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır.	Tapşırıq b, c (dərslük)
Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqini onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirir.	Tapşırıq b (dərslük)
Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq d (dərslük)

2-ci dər. Təqdimat

• Dərslük: səh. 49

Təlim məqsədləri:

1. Mövzu üzrə (məsələn, tarixi abidələr) apardıqı araşdırma əsasında qrafik informasiya – şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram hazırlayır və rəhbərli şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).

2. Səs tonunu idarə edir, səsə yüksəkliyini dinləyicilərin eşidəcəyi ölçüdə tənzimləyir (st. 6-1.4.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərin təqdimata hazırlaşmasını təmin etmək üçün əvvəlki dərstdə onları təlimatla tanış etmək və mövzu üzrə araşdırma aparmağı tapşırmaq lazımdır.

Müəllim şagirdlərə araşdırma aparmaları üçün müvafiq suallar verir:

Ətraf mühitin çirklənməsinə nələr səbəb olur?

Ətraf mühitin çirklənməsinin hansı fəsadları var?

Ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının necə almaq olar?

Müəllim əlavə informasiya verməklə şagirdlərin mövzu üzrə bilgilərini artırır, onları düşündürür və danışıra bilər.

İnsanların, sənayenin və şəhərlərin ehtiyac duyduğu xammal təbiətdən qarşılır. Xammal

ehtiyacının ödənilməsi zamanı təbiət sürətlə məhv edilir və ətraf mühitə zərər verilir. Bu mərhələdə təbii sərvətlər planlaşdırılmamış və səhv şəkildə istehlak olunur. Artan sayda nüvə stansiyaları, nüvə silahı istehsal edən fabriklər, radioaktiv maddə qalıqları, xüsusilə enerji sahəsindəki ehtiyacları ödəmək üçün göstərilən səylər çirklənmənin əsas mənbəyidir.

Rabitə sahəsindəki inkişaf elektromaqnit çirklənməsinin ortaya çıxmasına səbəb olur. Bu sahədə inkişaf edən yeni texnologiya ilə birlikdə çox sayda cib telefonu tullantıları meydana gəlir. Tullantıların təkrar emal üçün lazımı qaydada toplanmaması çirklənməyə və radioaktivliyə səbəb olur. Əhalinin sürətli artımı ilə hər sahədə istehlak artır və artan istehlak müxtəlif çeşidli tullantıların yaranmasına səbəb olur. Ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün təkrar emala əhəmiyyət verilməlidir.

Son illərdə elektrik və elektronika sənayesi dünyanın ən böyük və sürətlə böyüyən istehsal sənayesidir və bu böyümə nəticəsində elektron tullantılar çox ciddi tullantı problemini meydana gətirir. Bu tullantılara böyük və kiçik məişət texnikası, informasiya və rabitə texnologiyaları, tibbi cihazlar və s. daxildir

Danışma

6-1.3.2. 6-1.4.2. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər təlimatla tanış olduqdan sonra müəllim şagirdləri qruplara ayırır və müvafiq tapşırıqlar verir: 1. audiomüraciət; 2. videomüraciət; 3. cədvəl və diaqramlarla müşayiət olunan yazılı müraciət.

Müəllimin nəzərinə! Audio və videomüraciəti dərs vaxtı reallaşdırmaq üçün müəllimin müvafiq təşkilati işlər görməsi tövsiyə olunur: məsələn, telefon və planşetlərdən istifadə, videomüraciət üçün uyğun məkanın – təbiəti çirkləndirən plastik qablar, sellofan və s. tullantıların olduğu yerin seçilməsi və s.

Qruplar təqdimata hazırlaşmaq üçün müzakirə aparırlar. Şagirdlər ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı kifayət qədər məlumatlıdırlar. Bu barədə indiyə qədər xeyli mətnlə tanış olublar. Elanlar, plakatlar, təlimatlar, müraciət məktubları və s. hazırlayıblar. Ona görə də audiomüraciət və videomüraciətlərin hazırlanmasında, yəqin ki, çətinlik çəkməyəcəklər. Müraciət zamanı müəllim şagirdlərin səs tonunu tənzimləmələrinə, pauza və

məntiqi vurğudan istifadə etmələrinə diqqət yetirir, müvafiq tövsiyələr verir.

Son illərdə ətraf mühitin çirklənməsi ilə bağlı statistik məlumatların toplanması və həmin məlumatları əks etdirən cədvəl və ya diaqramların hazırlanması isə bir qədər çətinlik yarada bilər. Şagirdlər müvafiq mövzuya dair statistik məlumatları Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin saytından əldə edə bilərlər. Məsələn, Azərbaycanda avtomobil nəqliyyatının atmosferi ən çox çirkləndirdiyi ərazilərlə bağlı həmin saytdan əldə edilmiş statistik məlumatlar əsasında aşağıdakı cədvəl tərtib edilmişdir. Müəllim şagirdlərə həmin cədvəl əsasında diaqram hazırlamağı tapşırıla bilər. Diaqram iş dəftərinin 28-ci səhifəsində göstərilmiş nümunə əsasında tərtib oluna bilər.

2022-ci ildə Azərbaycanın 20 ən çox çirklənmiş rayon və şəhərləri üzrə atmosfer havasına avtomobil nəqliyyatından atılmış çirkləndirici maddələrin cəmi (min ton)

Bakı şəhəri	465.1	Xaçmaz	21,7
Abşeron rayonu	9,5	Quba	10,0
Sumqayıt şəhəri	18,4	Qusar	9,9
Gəncə şəhəri	28,7	Şabran	5,5
Goranboy rayonu	5,3	Zaqatala rayonu	4,9
Ağstafa	5,8	Şəki şəhəri	7,0
Gədəbəy	6,4	Lənkəran şəhəri	9,5
Qazax	6,4	Masallı rayonu	9,5
Şəmkir	15,0	Cəlilabad rayonu	8,5
Tovuz	11,8	İmişli	7,1

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mövzu üzrə apardığı araşdırma əsasında qrafik informasiya – şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram hazırlayır və rabitəli şəkildə təqdim edir.	Tapşırıq a (dərslük)

Səs tonunu idarə edir, səsini yüksəkliyini dinləyicilərin eşidəcəyi ölçüdə tənzimləyir.	Tapşırıq a (dərslük)
---	----------------------

3-cü dər. Gələcək şəhər

- Dərslük: səh. 49
- İş dəftəri: səh. 29

Təlim məqsədləri:

1. Oxuduğu əsərlə bağlı rəyini bildirir (st. 6-2.3.6).
2. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
3. Eyni mövzuda olan bədii əsərləri, süjet və obrazları müqayisə edir (st. 6-2.3.5).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim soruşur:

Bu bölmədə ən çox xoşladığınız hansı əsər oldu? Nə üçün məhz həmin əsəri bəyəndiniz?

Oxuyub-qavrama

6-2.3.6. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər oxuduqları "Yaddaş" hekayəsi ilə bağlı münasibətlərini ifadə edir, fikirlərini əsaslandırmağa çalışırlar.

"Diqqət et" rubrikası. Bölmə boyu müxtəlif xarakterli fantastik əsərlərlə tanış olan şagirdlərin diqqəti bu dəfə texnoloji yeniliklərə, gələcəklə bağlı proqnozlar verən elmi-fantastik əsərlərə yönəldilir. Belə əsərlərdə də bədii əsərin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq insan taleyi ön plana çəkilir. Müəllif oxuculara müəyyən mesajlar ötürür. Hər bir bədii əsər kimi elmi-fantastik əsərlərin də əsas məqsədi oxucunu təsvir olunan hadisələr və insan taleyi barədə düşündürmək, duyğulandırmadır.

Dinləmə

6-1.1.1. Tapşırıq b (dərslük). Yusif Vəzir Cəmənəmzaminlinin "Gələcək şəhər" hekayəsi səsləndirilməzdən öncə dərslük və iş dəftərlərində həmin mətnlə bağlı verilmiş tapşırıqların nəzərdən keçirilməsi tövsiyə olunur. Bu şagirdlərin mətni dinləyərkən lazımı qeydlərin götürməsinə kömək edər.

Gələcək şəhər

Tiflisdən yola düşən təyyarə Kürdəmirə qədər rahat gəldi. Əvvəl sakit görünən hava birdən qarışdı, bərk külək başladı. Təyyarəçi istiqaməti dəyişməyi qərara aldı. Təyyarədə iki sərnəşin var idi. Biri Həsən, o biri Sandro idi. İkisi də Bakıya gəldilər. Fırtınadan Həsənin başı gicəllənirdi, rəngi qaçmışdı. Üzünü yoldaşına çevirərək dedi:

– Sandro, indi biz Bakıda olmalı idik. Görünür, yolu azdıq.

Səhərə yaxın təyyarə yavaş-yavaş enməyə başladı. Həsən:

– Şəhər! Şəhər! – deyə çığırdı.

Şəhər göz qarşısında süfrə kimi sərilib, bütün təfsilatı ilə görünürdü. Yüzlərcə təyyarə on-on beş mərtəbəli evlərin üzərindən uçmaqda idi, şəhərin üstündə qurulmuş onlarca asma körpüdən dəmir-yol qatarları keçirdi, kənardan axan çay gəmilər və motorlu qayıqlarla dolu idi...

Təyyarə onmərtəbəli bir evin damına qondu. Gənc bir adam irəliləyib, salam verdi və onları yeməyə dəvət etdi. Nahardan sonra şəhərə çıxdılar. Avtomobil onları sürətlə apararkən birdən durdu. Hər kəs pərişan halda bir-birinin üzünə baxdı. Gənc anladı:

– Avtomobillərin, tramvayların mühərriklərinə, adam vurmasın deyə, bir makina qoyulub. Ön tərəfdə maneə görünən kimi mühərrik öz-özünə dayanır.

Həsən heyətlə:

– Deməli, küçələrdə on minlərcə avtomobil işlədiyi halda heç bir bədbəxt hadisə olmur.

Onların gözləri birdən göyə sataşdı. Göydə iri hərflərlə "Yağış yağacaq!" sözləri yazıldı. Hər kəs daldalanmağa çalışdı. Həsən heyətlə:

– Yağış yağacağını nədən bilirlər? – deyə sorudu.

Gənc:

– Burada buludları da göyə makina vasitəsilə gətirirlər. Şəhəri təmizləmək üçün gündə iki dəfə yağış yağdırılır.

Bir neçə dəqiqə müddətində göyü buludlar basdı, bərk yağış yağdı. Minlərcə fırçalı avtomobil çıxaraq küçələri süpürməyə başladı. On dəqiqə sonra buludlar dağıldı, göy təmizləndi, günəş göründü.

Böyük binaların hər birində dispanser var idi. Burada cürbəcür tibbi makinalar vardı. Həsən makina qarşısına keçdikdə bədəninin şəkli ekrana düşdü. Makina işlədikcə şəkil dəyişilirdi. Əvvəl dərinin altı, sonra əzələlər, damarlar, sümüklər, axırda daxili üzvlər, yəni ürək, ciyər, mədə, böyrəklər incə nöqtələrə qədər göründü.

Gənc söylədi:

– Şəhərimizdə xəstəlik yox kimidir. Cərrahlıq o qədər irəliləmiş ki, insanın ürəyini, ciyərini belə çıxarıb, əvəzinə yapmasını qoyurlar.

Sandro heyətlə:

– Deməli, insan həmişə yaşaya bilər.

Gənc fikrə getdi:

– Əbədi həyat yoxdur. Ancaq bir qocanın hüceyrəsini dəyişməklə onu gəncləşdirirlər. Burada iki yüz yaşlı adamlara hər addımda rast gələrsiniz.

Yolda gələrkən uzaqda görünən dağın başında dəmir qüllələr nəzərə çarpırdı. Gənc izah etdi:

– Bu qüllələr ildırım çaxarkən havadakı elektriki toplamaq üçündür. Şəhərin işığı və fabriklərin hərəkəti bu qüllələrə bağlıdır. Bundan başqa, məmləkətin müəyyən nöqtələrində qoyulmuş maqinalar yayda günəşin hərərətini toplayır. Bu istilik ölkənin illik ehtiyacını ödəyir.

Səyyahlar gəncə suallar verdikcə heyrətlənirdilər. Həsən:

– Biz də bunlar kimi şəhər qura bilərik, hər bir şey öz əlimizdədir, sadəcə çalışmaq lazımdır.

O gün səyyahlar təyyarəyə minib bizim dünyaya uçmağa başladılar.

Yusif Vəzir Çəmənzəminli

Şagirdlər mətni dinlədikdən sonra hekayənin 1933-cü ildə yazıldığını nəzərə alaraq artıq həyata keçmiş təxminləri sadalayırlar. Məsələn, müasir dövrdə tibbi cihazlar və cərrahiyyə sahəsində xeyli inkişaf var. Artıq əsərdə sözügedən müayinələr və cərrahi müdaxilələr mümkündür. Həmçinin bu gün Günəş enerjisindən istifadə genişlənir.

6-2.3.5. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər “Gələcək şəhər” və “Yaddaş” hekayələrini mövzu, məzmun, ideya baxımından müqayisə edirlər.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırığı yerinə yetirməklə şagirdlər mətni qavradıqlarını nümayiş etdirirlər.

Cavab: Dinlədikləri “Gələcək şəhər” mətni üzrə yarımbaşlıqlara uyğun gələn yenilikləri təsvir edirlər:

Səhiyyə sahəsində: *Hüceyrə yenilənməsi etməklə insanlar 200 ilə yaxın yaşayır. Cərrahlıq yüksək inkişaf etmişdir.*

Nəqliyyatın inkişafı: *Avtomobillərin, tramvayların mühərriklərinə quraşdırılan maqinalar sayəsində maneə görünən kimi mühərrik öz-özünə dayanır. Bu isə bədbəxt hadisələrin qarşısını alır.*

Şəhərin təmizliyi: *Şəhəri təmizləmək üçün gündə iki dəfə süni yağış yağdırılır. Buludlar göyə maqina vasitəsilə gətirilir. Sonra minlərcə fırçalı avtomobil çıxaraq küçələri süpürür.*

Enerjinin əldə edilməsi: *Dağın başında tikilən dəmir qüllələr ildırım çaxarkən havadakı elektriki*

toplayır. Həmçinin yayda günəşin hərərətini toplayan qurğular mövcuddur. Bu istilik ölkənin illik ehtiyacını ödəyir.

Tapşırıq b (iş dəftəri). **Cavab:**

1. Müəllif oxucunu təsvir olunan hadisələrdən nəticə çıxarmağa çağırır. “Yaddaş”

2. Müəllifin əsas məqsədi gələcəklə bağlı arzularını təsvir etməkdir. “Gələcək şəhər”

3. Əsərdə obrazların xarakteri, taleyi ön plandadır. “Yaddaş”

4. Müəllif bəşəriyyətin gələcəyi ilə bağlı narahatlığını ifadə edir. “Yaddaş”

5. Gələcəkdə mümkün görünən texnoloji yeniliklər təsvir olunur. *Hər iki mətn*

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Oxuduğu əsərlə bağlı rəyini bildirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq b (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Eyni mövzuda olan bədii əsərləri, süjet və obrazları müqayisə edir.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)

4-cü dər. Söz birləşmələri cümlə üzvü kimi

- Dərslük: səh. 50
- İş dəftəri: səh. 30

Təlim məqsədləri:

1. Cümlələrdə tamamlıq, zərflilik və təyini, onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.4).

Mövzuya yönəltmə

Bu dərstdə şagirdlərin diqqəti cümlə üzvlərinin ifadə vasitələrinə yönəldilir. Müəllim lövhəyə bir neçə cümlə yazır. Şagirdlər sual verməklə cümlə üzvlərini müəyyənləşdirirlər. bu zaman məlum olur ki, cümlə üzvləri bəzən bir sözlə deyil, söz birləşmələri ilə də ifadə oluna bilər.

Dil qaydaları

6-4.2.4. Tapşırıq a (dərslük). **Cavab:**

1. *Oğlunun uğurlarını eşidən (hansı?) ana çox sevindi. (təyin)*

2. *Dağların zirvəsi (hara?)* qarla örtülmüşdü. (*mübtədə*)

3. Babək *xalq qəhrəmanıdır (kimdir?)*. (*xəbər*)

4. *Ayın əvvəli (nə zaman?)* imtahanımız olacaq. (*zaman zərfliyi*)

5. *Köynəyin düyməsini (nəyi?)* tikdim. (*tamamlıq*)

“*Yadda saxla*” rubrikası. Söz birləşmələri, o cümlədən frazeoloji birləşmələr cümlə üzvü rolunda çıxış edir. Bir çox söz birləşmələri bütövlükdə cümlənin bir üzvü olur.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər cümlələrdə söz birləşmələrini seçir, hansı cümlə üzvü olduğunu müəyyənləşdirirlər.

1. Tut ağacı (*mübtədə*) həyəətə kölgə salırdı.

2. Alma şirəsini (*tamamlıq*) soyuducuya qoydum.

3. Evimizin qabağında (*yer zərfliyi*) park var.

4. Həkim bizim qonşumuzdur (*xəbər*).

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər cümlələrin təhlili ilə bağlı fikirlərin doğru, yoxsa yanlış olduğunu müəyyənləşdirirlər. Bu zaman şagirdlərin fikirlərini əsaslandırması tövsiyə olunur.

1. Qatar gecəyarısı yola düşdü. Xəbərin ifadə vasitəsi frazeoloji birləşmədir. (*Doğrudur*)

2. Məktubu yazarkən diqqətli ol. Cümlə tamamlıq, zərflük və xəbərdən ibarətdir. (*Yanlışdır*)
Olmalıdır: Cümlə zərflük və xəbərdən ibarətdir.

3. Qonaqları qarşılamaq mənə tapşırılmışdı. Mübtədə feili birləşmə ilə ifadə olunub. (*Doğrudur*)

4. Bağban ağacların gövdəsini ağardırırdı. Tamamlıq ismi birləşmə ilə ifadə olunub. (*Doğrudur*)

5. Küçədə qonşumuzun qızı Səbinəni gördüm. Tamamlıq ismi birləşmə ilə ifadə olunub. (*Yanlışdır*)

Olmalıdır: Tamamlıq isimlə ifadə olunub.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər cümlə üzvü rolunda olan söz birləşmələrinin altından xətt çəkməli, qarşısında cümlədəki vəzifəsini qeyd etməlidirlər:

1. Bu küçələr ona gənclik illərini (*tamamlıq*) xatırlatdı.

2. Sərçə pəncərənin qarşısında (*yer zərfliyi*) dən yeyir.

3. Nəhayət, bağ sahibi (*mübtədə*) el-obasına qayıtdı.

4. Nənəmdən eşitdiyim (*təyin*) nağılları hələ də xatırlayıram.

5. O, söhbəti yarımçıq kəsərək (*tərzi-hərəkət zərfliyi*) otaqdan çıxdı.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab:

1. Divardakı çat getdikcə böyüyürdü.

2. Gümüş qaşığı mənə hədiyyə ediblər.

3. Belə tədbirlər ardıcıl olaraq davam etdiriləcək.

4. Əsgər məktublarını maraqla oxuduq.

5. Artıq tamah daş yarar, daş qayıdıb baş yarar.

Cavab: 4. “Əsgər məktublarını” söz birləşməsi bütöv şəkildə tamamlıq vəzifəsindədir.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: d. Dərs ilinin sonunda uşaqlar imtahan verdilər. (Zaman zərfliyi)

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Cavab: a. Stolun üstündəki kitabı götürün.

Tapşırıq d (iş dəftəri). Cavab:

Söz və ya söz birləşməsi	Cümlə üzvü	İfadə vasitəsi
başlamışdı	xəbər	feil
külək	mübtədə	isim
güclü	təyin	sifət
biz evdən çıxanda	zaman zərfliyi	feili birləşmə

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Cümlələrdə tamamlıq, zərflük və təyini, onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.	Dərslükdə və iş dəftərində verilən tapşırıqlar

Ümumiləşdirici təkrar

- Dərslik: səh. 51
- İş dəftəri: səh. 31

Təlim məqsədləri:

1. Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik və təsirlik hallarını müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.1).
2. Cümlələrdə tamamlıq, zərflik və təyini, onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.4).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim bölmənin mövzusu və keçirilən dil qaydaları üzrə frontal sorğu keçirir.

Dil qaydaları

6-4.2.1. Tapşırıq 1 (dərslik). Tapşırığın məqsədi şagirdlərin hal şəkilçisi qəbul etməyən isimlərin hansı halda olduğunu fərqləndirmək bacarığını yoxlamaqdır.

Cavab:

1. Qələbə xəbəri hamını sevindirdi. (*qeyri-müəyyən yiyəlik hal*)
2. Ağac dibindən su içər. (*qeyri-müəyyən təsirlik hal*)
3. Ekskursiya maraqlı keçdi. (*adlıq hal*)

6-4.2.4. Tapşırıq 2 (dərslik). Cavab: d. Tanınmış aktyorlarla görüş keçirildi.

Tapşırıq 3 (dərslik). Tapşırıqda müvafiq cümlə üzvlərini söz birləşmələri ilə ifadə edib cümlələri genişləndirmək tələb olunur.

1. Güclü külək *evin pəncərələrini* titrədirdi.
2. Uşaqlar arı pətəyini *bağcanın tən ortasına* apardılar.
3. Qaranquş *evin damında* yuva qurmuşdu.
4. Babamgil *beşinci mərtəbədə yerləşən* mənzildə yaşayırlar.
5. *Azərbaycanın xilasedici dəstələri* yanğın bölgəsinə yola salındı.
6. Acı söz mehribanlığa *xələl gətirər*.

Tapşırıq 4 (dərslik). Cavab: Aşağıdakı cümlələrdə söz birləşməsinin birinci tərəfi ayrılıqda təyin rolundadır.

1. Artıq tamah baş yarar.
3. Yaxşı söz bağlı qapını açar.
5. Örtülü bazar dostluğu pozar.

Tapşırıq 5 (dərslik). Məqsəd cümlə üzvləri və onların ifadə vasitələri üzrə bilikləri yoxlamaq və möhkəmləndirməkdir.

Çox keçmişəm *bu* dağlardan, (*işarə əvəzliyi*)

Durnagözlü bulaqlardan, (*sifət*)
Eşitmişəm uzaqlardan
Sakit axan Arazları, (*feili birləşmə*)
Sınamışam dostu, yarı. (*S.Vurğun*)

Tapşırıq 6 (dərslik). Cavab:

1. *Bir saat əvvəl* rəfiqələr *dəhlizdə* söhbət edirdilər. (*zaman zərfliyi, yer zərfliyi*)
2. Rəfiqəm məni *yola salanda* xeyli ağladı. (*zaman zərfliyi, kəmiyyət zərfliyi*)
3. Bu məsələ ilə bağlı müzakirələr *ciddi* aparılırdı. (*tarzi-hərəkət zərfliyi*)
4. Daş-kəsəkli yol *qalanın içərisində* uzaanırdı. (*yer zərfliyi*)
5. O, dünənki *tədbirə mənəndən incidiyinə* görə gəlmədi. (*yer zərfliyi, səbəb zərfliyi*)
6. *Oğlunu görmək üçün* hərbi hissəyə getdi. (*məqsəd zərfliyi*)

6-4.2.1. Tapşırıq 1 (iş dəftəri). Cavab:

1. Yanında balası, yağış gölündən Əyilib su içir bir ana ceyran. (*S.Vurğun*) (*təsirlik hal*)
2. Pəncərədən daş gəlir, (adlıq hal)
Ay bəri bax, bəri bax! (*Xalq mahnısı*)
3. Evin sahibi yerə köhnə bir palaz sərdi. (*qeyri-müəyyən təsirlik hal*)
4. Arifin bacısı bilik yarışının qalibi oldu. (*qeyri-müəyyən yiyəlik hal*)
5. Payız küləyi Nərimanın saçlarını dağıtdı. (*qeyri-müəyyən yiyəlik hal*)
6. El igidləri ilə tanınar. (*adlıq hal*)

6-4.2.4. Tapşırıq 2 (iş dəftəri). Cavab:

1. Buz bağlamış qar gediş-gəlişi çətinləşdirirdi. (*təyin*)
2. Fuad otağa girən kimi əziz müəllimini gördü. (*zaman zərfliyi*)
3. Günəşin işığı onun zəifləmiş gözlərini qamaşdırırdı. (*tamamlıq*)
4. Qanunu bilməmək məsuliyyətdən azad etmir. (*mübtəda*)
5. Yağış yağmağa başlayanda biz evə çatdıq. (*zaman zərfliyi*)
6. Hava isti olduğuna görə mən xeyli su içdim. (*səbəb zərfliyi*)

Tapşırıq 3 (iş dəftəri). Cavab: Cümlələrdə təyin vəzifəsində işlənən söz birləşmələri:

1. Güclü külək yenidən təmir edilmiş evin damını uçurdu.
2. Növbədə dayanmış adamlar ona məzəm-

mətlə baxırdılar.

3. Otağın o biri küncündə qoyulmuş akvarium göz oxşayırdı.

4. Şiddətlə dalğalanan dəniz balıqçıları qorxutmurdu.

5. Oğlunun qəhrəmanlığını eşidən ana qürurlandı.

Tapşırıq 4 (iş dəftəri). Cavab:

1. Körpə göy gurultusundan qorxub ağladı. (səbəb zərfliyi – feili birləşmə)

2. Şəkiddə kərpic evlər çoxdur. (təyin – isim)

3. Xuraman xala asta-asta evə qalxdı. (zərflik – zərf)

4. İçərini diqqətlə yoxladıq. (tamamlıq – zərf)

5. Düşərgəyə gedənləri bu gün yola saldılar. (tamamlıq – feili birləşmə)

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik və təsirlik hallarını müəyyənləşdirir.	Dərslərdə və iş dəftərində verilən tapşırıqlar
Cümlələrdə tamamlıq, zərflik və təyini, onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.	Dərslərdə və iş dəftərində verilən tapşırıqlar

Dərs	Mövzu	Məzmun xətləri	Dərslük səh.	İş dəftəri səh.	MV səh.
1-ci fəsil					
1	Avtomobil necə yarandı?	Oxu	52-55	32	152-153
2	Avtomobil necə yarandı?	Oxuyub-qavrama	55-56	33	153-155
3	Avtomobil markaları və onların yaradıcıları	Dinləmə	56	34	155-156
4	Cümlədə söz sırası	Dil qaydaları	57	35	157-158
2-ci fəsil					
1	Havada uçuş	Oxu	58-60	36	158-160
2	Havada uçuş	Oxu. Yazı	61	37-38	160-161
3	Xəbər vəzifəsində olan feillərin deyilişi və yazılışı	Dil qaydaları	62	39	161-162
3-cü fəsil					
1	Rəlslər üzərində hərəkət	Oxu	63-66	40	162-163
2	Metropoliten	Dinləmə	66	41-42	164-166
3	"L" samiti ilə başlayan bəzi şəkilçilərin tələffüzü	Dil qaydaları	67	43	166-167
4-cü fəsil					
1	Gələcəyin nəqliyyatı	Oxu	68-71	44	167-168
2	Gələcəyin nəqliyyatı	Danışma	71	45	168-169
3	Elektromobilin tarixi	Dinləmə	71	46	169-170
4	"-la" şəkilçisinin funksiyaları	Dil qaydaları	72	47	170-171
Ümumiləşdirici təkrar			73	48	172-173

1-ci fəsil

1-ci dər. Avtomobil necə yarandı?

- Dərslük: səh. 52-55 • İş dəftəri: səh. 32

Təlim məqsədləri:

1. Sual verməklə danışanın fikrini dəqiqləşdirir və ona münasibət bildirir (st. 6-1.2.2).
2. Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənəli sözün mətndəki mənasını müəyyənləşdirir (st. 6-2.1.3).
3. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyənləşdirir (st. 6-2.1.3).
4. Mətndəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır (st. 6-2.1.2).
5. Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Dərslükdəki ilk tapşırıqlarla şagirdləri mövzuya yönəltmək olar.

Danışma

6-1.2.2. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər nəqliyyat növlərini sadalayır və onlar barədə fikir bildirirlər. Əlavə olaraq belə suallar vermək mümkündür:

– Keçmişdə və müasir dövrdə istifadə edilən nəqliyyat vasitələri haqqında nə bilirsiniz?

– Sizcə, gündəlik həyatda ən çox hansı nəqliyyat vasitəsindən istifadə olunur?

– Sizin daha çox istifadə etdiyiniz nəqliyyat vasitəsi hansıdır?

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər aşağı siniflərdə təkərin ixtirası haqqında məlumat alıblar. Müəllim şagirdlərə mövzunu xatırladır. Şagirdlər oxuduqları mətnlərdən və həyatdan nümunələr gətirməklə təkər haqqında bildiklərini danışirlər. Bunlara istinad edərək təxminən belə cavab verə bilərlər:

– Müxtəlif əşyaların mexanizmində təkərdən istifadə edilir. Təkər ayrı-ayrı nəqliyyat növləri üçün də əsas vasitələrdən biri sayılır.

Bu tapşırıq şagirdlərin şifahi nitqinin inkişafına xidmət edir.

Oxu

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərə oxu fəaliyyətindən öncə tapşırıqlar ki, oxu zamanı haşiyələrə diqqət etsinlər.

“Avtomobil necə yarandı?” mətni üzrə iş. Səssiz oxu. Müxtəlif oxu texnikaları tətbiq etməklə oxu prosesini həyata keçirmək mümkündür. Şagirdlərin oxu prosesini qruplarla iş formasında təşkil etmək olar. Mətndəki məlumatların bir çoxu şagirdlərə tanışdır. Odur ki, mətnin oxunması üçün *İnsert oxu* üsulundan istifadə etmək məqsəduyğundur. Bu üsul faydalı mütaliə prosesinə və təfəkkürün inkişafına imkan yaradır. Mətnin oxunmasından əvvəl şagirdlərə aşağıdakı cədvəl paylanır.

Bu məlumat tanışdır	Bu məlumat yenidir	Əvvəl bildiklərimlə ziddiyyət təşkil edir	Bu hissə aydın olmadı

Qruplar onlara verilmiş vaxt ərzində mətni səssiz oxuyurlar. Bu zaman cədvəldə müvafiq qeydlər (açar söz, müxtəlif işarələr və ya qısa cümlələrlə) aparırlar, mətndə verilən informasiyanı qruplaşdırırlar.

Oxu prosesi bitdikdən sonra cədvəl üzrə iş aparılır. Bu oxu üsulu şagirdlərdə fikirlərini lakonik ifadə etmək, həmçinin öyrəndikləri məlumatları xatırlamaqla yeni bilgiler arasında əlaqə yaratmaq bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Söz ehtiyatı

Mətn oxunduqdan sonra, ilk növbədə, söz ehtiyatı üzərində iş aparılır. Şagirdlər “Söz boğçası”ndakı sözlərin izahını dərslüyün sonunda verilmiş lüğət vasitəsilə araşdırırlar.

Şagirdlər tapşırıqları yerinə yetirməklə verilmiş sözlərin mənasını anladıqlarını nümayiş etdirirlər.

6-2.1.3. Tapşırıq c (dərslük). Tapşırıqın məqsədi şagirdlərdə sözün mənasını müəyyənləşdirmək bacarığını inkişaf etdirməkdir. Şagirdlər izahların köməyi ilə tapşırıqda verilmiş sözlərin mənalarını müəyyənləşdirirlər.

Cavab: marka – b; model – c

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: avtoportret – rəsamın özü tərəfindən çəkilmiş şəkli; avtopilot – uçuş aparatını və son dövrdə avtomobili avtomatik idarə edən qurğu

Oxuyub-qavrama

6-2.1.2. Tapşırıq d (dərslük). “Nə anladın?”

rubrikasında verilmiş tapşırıq şagirdlərin mətni nə qədər diqqətlə oxuduqlarını yoxlamağa imkan yaradır. Onlar tapşırıqdakı faktoloji suallara cavab verirlər.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlər suallara cavab verərkən mətnin bütün hissələrinə, verilmiş şəkillərə istinad etməlidirlər.

Şagirdlərin cavabları aşağıdakı məzmununda ola bilər:

1. Buxar mühərriki buxarın yaratdığı təzyiq hesabına, daxiliyanma mühərriki isə benzin və ya dizel yanacağı ilə işləyir.

2. Buxar mühərrikindən gəmilərdə və qatarlarda geniş istifadə olunurdu.

3. Lenuarın mühərriki qazla, Bensin ixtira etdiyi mühərrik benzinlə işləyirdi.

4. Avtomobilin istehsalı baha başa gəlirdi, araba yollarında tez-tez xarab olurdu, sürəti az idi.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Dərslərdə oxuyub-qavrama ilə bağlı tapşırıqlar yerinə yetirildikdən sonra iş dəftərindəki *a* tapşırığının yerinə yetirilməsi tövsiyə olunur.

Cavab: Doğru fikirlər: 1, 4, 6, 7

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər mətnin məzmununu yenidən nəzərdən keçirirlər. Mətnə olmayan məlumatları müəyyən edirlər.

Cavab:

Nikola Künyonun avtomobili "lokomobil" adlanırdı.

Etyen Lenuarın avtomobili "ippomobil" adlanırdı.

Karl Bens 1844-cü ildə anadan olmuşdur.

1893-cü ildə Karl Bens "Viktoriya" adlı dörd təkərli avtomobil istehsal etdi.

6-2.2.1. Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlərdən mətnin məzmununa aid cümlələri tamamlamaq tələb olunur. Bu tapşırıq oxuyub-anlama və yazı bacarıqlarını möhkəmləndirmək üçündür. Şagirdlər mətndəki məlumatlardan çıxarıqları nəticələrə əsasən cümlələri tamamlayırlar.

1. İlk avtomobil sürücülərinə "şofer" (ocaqçı) deyirdilər, çünki *buxar mühərriki ilə işləyən avtomobillərdə sürücülərin əsas işi ocaq qalayıb su qazanını qaynatmaq idi.*

2. Karl Bensin ixtira etdiyi mühərrik daxiliyanma mühərriki adlanırdı, çünki *benzin bilavasitə mühərrikin içərisində alışır və bu zaman əmələ gələn qaz güclü təzyiq yaradırdı. Bu təzyiq avtomobilin hərəkətə gəlməsinə səbəb olurdu.*

3. İlk avtomobillərin satışı zəif gedirdi, çünki *onların istehsalı baha başa gəlirdi.*

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sual verməklə danışanın fikrini dəqiqləşdirir və ona münasibət bildirir.	Tapşırıq a, b (dərslək)
Omonim sözün kontekstdəki mənasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c (dərslək)
Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasının müəyyənləşdirir.	Tapşırıq ç (dərslək)
Mətndəki fakt və hadisələri mətnin planına uyğun qruplaşdırır.	Tapşırıq d (dərslək), Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq c (iş dəftəri)

2-ci dər. Avtomobil necə yarandı?

• Dərslək: səh. 55-56 • İş dəftəri: səh. 33

Təlim məqsədləri:

- Mətndəki verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır (st. 6-2.1.2).
- Qeyri-bədii mətni növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).
- Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).
- Oxuduğu məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır (st. 6-1.3.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərə frontal sorğu ilə "Avtomobil necə yarandı?" mətnini xatırladır.

Oxuyub-qavrama

6-2.1.2. Tapşırıq a (dərslək).

Tapşırıq şagirdlərin qrafik materialları (şəkil, sxem, xəritə və s.) şərhətmə bacarığını inkişaf etdirir. Şagirdlər qeyd olunan avtomobilləri müqayisə edirlər. Onların cavabı təxminən belə ola bilər:

“Mercedes” avtomobili Daymlerin avtomobilinə nisbətən daha müasir görünür. Onun faraları, sükanı var. Daymlerin avtomobili daha çox üstüaçıq faytona bənzəyir, təkərləri hündürdür, sükan yoxdur.

6-2.2.1. Tapşırıq b (dərslük). Bu tapşırıq vasitəsilə şagirdlər avtomobilin inkişafındakı ən vacib məqamları qeyd edirlər. Tapşırıq şagirdlərin mətndən əsas informasiyaları seçmək və fikirlərini ümumiləşdirmək bacarığını inkişaf etdirir. Onların cavabı belə ola bilər:

1. Buxar mühərrikinin yaranması
2. Daxiliyanma mühərrikinin yaranması
3. Qaz mühərriki ilə işləyən avtomobilin yaradılması
4. Benzinlə işləyən daxiliyanma mühərrikinin ixtirası
5. Üçtəkərli avtomobilin yaradılması
6. Dördtəkərli avtomobilin meydana çıxması
7. Müasir tipli “Mercedes” avtomobilinin hazırlanması

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlərin cavabları aşağıdakı məzmununda ola bilər:

Karl Bens daxiliyanma mühərriki ilə işləyən avtomobilə patent almışdı. Patent onun bu ixtiranın müəllifi olduğunu təsdiqləməyə kömək etdi. Beləliklə də, Bens öz adını həmişəlik tarixə yazdı. Bu həm də yeni imkanlar və kəşflər dövrünün başlanğıcı oldu.

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər “Avtomobil necə yarandı?” mətnini yazmaqda müəllifin əsas məqsədini müzakirə edirlər. Onlar mətnin giriş və sonluq hissələrini bir daha oxuyaraq müəllifin mövqeyini müəyyən edirlər.

Cavab: Bu mətni yazmaqda müəllifin əsas məqsədi avtomobil ixtiraçısının Karl Bens olduğunu sübut etmək idi.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Məqsəd şagirdlərin mətn növlərini fərqləndirmək bacarığını inkişaf etdirməkdir. Şagirdlər oxuduqları mətnin məzmunundan çıxış edərək fikirlərini təxminən aşağıdakı kimi əsaslandırma bilirlər:

1. “Avtomobil necə yarandı?” mətni informativ mətnədir, çünki *burada avtomobilin kim tərəfindən ixtira olunduğu barədə məlumat verilir.*

2. “Avtomobil necə yarandı?” mətni xronoloji mətnədir, çünki *mətn tarixi faktlarla zəngindir. Hadisələr xronoloji ardıcılıqla təsvir edilir.*

6-2.3.3. Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlər izahedici mətnin xüsusiyyətləri ilə tanışdırlar. Onlar tapşırığı yerinə yetirməklə bu mətndəki bəzi hissələrin izahedici xarakter daşdığını anladıklarını nümayiş etdirirlər. Şagirdlərin cavabı belə ola bilər:

- 1) Buxar mühərriki
- 2) Daxiliyanma mühərriki

Müəllimin nəzərinə! Bu tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra şagirdlərə belə bir sual verilə bilər:

– Sizcə, bu hissələrin yeri dəyişsəydi, mətn anlaşılıqlı olardı?

Tapşırıq e (dərslük). **Cavab:** Haşiyədə bəzi vacib məlumatlar təqdim edilir. Bu informasiya mətndə verilənləri daha yaxşı qavramaq üçün verilir. Müəllif oxucunun diqqətini çəkmək üçün məlumatları haşiyədə verib.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər tapşırıqda verilmiş cümlələri mətnin giriş, əsas və sonluq hissəsinə aid etməklə mətnin tərkib hissələri haqqında aldıkları bilikləri nümayiş etdirirlər.

Cavab:

Giriş:

- Araba at və ya öküzlə hərəkət edirdi.

Əsas hissə:

- Daxiliyanma mühərriki Etyen Lenuar ixtira etdi.
- Berta Bens həyat yoldaşının avtomobilini məşhurlaşdırdı.

Sonluq:

- “Daimler-Benz” dünyanın ən iri avtomobil konserni idi.
- Avtomobili ixtira edən alman mexaniki Karl Bensdir.
- Benzinlə işləyən avtomobilləri elektromobillər əvəz edir.

Danışma

6-1.3.1. Tapşırıq ə (dərslük). Şagirdlər xronoloji ardıcılıq əsasında hər yarımbaşlıqda avtomobilin ixtirası ilə bağlı məlumatları çatdırırlar. Onlar mətn əsasında sualları cavablandırmaqla onu diqqətlə oxuduqlarını nümayiş etdirirlər.

“*Diqqət et*” rubrikası. Rubrikadakı məlumatı daha dərinlən mənimsətmək üçün müəllim sual verir:

– “Avtomobil necə yarandı?” mətni hansı mətn növünə aiddir?

Şagirdlər oxuduqları mətnin informativ oldu-

ğunu müəyyənləşdirirlər. Onlar artıq müxtəlif mətn növləri ilə tanış olublar. Rubrikada informativ mətnlərdə hadisələrin verilmə ardıcılığı haqqında şagirdlərə məlumat verilir. Şagirdlər mətnin strukturunun müəyyənləşməsində hadisələrin xronoloji ardıcılıqla verilməsinin, hadisələrin inkişafında ən vacib mərhələlərin əsas götürülməsinin zəruriliyini öyrənirlər.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətndəki verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq b, c (dərslük), Tapşırıq a (iş dəftəri)
Qeyri-bədii mətni növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Tapşırıq d, e (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)
Oxuduğu məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır.	Tapşırıq ə (dərslük)

3-cü dər. Avtomobil markaları və onların yaradıcıları

- Dərslük: səh. 56
- İş dəftəri: səh. 34

Təlim məqsədləri:

1. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-1.1.1).
2. İnformativ mətni mövzusunun asılı olaraq düzgün strukturlaşdırır. Məsələn, xronoloji mətnləri zaman ardıcılığı, qeyri-xronoloji mətnləri alt-mövzular – yarımbaşlıqlar üzrə strukturlaşdırır (st. 6-3.1.1).
3. İnformativ mətnə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir (st. 6-1.1.2).
4. Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnləri müəllim məqsədi və yanaşması baxımından müqayisə edir (st. 6-2.3.5).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərin mövzu ilə bağlı ilkin biliklərini yoxlamaq və dərslərin mövzusunun maraqlı oyanmaq üçün sual verir:

– Sizcə, avtomobil markaları nəyi bildirir? Onların mənası nədir?

Dinləmə

6-1.1.1. 6-3.1.1. Tapşırıq a (dərslük). Yazı ilə inteqrasiya. Bu tapşırıq dinləmə mətni əsasında yerinə yetirilir. Müəllim “Avtomobil markaları və onların yaradıcıları” mətnini səsləndirir.

Avtomobil markaları və onların yaradıcıları

Bu gün dünyada məşhur olan bir çox avtomobil markaları onların yaradıcılarının adları ilə bağlıdır. Həmin insanlar dünya avtomobil sənayesinin inkişafında böyük rol oynamışlar. Bir çox iri şirkətlər adi minik avtomobilləri ilə yanaşı, idman avtomobilləri də istehsal etmişlər. Bəzi markalar isə məhz idman avtomobili kimi məşhurlaşmış.

Enzo Ferrari 1898-ci ildə İtaliyada anadan olmuşdur. 22 yaşında ikən o, Alfa Romeo şirkətində sürücü kimi işə düzəlmiş. 1939-cu ildə isə Ferrari öz şirkətini yaratmış və idman avtomobilləri istehsal etməyə başlamış. Ferrari avtomobil biznesinə pilot kimi başlamış, bir çox avtomobil yarışlarında iştirak etmişdir.

“McLaren” avtomobil markasını 1963-cü ildə avtopilot və konstruktor Bryus Maklaren yaratmışdır. Bryus uşaq yaşlarında ağır xəstəlik keçirsə də, müntəzəm məşqlər hesabına sağalaraq məşhur idmançı kimi tanınmışdır. O, 22 yaşında Formula 1 yarışının qalibi olmuşdur. Lakin, təəssüf ki, 33 yaşında ikən yeni avtomobilinin sınağı zamanı qəzaya uğrayaraq həyatını itirmişdir.

Volter Bentli 1888-ci ildə anadan olanda artıq Bens və Daymler avtomobili ixtira etmişdilər. Gənc yaşlarından avtomobil və motosikletlərlə maraqlanan Bentli 1919-cu ildə özünün avtomobil şirkətini yaratmışdır. Bentli avtomobilləri xarici gözəlliyindən çox texniki göstəriciləri ilə avtomobil həvəskarlarını cəlb edir. Bu avtomobillər bir çox yarışların qalibi olmuşdur.

Ettore Buqatti 1881-ci ildə Milanda anadan olmuşdur. Onun ailəsində hamı rəssam, heykəltəraş idi. Ettore də incəsənət sahəsində təhsil almışdır. O, bir çox avtomobil şirkətlərində dizayner, konstruktor kimi çalışmışdır. 1909-cu ildə Buqatti öz şirkətini yaratmışdır. Buqatti avtomobilləri bu gün də zərifliyi və gözəlliyi ilə hamını valeh edir. Lakin çox baha olduğuna görə o, bir çoxları üçün arzu olaraq qalır.

XIX əsrin sonlarında Fransada da avtomobil istehsalına maraqlı artmışdır. Pejo ailəsi çoxdan bəri dəmir alətlər, velosipedlər istehsal edirdi. 1888-ci ildə Qotlib Daymlerlə tanış olan Arman Pejo avto-

mobil buraxmaq həvəsinə düşdü. 1892-ci ildə Pejo ilk avtomobilini istehsal etdi. Əvvəlcə onun avtomobillərində Daymlerin mühərriklərindən istifadə olunurdu. Sonradan isə o öz mühərriklərini istehsal etməyə başladı. Avtomobil tarixində ilk dəfə olaraq Pejo rezin şinlərdən istifadə etdi.

Ferruçço Lamborcini 1916-cı ildə İtaliyada anadan olmuşdur. Uşaq yaşlarından texnikaya böyük həvəs göstərirdi. Əvvəl traktor istehsalçısı olan Ferruçço 1963-cü ildə bahalı idman avtomobilləri istehsal edən şirkət yaratdı. Deyilənə görə, bir gün Ferruççonun sürdüyü Ferrari avtomobili xarab olur. O, Enzo Ferrarinin yanına gəlib iradını bildirir. Enzo isə onu kobud qarşılayır. Onda Ferruçço özü avtomobil şirkəti yaradır və Ferrarinin rəqibinə çevrilir.

Henri Ford 1863-cü ildə Amerikanın Detroyt şəhərində anadan olmuşdur. Onun 1903-cü ildə yaratdığı avtomobil şirkəti tezliklə dünyanın ən iri şirkətlərindən birinə çevrildi. Henri Fordun adı tarixdə uğur və zənginlik rəmzi kimi qalmışdır. 1908-ci ildə "Ford-T" ən çox satılan avtomobil oldu. Bu, ilk avtomobil idi ki, milyondan çox istehsal edilib satıldı. Onun qiyməti ucuz, keyfiyyəti isə yüksək idi.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərin diqqətinə xüsusi olaraq çatdırılır ki, mətndə xronoloji ardıcılıq pozulub. Qeydgötürmə zamanı bunu nəzərə almaq vacibdir.

Şagirdlər dinlədikləri mətn əsasında hadisələrin xronoloji ardıcılığını müəyyənləşdirirlər. Tapşırıq üç mərhələdə icra edilir:

1. Müəllim dinləmə mətnini səsləndirir. Şagirdlər müəllimin səsləndirdiyi dinləmə mətni əsasında qeydlər götürürlər.

2. Şagirdlər mətndən götürdükləri qeydlər əsasında informativ mətn yazırlar.

3. Qeydləri qruplaşdırmaqla "Yaddaş xəritəsi" tərtib edirlər.

Tapşırıq şagirdlərin qeydgötürmə və yaddaş xəritəsini tərtib etmək üzrə bacarıqlarının möhkəmlənməsinə, təkmilləşməsinə və tətbiqinə xidmət edir. Eyni zamanda informativ mətn yazmaq bacarıqlarının möhkəmlənməsinə imkan verir. Bütövlükdə bu tapşırıq qazanılmış biliklərin möhkəmləndirilməsində, faktları qruplaşdırmaq bacarığının inkişafında mühüm rol oynayır.

6-1.1.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Bu tapşırıq şagirdlərin doğru məlumatları yanlış məlumatlardan fərqləndirməyi bacardıqlarını nümayiş etdirir. Şagirdlərin tapşırıqda verilmiş fikirlərə münasibəti təxminən aşağıdakı kimi ola bilər:

2. Enzo Ferrarinin Lamborcini ilə kobud davran-

ması böyük rəqabətin başlanğıcı oldu.

Doğrudur. Bir gün Ferruççonun sürdüyü Ferrari avtomobili xarab olur. O, Enzo Ferrarinin yanına gəlib iradını bildirir. Enzo isə onu kobud qarşılayır. Onda Ferruçço özü avtomobil şirkəti yaradır.

3. Henri Fordun adı tarixdə uğur və zənginlik rəmzi kimi qalmışdır.

Doğrudur. Onun avtomobil şirkəti dünyanın ən iri şirkətlərindən biridir. "Ford" avtomobili milyondan çox istehsal edilib satılan ilk avtomobil olmuşdur.

4. Bentli motosiklet istehsal etmişdir.

Yanlıştır. Bentli 1919-cu ildə özünün avtomobil şirkətini yaratmışdı. "Bentli" avtomobillərinin texniki göstəriciləri çox yüksəkdir. Bu avtomobillər bir çox yarışların qalibi olmuşdur.

6-2.3.5. Tapşırıq b (iş dəftəri). Bu tapşırıq şagirdlərin müqayisə etmə bacarığının inkişafına yönəlib. Şagirdlər tapşırıqda verilmiş fikirlərin oxuduqları "Avtomobil necə yarandı?", yoxsa dinlədikləri "Avtomobil markaları və onların yaradıcıları" mətninə aid olmasını müəyyənləşdirməklə hər iki mətnin məzmununu qavradıqlarını nümayiş etdirirlər.

Cavab: 1 – b; 2 – a; 3 – b; 4 – a; 5 – b; 6 – a.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq a (dərslük)
İnformativ mətni mövzudan asılı olaraq düzgün strukturlaşdırır. Məsələn, xronoloji mətnləri zaman ardıcılığı, qeyri-xronoloji mətnləri alt-mövzular – yarımbaşlıqlar üzrə strukturlaşdırır.	Tapşırıq a (dərslük)
İnformativ mətndə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnləri müəllif məqsədi və yanaşması baxımından müqayisə edir.	Tapşırıq b (iş dəftəri)

4-cü dər. Cümlədə söz sırası

- Dərslük: səh. 57 • İş dəftəri: səh. 35

Təlim məqsədləri:

1. Məntiqi vurğudan asılı olaraq cümlədə uyğun söz sırasından istifadə edir (st. 6-4.2.5).
2. Cümlədə inversiyanın ekspressiv təsirini izah edir (st. 6-4.2.5).

Mövzuya yönəltmə

Şagirdləri mövzuya yönəltmək üçün müəllim lövhədə müxtəlif cümlələr yazır. Şagirdlər cümlə üzvlərini fərqləndirirlər. Onlar baş və ikincidərəcəli üzvlərin cümlədəki yerini müəyyən edirlər.

Dil qaydaları

6-4.2.5. Tapşırıq a (dərslük). Tapşırıq vasitəsilə şagirdlərin diqqəti cümlə üzvlərinə yönəldilir. Şagirdlər cümlədə hansı üzvlərin iştirak etdiyini və necə sıralandığını müəyyən edirlər. Motivasiya xarakterli bu tapşırıq şagirdlərin cümlə və cümlə üzvləri haqqında aldıkları biliklərin tətbiqinə və möhkəmləndirilməsinə yönəldilib.

Cavab:

- Təyin aid olduğu cümlə üzvündən *əvvəl* gəlir.
- Xəbər cümlənin *sonunda* işlənir.
- Zərflik cümlənin *əvvəlində* və ya *ortasında* işləyə bilər.

Tapşırıq a (iş dəftəri). İş dəftərindəki tapşırıqlar mənimsədilmiş qaydaların tətbiqinə xidmət edir. Bu tapşırıqda şagirdlərin cümlələrdə söz sırasına əməl etmək bacarığı yoxlanılır.

Cavab:

- b – 1. Dağın başı qarla örtülmüşdü.
c – 4. Samir mağazadan iki maraqlı kitab aldı.
ç – 2. Yarış axşamədək davam etdi.

Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər cümlələri tələffüz etməklə mübtədanın harada daha yüksək intonasiya ilə deyildiyini müəyyənləşdirirlər.

Cavab: 2. Daxiliyanma mühərrikini 1860-cı ildə belçikalı mühəndis *Etyen Lenuar* ixtira etdi.

“Yadda saxla” rubrikası. Rubrikada məntiqi vurğu barədə məlumat verilir. Şagirdlərin nəzərinə çatdırılır ki, məntiqi vurğulu söz yazıda xəbərin əvvəlində gəlir.

Tapşırıq c (dərslük). Tapşırıq rubrikada verilmiş qaydanın möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Cavab:

1. Yorğanı uşağın üstünə *nənəsi* çəkdi.
2. Gülşən kitabxanada *dünən* növbətçi idi.

3. Sən dostunla *muzeyə* gedirsən?
4. Səməd kəndə *bir azdan* yola düşəcək.

Tapşırıq ç (dərslük). Bu tapşırıqın şərtinə əsasən şagirdlər cümlələrdə söz sırasını bərpa edirlər. Cümlələri oxuyub fərqi izah edirlər. Şagirdlərdən öyrəndikləri qaydanı tətbiq etmələri tələb olunur.

Cavab: Söz sırasını bərpa etdikdən sonra hər bir cümlə üzvü öz yerində işlənir:

Biz ilk dəfə dil açanda *“Ana”* söyləyirik.

Bizim ilk dərsliyimiz *“Ana dili”* adlanır.

“Yadda saxla” rubrikası. Rubrikada göstərilir ki, cümlədə söz sırasının pozulması inversiya hadisəsidir və daha çox nəzm əsərlərində rast gəlinir.

Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlər cümlələri nəzmlə ifadə etməklə cümlə üzvlərinin yerini dəyişə bilərlər. Bu zaman fərqləndirilmiş sözlər qafiyə kimi istifadə olunur.

Cavab:

Bu hikməti bilir hər arif kişi:

Pis nəticə verməz yaxşının işi.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər inversiya baş vermiş cümlələri nəsrə çevirib yazırlar. Bu tapşırıq vasitəsilə onlar nəsr və nəzmlə yazılmış cümlələrdəki fərqi izah edirlər. Söz sırası pozulmuş cümlələri nəsrə çevirərkən düzgün şəkildə yazılmasına diqqət yetirilməlidir.

1. Gülmə qonşuna, gələr başına.

Qonşuna gülmə, başına gələr.

2. Qoymazdım anamı ala dincini,
Doymazdım anamın gül nəfəsindən.

Anamı dincini almağa qoymazdım. Anamım gül nəfəsindən doymazdım.

3. Çox sevirəm igid kimi döyüşən

Kəlməni mən, sözü mən.

Mən igid kimi döyüşən kəlməni, sözü çox sevirəm.

4. Gətirirdi ot bitməyən çöllərə sarı

Dənizin xoş nəfəsini bir sərin külək.

Bir sərin külək dənizin xoş nəfəsini ot bitməyən çöllərə sarı gətirirdi.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
----------	-------------

Məntiqi vurğudan asılı olaraq cümlədə uyğun söz sırasından istifadə edir.	Tapşırıq a, b, c, ç (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Cümlədə inversiyanın ekspresiv təsirini izah edir.	Tapşırıq d (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)

2-ci fəsil

1-ci dər. Havada uçuş. Ulduzlara doğru

• Dərslük: səh. 58-60 • İş dəftəri: səh. 36

Təlim məqsədləri:

1. Mətni yazmaqda müəllifin məqsədini müəyyənləşdirir (st. 6-2.3.1).
2. Mətnə əsaslandırılmış fikri fərziyyə, ehtimal və mülahizələrdən fərqləndirir (st. 6-2.3.2).
3. Bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmun və struktur baxımından fərqi izah edir (st. 6-2.3.5).
4. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyənləşdirir (st. 6-2.1.3).
5. Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllimin nəzərinə! Müəllim kömək üçün şagirdlərin yadına əvvəlki siniflərdə öyrəndikləri ixtira və kəşfləri salır. Onlar aşağı siniflərdən müxtəlif kəşf və ixtiralar haqqında məlumatlara sahibdirlər.

Danışma

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər tapşırığın şərtinə əsasən Jül Vernin “Beş həftə hava şarında”, “Sirli ada” əsərlərində öyrəndikləri məlumatları xatırlayır, bu əsərlərdə qəhrəmanların hava şarı vasitəsilə səyahət etdiklərini yada salırlar. Sonra hava şarı barəsində bildiklərini danışırlar. Müəllim onlara belə suallar verə bilər:

– *Sizcə, hava şarında səyahət nə dərəcədə təhlükəli idi? İnsanlar bunun təhlükəli olduğunu bilə-bilə nə üçün hava şarında səmaya qalxırdılar?*

– *Nə üçün insanlar müasir dövrdə də hava şarına maraq göstərirlər?*

Tapşırığın müzakirəsi şagirdləri mətnin oxusuna hazırlayır.

Oxu. Oxuyub-qavrama

“Ulduzlara doğru” mətni üzrə iş. Səsli oxu. Şagirdlər mətni səsli oxuyurlar. Bu zaman müəllim şagirdlərin əsas məqamları xüsusi səs tonu ilə vurğulamalarına, obrazların nitqini situasiyaya uyğun səsləndirmələrinə diqqət yetirir. Oxu prosesi bitdikdən sonra suallar cavablandırılır.

6-2.3.1. Tapşırıq b (dərslük). Tapşırıq şagirdlərin mətni necə qavradıqlarını müəyyən etmək məqsədi daşıyır. Şagirdlər mətn əsasında sualı cavablandırır, müəllifin məqsədini müəyyənləşdirir, bununla da mətni diqqətlə oxuduqlarını nümayiş etdirirlər. Cavab: d

6-2.3.2. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər mətndə təxəyyülün məhsulu olan məqamları real hadisədən fərqləndirdiklərini nümayiş etdirirlər. “Ulduzlara doğru” bədii mətn olduğu üçün təxəyyülün olması xarakterik xüsusiyyətdir. Şagirdlər təxəyyül əsasında yazılan hissələri göstərərək fikirlərini belə əsaslandırır ki, müəllif Monqolfye qardaşlarının keçirdiyi hissələri, ora toplaşan adamların təəcüb və şübhələrini təsvir etməyə uyğun əks etdirmişdir.

Müəllimin nəzərinə! Tapşırıqda məqsəd şagirdlərin diqqətini müəllifin təxəyyülünə yönəltməkdir. Müəllifin görmədiyi insanlar, onların duyğuları, hadisələr haqqında fikirlərini araşdırma materialları və öz təxəyyülü əsasında təsvir etməsinə diqqət çəkməkdir. Şagirdlərdə bədii mətn yazarkən öz təxəyyüllərindən istifadə edə biləcəklərinə inam yaratmaqdır.

Cavab: Öz ixtirasını nümayiş etdirməyə hazırlaşan iki qardaş isə çox həyəcanlı idi. Monqolfye qardaşları – Jozef-Mişel və Jak-Etyen əsəbi halda hazırlıq işlərini izləyir, bəzən də lazımı göstərişlər veriridilər.

– Hə, qardaş, mənə, artıq vaxtdır, – böyük qardaş Jozef-Mişel həyəcanlı səslə dilləndi.

Kiçik qardaş başını tərpətdi. O da çox həyəcanlı idi.

– Yandırın, – Jak-Etyen köməkçisinə dedi, – amma ehtiyatlı olun. Elə etmək lazımdır ki, isti hava torbanın içinə daxil olsun, amma od parçanı yandırmasın.

O, sakit səslə danışmağa çalışırdı ki, öz həyəcanını köməkçilərinə ötürməsin. Halbuki heç özü də hər şeyin istədiyi kimi alınacağına əmin deyildi.

“Görəsən, uçaacaq?” – hər kəsin beynində yalnız bu fikir dolaşırdı. İxtiraçı qardaşlar üçün isə bu, həyatın mənası idi.

“Diqqət et” rubrikası. Müəllim şagirdlərin nəzərinə çatdırır ki, informasiyanı oxucuya daha maraqlı və cəlbedici şəkildə çatdırmaq üçün informativ mətnlərdə bəzən real hadisə və faktlar haqqında bədii, obrazlı şəkildə məlumat verilir.

6-2.3.5. Tapşırıq ç (dərslük). Tapşırıqda verilmiş mətni oxumaq və “Ulduzlara doğru” mətni ilə müqayisə etmək tələb olunur. Bu kiçik mətndə Əhməd Çələbinin quş qanadlarına bənzəyən qurğu ilə uçmasından danışılır. Şagirdlər mətnləri birləşdirən ideyanı müəyyənləşdirirlər.

Cavab: İnsanın müxtəlif vasitələrlə uça bilmək imkanını həyata keçirə bilməsi.

6-2.2.1. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər oxuduqları mətnə istinad etməklə mülahizələrini mətnin məzmununa uyğunluğunu əsaslandırır. Tapşırıq verilən fikirlərin mətnin tərkib hissələrinə uyğunluğunu müəyyən etmək bacarığını möhkəmləndirməyə xidmət edir.

Cavab: 1 – b; 2 – a; 3 – c.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər hadisələr arasında səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyənləşdirərək cümlələri davam etdirməlidirlər.

Cavab:

1. Adamlar nəhəng torbanın uça biləcəyinə inanmırdılar, çünki *onun çəkisi 200 kiloqramdan çox idi. Üstəlik, özü ilə havaya insan da qaldırma idi.*

2. Monqolfye qardaşları şəhərin hörmətli adamlarını çağırırdılar ki, *onlar uçuşu müşahidə etsinlər. Sınaq uğurla başa çatsa, onlar bunu rəsmi şəkildə təsdiq etməli idilər.*

6-2.1.3. Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlərdən tapşırıqda verilmiş sözlərə uyğun mənaları tapmaq tələb olunur. Cavab: 1 – d; 2 – ç; 3 – b; 4 – e; 5 – a; 6 – c.

6-2.2.1. Tapşırıq ç (iş dəftəri). Şagirdlər oxuduqları mətndəki məlumatlar əsasında gəldikləri nəticəni müəyyən edirlər. Bu tapşırıq şagirdlərin mətnin ideyası ilə bağlı fikirləri müəyyənləşdirmək, mətndən ümumi nəticə çıxartma bacarığını inkişaf etdirir.

Cavab: b. Bu şəxsiyyətlər elə ixtiralar etmişdilər ki, həmin dövrdə buna inanmaq mümkün deyildi.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Məni yazmaqda müəllifin məqsədini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a (dərslük)

Mətnə əsaslandırılmış fikri fərziyyə, ehtimal və mülahizələrdən fərqləndirir.	Tapşırıq c (dərslük)
Bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmun və struktur baxımından fərqi izah edir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq a, b, ç (iş dəftəri)
Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq c (iş dəftəri)

2-ci dər. Havada uçuş. Ulduzlara doğru

- Dərslük: səh. 61
- İş dəftəri: səh. 37-38

Təlim məqsədləri:

1. Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir (st. 6-2.2.2).
2. Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
3. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhli edir (st. 6-2.3.3).
4. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
5. Mövzu üzrə araşdırmaları əsasında informativ mətn yazır (st. 6-3.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərə frontal sorğu ilə "Ulduzlara doğru" mətnini xatırladır.

Oxuyub-qavrama

Tapşırıq a (dərslük). *Təbiət fənni ilə inteqrasiya.* Tapşırıqdakı mətnə hava şarının uçuş prinsipi barədə məlumat verilir. Müəllim şagirdlərə təbiət fənnindən keçdiklərini xatırladır: *maddələr atomlardan təşkil olunub və onların ölçüləri çox kiçikdir. Oksigen atomunun kütləsi hidrogen atomunun kütləsindən böyükdür. Nəticədə hidrogen qazı oksigen qazından daha yüngül olur. Hidrogen qazından bəzi hallarda hava şarlarında istifadə olunur.*

6-2.2.2. Tapşırıq b (dərslük). Tapşırıqdakı 1-ci və 2-ci suallar faktoloji xarakter daşıdığından

şagirdlər mətndəki məlumatlardan (I və III abzas) çıxış edərək onları asanlıqla cavablandırma bilirlər. 2-ci sualın isə (idarəetmə ipləri vasitəsilə günbəzdəki havanın temperaturu necə tənzimlənir?) mətnə birbaşa cavabı yoxdur. Lakin dərslükdə verilən sxemə baxdıqda bunu asanlıqla izah etmək mümkündür. Hava şarı lazımı hündürlük həddini aşanda idarəetmə iplərinin vasitəsilə klapan açılır və müəyyən miqdar isti hava çölə buraxılır. Nəticədə şarın içindəki temperatur azalır və bir qədər ağırlaşan şar aşağı enir.

6-2.1.3. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər krosvordu həll etməklə mətndəki sözləri mənimsədiklərini nümayiş etdirirlər. Tapşırıq məntiqi təfəkkürün və söz ehtiyatının inkişafına xidmət edir.

Cavab:

Yuxarıdan aşağı: 1 – temperatur; 3 – sükan; 4 – sərnəşin; 6 – hava; 9 – qaz
Soldan sağa: 2 – pilot; 5 – mühərrik; 7 – balon; 8 – şar; 10 – qanad; 11 – günbəz

6-2.1.2. Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər mətnin məzmununu yenidən nəzərdən keçirirlər. Mətnə olmayan məlumatı müəyyən edirlər.

Cavab: 3

6-2.3.3. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər mətn növləri ilə bağlı öyrəndiklərini xatırlayırlar. "Havada uçuş" mətninin izahedici mətn olduğunu qeyd edərək fikirlərini əsaslandırırlar.

Cavab: a. İzahedici mətnidir.

6-2.3.2. Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər mətnə və verilmiş izahlardan çıxış edərək "aerodinamika" və "termodinamika" sözlərini mənasını təxminən belə izah edə bilirlər:

Aerodinamika – havanın və digər qazların hərəkəti, onların cisimlərə təsiri.

Termodinamika – istilik enerjisi vasitəsi ilə cisimlərin hərəkətə gətirilməsi.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər sözlərin mənasını müəyyənləşdirərək onları birləşdirir və söz birləşməsi şəklində ifadə edirlər.

Cavab:

Aero – müxtəlif sözlərə qoşularaq hava, fəza ilə bağlı mənalar yaradır.

Port – liman

Aeroport – hava limanı

Yazı

6-3.2.1. Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlərdən

“Hava şarının ixtirası” adlı informativ mətn yazmaq tələb olunur.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Bu tapşırıq dərslikdəki *d* tapşırığının yerinə yetirilməsinə kömək rolunu oynayır. Burada verilən plan və tələblər informativ mətnin yazılmasını asanlaşdırmağa xidmət edir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatı müəyyən edir.	Tapşırıq a, b (dərslik)
Mətnin tərkib hissələri arasında əlaqəni izah edir.	Tapşırıq c (dərslik)
Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq ç (dərslik) Tapşırıq a, c (iş dəftəri)
Mövzu üzrə araşdırmaları əsasında informativ mətn yazır.	Tapşırıq d (dərslik) Tapşırıq ç (iş dəftəri)
Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq b (iş dəftəri)

3-cü dərs. Xəbər vəzifəsində olan feillərin deyilişi və yazılışı

- Dərslik: səh. 62
- İş dəftəri: səh. 39

Təlim məqsədləri:

1. -acaq² (deyəcəyəm, yazacağam), -mış⁴ (demişəm, yazmışsınız), -dır⁴ (maraqlıdır, gözləməlidir), -sınız⁴ (gəliirsiniz), -ır⁴ (vurullar) -ar² (vurullar) kimi səsdeşümü və səsartımı baş verən şəkilçilərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.5).

Mövzuya yönəltmə

Məlumdur ki, bəzi sözlər tələffüz olunduğu kimi yazılmır. Bu səbəbdən həmin sözlərin düzgün yazılışının öyrədilməsi vacibdir. Müəllim dilimizdə yazılışı diqqət tələb edən sözlərin olduğunu qeyd edir. Çünki orfoqrafik səhvlərə daha çox deyilişi və yazılışı fərqlənən sözlərdə rast gəlinir. Bu dərsdə şagirdlər dərslik və iş dəftərindəki tapşırıqları yerinə yetirməklə orfoqrafik cəhətdən düzgün yazı vərdişlərini inkişaf etdirəcəklər.

Dil qaydaları

Tapşırıq a (dərslik). Motivasiya xarakterli bu tapşırıq yuxarıda qeyd olunan fikirləri nəzərdə tutur. Şagirdlər altından xətt çəkilmiş feillərin tələffüz formasını qeyd edirlər.

Cavab:

1. İnanıram ki, bu il sinifdə birinci *olacağam*. [*olacam*]
2. Sən bu mövzuları artıq *öyrənmişsən*. [*öyrənmişəm*]
3. Səyahətə nə vaxt *çixacaqsınız?* [*çixacaqsız*]
4. Uşaqlar idman zalında basketbol *oynayırlar*. [*oynayıllar*]

Bu tapşırıqdan sonra müəllim şagirdlərin diqqətini diqqətini “*Yadda saxla*” rubrikasına yönəldir.

“*Yadda saxla*” rubrikası. Burada feillərə artırılan bəzi şəkilçilərin deyilişi və yazılışı barədə məlumat verilir. Həmin şəkilçilər bunlardır: -acaq², -ır⁴, -ar², -sınız⁴, -miş⁴

6-4.1.5. Tapşırıq b (dərslik). Bu tapşırıq vasitəsilə şagirdlər sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edirlər.

Cavab: [toxuyullar] – toxuyurlar; [baxmıyacam] – baxmayacağam; [yetirirsiz] – yetirirsiniz; [dönüllər] – dönürlər; [hazırtaşarsız] – hazırlaşarsınız; [edəcəm] – edəcəyəm.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq vasitəsilə şagirdlər orfoqrafik qaydalara uyğun olaraq düzgün yazı bacarıqlarını nümayiş etdirirlər.

Cavab:

- 1-ci sütun: öyrənəcəm – öyrənəcəyəm
- 2-ci sütun: başlayarsız – başlayarsınız
- 3-cü sütun: oxuyullar – oxuyurlar

Tapşırıq c (dərslik). Bu tapşırıqda -miş⁴ şəkilçili feilin şəxslər üzrə dəyişdirilməsi tələb olunur. Müəllim şagirdlərin nəzərinə çatdırır ki, II şəxsdə işlənən feillərə -miş⁴ şəkilçisi artırılanda həm tələffüzdə, həm də yazıda *ş* samiti düşə bilər.

Cavab: söyləmişəm, söyləmi(ş)sən, söyləmişdir, söyləmişik, söyləmi(ş)siniz, söyləmişlər

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab:

- gecikmi(ş)sən gecikmi(ş)siniz
gecikmişdir gecikmişlər

Tapşırıq ç (dərslik). Şagirdlər hər sıradan orfoqrafik normalara uyğun olmayan feili tapıb

düzgün şəkildə yazırlar. Onlar mənimsədikləri orfoqrafiya qaydalarını tətbiq edərək tapşırığı yerinə yetirirlər.

Cavab:

- 1-ci sıra a. çəkərsiniz
2-ci sıra c. danışarlar
3-cü sıra b. alacağam
4-cü sıra ç. düşünürlər

Tapşırıq d (dərslük). Bu tapşırıqda fərqləndirilmiş feillərin müvafiq formada yazılması tələb olunur. Şagirdlər öyrəndikləri qaydalara istinad edərək fikirlərini əsaslandırirlər.

Cavab:

1. Tətili harada *keçirəcəksiniz?*
2. Axsama kimi işləri bitirəcəyəm.
3. Dənizin üstündə qağayılar *uçurlar.*
4. Uzaqdakı neft buruqlarını *görmü(ş)sünüz?*

Tapşırıq c (iş dəftəri).

Cavab: 1. işləmisiz – işləmisiniz; 2. edillər – edirlər; 3. saxlayacam – saxlayacağam; 4. deyəllər – deyərlər; 5. danışsınız – danışsınız; 6. edəcəm – edəcəyəm

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
-acaq ² (deyəcəyəm, yazacağam), -mış ⁴ : (demişsən, yazmışsınız), -dır ⁴ (maraqlıdır, gözləməlidir), -sınız ⁴ (gəlmirsiniz), -ır ⁴ (vurullar), -ar ² (vuralar) kimi səsdeşümü və şərtimi baş verən şəkilçilərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir.	Dərslükdə və iş dəftərindəki tapşırıqlar

3-cü fəsil

1-ci dərslük. Rəslər üzərində hərəkət

- Dərslük: səh. 63-66 • İş dəftəri: səh. 40

Təlim məqsədləri:

1. Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razı olmadığı) məqamlara dözümlülük, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləmə bacarığı nümayiş etdirir (**st. 6-1.2.1**).
2. Məndəki verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır (**st. 6-2.1.2**).
3. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyən edir (**st. 6-2.1.3**).
4. Məndəki faktları aid olduğu fikirlər üzrə qruplaşdırır (**st. 6-2.3.2**).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdləri danışma fəaliyyətinə cəlb etmək üçün məndən əvvəl verilən tapşırıqdan istifadə edə bilər.

Danışma

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər əvvəlki dərslərdə buxar mühərriki haqqında öyrəndiklərini xatırlayırlar. Onların cavabı belə ola bilər:

Buxar mühərriki ilə işləyən avtomobil sürücüləri ocaq qalayıb su qazanını qaynadırdılar. Su qaynayan zaman yaranan buxar mühərriyə ötürülürdü və maşın hərəkətə gəlirdi. Bu, sürücüyə çətinlik yaradırdı. Belə avtomobillərin sürəti də çox az idi.

“Bu, maraqlıdır” rubrikası. Rubrikada buxar maşınlarının yaradılmasında böyük xidmətləri olmuş Ceyms Vattın adı qeyd olunur. Müəllim *at gücü* anlayışını şagirdlərin diqqətinə çatdırır. Lap qədimlərdə, hələ maşınların olmadığı vaxtlarda insanlar atlardan nəqliyyat vasitəsi kimi, kənd təsərrüfatı işlərində, yük daşınmasında istifadə edirdilər. Ağır və böyük güc tələb edən işlərin yerinə yetirilməsində atların köməyi insanlar üçün böyük əhəmiyyət daşıyırdı. *At gücü 75 kiloqram ağırlığında olan bir yükün 1 saniyədə 1 metr hərəkət etdirilməsi üçün tələb olunan güc miqdarına deyilir.*

Oxu

“Rəslər üzərində hərəkət” mətni üzrə iş. Növbəli oxu. Oxu prosesində müəllimin seçdiyi hər şagird məndən müəyyən hissəni oxuyur. Müəllim

onların informativ mətnə uyğun səs tonuna, sözləri düzgün, aydın tələffüz etmələrinə nəzarət edir.

Söz ehtiyatı

Tapşırıq b (dərslük). Müəllim şagirdlərin diqqətini illüstrasiyaya yönəldir.

Cavab: Şəkildə birinci lokomotivdir, sonra vaqonlar. Lokomotiv vaqonları dartıb aparır.

6-2.1.3. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlərin cavabı belə ola bilər:

“Lokomotiv” sözünün mənasına əsasən deyə bilərik ki, lokomotiv qatarın əvvəlində gələrək bütün vaqonları ardınca dartıb aparan vasitədir. Qatarın irəliyə hərəkət etməsinə o, səbəb olur. Lokomotiv olmasa, qatar hərəkət edə bilməz.

Tapşırıqda izahı verilmiş “motivasiya” sözünün də mənası hərəkətlə bağlıdır. İnsanı müəyyən hərəkətlərə yönəldən, həvəsləndirən prosesdir. “Lokal” sözü isə yer mənası bildirən “loko” sözündən əmələ gəlmişdir.

Tapşırıq ç (dərslük). Mətnə “Əminliklə demək olar ki, qatar və dəmir yolunun ixtirası dünyada nəqliyyatın lokomotivinə çevrildi” cümləsində “lokomotiv” sözünü kontekstə uyğun mənası aydınlaşdırılır. Cavab belə ola bilər:

Qatar və dəmir yolunun ixtirası nəqliyyatın hərəkətverici qüvvəsi, onu inkişafına səbəb olan, onu irəliyə aparan hadisə oldu. Bu cümlədə “lokomotiv” sözü məcazi mənədadır. Çünki ixtira əşya deyil, onu yerindən tərpətmək, hərəkət etdirmək olmaz.

6-1.2.1. Tapşırıq d (dərslük). Tapşırıq müzakirə yolu ilə yerinə yetirilir. Şagirdlər “parovoz” sözünün də etimoloji mənası ilə tanış olduqdan sonra müxtəlif fikirlər səsləndirə bilərlər, məsələn, deyə bilərlər ki, “parovoz” qatarın buxarın gücü ilə hərəkətə gətirilib daşınması prosesini çox düzgün əks etdirir. Lakin dəmir yollarının elektriklişdirilməsi nəticəsində parovozları elektrovozlar əvəz etdi. “Lokomotiv” sözü isə istifadə edilən enerji mənbəyindən asılı olmayaraq qatarın hərəkətə gətirilməsi prinsipini əks etdirir. Bütün bunlardan çıxış edərək şagirdlər belə cavab verə bilərlər:

“Lokomotiv” sözünün işlənməsi daha məqsədəuyğundur. Çünki bu sözün mənası qatarın iş prinsipinə uyğun gəlir. Eyni zamanda bu söz başqa dillərdə də işlənir və başa düşülür. “Parovoz” sözü isə yalnız rus dilinin sözüdür. Dilimizdə bu söz vaxtilə çox işlək olsa da, artıq parovozlar istifadə

olunmadığı üçün o da, demək olar ki, işlənmir.

6-2.3.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin mətni necə qavradıqlarını müəyyən etmək məqsədi daşıyır. Şagirdlər mətn əsasında suallara cavab verirlər.

Cavab:

1. Buxar mühərrikinin yaradılması təkan verdi.
2. Buxar mühərriki quraşdırılmış mexanizm böyük yer tələb edirdi və o dövrün daşlı-kəsəkli yolları ilə uzun məsafə qət edə bilmirdi. Buna görə də xüsusi yollar – dəmir relslər yaradıldı.
3. Soyuq vaqonlarda işıq və rahat oturacaqlar yox idi. Sərnişinlər titrəyiş və səs-küydən əziyyət çəkirdilər.
4. Minlərlə ton maye yanacağı neft emalı zavodlarına və başqa ölkələrə çatdırmaq üçün asan və ucuz yollar axtarırdı.
5. Bakı - Suraxanı - Sabunçu
6. Qatarların fasiləsiz hərəkəti üçün çoxlu su və yanacaq lazım idi.

6-2.1.3. Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlərdən tapşırıqda verilmiş sözlərə uyğun mənaları tapmaq tələb olunur.

Cavab: 1 – b; 2 – c; 3 – ç; 4 – d; 5 – a.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razı olmadığı) məqamlara dözümlülük, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləmə bacarığı nümayiş etdirir.	Tapşırıq d (dərslük)
Mətndəki verbal təsvirlə qrafik təsviri uyğunlaşdırır.	Tapşırıq b (dərslük)
Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq c, ç (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)
Mətndəki faktları aid olduğu fikirlər üzrə qruplaşdırır.	Tapşırıq a (iş dəftəri)

2-ci dərs. Relslər üzərində hərəkət. Metropoliten

- Dərslik: səh. 66
- İş dəftəri: səh. 41-42

Təlim məqsədləri:

1. Mətnin təxəyyülə uyğun dəyişdirir, genişləndirir, davam etdirir (st. 6-2.3.6).
2. Mətnin struktur elementlərini onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir (st. 6-2.3.3).
3. Mətndəki faktları aid olduğu fikirlər üzrə qruplaşdırır (st. 6-2.3.2).
4. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
5. İnformativ mətni mövzusunun asılı olaraq düzgün strukturlaşdırır (st. 6-3.1.1).
6. İnformativ mətnə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir (st. 6-1.1.2).
7. Oxuduğu və dinlədiyi mətnləri ideya və obrazlar baxımından müqayisə edir (st. 6-2.3.5).

Mövzuya yönəltmə

“Relslər üzərində hərəkət” mətni frontal sorğu üsulu ilə xatırladılır. Bu zaman aşağıdakı suallardan istifadə edilə bilər:

- Buxar mühərriki ən çox harada tətbiq olunurdu?
- İlk dəmir yolunu kim inşa etmişdir?
- “Şərq ekspresi” barədə nə deyə bilərsiniz?
- Azərbaycanda dəmir yolunun açılması haqda hansı məlumatları əldə etdiniz?

Oxuyub-qavrama.

6-2.3.3. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər mətnin hissələrini məzmunu uyğun olaraq təxminən aşağıdakı kimi adlandırirlar:

1. Dəmir yolunun yaranması.
2. Azərbaycanda ilk dəmir yolu xətti.
3. Dəmir yollarının elektrikləşdirilməsi.

Tapşırıq b (dərslik). Şagirdlər mətndən ən mühüm məlumatları seçirlər. Cavab belə ola bilər:

1. dəmir yolu ideyası; 2. yüklərin dəmir yolu ilə daşınması; 3. elektrovozların meydana çıxması.

Bu hadisələr XIX-XX əsrləri əhatə edir. Mətnə hadisələr xronoloji ardıcılıqla verilir və onların baş verməsinin səbəbi göstərilir.

Şagirdlər mətndən nümunələr gətirməklə həm xronoloji ardıcılığı, həm də səbəb-nəticə əlaqəsini əsaslandırma bilirlər. Daha sonra Ceyms Vatt haqqında haşiyədə verilmiş informasiyanın

mətnin hansı hissəsinə uyğun gəlməsini müəyyənləşdirirlər. Şagirdlər rəssamın çəkdiyi illüstrasiyanın yerini də təyin etməlidirlər. Bu, mətnin 2-ci hissəsinə aid edilə bilər. Onlar həmin illüstrasiya əsasında 2-ci hissəni genişləndirib nəql edirlər.

6-2.3.6. Tapşırıq a (dərslik). Tapşırıqda mətnin 1-ci abzasındakı fərqləndirilmiş “Artıq su nəqliyyatı küləyin istiqamətindən və suyun axarından asılı deyildi” cümləsinin izahı tələb olunur. Cavab belə ola bilər:

Əvvəllər dənizlərdə yelkənli gəmilərdən su nəqliyyatı kimi istifadə olunurdu. Bu gəmilərin mühərriki olmurdu və onların hərəkəti küləyin və axının istiqamətindən, gücündən asılı idi. Buxar mühərriki yaranandan sonra artıq yelkənlərə ehtiyac qalmadı və gəmiləri idarə etmək asanlaşdı.

6-2.3.2. Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər cədvəldə verilmiş fikirlərə uyğun faktları mətndən axtarıb tapır və qeyd edirlər.

Cavab:

1-ci fikir: Ceyms Vatt mühərrikin gücünü ölçən ilk alim olmuşdur.

Fakt: O, mühərrikin gücünü ifadə etmək üçün “at gücü” deyilən ölçü vahidi təklif etmişdi.

2-ci fikir: Buxar mühərriki ilə işləyən avtomobil narahat idi.

Fakt: Buxar mühərrikli nəqliyyat vasitəsində su qazanı, yanacaq anbarı və mühərrik üçün yer olmalıdır. Belə bir mexanizm daş-kəsəkli yollarda uzun məsafələri qət edə bilməzdi.

3-cü fikir: İlk dəmir yolunu Corc Stefenson inşa etmişdir.

Fakt: İxtiraçı mühəndis 1825-ci ildə İngiltərədə ilk dəmir yolu xəttini açdı.

4-cü fikir: “Şərq ekspresi” o dövrün məşhur qatarı idi.

Fakt: Bu qatarla o dövrün ən zəngin adamları, hətta dövlət başçıları səyahət edirdilər.

5-ci fikir: Dəmir yollarının inşası dünya iqtisadiyyatını inkişafına səbəb oldu.

Fakt: Qatarlar iri həcmli ağır yükləri bir şəhərdən digərinə daşıyırdı.

6-cı fikir: Elektrovozlar parovozlara nisbətən daha səmərəli idi.

Fakt: Parovozlar üçün stansiyalarda su və yanacaq ehtiyatı olmalı idi. Bunlar çoxlu güc və zaman tələb edirdi.

Dinləmə. Yazı

6-3.1.1. Tapşırıq d (dərslük). Yazı ilə inteqrasiya. Tapşırıq şagirdlərin qeydgötürmə üzrə bacarıqlarının möhkəmlənməsinə və tətbiqinə xidmət edir. Eyni zamanda informativ mətn yazmaq bacarıqlarının möhkəmlənməsinə imkan verir. Tapşırıq iki mərhələdə icra edilir:

1. Müəllim dinləmə mətnini səsləndirir. Şagirdlər müəllimin səsləndirdiyi dinləmə mətni əsasında qeydlər götürürlər.

2. Şagirdlər mətndən götürdükləri qeydlər və verilmiş plan əsasında informativ mətn yazırlar.

Dinləmə**Metropoliten**

Müasir şəhərləri metrosuz təsəvvür etmək çox çətinidir. Bu gün metroda gediş-gəliş bizim üçün adiləşib. Amma keçmişdə adamların daşınması üçün yeraltı nəqliyyat ideyası qeyri-adi hadisə idi. Bəs ilk dəfə metro harada yaranıb?

Dünyada ən qədim metro London metropolitenidir. XIX əsrin ortalarında London ciddi problemlə qarşılaşmışdı: küçələr nəqliyyatla dolu idi və şəhərdə hərəkət çox çətinləşmişdi. Şəhərlər arasında parovozlar işləyirdi. Amma onları şəhərin içində, dar küçələrdə işlətmək mümkün deyildi. Problemi aradan qaldırmaq üçün dünyada ilk dəfə olaraq metropolitenin tikilməsinə qərar verildi. Bütün tikinti işləri yerin dərinliklərində aparılacaqdı. Bunun üçün yaxşı havalandırma sisteminə ehtiyac vardı. İşlər bitdikdən sonra işə yolda təhlükəsizlik təmin edilməli idi. Bu, yeni və mürəkkəb texniki məsələlər idi.

Əksər adamlar bu layihənin həyata keçəcəyinə inanmırdı. Buna baxmayaraq, London metrosu tikildi. Bu uğurlu layihə göstərdi ki, nəqliyyat sahəsində yeni ideyalar həyata keçirilə bilər. Layihə başqa meqapolislər üçün də nümunə oldu.

Londonda tunellərin qazılmasında hərəkətli xüsusi metal konstruksiyadan istifadə edilmişdi. Onun ixtiraçısı Mark Brünel idi. Bu ixtira indiyə qədər istifadə olunur.

London metrosunun ilk xətti 10 yanvar 1863-cü ildə açıldı. Əvvəlcə qatarlar parovoz vasitəsilə hərəkət edirdi. Havalandırmaya baxmayaraq, tunellər parovozun tüstüsü ilə dolurdu, nəfəs almaq çətin idi. Elektrikləşmiş yollar meydana çıxana qədər belə davam etdi. Bununla belə, metro milyonlarla insan üçün mühüm nəqliyyat vasitəsi idi.

Metropoliten böyük şəhərlərdəki digər nəqliyyat

vasitələrindən üstün cəhətləri ilə fərqlənir. O, çoxlu sayda sərnişin daşımağa qadirdir. Metro tıxaca düşmür. Sərnişinlər vaxta qənaət edə bilirlər. Bu, metronu ən sürətli və etibarlı nəqliyyat növlərindən birinə çevirir. Metro ekoloji cəhətdən daha təmiz nəqliyyat sayılır, çünki elektrik qatarları havanı zərərli tullantılarla çirkəndirmir.

Bakı metropoliteni 1967-ci ildən fəaliyyət göstərir. O, keçmiş Sovet İttifaqında Moskva, Leningrad, Kiyev, Tbilisidən sonra 5-ci metro idi. Bakı metrosu Şərqdə ilk metro kimi "Ginnesin Rekordlar Kitabı"na düşmüşdür. Metronun "Nizami" stansiyası dünyanın ən gözəl 5 stansiyasından biri seçilmişdir.

6-1.1.1. Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər tapşırıqda verilmiş fikirlərin doğru, yoxsa yanlış olduğunu müəyyənləşdirmək üçün götürdükləri qeydləri yenidən nəzərdən keçirir və məlumatları analiz edirlər. Tapşırıq şagirdlərin mətni necə qavradıqlarını müəyyən etmək məqsədi daşıyır.

Cavab: doğru fikirlər – 2; 3; 4.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Şagirdlər götürdükləri qeydlər əsasında dinləmə mətnində olmayan informasiyanı müəyyənləşdirirlər.

Cavab: 1; 2; 3; 7.

6-1.1.2. Tapşırıq d (iş dəftəri). Tapşırıq səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. O, şagirdlərin mətndəki hadisələri analiz etmə və səbəb-nəticə əlaqəli hadisələri uyğunlaşdırma bacarığını inkişaf etdirir.

Cavab: Səbəb: XIX əsrin ortalarında London ciddi problemlə qarşılaşmışdı: küçələr nəqliyyatla dolu idi və şəhərdə hərəkət çox çətinləşmişdi.

Səbəb: Bakı metrosu Şərqdə ilk metrodur.

Səbəb: Metro tıxaca düşmür.

Səbəb: Əvvəlcə qatarlar parovoz vasitəsilə hərəkət edirdi.

6-2.3.5. Tapşırıq e (dərslük). Şagirdlər "Relslər üzərində hərəkət" və "Metropoliten" mətnlərini müqayisə edərək onlarda mövzu və məzmun yaxınlığını müəyyənləşdirirlər.

Cavab: Hər iki mətndə rels üzərində hərəkət edən nəqliyyat vasitələrindən danışılır. Hər iki mətndə bu sahədə olan "ilkələr" əsas yer tutur.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətni təxəyyülə uyğun dəyişdirir, genişləndirir, davam etdirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətnin tərkib hissələri arasında əlaqəni izah edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətnin struktur elementlərini (başlıq, yarımbaşlıq, illüstrasiya, haşiyə, epigraf və s.) onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir.	Tapşırıq c, ç (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Mətndəki faktları aid olduğu fikirlər üzrə qruplaşdırır.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq c, ç (iş dəftəri)
İnformativ mətni mövzusunun asılı olaraq düzgün strukturlaşdırır.	Tapşırıq d (dərslük)
İnformativ mətnə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir.	Tapşırıq d (iş dəftəri)

3-cü dərs. "L" samiti ilə başlayan bəzi şəkilçilərin tələffüzü

- Dərslük: səh. 67
- İş dəftəri: səh. 43

Təlim məqsədləri:

1. Sözlərdə -lar, -lı, -lıq, -la, -lan, -laş şəkilçilərinin yazılış və tələffüz qaydalarına riayət edir (st. 6-4.1.4).

Mövzuya yönəltmə

Şagirdlər "l" samiti ilə başlayan şəkilçilərlə tanışdırlar. Müəllim deyilişi və yazılışı fərqlənən -lar², -lı⁴, -lıq⁴ şəkilçilərinin işləndiyi bəzi sözlərdən nümunələri lövhəyə yazır. Onların necə tələffüz olunduğunu şagirdlərdən soruşur. Nümunələr təhlil olunur.

Dil qaydaları

Tapşırıq a (dərslük). Bu tapşırıq yönəldici xarakter daşıyır. Şagirdlər fərqləndirilmiş sözlərin tərkibini nümunəyə əsasən müəyyən edirlər. Onlara sözü kök və şəkilçilərə ayırmaq bacarığı xatırladılır. Şagirdlər bu sözləri kök və şəkilçiyə ayırmaqla şəkilçilərin növünü müəyyənləşdirirlər, kökü, leksik və qrammatik şəkilçiləri fərqləndirmək bacarıqlarını nümayiş etdirirlər. Şagirdlərə

tapşırıqlar ki, "l" samiti ilə başlayan şəkilçilərin tələffüzünə diqqət yetirsinlər. **Cavab:**

1. dərslər – dərslər. Dərs – isim, -lər – cəm şəkilçisi

2. sehrli – sehr+li. Sehr – isim, -li – sifət düzəldən şəkilçisi

3. yaxınlaşdı – yaxın+laş+dı. Yaxın – sifət, -laş – sifətdən feil düzəldən şəkilçisi, -dı – keçmiş zaman şəkilçisi

4. səslə – səslə+lə. Səs – isim, -lə – isimdən feil düzəldən şəkilçisi

5. şiddətləndi – şiddət+lə+di. Şiddət – isim, -lə – isimdən feil düzəldən şəkilçisi, -di – keçmiş zaman şəkilçisi

6. əsgərlikdə – əsgər+lik+də. Əsgər – isim, -lik – isim düzəldən şəkilçisi, -də – yerlik hal şəkilçisi

"Yadda saxla" rubrikası. Rubrikada bəzi sözlərdə "l" samiti ilə başlayan şəkilçilərin yazılışı və tələffüzü ilə bağlı məlumat verilir.

6-4.1.4. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlərdən sözlərin yazılışında buraxılmış səhvləri düzəltmək tələb olunur. Tapşırıq qayda üzrə biliklərin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Cavab: 1. narlardan; 2. dərinliyi; 3. sədaqətli; 4. duzlamaq; 5. genişləndi; 6. dostlaşmış

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər sözlərə artırılmış şəkilçiləri düzgün formada yazırlar. Sözlərin deyilişi və yazılışı arasındakı fərqi müəyyən edirlər. Şagirdlərdən nümunəyə uyğun orfoepik qaydalar tərtib etmək tələb olunur. Tapşırıq "l" ilə başlayan şəkilçilərinin düzgün yazılış qaydası üzrə biliklərin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Cavab: 1-ci qrup: [sözdüx'] – sözlük; [uzunnux] – uzunluq, [me:marrıx] – memarlıq; -lıq⁴ şəkilçisi [-dük'], [-nux], [-rıx] kimi tələffüz olunur.

2-ci qrup: [hazırramax] – hazırlamaq, [izdəməx'] – izləmək, [düyünnəməx'] – düyünləmək; -la² şəkilçisi [-ra], [-də], [-nə] kimi tələffüz olunur.

3-cü qrup: [cəsa:rətdəmməx'] – cəsərlənmək, [tumarramax] – tumarlanmaq, [dannamax] – danlanmaq kimi tələffüz olunur.

-lan² şəkilçisi [-dəm], [-ram], [-rəm] kimi tələffüz olunur.

Müəllimin nəzərinə! Orfoepiya normalarında qeyd edilir ki, -lan² şəkilçisi [-dan²], [-nan²], [-ran²] kimi tələffüz olunur. Samitlərin tələffüz qaydalarına görə, söz ortasında b, m samitlərindən əvvəl gələn

n hərfi [m] kimi tələffüz olunur: dinməz [dimməz] və s. Tapşırıqda 3-cü qrupa aid nümunələrdə -lan² şəkilçisinin [-dəm], [-ram], [-rəm] kimi tələffüzü bununla əlaqədardır.

4-cü qrup: [fikirrəşməx'] – fikirləşmək, [sərtdəşməx'] – sərtləşmək, [cavannaşməx] – cavlaşmaq

-laş² şəkilçisi [-rəş], [-raş], [-naş] kimi tələffüz olunur.

İş dəftərindəki tapşırıqlar da mənimsənilmiş qaydanın tətbiqini nəzərdə tutur.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Bu tapşırıqda sözlərin tərkibini müəyyən etmək tələb olunur.

Cavab: sərhədlər – sərhəd+lər. Sərhəd – isim, -lər – cəm şəkilçisi

ağırılıq – ağır+ılıq. Ağır – sifət, -ılıq – isim düzəldən şəkilçi

dərmanlamaq – dərman+la+maq. Dərman – isim, -la – isimdən feil düzəldən şəkilçi, -maq – məsdər şəkilçisi

ətli – ət+li. Ət – isim, -li – sifət düzəldən şəkilçi
şənlənirlər – şənlən+ir+lər. Şənlən – sifət, -lən – feil düzəldən şəkilçi, -ir – indiki zaman şəkilçisi, -lər – cəm şəkilçisi

tündləşdi – tünd+ləş+di. Tünd – sifət, -ləş – feil düzəldən şəkilçi, -di – keçmiş zaman şəkilçisi

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər cədvəldə yanlış verilmiş sözləri düzgün yazmaqla qaydanı mənimsədiklərini nümayiş etdirirlər.

Cavab: nişannamax – nişanlamaq; cətinləşdi – cətinləşdi; səsdəyirdi – səsləyirdi; xumarranırdı – xumarlanırdı.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Bu tapşırıqın tələbinə əsasən şagirdlər cümlələrdə səhv yazılmış sözləri müəyyənləşdirirlər.

Cavab: 1. maşınların – maşınların; 2. sərinlik – sərinlik; 3. yerrəşir – yerləşir; 4. əzizlədi – əzizlədi.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sözlərdə -lar, -lı, -lıq, -la, -lan, -laş şəkilçilərinin yazılış və tələffüz qaydalarına riayət edir.	Tapşırıq a, b, c (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)

4-cü fəsil

1-ci dər. İlon Mask. Uğurun sirləri

• Dərslük: səh. 68-71 • İş dəftəri: səh. 44

Təlim məqsədləri:

- Əldə etdiyi məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır (st. 6-1.3.1).
- Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).
- Mətnin struktur elementlərini (başlıq, yarım-başlıq, illüstrasiya, haşiyə, epigraf və s.) onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir (st. 6-2.3.3).
- Mətnin məzmunu ilə bağlı suallar tərtib edir (st. 6-2.1.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdləri mövzuya yönəltmək üçün belə suallar verə bilər:

- Müasir dövrdə ixtiralar və ixtiraçılar haqda hansı məlumatınız var?
- İlon Mask kimdir və onun hansı layihələrindən xəbəriniz var?

Danışma

6-1.3.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər gələcək də nəqliyyatın necə olacağı, onu necə təsəvvür etdikləri barədə danışırlar.

Oxu

“İlon Mask. Uğurun sirləri” mətni üzrə iş. Qruplarla oxu. Müəllim şagirdləri qruplara ayırır. Hər qrupa mətnin bir hissəsini oxumağı tapşırır. Müəllim qruplara mətnin oxunması üçün vaxt verir və tapşırır ki, yeni rastlaşdıqları söz və birləşmələri qeyd etsinlər. Qrup üzvləri mətni səssiz oxuyur və əsas məlumatları müəyyənləşdirirlər. Yeni rastlaşdıqları söz və ifadələrin mənasını mətnin məzmununa əsasən izah edirlər.

6-2.1.2. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər mətndən əldə etdikləri bilgilər əsasında hansı layihələrdən bəhs olunmadığını müəyyənləşdirirlər.

Cavab: a; ç; f

6-2.3.3. Tapşırıq c (dərslük). **Cavab:** “Dəmir adam” hissəsi

6-2.2.1. Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər mətndəki fakt və fikirlərdən çıxış edərək müəllifin məqsədini müəyyən edirlər. Bu tapşırıq şagirdlərin

mətnin ideyası ilə bağlı fikirləri müəyyənləşdir-mək, mətndən ümumi nəticə çıxartma bacarığını inkişaf etdirir.

Cavab: d. Böyük yeniliklərin insan xarakteri ilə bağlı olduğunu sübut etmək

Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlər tapşırıqda verilmiş aforizmlərlə bağlı fikir yürüdürlər.

1. Şans beynini işlədənlərin üzünə gülür.

Cavab: Bu o deməkdir ki, əgər biliklərini tətbiq edərək nəşə yaratmaq istəsən, buna nail ola bilərsən. Şübhəsiz ki, bəzən bu belə olmaya da bilər. Hər zaman şanslı olmaq mümkün deyil.

2. Artıq hər şey icad olunub, yeni heç nə qalmayıb.

Cavab: Bu, doğru deyil. Həyatda daim yeniliklərlə qarşılaşırsınız, yeni ixtiralar baş verir.

3. Ən böyük uğur heç vaxt yığılmamaq deyil, hər dəfə yığılandıqdan sonra ayağa qalxmaqdır.

Cavab: Düzdür, bir şeyə nail olmayanda ümid-sizliyə qapılmamalısan.

6-2.1.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər mətndə verilən məlumatlardan istifadə edərək suallar tərtib edirlər.

6-2.2.1. Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər bu tapşırıqda mətndəki faktlara əsasən İlon Mask haqqında verilmiş fikirləri əsaslandırirlar.

Cavab:

Müasir dövrün ən yaxşı ixtiraçılarındanır.

Həqiqətən, İlon Mask son illərdə bir-birindən maraqlı və lazımlı ixtiralar etmişdir. Bəziləri uğursuz olsa da, sonradan təkmilləşdirilmişdir. Amma İlon Mask bunlarla kifayətlənmir. Belə görünür ki, Mask hələ yeni-yeni ixtiralar edəcəkdir.

Uğurlu biznesmandır.

Məlum olduğu kimi, İlon Mask milyardərdir, dünyanın ən zəngin adamlarından biridir. Maskın ixtiraları ona böyük sərvət qazandırır.

Əzmlı və cəsarətlidir.

Maskın bəzi layihələri ağılasığmazdır. Dəfələrlə layihələri uğursuz olub, çoxlu pul itirib, amma ruhdan düşməyib, yoluna davam edib. Mask riskə getməkdən qorxmur.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
----------	-------------

Əldə etdiyi məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurub danışır.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətndəki fakt və hadisələrin mətnin planına uyğun qruplaşdırır.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətnin struktur elementlərini (başlıq, yarımbaşlıq, illüstrasiya, haşiyə, epigraf və s.) onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir.	Tapşırıq c, ç (dərslük)
Mətnin məzmunu ilə bağlı sualları tərtib edir.	Tapşırıq a (iş dəftəri)
Mətndəki əsas obrazın xarakterini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b (iş dəftəri)
Mətni yazmaqda müəllifin məqsədini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq ç (dərslük)

2-ci dər. İlon Mask. Uğurun sirləri

- Dərslük: səh. 71
- İş dəftəri: səh. 45

Təlim məqsədləri:

1. Mətni təxəyyülə uyğun dəyişdirir, genişləndirir, davam etdirir (st. 6-2.3.6).
2. Mövzu üzrə (məsələn, tarixi abidələr) apardığı araşdırma əsasında qrafik informasiya – şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram hazırlayır və rəhbərlik şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərə frontal sorğu ilə “İlon Mask. Uğurun sirləri” mətnini xatırladır. Şagirdlərə belə suallar verə bilər:

- İlon Mask kimdir?
- Onun hansı layihələri var?
- Maskın nəqliyyatla bağlı layihələri haqda nə deyə bilərsiniz?

6-2.3.6. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərdən tələb olunur ki, təlimat əsasında “Marsda bir gün” adlı reportaj hazırlasınlar.

6-1.3.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər mətndəki informasiya əsasında məlumat vərəqini təmamlayırlar. Cavab belə ola bilər:

Kosmik turizm və Marsda yaşayış məntəqələri – *Maskın layihələrində kosmik turizmin inkişafı, Ayda və Mars planetində insanlar üçün yaşayış məntəqələrinin yaradılması nəzərdə tutulur. Onun fikrincə, kosmik gəmi ilə Marsa 100 adam və 120 ton yük çatdırmaq mümkündür.*

“Starlink” – *Bu layihəyə görə, insanlar plane-*

timizin istənilən nöqtəsində sürətli internetlə təmin olunurlar. Bunun üçün kosmik gəmilər Yerətrafi orbitə internet-peyklar çıxarır.

“Hyperloop” – Bu layihə vakuumlu boruda sürətlə hərəkət edən qatarların yaradılmasını nəzərdə tutur. Həmin qatar təyyarədən sürətli və sərnəşinlərin daşınması üçün çox rahat olacaq.

Avtopilot proqramı – Maskın ixtira etdiyi avtopilot proqramı yoldan asılı olaraq maşının sürətini və istiqamətini tənzimləyir.

N1 beyin çipi – Bu, süni intellekt layihəsidir. Çipi canlıların beyninə yerləşdirməklə onları daha ağıllı etmək mümkündür.

Layihələrin orta qəhəti – Layihələr bir şəxsiyyət tərəfindən hazırlanmışdır və bütün dünyanı, bəşəriyyətin gələcəyi üçün faydalı olacaqdır.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün, həm də söz ehtiyatının inkişafına xidmət edir. Şagirdlər kriptogramı həll etməklə İlon Maskın aforizmini tapırlar.

Cavab: Dünyanı dəyişmək istəyirsənsə, özündən başla.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətni təxəyyülünə uyğun dəyişdirir, genişləndirir, davam etdirir.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətnəndən əldə etdiyi informasiya əsasında məlumat və rəqini tamamlayır.	Tapşırıq a (iş dəftəri)

3-cü dərslük. Elektromobilin tarixi

- Dərslük: səh. 71
- İş dəftəri: səh. 46

Təlim məqsədləri:

1. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir (st. 6-1.1.1).
2. İnformativ mətnə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir (st. 6-1.1.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdlərin mövzu ilə bağlı ilkin biliklərini yoxlamaq və dərslük mövzusunə maraq oyatmaq üçün sual verir:

– Sizcə, avtomobil markaları nəyi bildirir? Onların mənası nədir?

Dinləmə

6-1.1.1. Tapşırıq a (dərslük). Bu tapşırıq dinləmə mətni əsasında yerinə yetirilir. Müəllim “Elektromobilin tarixi” mətnini səsləndirir.

Elektromobilin tarixi

Artıq heç kəsdə şübhə yoxdur ki, gələcək avtomobillər elektromobil olacaq. Onlar ekoloji cəhətdən təmizdir, həm də ənənəvi avtomobillərdən bəzi cəhətlərinə görə üstündür. Adətən, elektromobillərdən söhbət düşəndə İlon Maskın “Tesla”sı yada düşür. Hətta bəziləri elə bilir ki, elektrik mühərrikli maşınlar bu yaxınlarda meydana çıxıb. Əslində bu belə deyil. Onların yaşı 200 ilə yaxındır. İnanmaq çətin olsa da, daxiliyanma mühərriki elektrik mühərrikindən sonra meydana çıxmışdır. Doğrudur, o vaxtlar ekologiyayı düşüncələr az idi, amma artıq insanlar dərk edirdilər ki, elektrik mühərriki daha əlçatan və ekolojidir.

Elektromobillərin ixtiraçıları kimi müxtəlif mühəndislərin adı çəkilir. Birdəfəlik batareyası olan ilk elektromobilin ixtirası Tomas Devenport və Robert Devidsonun adı ilə bağlıdır. Bu, 1842-ci ildə baş vermişdi.

46 il sonra yaradılan elektromobil yüklənə bilən batareyaya malik idi. 1898-ci ildə meydana çıxan elektromobilin sürəti isə saatda 60 kilometrədən çox oldu. Bəli, XIX əsrin sonunda artıq sürətli elektromobillər vardı.

1895-ci ildə Amerikada keçirilən avtomobil yarışında elektromobil qalib gəldi. Bundan sonra elektromobillərin satışı çoxalmağa başladı. 1916-cı ildə hibrid, yəni benzin və elektrik mühərrikli avtomobil yarandı.

XX əsrin əvvəlləri elektromobilin tarixində qızıl dövr idi. Hətta Amerikada elektrik mühərrikli avtomobillərin istehsalı digərlərini üstələyirdi. Bu maşınların istifadəsi rahat idi, qoxusu yox idi, onlar səs-küylü deyildi. Amma onların zəif cəhəti vardı: batareyası ağır olduğundan tez-tez yükləmək çətin idi. Həmin dövrdə Fordun istehsal etdiyi benzin mühərrikli ucuz avtomobil elektromobilləri arxa plana çəkdi. Bundan sonra elektromobil bir müddət unuduldu.

90-cı illərdə elektromobillərə yenidən maraq yarandı. Çünki neft bahalaşmışdı, ekoloqlar da həyəcan təbili çalırdılar. Avtomobil istehsalçıları hibrid və tam elektrik avtomobilləri barədə düşüncələrə başladılar.

Avtomobil bazarında “Tesla”nın meydana çıxmasından sonra elektromobillər böyük şöhrət

qazandı. Bu, qabaqcıl texnologiya, xüsusən də avtopilot sayəsində oldu. Başqa istehsalçılar da elektromobillər hazırlamağa başladılar.

İlon Maskın “Tesla Motors” şirkəti təsadüfən belə adlanır. Bu şirkətə dahi ixtiraçı Nikola Teslanın adı verilib. Mənbələrin yazdığına görə o, 1931-ci ildə müasir elektromobilin prototipini nümayiş etdirmişdi. Bu hadisə belə baş verir: Tesla adi bir avtomobilin daxiliyanma mühərrikini elektrik mühərriki ilə əvəz edir. Sonra dükandan aldığı adi detallardan kiçik bir qurğu düzəldir, naqillər birləşdirir, elektrik mühərrikini bunlara qoşduqdan sonra deyir: “İndi bizdə enerji var!” Tesla maşına minib qaza basır – maşın hərəkətə gəlir. O, bir neçə gün şəhərdə bu maşını sürür. Maşının sürəti hətta saatda 150 kilometrə qədər çatır. Bunun necə baş verdiyini heç kəs anlaya bilmir. Teslaya cadugər deyənlər də olur. Söz-söhbətdən inciyən Tesla maşına qoyduğu kiçik qurğunu çıxarır və bir də bu məsələyə qayıtmır.

Əlbəttə, müasir elektromobillər başqa prinsip-lə işləyir. Getdikcə də onların istehsalı çoxalır. Doğrudan da, bu maşınlar gələcəyin nəqliyyatı demək olar.

Şagirdlər müəllimin səsləndirdiyi dinləmə mətni əsasında qeydlər götürürlər. Daha sonra qeydləri qruplaşdırmaqla yaddaş xəritəsi tərtib edirlər. Tapşırıq şagirdlərin qeydgötürmə və yaddaş xəritəsini tərtib etmək üzrə bacarıqlarının möhkəmlənməsinə, təkmilləşməsinə və tətbiqinə xidmət edir. Bu tapşırıq faktları qruplaşdırmaq bacarığının inkişafında mühüm rol oynayır.

6-1.1.1. Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq şagirdlərin mətni necə qavradıqlarını müəyyən etmək məqsədi daşıyır. Şagirdlər mətn əsasında suallara cavab verirlər.

Cavab:

1. Onların yaşı 200 ilə yaxındır.

2. XIX əsrin sonunda artıq sürətli elektromobillər vardı.

3. Hibrid, yəni benzin və elektrik mühərrikli avtomobil

4. Bu maşınların istifadəsi rahat idi, qoxusu yox idi, onlar səs-küylü deyildi. Amma onların batareyası ağır idi.

6-1.1.2. Tapşırıq b (iş dəftəri). Bu tapşırıq da şagirdlərin mətni necə qavradıqlarını müəyyən etmək məqsədi daşıyır. Şagirdlər mətn əsasında məlumatların doğru, yoxsa yanlış olduğunu

müəyyənləşdirir və mətni diqqətlə oxuduqlarını nümayiş etdirirlər.

Cavab:

2. *Doğrudur.* Birdəfəlik batareyası olan ilk elektromobil 1842-ci ildə ixtira edilib. 46 il sonra elektromobillərdə yüklənə bilən batareyaya vardı.

3. *Doğrudur.* 1895-ci ildə Amerikada keçirilən avtomobil yarışında elektromobil qalib gəldi.

4. *Yanlışdır.* Elektromobillərin zəif cəhəti vardı: batareyası ağır olduğundan tez-tez yükləmək çətin idi.

5. *Doğrudur.* Fordun istehsal etdiyi benzin mühərrikli ucuz avtomobil elektromobilləri arxa plana çəkdi.

6. *Yanlışdır.* İlk avtomobillərin ixtiraçıları kimi Tomas Devenport və Robert Devidsonun adları çəkilir. N.Tesla isə 1931-ci ildə müasir elektromobilin prototipini nümayiş etdirmişdi.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	Tapşırıq a (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
İnformativ mətndə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b (iş dəftəri)

4-cü dər. “-la” şəkilçisinin funksiyaları

- Dərslük: səh. 72
- İş dəftəri: səh. 47

Təlim məqsədləri:

1. Sözlərdə -la, -lə morfeminin (bağlayıcı, qoşma, zərf düzəldən şəkilçi) deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir (**st. 6-4.1.4**).

Mövzuya yönəltmə

Bu dərsin ilk tapşırığı vasitəsilə şagirdləri mövzuya yönəltmək olar.

Dil qaydaları

Tapşırıq a (dərslük). Motivasiya xarakterli bu tapşırıq şagirdlərin diqqətini -la² şəkilçisinin işlənməsinə cəlb edir.

Cavab: 1 – c; 2 – a; 3 – b.

“Yadda saxla” rubrikası. Məlumdur ki, -la²

şəkilçisi sözlərdə zərfin şəkilçisi kimi, habelə “ilə” bağlayıcısı və qoşmasının şəkilçiləşmiş forması kimi işlənir. Bu zaman o, [-nan²] kimi tələffüz olunur.

6-4.1.4. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər fərqləndirilmiş sözləri nəzərdən keçirərək tələffüz formasında verilmiş şəkilçilərin hansı funksiya yerinə yetirdiklərini tapmalıdırlar. Onlar cümlələrin mənasından çıxış edərək həmin funksiyanı müəyyən edə bilərlər.

Müəllimin nəzərinə! Müəllim şagirdlərə xatırlada bilər ki, -nan² tələffüz forması çıxışlıq hallı bəzi sözlərin deyilişi zamanı da ortaya çıxır. Orfoepiya normalarına görə, -dan² çıxışlıq hal şəkilçisi m, n hərfləri ilə bitən sözlərə qoşulduqda, [-nan²] kimi tələffüz olunur: adamdan [adamnan], bədəndən [bədənnən], gözündən [gözümmən], meydandan [meydannan] və s.

Cavab: 1. əlimlə (qoşma kimi); 2. kələmlə (bağlayıcı kimi); 3. səbirsizliklə (zərf düzəldən şəkilçi kimi); 4. dostundan (çixışlıq hal şəkilçisi kimi)

“Yadda saxla” rubrikası. Burada qeyd edilir ki, “ilə” qoşması və bağlayıcısı saitlə bitən sözlərdən sonra ayrı yazılır və [-yınan²] kimi tələffüz olunur. Bəzi sözlər də var ki, onlarda ilə həmişə sözə bitişik yazılır (etibarilə, məqsədilə, münasibətilə, vasitəsilə, tamamilə, vaxtilə).

Tapşırıq c (dərslük). Tapşırığın tələbinə əsasən şagirdlər fərqləndirilmiş sözləri düzgün yazırlar. Daha sonra sözlərin deyilişi ilə yazılışı arasında fərqi izah edirlər.

Cavab: 1. metroyla – metro ilə; 2. fırçaynan – fırça ilə; 3. münasibəti ilə - münasibətilə; 4. vasitəsiyə – vasitəsilə

İş dəftərindəki tapşırıqlar da mənimsənilmiş qaydanın tətbiqini nəzərdə tutur.

Tapşırıq a (iş dəftəri). **Cavab:**

1. oyuncaqlarla (qoşma kimi)
2. qənaətlə (zərf düzəldən şəkilçi kimi)
3. Kürlə (bağlayıcı kimi)
4. uğurla (zərf düzəldən şəkilçi kimi)
5. mahnılarla (qoşma kimi)
6. rayonla (bağlayıcı kimi)
7. diqqətlə (zərf düzəldən şəkilçi kimi)
8. Arıfla (bağlayıcı kimi)
9. Gülnarla (qoşma kimi)

Tapşırıq b (iş dəftəri). Bu tapşırıqda əvvəlcə şagirdlər fərqləndirilmiş sözləri düzgün yazırlar,

sonra onların hansı nitq hissəsi: qoşma və bağlayıcı olduğunu müəyyənləşdirirlər. Şagirdlər fərqləndirilmiş sözlərdən çıxış edərək göstərilən nitq hissələrinin məna növünü də qeyd etməlidirlər. **Cavab:**

1. qatarla – qoşma, vasitə bildirir; 2. yoldaşları ilə – qoşma, birgəlik bildirir; 3. Leyla ilə – bağlayıcı, birləşdirmə bildirir; 4. anası ilə – qoşma, birgəlik bildirir; 5. nənə ilə – bağlayıcı, birləşdirmə bildirir; 6. telefonu ilə – qoşma, vasitə bildirir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sözlərdə -la, -lə morfeminin (bağlayıcı, qoşma, zərf düzəldən şəkilçi) deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq a, b, c (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)

Ümumiləşdirici təkrar

- Dərslik: səh. 73
- İş dəftəri: səh. 48

Təlim məqsədləri:

1. Cümlədə inversiyanın ekspressiv təsirini izah edir (st. 6-4.2.5).
2. Məntiqi vurğudan asılı olaraq cümlədə uyğun söz sırasından istifadə edir (st. 6-4.2.5).
3. -acaq² (deyəcəyəm, yazacağam), -mı⁴ (demışsən, yazmışsınız), -dır⁴ (maraqlıdır, gözləməlidir), -sınız⁴ (gəlirsiniz), -ır⁴ (vurullar), -ar² (vurallar) kimi səsdüşümü və səsartımı baş verən şəkilçilərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.5).
4. Sözlərdə -lar, -lı, -lıq, -la, -lan, -laş şəkilçilərinin yazılış və tələffüz qaydalarına riayət edir (st. 6-4.1.4).
5. Sözlərdə -la, -lə morfeminin (bağlayıcı, qoşma, zərf düzəldən şəkilçi) deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.4).

Dil qaydaları

6-4.2.5. Tapşırıq 1 (dərslik). Şagirdlər söz sırası ilə bağlı qanunauyğunluğu müəyyən edərək cümlələr qururlar. Tapşırıq cümlə üzvləri üzrə biliklərin yoxlanılmasına xidmət edir. Cavab:

1. Məktəbin geniş dəhlizində çoxlu dibçək qoyulmuşdu.
2. Şiddətli külək ağacların yarpaqlarını yerə töküdü.
3. Uşaqlar teatrda maraqlı tamaşaya baxdılar.

Tapşırıq 2 (dərslik). Şagirdlər cümlə üzvlərinin ardıcılığını müəyyənləşdirib məntiqi vurğulu sözü xəbərin yanında işlədirlər. Bu tapşırıq şagirdlərin dil qaydaları haqqında aldıkları biliklərin möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı, məntiqi düşüncələrinin də inkişafına yönəldilib. Cavab:

1. Kamran kitab sərgisinə noyabrda gedəcək.
2. Şagirdləri ekskursiyaya müəllim apardı.

Tapşırıq 3 (dərslik). Şagirdlər inversiya haqqında aldıkları bilikləri tətbiq edirlər. Onlar məntiqi təfəkkürlərinə əsasən inversiya baş vermiş cümlələri müəyyənləşdirirlər və söz sırasını bərpa edirlər.

Cavab: 1, 3

1. Yayda zəhmət çəkər, qışda ləzzət görər.
3. Çiçəkli güllər açdı, bülbüllər dilə gəldi.

Tapşırıq 1 (iş dəftəri). Cavab:

Əsgər artıq yola düşdü, dağ yerindən tərpendi; Günəş Vətənin göylərindən şöləsini yaydı.

6-4.1.5. Tapşırıq 4 (dərslik). Şagirdlər səhv yazılmış sözləri müəyyənləşdirir və düzgün şəkildə yenidən yazırlar. Tapşırıq xəbər vəzifəsində işlənen feillərdə bəzi şəkilçilərin düzgün yazılış qaydası üzrə biliklərin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Cavab:

1. Çobanlar mal-qaranı yaylağa çıxarırlar.
2. Bizimlə gəzintiyə gedərsiniz?
3. Mən bu il marafonda iştirak edəcəyəm.

Tapşırıq 2 (iş dəftəri). Cavab: inanırsınız; çağıracaqam; birləşərlər; maraqlanırlar.

6-4.1.4. Tapşırıq 5 (dərslik). Cümlələrdə nöqtələrin yerinə uyğun şəkilçilər yazmaq tələb olunur. Tapşırıq dil qaydasının möhkəmlənməsinə xidmət edir. Cavab:

1. Sərnişinlər avtobuslara mindilər.
2. Atam günortaya qədər bağda işlədi.
3. XVIII əsrdə Azərbaycanda xanlıqlar yarandı.
4. Təhsilli və savadlı olmaq hər zaman vacibdir.

Tapşırıq 3 (iş dəftəri). Cavab: gözdüyünü, şəhərri

Tapşırıq 4 (iş dəftəri). Cavab: 1-ci sütun: a. məktəbli; 2-ci sütun: c. sərincik; 3-cü sütun: a. başlamaq; 4-cü sütun: a. daşlar; 5-ci sütun: b. ruhlanmaq

6-4.1.4. Tapşırıq 6 (dərslik). Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər -la, -lə morfeminin səhv yazıldığı zərf, qoşma və bağlayıcıdır. Həmin morfemlər fərqli tələffüz olunur. Cavab:

1. Mən dik yoxuşu güclə çıxdım.
2. Cahid qardaşı ilə məşqə getdi.
3. İkimiz də aramla addımlayırdıq.
4. Babamla Səməd əmi müharibə veteranıdır.

Tapşırıq 5 (iş dəftəri). Cavab: 1. zərf ; 2. qoşma; 3. bağlayıcı

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Cümlədə inversiyanın ekspressiv təsirini izah edir.	Tapşırıq 3 (dərslik) Tapşırıq 1 (iş dəftəri)

Məntiqi vurğudan asılı olaraq cümlədə uyğun söz sırasından istifadə edir.	Tapşırıq 1, 2 (dərslük)
-acaq ² (deyəcəyəm, yazacağam), -miş ⁴ : (demişsən, yazmışsınız), -dır ⁴ : (maraqlıdır, gözləməlidir), -sınız ⁴ (gəlirsiniz), -ır ⁴ (vururlar), -ar ² (vururlar) kimi səsdüşümü və səsartımı baş verən şəkilçilərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq 4 (dərslük) Tapşırıq 2 (iş dəftəri)
Sözlərdə -lar, -lı, -lıq, -la, -lan, -laş şəkilçilərinin yazılış və tələffüz qaydalarına riayət edir.	Tapşırıq 5 (dərslük) Tapşırıq 3, 4 (iş dəftəri)
Sözlərdə -la, -lə morfeminin (bağlayıcı, qoşma, zərf düzəldən şəkilçi) deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq 6 (dərslük) Tapşırıq 5 (iş dəftəri)

Dərs	Mövzu	Məzmun xətləri	Dərslik səh.	İş dəftəri səh.	MV səh.
1-ci fəsil					
1	Qədimdə kitab işi	Oxu	74-77	49	175-176
2	Qədimdə kitab işi	Oxuyub-qavrama	77-78		176-177
3	Zər qədrini zərgər bilər	Dinləmə	78	50	177-179
4	Mənsubiyyət şəkilçisinin yazılışı	Dil qaydaları	79	51	179-180
2-ci fəsil					
1	Kitab çapı	Oxu	80-82	52	180-181
2	Kitab çapı	Danışma	83	53	181-182
3	Yavaş-yavaş tələs	Dinləmə	83	54	183-184
4	“O” və “bu” əvəzliliklərindən sonra vergül	Dil qaydaları	84	55	184
3-cü fəsil					
1	Naşirlər və oxucular	Danışma	85		185
2	Azərbaycanda ilk naşirlər	Oxu	86-88	56	185-186
3	Azərbaycan nəşriyyatları. Təqdimat	Danışma	88	57	186-187
4-cü fəsil					
1	Müasir kitablar	Oxu	89-90	58	188
2	Müasir kitablar	Danışma	91	59	188-189
Ümumiləşdirici təkrar			92-93	60-63	190-193

1-ci fəsil

1-ci dər. Qədimdə kitab işi

- Dərslik: səh. 74-77 • İş dəftəri: səh. 49

Təlim məqsədləri:

1. Öyrəndiyi akademik sözlərdən və frazeoloji ifadələrdən təqdimat və dialoji nitq zamanı istifadə edir (st. 6-1.4.1).
2. Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənalı sözün məndəki mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
3. Məndə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim şagirdləri danışma fəaliyyətinə cəlb etmək üçün yönəldici suallar verir:

– Sizcə, kitab necə hazırlanır?

Şagirdlər suala cavab verməklə mövzu haqqında fikirlərini bildirirlər.

Danışma

6-1.4.1. Tapşırıq a (dərslik). Əvvəl tapşırıqda verilmiş söz ehtiyatı üzrə iş aparılır. *Nəşriyyat, mətbəə, redaktə, tərtibat və qəlib* sözləri izah edilir. Daha sonra müəllim şagirdlərin diqqətini tapşırıqda verilmiş şəkillərə və şəkillərə aid alt-yazılara yönəldir. Müəllim *nəşriyyat* və *mətbəə* sözlərinə xüsusi diqqət ayırır və bu iki müəssisənin fəaliyyəti arasında fərqi izah edir. Bundan sonra şagirdlər “Müasir dövrdə kitab necə ərsəyə gəlir?” mövzusunda rəhbərliklə mətn qurub danışırlar. Mətnin məzmunu təxminən belə ola bilər:

Müasir dövrdə kitablar iki mərhələdə və müxtəlif müəssisələrdə hazırlanır: nəşriyyatda və mətbəədə. Əvvəlcə kitab nəşriyyatda hazırlanır. Müəllif əsərini nəşriyyata təqdim edir. Burada əsərin redaktə, bədii-texniki tərtibat işləri həyata keçirilir. Yəni redaktorlar tərəfindən əsər redaktə edilir: əsər dil-üslub, eləcə də məzmun-struktur cəhətdən təkmilləşdirilir. Rəssamlar əsərə illüstrasiyalar çəkir, dizaynerlər isə səhifələri, üz qabığını tərtib edərək əsəri kitab şəklində hazırlayırlar.

Kitab istehsalının ikinci mərhələsi mətbəədə həyata keçirilir. Bu müəssisədə əvvəlcə kitabın qəlibi hazırlanır. Daha sonra səhifələr çap olunur. Səhifələr düzgün ardıcılıqla kitab şəklində yığılır və cildlənir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Tapşırıq bölmədə istifadə

də olunan açar sözləri şagirdlərin nə qədər mənimsə-diklərini yoxlamağa imkan verir. Krosvordun cavabı:

Yuxarıdan aşağı: 1. mətbəə; 2. redaktə; 4. tərtibat

Soldan sağa: 3. qəlib; 5. nəşriyyat; 6. miniatürçü

Tapşırıq b (dərslik). Şagirdlər tapşırıqda adı çəkilmiş yazı materialları haqqında dərsliyin I hissəsində “Qədimdə yazı” bölməsində məlumat almışlar. Bu məlumatlara əsasən yazının yaranması mövzusunda danışırlar.

Yazı materiallarının istifadə ardıcılığı: daş, gil, papirus, perqament, ipək, kağız.

Oxu

“Qədimdə kitab işi” mətni üzrə iş. Səssiz oxu. Əvvəlcə şagirdlər onlara verilmiş vaxt ərzində “Qədimdə kitab işi” mətnini səssiz oxuyurlar.

Söz ehtiyatı.

6-2.1.3. Tapşırıq c (dərslik). Cavab:

Bir şairin şeirlər külliyyatı (lirik şeirlər məcmuəsi). Füzulinin “Divan”ı Şərq poeziyasının ən gözəl nümunələrindəndir.

Orta əsrlərdə Yaxın Şərq ölkələrində məhkəmə, dəftərxana funksiyası yerinə yetirən dövlət qurumu da divan adlanırdı. “Divan qurmaq”, “divan tutmaq” ifadələri “divan” sözünün məhz bu mənası ilə bağlıdır. “Divan qurmaq” məhkəmədəki kimi ciddi sorğu-suala tutmaq deməkdir. “Divan tutmaq” ifadəsi isə dilimizdə, əsasən, çox incitmək, cəzalandırmaq mənasında işlənir.

Tapşırıq ç (dərslik). Cavab: “Şah” keçmişdə dövləti idarə edən şəxsin titulu idi. Və bu sözün həqiqi mənasıdır. “Şah” sözü məcazi mənada da işlənir: ən birinci, ən yaxşı, ən nümunəvi. “Firdovsinin “Şahnamə”si, Nizaminin “Xəmsə”si kimi şah əsərləri” deyərəkən nümunəvi əsərlər mənası nəzərdə tutulur.

Oxuyub-anlama

6-2.1.2. Tapşırıq d (dərslik). Cavab: c. Azərbaycanda hazırlanan ilk kitab hansıdır?

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: redaktor; dizayner

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

a. Yazının və kağızın ixtirası kitabın yaranmasına səbəb olub.

b. Qədimdə Yaxın Şərq ölkələrində kitab emalatxanaları fəaliyyət göstərirdi.

d. Mir Seyidəlinin hazırladığı kitab Londondakı sərginin ən dəyərli eksponatı seçilib.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Öyrəndiyi akademik sözlərdən və frazeoloji ifadələrdən təqdimat və dialoji nitq zamanı istifadə edir.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənalı sözün mətndəki mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq c, ç (dərslük)
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq d (dərslük) Tapşırıq b, c (iş dəftəri)

2-ci dərs. Qədimdə kitab işi

- Dərslük: səh. 77

Təlim məqsədləri:

1. Mətnin struktur elementlərini (başlıq, yarım-başlıq, illüstrasiya, haşiyə, epigraf və s.) onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir (st. 6-2.3.3).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim keçən dərsdə oxunmuş "Qədimdə kitab işi" mətnini xatırlatmaq üçün frontal sorğu keçirir. Frontal sorğu zamanı aşağıdakı suallardan istifadə edilə bilər:

- Orta əsrlərdə kitab emalatxanaları, əsasən, harada yaradılırdı?
- Kitab emalatxanalarında hansı peşə sahibləri fəaliyyət göstərirdilər?
- Xəttatlıq sənəti nə üçün böyük nüfuz qazanmışdı?

Oxuyub-qavrama

6-2.3.3. Tapşırıq a (dərslük). Cavab: c. Orta əsrlərdə Yaxın Şərqdə kitab mədəniyyəti haqqında məlumat vermək. İnformativ mətnidir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: Ustad xəttatlar gündə səkkiz-on beytə qədər şeir köçürə bilirdilər. Ustalıq yalnız məhsuldarlıqla ölçülmürdü. Haşiyədə verilmiş rəvayət xəttatlığın nə qədər çətin bir iş olduğunu, bilik, zəhmət və zaman tələb

etdiyini göstərir.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: I və II abzaslar "Kitab emalatxanaları"; III, IV, V və VI abzaslar "Xəttatlar"; VII abzas "Miniatürçülər"; VIII və IX abzaslar "Cildçilər" yarımbaşlıqları ilə adlandırıla bilər.

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: Tapşırıqda belə bir məlumat verilib: "Hər bir xalqın yazısı, yazı alətləri, yazı materialları, kitab və kitabxana tarixi dünya mədəniyyəti tarixinin bir qolu, tərkib hissəsidir. Azərbaycan xalqının da yazı və kitab tarixi çox qədim zamanlara gedib çıxır". Bu məlumatla mətnin giriş hissəsini genişləndirmək olar.

Tapşırıqda verilmiş daha bir məlumat isə belədir: "Azərbaycanın məşhur xəttatlarında biri də Cəfər Təbrizi idi. O, Nizami Gəncəvinin "Xəmsə", Sədi Şirazinin "Gülüstən", Firdovsinin "Şahnamə" kimi əsərlərinin üzünü köçürmüşdü. Bu kitablar hazırda İstanbul, Tehran kimi şəhərlərin kitabxanalarında saxlanılır". Bu məlumat mətnin 2-ci abzasından sonra əlavə edilə bilər. Çünki 2-ci abzasda Azərbaycanın hökmdar saraylarında kitab emalatxanalarının fəaliyyət göstərdiyi qeyd olunur, bu emalatxanalarda xəttatların, miniatürçülərin, cildçilərin çalışdığı qeyd edilir.

"*Diqqət et*" rubrikası. Müəllim şagirdlərin diqqətini bu rubrikaya yönəldir, bədii və qeyri-bədii mətnlərdə istifadə olunan dil vahidlərindən danışıq.

Tapşırıq d (dərslük). "Qədimdə kitab işi" mətnində haşiyədəki hissədə məcazi mənalı söz və ifadələrdən, danışıq tərzinə yaxın cümlələrdən istifadə edilir. Qeyri-bədii mətnlərdə bəzən real hadisə və faktlar haqqında bədii, obrazlı şəkildə məlumat verilir. Bu cür mətnlərdə şəxslərin dialoqları, düşüncələri, hiss-həyəcanı təsvir oluna bilər. Burada məqsəd informasiyanı oxucuya daha maraqlı və cəlbedici şəkildə çatdırmaqdır.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Qeyri-bədii mətnlərin növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Tapşırıq a, d (dərslük)
Mətnin hissələrini uyğun yarımbaşlıqlarla adlandırır.	Tapşırıq c (dərslük)
Mətnin tərkib hissələri arasında əlaqəni izah edir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Mətnin struktur elementini, haşiyəni onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirir.	Tapşırıq b (dərslük)

3-cü dər. Zər qədrini zərgər bilər

- Dərslük: səh. 78
- İş dəftəri: səh. 50

Təlim məqsədləri:

1. İnformativ mətndə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir (st. 6-1.1.2).
2. İnformativ mətni mövzusunun asılı olaraq düzgün strukturlaşdırır (st. 6-3.1.1).
3. Mövzu üzrə qeyri-xronoloji mətn yazır (st. 6-3.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim yönəldici suallar vasitəsilə şagirdlərin diqqətini dinləmə mətninin adına yönəldir:

– “Zərgər” sözünün kökü hansı sözdür?

– Sizcə, “Zər” və “zərgər” sözləri arasında hansı mənə əlaqəsi var?

“Zər” və “Zərgər” sözlərinin mənasına əsasən “Zər qədrini zərgər bilər” ifadəsi izah edilir. Bu, şagirdlərə dinləmə mətnini daha yaxşı anlamağa kömək edəcək.

Dinləmə

Müəllim dinləmə mətnini səsləndirir:

Zər qədrini zərgər bilər

XII əsr Azərbaycan kitab mədəniyyətinin qızıl dövrü sayılır. Bu mədəniyyətin bir çox səhifələri dahi Nizaminin adı ilə bağlıdır.

Bir sıra fənləri mükəmməl bilən şair, həm də mahir xəttat, bacarıqlı kitab ustası olmuşdur. Kitabta böyük sevgi ilə yanaşan Nizami cildçiliyə də xüsusi önəm verirdi. O düşünürdü ki, kitabın cildi də məzmunu kimi gözəl olmalıdır. Şair əsərlərində bu haqda belə deyirdi: “Alıcı olmasa, tanınmaz gövhər”.

Bu dövrdə Nizaminin vətəni olan Gəncə kitab-

çılıq və kitabxanalararası əlaqələndirmə mərkəzi kimi tanınmışdı. Dünyanın bir çox şəhərlərindən gətirilən kitablar burada xəttatlar tərəfindən çoxaldılır, müxtəlif şəhərlərdəki kitabxanalarla paylaşılırdı.

Çox maraqlıdır ki, heç vaxt doğma şəhərini tərk etməyən şair ensiklopedik biliklərə malik idi. Şair bu məsələyə belə aydınlıq gətirirdi: “Dünyanı ayaqla yox, başımla dolaşmışam mən”. Həqiqətən də, şairin ensiklopedik biliklərinin mənbəyi məhz Gəncənin kitabxanaları olmuşdur. Bu dövrdə Atabəylərin saray kitab evi Gəncənin ən zəngin kitabxanası sayılırdı. Şairin dayısı Xacə Ömər Atabəylərin vəziri idi. Xacə Ömər həm də saray kitabxanasına rəhbərlik edirdi. Nizami də dayısının vasitəsilə bu kitabxanadan səmərəli istifadə etmişdir.

Nizami Gəncəvinin dünyanın ən zəngin kitabxanalarını bəzəyən əsərləri Şərqdə incəsənətin, xüsusən də miniatür sənətinin inkişafına təkan vermişdir.

6-1.1.2. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər dinlədikləri mətnin məzmununu qavradıqlarını nümayiş etdirir, mətndə adı çəkilən məşhur Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi haqqında bildiklərini danışırlar.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: Dinləmə mətnindəki məlumatlarla “Qədimdə kitab işi” mətninin əsas hissəsini, miniatürçü və cildçilərdən bəhs edən abzaslarını genişləndirmək mümkündür.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: 1. Çox maraqlıdır ki, heç vaxt doğma şəhərini tərk etməyən şair ensiklopedik biliklərə malik idi. Şair bu məsələyə belə aydınlıq gətirirdi: “Dünyanı ayaqla yox, başımla dolaşmışam mən”. Həqiqətən də, şairin ensiklopedik biliklərinin mənbəyi məhz Gəncənin kitabxanaları olmuşdur. 2. XII əsrdə Atabəylərin saray kitabxanası Gəncənin ən zəngin kitabxanası sayılırdı. Şairin dayısı Xacə Ömər Atabəylərin vəziri idi. Xacə Ömər həm də saray kitabxanasına rəhbərlik edirdi. Nizami də dayısının vasitəsilə bu kitabxanadan səmərəli istifadə etmişdir.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Şagirdlər bu fəsildə aldığı məlumatlara əsasən “Qədimdə kitab işi” haqqında yaddaş xəritəsi hazırlayırlar. Cavab:

Yazının və kağızın ixtirası: Yazının və kağızın ixtirası kitabın yaranmasına zəmin yaradıb. Bu da öz növbəsində bəşəriyyətin inkişafında böyük rol oynayıb.

Emalatxanaların təşkili: Yaxın Şərfin bir çox ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da hökmdar saraylarında kitab emalatxanaları fəaliyyət göstərirdi.

rirdi. Burada kitab üzünü köçürmək, tərcümə etmək, cildləmək və s. üçün hər şərait yaradılırdı. Emalatxanalarda xəttatlar, miniatürçülər, cildçilər çalışırdılar.

Kitab ustalarının fəaliyyəti: Gözəl xətti olan xəttatlar müəlliflərin əsərlərinin üzünü köçürürdülər. Bu, ağır zəhmət və zaman tələb edən məsuliyyətli bir iş idi. Elə buna görə də qədimdə xəttatlıq nüfuzlu sənət növlərindən biri sayılırdı. Məşhur xəttatların adları kitab müəllifləri ilə yanaşı çəkilirdi.

Kitab işində miniatürçülərin rolu əvəzsiz idi. Bu sənətkarlar kitabların səhifələrini, cildlərini nəfis miniatürlərlə bəzəyirdilər.

Mahir cildçilər kitab cildləri hazırlayırdılar. Məsələn, Nəvainin “Divan”ı Londonda keçirilmiş sərgidə nəfis cild tərtibatına və miniatürlərinə görə sərginin ən dəyərli eksponatı kimi qiymətləndirilmişdi.

Şair və yazıçıların rolu: XII əsr Azərbaycan kitab mədəniyyətinin qızıl dövrü sayılır. Bu mədəniyyətin bir çox səhifələri dahi Nizaminin adı ilə bağlıdır. Nizami Gəncəvi mahir xəttat, bacarıqlı kitab ustası olmuşdur. Kitaba böyük sevgi ilə yanaşan şair cildçiliyə də xüsusi önəm verirdi. O düşünürdü ki, kitabın cildi də məzmunu kimi gözəl olmalıdır.

Yazı

6-3.1.1. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər artıq bilirlər ki, mövzudan asılı olaraq qeyri-bədi mətnlərin müxtəlif strukturu ola bilər. Məsələn, xronoloji mətnlərin zaman ardıcılığı, qeyri-xronoloji mətnlərin altmövzular – yarımbaşlıqlar üzrə strukturlaşdırılması haqqında məlumatları var. Bu tapşırıq şagirdlərə qeyri-bədi mətnlərin mövzudan asılı olaraq düzgün strukturlaşdırmaq bacarığını aşılayır.

Şagirdlərin cavabı təxminən belə ola bilər: “Qədimdə kitab işi” mətni qeyri-xronoloji mətnidir. Çünki burada məlumatlar altmövzular – yarımbaşlıqlar üzrə verilib. Məsələn, “Qədimdə kitab işi” mətninin müxtəlif abzaslarında xəttatların, miniatürçülərin, cildçilərin rolundan bəhs edilib. Əgər bu mövzuda xronoloji mətn yazsaydıq, kitab işinin inkişafının müxtəlif dövrləri xronoloji ardıcılıqla təsvir edilərdi.

“Diqqət et” rubrikası. Müəllim şagirdlərin diqqətini bu rubrikaya yönəldir və qeyri-xronoloji mətnlər haqqında məlumatı şərh edir.

6-3.2.1. Tapşırıq ç (dərslük). Tapşırıq şagirdlərin qeyri-bədi mətnin strukturu haqqında aldıkları biliklərin möhkəmləndirilməsinə yönəldilib, eyni zamanda yaradıcı təfəkkürün inkişafına xidmət

edir.

Müəllimin nəzərinə. Tapşırıqda təqdim edilmiş cədvəl nəzər salmaq. Bu məlumatlar fəslin ilk tapşırığında şifahi şəkildə müzakirə edilib. Yaxşı olardı ki, şagirdlərin diqqəti həmin tapşırıqca yönəlsin və sual-cavab yolu ilə məlumatlar təkrar edilsin.

Şagirdlərin yazısı təxminən belə ola bilər:

İohan Quttenberqin ixtirası ilə bəşəriyyətin inkişafında böyük rol oynayan kitab yarandı. Müxtəlif dövrlərdə kitablar müxtəlif üsullarla yaransa da, eyni məqsədi daşıyırdı.

Kitablar qədimdə padşahların, alimlərin yaratdığı kitab emalatxanalarında hazırlanırdı. Burada kitab üzünü köçürmək, tərcümə etmək, cildləmək və s. üçün hər şərait yaradılırdı. Emalatxanalarda xəttatlar, miniatürçülər, cildçilər çalışırdılar. Gözəl xətti olan xəttatlar müəlliflərin əsərlərinin üzünü köçürürdülər. Ona görə də bu dövrdə yaradılan kitablar “alyazma” adlandırılır. Bu, ağır zəhmət və zaman tələb edən məsuliyyətli bir iş idi. Elə buna görə də qədimdə xəttatlıq nüfuzlu sənət növlərindən biri sayılırdı. Məşhur xəttatların adları kitab müəllifləri ilə yanaşı çəkilirdi.

Kitab işində miniatürçülərin rolu əvəzsiz idi. Bu sənətkarlar kitabların səhifələrini, cildlərini nəfis miniatürlərlə bəzəyirdilər. Azərbaycan cildçilərin məharətlə hazırladıqları kitab cildləri müxtəlif ölkələrdə keçirilmiş sərgilərdə nəfis cild tərtibatına və miniatürlərinə görə ən dəyərli eksponatı kimi qiymətləndirilirdi.

Müasir dövrdə kitablar iki mərhələdə və müxtəlif müəssisələrdə hazırlanır: nəşriyyat və mətbəədə. Əvvəlcə kitab nəşriyyatda hazırlanır. Müəllif əsərini nəşriyyata təqdim edir. Burada əsərin redaktə, bədi-texniki tərtibat işləri həyata keçirilir. Yəni redaktorlar tərəfindən əsər redaktə edilir: əsər dil-üslub, eləcə də məzmun-struktur cəhətdən təkmilləşdirilir. Rəssamlar əsərə aid illüstrasiyalar çəkir, dizaynerlər isə səhifələri, üz qabığını tərtib edərək əsəri kitab şəklində hazırlayırlar.

Kitab istehsalının ikinci mərhələsi mətbəədə həyata keçirilir. Bu müəssisədə əvvəlcə kitabın qalibi hazırlanır. Daha sonra səhifələr çap olunur. Səhifələr düzgün ardıcılıqla kitab şəklində yığılır və cildlənilir.

Ümumiyyətlə, demək olar ki, dövrdən asılı olmayaraq, kitabın ərsəyə gəlməsi məsuliyyətli bir işdir. Və kitab işində hər bir dövrün məşhur sənətkarları, mütəxəssisləri yaşayıb-yaratmışlar.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı me-

yarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
İnformativ mətndə əsas fikri təsdiq edən faktları müəyyənləşdirir.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
İnformativ mətnin mövzusunun asılı olaraq düzgün strukturlaşdırır.	Tapşırıq c (dərslük)
Mövzu üzrə qeyri-xronoloji mətn yazır.	Tapşırıq ç (dərslük)

4-cü dərslük. Mənsubiyyət şəkilçisinin yazılışı

- Dərslük: səh. 79
 - İş dəftəri: səh. 51
1. “Tale”, “mənbə” kimi sözlərdə mənsubiyyət şəkilçisinin yazılış qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.6).
 2. Rəqəmlə yazılan miqdar saylarında mənsubiyyət şəkilçisinin ixtisarı qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.6).

Mövzuya yönəltmə

Bu dərslükün ilk tapşırığı vasitəsilə şagirdləri mövzuya yönəltmək olar. Şagirdlər artıq mənsubiyyət şəkilçiləri ilə tanışdırlar.

Dil qaydaları

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər “dəftər”, “quzu” sözlərinə artırılmış şəkilçilərin funksiyasını və onlar arasındakı fərqi izah edirlər: bu sözlərə mənsubiyyətşəkilçisi artırılmışdır. “Dəftər” sözündən fərqli olaraq saitlə bitən “quzu” sözündə III şəxsin mənsubiyyət şəkilçisindən əvvəl bitişdirici samitdən istifadə edilmişdir.

Cavab:

Mənim dəftərim, quzum
Sənin dəftərin, quzun
Onun dəftəri, quzusu
Bizim dəftərimiz, quzumuz
Sizin dəftəriniz, quzunuz
Onların dəftəri, quzusu

“Yadda saxla” rubrikası. Şagirdlər rubrikadakı məlumatı nəzərdən keçirirlər. Şagirdlərə izah edilir ki, tale, mənafe, mənbə, mənşə, mövqe, nə, su sözlərinə mənsubiyyət şəkilçisi artırıqda köklə şəkilçi arasına y bitişdirici samiti əlavə

edilir.

6-4.1.6. Tapşırıq b (dərslük). Bu tapşırıq “Yadda saxla” rubrikasındakı qaydanın tətbiqinə əsaslanır. Şagirdlər rubrikada verilən istisna sözlərə uyğun mənsubiyyət şəkilçisini artırır. Tapşırığın şərtinə əsasən nöqtələrin yerinə tələb olunan mənsubiyyət şəkilçisi yazmaqla cümlələri tamamlaşdırmaq lazımdır.

Cavab:

1. Etimologiya sözlərin *mənşəyini* öyrənir.
2. Bu məsələ ilə bağlı öz *mövqeyimi* bildirməliyəm.
3. O yaşlı qadın sənin *nəyindir?*

Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər öyrəndikləri qaydaya əsaslanaraq hansı sözlərdə mənsubiyyət şəkilçisinin səhv yazıldığını müəyyən edirlər.

Cavab:

1. Bəzi sözlərin *mənşəyi* haqda müxtəlif mülahizələr irəli sürülür.
3. Ensiklopediya mühüm məlumat *mənbəyidir*.
6. Müzakirə zamanı onun *mövqeyi* məlum oldu.

Tapşırıq c (dərslük). Bu tapşırıq rəqəmlə yazılmış saylara mənsubiyyət şəkilçisinin artırılması ilə bağlıdır. Şagirdlər verilmiş cümlələrdə həmin sayları tələffüz etməklə şəkilçilərin işlənməsini izah edə və hansı şəkilçinin ixtisarı olunmasını müəyyənləşdirə bilərlər.

Cavab: mənsubiyyət şəkilçisi

“Yadda saxla” rubrikası. Bu rubrikada rəqəmlə yazılmış miqdar saylarında mənsubiyyət şəkilçisinin işlənməsi ilə bağlı qaydalar öz əksini tapır. Şagirdlərin diqqətinə çatdırılır ki, həmin miqdar sayları mənsubiyyət şəkilçisindən başqa, hal və xəbərlilik şəkilçilərini də qəbul edə bilər. Şagirdlərə mənsubiyyət şəkilçisinin nə vaxt yazıldığı, nə vaxt ixtisarı olunduğu izah edilir.

Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər sözlə verilmiş sayları rəqəmlə yazaraq öyrəndikləri qaydanı tətbiq edirlər. **Cavab:**

1. Şagirdlərin 2-si növbətçi olacaq.
2. İclasımız ayın 14-dədir.
3. Yanvarın 27-də qış tətili başlayır.

6-4.1.6. Tapşırıq b (iş dəftəri). Bu tapşırıqda da sözlə verilmiş sayların rəqəmlə yazılması tələb olunur. Şagirdlər mənsubiyyət şəkilçisinin işlənməsinə diqqət edirlər. Sonra həmin nümunələri cümlədə işlədirlər.

Cavab:

vaqonların yeddisi – vaqonların 7-si

iyunun on dördünə – iyunun 14-ə
sentyabrın iyirmisində – sentyabrın 20-də
əsgərlərin səkkizi – əsgərlərin 8-i
qələmlərin biri – qələmlərin 1-i
kitabların on beşi – kitabların 15-i
ayın on doqquzundan – ayın 19-dan

Meyarlar	Materiallar
Tale, mənbə kimi sözlərdə mənsubiyyət şəkilçisinin yazılış qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq b (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)
Rəqəmlə yazılan miqdar saylarında mənsubiyyət şəkilçisinin ixtisarı qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq c, ç (dərslük) Tapşırıq b (iş dəftəri)

2-ci fəsil

1-ci dər. Kitab nəşrində ilk addımlar

- Dərslük: səh. 80-82 • İş dəftəri: səh. 52

Təlim məqsədləri:

1. Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
2. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmadığı söz və ifadələrin mənasını müəyyən edir (st. 6-2.1.3).
3. Söz tərkibindəki morfemlərin semantikasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyənləşdirir (st. 6-4.4.1).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər tapşırıqda qoyulmuş suallara cavab verir, kitab işinin inkişafına səbəb olmuş ixtiralar (kağız və yazı) haqqında danışırlar.

Oxu.

6-2.1.2. Tapşırıq b (dərslük). *İstiqamətləndirilmiş oxu.* Şagirdlər mətni səssiz oxuyurlar və kitab işinin inkişafı ilə bağlı vacib məqamları qeyd edirlər.

Oxuyub-qavrama. Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq c (dərslük). Cavab: 2. Çap materiallarının (kağız, kitab və s.) standart ölçüsü. A5 formatı.

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab:

İtalik şrift Aldo Manutsi tərəfindən yaradılmışdır. O, İtaliyalı olduğu üçün yaratdığı şrift belə adlandırılmışdır.

6-4.4.1. Tapşırıq d (dərslük). Tapşırığın uğurla yerinə yetirilməsi üçün şagirdlərin diqqətini “innovasiya” və “novator” sözlərinin izahlarına yönəltmək tövsiyə edilir:

Cavab: Hər ikisi mənşəcə latın sözüdür, mənalı yenilənmə, yeniləşdirən deməkdir.

etimoloji məna	lat. innovato - yenilənmə	lat. novator - yeniləşdirən
nümunə	innovasiya mərkəzi	novator sənətkar
baş söz	innovasiya	novator
nitq hissəsi	isim	sifət

izah	elmdə, iqtisadiyyatda və s.-də yenilik; texnologiji baxımdan təzə olan bir şey	müəyyən fəaliyyət sahəsində yeni ideya, forma və üsullar irəli sürən və gerçəkləşdirən (şəxs)
tələffüz forması	[innovasiya]	[navator]

Tapşırıq e (dərslük). Cavab: məlum olan şeylərdən danışmaq.

6-2.1.2. Tapşırıq ə (dərslük). Cavab:

1. Kitabların əlyazma deyil, mexaniki üsulla hazırlanması ideyası ilk dəfə VIII əsrdə Çində və Koreyada yaranmışdı.

2. Qutenberqin yaratdığı çap dəzgahı hər hansı mətnin surətini az bir zamanda çoxlu sayda çıxarmağa imkan verirdi.

3. Durğu işarələrindən istifadəyə dair ilk təlimat kitabı hazırladı. Əl yazısını xatırladan "kursiv" adlandırılan şrift işləyib hazırladı. Çap səhifəsinin dizaynında normalar yaratdı: səhifələr nömrələndi, şriftlərin və mətnin kənarındakı boşluqların ölçüləri dəqiq riyazi prinsiplərə uyğun verildi. Kiçik formatlı kitabçalar çap etdi.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: 3 və 6-cı suallar.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: 1-a; 2-b; 3-c; 4-a; 5-b; 6-c.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

Durğu işarələrini standartlaşdırdı. *Orta əsrlərdə müəlliflər mətn yazarkən özünəməxsus durğu işarələri işlədirdilər. Bu müxtəliflik çətinlik yaradır, anlaşılmaqlıq səbəb olurdu. Manutsi bu çətinliyi aradan qaldırmaq məqsədilə "Müəlliflər üçün məsləhətlər" adlı kitabça hazırladı.*

Çap kallıqrafiyası sahəsində yeniliklər etdi. *Manutsi zərif və azca maili olan yeni şrift işləyib hazırladı. Əl yazısını xatırladan bu şrift "kursiv" adlandı. Bu şriftdən əsasən mətndəki bəzi hissələri fərqləndirmək üçün istifadə edilir.*

Çap səhifəsinin dizaynında normalar yaratdı. *Səhifələr nömrələndi, şriftlərin və mətnin kənarındakı boşluqların ölçüləri dəqiq riyazi prinsiplərə uyğun verildi.*

Kiçik formatlı kitabçalar çap etdi. *Manutsinin cib ölçüsünə uyğun hazırladığı kitabçalar ucuzluğuna və asan daşındığına görə oxucular üçün daha əlçatan oldu. Klassik və müasir əsərləri kiçik*

formatda nəşr etməklə nəşir geniş oxucu auditoriyası yaratdı.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mətni oxuyarkən vacib məqamları qeyd edir.	Tapşırıq b (dərslük)
Kontekstə əsasən tanış olmadığı söz və ifadələrin mənasını müəyyən edir.	Tapşırıq c, ç, e (dərslük)
Söz tərkibindəki morfemlərin semantikasından çıxış edərək eyni mənşəli olduğunu sübut edir.	Tapşırıq d (dərslük)
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq ə (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)

2-ci dər. Kitap nəşrində ilk addımlar

- Dərslük: səh. 83
- İş dəftəri: səh. 53

Təlim məqsədləri:

1. Sual verməklə danışanın fikrini dəqiqləşdirir və ona münasibət bildirir (st. 6-1.2.2).
2. Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).
3. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).
4. Bədii və qeyri-bədii mətnlərin struktur elementləri arasındakı fərqi izah edir (st. 6-3.1.1).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim keçən dərstdə oxunmuş "Kitap çapı" mətnini xatırlatmaq üçün frontal sorğu keçirir:

- Kitabların mexaniki üsulla hazırlanması ideyası ilk dəfə nə vaxt və harada yaranmışdı?
- Qutenberqin yaratdığı çap dəzgahı nə ilə fərqlənirdi?
- Aldo Manutsi kitab işinə hansı yenilikləri gətirdi?

Danışma

6-1.2.2. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlər kitab çapı və təkərin ixtirasını müqayisə edərək bu iki ixtiranın əhəmiyyəti haqqında danışırlar.

Oxuyub-qavrama

6-2.2.1. Tapşırıq b (dərslük).

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərin diqqətini keçən dərs yerinə yetirdikləri tapşırıqlara yönəltmək tövsiyə edilir. Şagirdlər bu tapşırıqlara istinad edərək sualı asanlıqla cavablandırma bilirlər.

Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər tapşırıqdakı sualı cavablandırır və fikirlərini əsaslandırırlar. Cavablar təxminən belə ola bilər: Manutsi yaradıcı və novator insan idi. O, qısa müddətdə kitabçılıq işində bir çox innovasiyalara imza atmışdı. Onun gətirdiyi yeniliklərin çoxu bu gün də nəşriyyat işində geniş istifadə olunur.

6-2.3.3. Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: b. Kitab çapı ixtirasının əhəmiyyətini vurğulamaq.

Yazı.

6-3.1.1. Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlər artıq bilirlər ki, mövzudan asılı olaraq qeyri-bədii mətnlərin müxtəlif strukturu ola bilər. Məsələn, xronoloji mətnlərin zaman ardıcılığı, qeyri-xronoloji mətnlərin altmövzular – yarımbaşlıqlar üzrə strukturlaşdırılması haqqında məlumatları var. Bu tapşırıqda isə şagirdlər bioqrafik mətnlər haqqında məlumat alırlar.

Şagirdlərin cavabı təxminən belə ola bilər: İohan Qutenberq və Aldo Manutsi haqqında bioqrafik mətn yazsaydıq, onların doğum tarixi, atasının, anasının kimliyi, aldığı təhsili, həyatı ilə bağlı konkret məlumatlar toplayardıq.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər oxuduqları mətnə və məlumat vəərəqlərinə əsasən İohan Qutenberq və ya Aldo Manutsi haqqında bioqrafik mətn yazırlar.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlər iki şəxsiyyətdən birini seçir və məhz onun haqqında bioqrafik mətn yazır.

Şagirdlərin yazısı təxminən belə məzmununda ola bilər:

İohan Qutenberq

İohan Qutenberq təxminən 1397-1400-cü illərdə İtaliyanın Mayns şəhərində anadan olub. Əsl ixtisası mühəndis olan Qutenberq zərgərliklə də məşğul olub.

1440-cı ildə isə çap dəzgahı yaratmaqla kitab çapının ixtiraçısı kimi adını tarixə yazdırıb. Onun yaratdığı dəzgah hər hansı mətnin surətini az bir zamanda çoxlu sayda çıxarılmasına imkan verirdi. Qutenberq 1445-ci ildə "Bibliya"dən 42 sətirlik bir

hissə çap etdi. Bu, dünya tarixində ilk çap nümunəsi sayılır.

Çap maşınının ixtirası ilə Avropada kitab istehsalı geniş yayılmağa başladı. Mətbəələrin sayı günü-gündən artırdı. 1448-ci ildə kitab istehsalını genişləndirmək üçün Yohan Faust adlı tacirdən borc alan Qutenberq borcu qaytara bilməmişdi. Tacir Qutenberqin çap dəzgahlarını müsadirə etdirib özü mətbəə yaratmışdı. Qutenberq 1468-ci ildə maddi ehtiyaclar içərisində vəfat etmişdi.

Aldo Manutsi

Aldo Manutsi XV əsrdə İtaliyada fəaliyyət göstərən məşhur nəşir idi. Aldo Manutsi təxminən 1449-1452-ci illərdə İtaliyanın Bassiano şəhərində anadan olmuşdur. Manutsi 1470-ci illərin əvvəllərində təhsil almaq üçün Romaya getmişdi. O, burada yunan və latın dillərini mükəmməl öyrənmişdi. Uşaqlıqdan yaradıcılığa meyilli olan Manutsi burada rəssamlığın sirlərinə də yiyələnmişdi.

Manutsi çox yaradıcı insan idi. O, kitab işində bir çox innovasiyalar yaratmışdı. Durğu işarələrini standartlaşdırmış, çap kalligrafiyası sahəsində yeniliklər etmiş, çap səhifəsinin dizaynında normalar yaratmış, kiçik formatlı kitabçalar çap etmişdi.

Məşhur italyan nəşir 1515-ci ildə Venedikdə vəfat etmişdir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sual verməklə danışanın fikrinin dəqiqləşdirilməsi və hadisə və fikirlərə münasibət bildirilir.	Tapşırıq a (dərslük)
Mətn haqqında fikirləri məntəkdəki fakt və hadisələrlə əsaslandırılır.	Tapşırıq b, c (dərslük)
Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Mövzu üzrə bioqrafik mətn yazır.	Tapşırıq d (dərslük) Tapşırıq a (iş dəftəri)

3-cü dər. Yavaş-yavaş tələs

- Dərslük: səh. 84
- İş dəftəri: səh. 54

Təlim məqsədləri:

1. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı sualları cavablandırır (st. 6-1.1.1).
2. Mövzu üzrə qrafik informasiyanı – şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram hazırlayır və rəbitəli şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).
3. Məqsədə uyğun olaraq sadə pragmatik mətnlər yazır (st. 6-3.2.3).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim yönəldici suallar vasitəsilə şagirdlərin diqqətini mövzuya yönəldir:

– Hansı nəşriyyatın nəşrlərinə üstünlük verirsiniz?

– Kitabın hansı nəşriyyatda hazırlandığı loqoya diqqət etməsini?

Dinləmə

Müəllim dinləmə mətnini səsləndirir:

Yavaş-yavaş tələs

Manutsini mətbəə dünyasına yaxınlaşdıran kitablara olan marağı idi. O, dövrü üçün çox məşhur olan "Aldine Press" adlı nəşriyyat yaratmışdı. Aldine nəşrləri öz dəqiqliyi, gözəlliyi, istifadə olunan materialların keyfiyyəti və müasir dizaynı ilə fərqlənirdi.

Manutsi yeni ideyalar, üsullarla oxucuların diqqətini cəlb edə bilmişdi. Məsələn, o, ilk dəfə kitab yazılmış "ön söz"dən istifadə etdi. Burada kitab barəsində məlumat verməklə yanaşı oxucunu əməkdaşlığa dəvət edirdi: "Biz müzakirəyə açığıq. Xahiş olunur rəylərinizi bizimlə bölüşün. Rastlaşdığınız səhvlər haqqında nəşriyyata məlumat verməkdən çəkinməyin. Təklifləriniz bizim üçün maraqlıdır". Bu çağırışla nəşir qısa müddət ərzində çoxlu sayda fəal oxucu kütləsi toplamışdı.

Tezliklə Aldine nəşrləri maraqlı emblemi ilə ölkədə seçilməyə başladı. Yaradıcı fikirləri ilə müasirlərindən seçilən nəşir lövbərə sarılmış delfin təsvirindən emblem kimi istifadə etmişdi. Emblem iki mühüm keyfiyyətin birləşməsinə istinadən hazırlanmışdı: cəldlik və möhkəmlik. Nəşriyyatın devizi belə idi: "Yavaş-yavaş tələs".

Aldine nəşrləri o qədər yüksək qiymətləndirildi ki, delfin və lövbər simvolu demək olar ki, dərhal digər nəşirlər tərəfindən mənimsənilirdi. Hətta müasir dövrdə də bir çox şirkətlər bu emblemdən

istifadə edirlər.

6-1.1.1. Tapşırıq a (dərslük). Şagirdlərin dinlədikləri mətnə aid sualları cavablandırır. Cavab:

1. Manutsinin nəşriyyatı "Aldine Press" adlanırdı.

2. Manutsinin nəşr etdiyi kitablar öz dəqiqliyi, gözəlliyi, istifadə olunan materialların keyfiyyəti və müasir dizaynı ilə fərqlənirdi.

3. Yenilikçi nəşir oxucuları əməkdaşlığa dəvət edirdi: "Biz müzakirəyə açığıq. Xahiş olunur rəylərinizi bizimlə bölüşün. Rastlaşdığınız səhvlər haqqında nəşriyyata məlumat verməkdən çəkinməyin. Təklifləriniz bizim üçün maraqlıdır". Bu çağırışla nəşir qısa müddət ərzində çoxlu sayda fəal oxucu kütləsi toplamışdı.

4. Manutsinin devizi "Yavaş-yavaş tələs" idi.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: c

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: e

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: 1. a; 2. b; 3. b; 4. a; 5. c

Danışma

6-1.3.2. Tapşırıq c (dərslük). Şagirdlər öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə edərək "Aldine" nəşriyyatının devizini təsvir edir və bu devizi şərh edərək fikirlərini bildirirlər.

Tapşırıq ç (dərslük). Bu tapşırıq şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirir. Şagirdlər nəşriyyat üçün hazırladıqları emblemi və devizi sinfə təqdim edir və şərh verirlər.

Müəllimin nəzərinə! Tapşırıq qruplarla yerinə yetirilə bilər.

Yazı

6-3.2.3. Tapşırıq c (iş dəftəri). Şagirdlər oxuduqları hər hansı bir kitab haqqında fikirlərini bildirmək üçün həmin kitabın nəşrinə məktub yazırlar.

Müəllimin nəzərinə! Məktub əməli yazı növlərindən biridir. Məktubu həm tanış və doğmalara, həm də tanımadığın şəxslərə yazmaq olar. Məktub yazıldığı ünvanlandırılmış şəxsə asılı olaraq rəsmi və qeyri-rəsmi ola bilər. Şagirdlər kitabın nəşirini tanımadıqları üçün rəsmi müraciət etməli, özlərini təqdim etməlidirlər. Məsələn, hörmətli Nazim Abdullayev, salam. Yoldaş Nazim Abdullayev, salam. Mən Əhmədov Əli VI sinif şagirdiyəm.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq a, b (dərslük) Tapşırıq a, b (iş dəftəri)
Mövzu üzrə qrafik informasiya (emblem) hazırlayır və rəbitəli şəkildə təqdim edir.	Tapşırıq c (dərslük)
Məqsədə uyğun olaraq məktub yazır.	Tapşırıq c (iş dəftəri)

4-cü dər. “O” və “bu” əvəzlilərdən sonra vergül

- Dərslük: səh. 84
- İş dəftəri: səh. 55

Təlim məqsədləri:

1. Cümlədə o, bu əvəzlilərinin qrammatik funksiyasını müəyyənləşdirir (st. 6-4.3.2).

Mövzuya yönəltmə

6-4.3.2. Tapşırıq a (dərslük). Müəllim şagirdlərin diqqətini “Kitab nəşrində ilk addımlar” mətninə yönəldir. Şagirdlər Manutsinin “Müəlliflər üçün məsləhətlər” kitabı haqqında məlumat verilmiş abzası bir daha oxuyurlar. Durğu işarələrinin yazıda istifadəsinin səbəbi, faydası haqqında danışırlar. Beləliklə, şagirdlərin diqqəti punktuasiya məsələlərinə yönəlir.

Tapşırıq b (dərslük). Cavab: 1, 3

Birinci cümlədə birmənalı demək olmur: Kim qoca balıqçı ilə dostluq edir(O), yoxsa hansı qoca balıqçı ilə dostluq edir (O qoca). Burada “O” əvəzliyindən sonra vergülün işlənməsi bu anlaşılmazlığa son qoyur. O, qoca balıqçı ilə dostluq edir. O qoca balıqçı ilə dostluq edir.

Üçüncü cümlə də anlaşılıqlı deyil: Nə gənc müəllimi narahat edirdi (Bu), yoxsa hansı gənc müəllimi narahat edirdi (Bu gənc). Burada “Bu” əvəzliyindən sonra vergülün işlənməsi bu anlaşılmazlığa son qoyur. Bu, gənc müəllimi narahat edirdi. Bu gənc müəllimi narahat edirdi.

“Yadda saxla” rubrikası. Müəllim “Yadda saxla” rubrikasındakı məlumatları şərh edir, nümunələrlə fikrini izah edir.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: 2, 3. Çünki bu cüm-

lələrdə işlənmiş “O” və “bu” əvəzliyi kim? və nə? sualına cavab verir, yəni cümlənin mübtədasıdır. Bu əvəzlilərdən sonra işlənmiş sözlər əvəzlik, köməkçi nitq hissəsi, feil deyil. Deməli, vergül işarəsi qoyulmalıdır.

Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: 1, 4

İş dəftərindəki tapşırıqlar dərslükdə mənim-sədilmiş qaydaların tətbiqinə xidmət edir.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Cavab: 1, 2, 4, 5

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab:

- Bu da uşaqların marağına səbəb olan əsərlərdən biridir.
- Bu, dünya tarixində ilk çap nümunəsi sayılır.
- O qaça-qaça avtobus dayanacağına yaxınlaşdı.
- O, qısa müddətdə böyük uğurlara imza atdı.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab: Birinci cümlədə işlənmiş “bu” əvəzliyi hansı sualına cavab verir, təyin vəzifəsində işlənmişdir, vergül qoyulmalı deyil. Üçüncü cümlədə “bu” əvəzliyindən sonra əvəzlik, dördüncü cümlədə isə köməkçi nitq hissəsi işlənir. Deməli, bu cümlələrdə də vergülə ehtiyac yoxdur.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Cümlədə o, bu əvəzlilərinin qrammatik funksiyasını müəyyənləşdirir.	Dərslükdə və iş dəftərində təqdim edilmiş tapşırıqlar

3-cü fəsil

1-ci dər. Naşirlər və oxucular

- Dərslik: səh. 85
- İş dəftəri: səh. 56

Təlim məqsədləri:

1. Mövzu üzrə qrafik informasiya – şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram hazırlayır və rəhbərlik şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim lövhədə “naşir”, “kitab” “oxucu” sözlərini yazıb soruşur:

- Bu sözlərin leksik mənasını izah edin.
- Siz bu sözləri necə əlaqələndirirsiniz?

Danışma

6-1.3.2. Tapşırıq a (dərslik). Şagirdlər tapşırıqda verilmiş diaqramı diqqətlə oxuyur və sualları cavablandırırlar. Cavab:

1. Diaqramdakı məlumatlar “Yaş qrupları üzrə ən çox seçilən kitab növləri” haqqında araşdırmanın nəticələrini əks etdirir.

2. Diaqramdakı üfüqi xətlər yaş qrupları haqqında məlumatları ifadə edir.

3. 6-9 yaş arasında olan uşaqlar nağıl oxumağı daha çox sevirlər.

4. 14+ qrupuna aid olan yeniyetmələr elmi-fantastik əsərləri oxumağa üstünlük verirlər. Yəqin ki, bu yaş qrupunda olan uşaqlar artıq fizika və astronomiya ilə tanış olduqları üçün bu mövzular onlara daha maraqlı gəlir. 10-14 yaş arası olan uşaqlar dedektiv və tarixi əsərləri daha çox mütaliə edirlər. Çox güman ki, tarix dərində haqqında məlumat aldıkları tarixi şəxsiyyətlər onlarda bu marağı yaradıb. 8-10 yaş arası uşaqlar macərə, 6-9 yaş arası olanlar isə nağıl oxuyurlar.

Tapşırıq b (dərslik). Şagirdlər sinifdə mütaliə etdikləri kitablar haqqında məlumat almaq üçün sorğu keçirirlər.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərin hər birinə aşağıdakı məzmununda anket təqdim edilir.

Hansı növ kitabları mütaliə edirsiniz?

1. Detektiv
2. Elmi-fantastika
3. Tarixi
4. Macərə
5. Nağıl

Sorğunun nəticələri hesablanır və lövhədə

də diaqramda əks etdirilir.

Tapşırıq c (dərslik).

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlər oxuduqları hər hansı bir kitab haqqında təlimata uyğun təqdimat hazırlayırlar.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Mövzu üzrə diaqram hazırlayır və rəhbərlik şəkildə təqdim edir.	Tapşırıq a, b (dərslik)
Mövzu üzrə təqdimat hazırlayır və rəhbərlik şəkildə təqdim edir.	Tapşırıq c (dərslik)

2-ci dər. Azərbaycanda ilk nəşirlər

- Dərslik: səh. 86-88
- İş dəftəri: səh. 56

Təlim məqsədləri:

1. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyənləşdirir (st. 6-2.1.3).

2. Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).

3. Oxuduğu və ya dinlədiyi məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurur və nəql edir (st. 6-1.3.1).

4. Mətn haqqında fikirlərini mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslik). Motivasiya xarakterli bu tapşırıq şagirdlərin diqqətini nəşriyyatlar haqqında mövzuya cəlb edir.

Oxu

“Azərbaycanda ilk nəşirlər” mətni üzrə iş. Səssiz oxu. Əvvəlcə şagirdlər onlara verilmiş vaxt ərzində “Azərbaycanda ilk nəşirlər” mətnini səssiz oxuyurlar.

Söz ehtiyatı

6-2.1.3. Tapşırıq b (dərslik). Cavab: Çünki, Hacı Zeynalabdin Tağıyev nəşriyyat və mətbəələrin, bir çox maarif ocaqlarının açılmasına təmənnəsiz yardımlar etmişdi.

6-2.1.2. Tapşırıq c (dərslik).

Cavab:
1. Xəttat qələmi ilə kitabları kütləviləşdirmək gec və çətin başa gəlirdi. Buna görə də bəzi yazıçılar öz kitablarını Azərbaycandan kənar başqa

dillərdə çap etdirməli olurdular. Məsələn, Mirzə Fətəli Axundovun komediyaları Tiflisdə rus dilində, Tehrandə isə fars dilində çap olunurdu.

2. Həsən bəy Zərdabi, Səid, Cəlal və Kamal Ünsizadə qardaşları, Cəlil Məmmədquluzadə, Ömər Faiq Nəmanzadə, Oruc, Qənərbər və Abuzər Orucov qardaşları.

3. Orucov qardaşlarının mətbəəsi Bakıda elektrik enerjisi ilə işləyən ilk mətbəə idi.

Tapşırıq a (iş dəftəri). Krosvordun cavabları:

Yuxarıdan aşağı: 1. Şuşa; 2. Ünsizadə; 3. Orucov Soldan sağa: 4. Zərdabi; 5. Tağıyev; 6. Məmmədquluzadə

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: 1 – doğru; 3, 4 – yanlış; 2, 5 – ehtimal.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

1. Azərbaycanda ilk çap dəzgahı Təbrizdə quraşdırıldı.

2. Şuşada mətbəə fəaliyyətə başlamışdı.

3. “Əkinçi” qəzetinin ilk nömrəsi işiq üzü gördü.

4. Ünsizadə qardaşları mətbəə açdılar.

5. Cəlil Məmmədquluzadə və Ömər Faiq Nəmanzadə mətbəə açdılar.

6. Bakıda elektrik enerjisi ilə işləyən ilk mətbəə yaradıldı.

Danışma

6-1.3.1. Tapşırıq ç (dərslük). Şagirdlər bu bölmədə əldə etdiyiniz məlumatlardan çıxış edərək Azərbaycanda kitab işinin tarixini dövrlərə bölür və Azərbaycanda kitab nəşrinin tarixi haqqında danışılar.

Qədim dövr – emalatxanalar, xəttatlar, cildçilər, miniatürçülər, XIX əsr, XX əsr.

6-2.2.1. Tapşırıq d (dərslük). Cavab: Orucov qardaşları buraxdığı kitabların dövrü mətbuatda reklamına xüsusi diqqət yetirirdilər. Belə ki, vaxtaşırı qəzetlərdə nəşr etdikləri kitablar haqqında kiçik elanlar yerləşdirirdilər. Vaxtaşırı müxtəlif kitab kataloqları buraxırdılar. Bu kataloqlarda nəşr olunmuş kitablar sahələr üzrə qruplaşdırılır, annotasiyaları verilir.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
----------	-------------

Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq b (dərslük)
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq c (dərslük) Tapşırıq a, b, c (iş dəftəri)
Oxunmuş və ya dinlənilmiş məlumatlardan istifadə etməklə mətn qurur və nəql edir.	Tapşırıq ç (dərslük)
Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq d (dərslük)

3-cü dərs. Azərbaycan nəşriyyatları

- Dərslük: səh. 88
- İş dəftəri: səh. 57

Təlim məqsədləri:

- Sual verməklə danışanın fikrini dəqiqləşdirir və ona münasibət bildirir (st. 6-1.2.2).
- Mövzu üzrə apardığı araşdırma əsasında təqdimat hazırlayır və rəhbərli şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).
- Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim “Azərbaycan nəşriyyatları” haqqında frontal sorğu keçirir və şagirdlərin bu mövzudakı biliklərini xatırladır.

6-1.2.2. 6-1.3.2. Tapşırıq a (dərslük).

Müəllimin nəzərinə! Kitab hazırlanması prosesini yaxından izləmək üçün şagirdləri hər hansı bir nəşriyyata ekskursiyaya aparmaq məqsədə uyğundur. Ekskursiya zamanı nəşirlə görüşü planlaşdırmaq və bu məqsədlə əvvəlcədən müsahibəyə hazırlıq işlərinin aparılması tövsiyə edilir.

Şagirdlər nəşirə təxminən aşağıdakı sualları verə bilərlər:

- Nəşriyyatı nə üçün məhz belə adlandırmısınız?
- Nəşriyyatın devizi nədir? Zəhmət olmasa, devizinizin mənasını izah edərdiniz.
- Nəşriyyatın logosu necədir? Nə üçün məhz bu loqonu seçmişiniz?

4. Nəşriyyatınız daha çox hansı kateqoriyaya aid kitablar nəşr edir?

5. Bu il ən çox satılan kitabınız hansıdır?

6. Oxucuları cəlb etmək üçün hansı işləri görürsünüz?

7. Oxucularınız ilə necə əməkdaşlıq edirsiniz?

8. Oxucularınızın hansı iradı sizin diqqətinizi cəlb edib?

9. Nəşriyyatınız hansı uğurlara imza atıb?

6-2.1.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). İş dəftərinin bu səhifəsində bölmənin mövzusunə uyğun kiçik mətn təqdim edilib. Buradakı tapşırıqlar şagirdlərin oxuyub-qavrama bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır.

Tapşırıq b (iş dəftəri). Cavab: Xalqa maarifçilik aşılamaq məqsədilə xidmət göstərmək mənasında işlənib.

Tapşırıq c (iş dəftəri). Cavab:

1. Həmin dövrdə Azərbaycan çar Rusiyasının tərkibində idi. Azərbaycan dilində qəzet buraxmaq üçün icazə almaq çətin məsələ idi.

2. Zərdabi qəzeti “Əkinçi” adlandırmaqla çar rejiminin fikrini qəzetin əsas ideyasından yayındırmaq məqsədi güdüdü. Ona görə də qəzeti “Əkinçi” adlandırmışdı. Guya “Əkinçi” siyasət məsələlərinə qarışmayacaq, ancaq əkin və əkinçilikdən danışacaq.

3. Əslində isə “Əkinçi”nin məqsədi xalqa maarifçilik aşılamaq idi.

Tapşırıq ç (iş dəftəri). Bu yolla müəllif “Əkinçi” qəzetinin kitab kimi bilik mənbəyi olduğunu vurğulayır.

Tapşırıq d (iş dəftəri). Bu məlumatla dərslikdə verilmiş “Azərbaycanda ilk nəşirlər” mətninin Həsən bəy Zərdabının fəaliyyəti haqqında olan hissəni genişləndirmək mümkündür.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Sual verməklə danışanın fikrini dəqiqləşdirir və ona münasibət bildirir.	Tapşırıq a (dərslik)

Mövzu üzrə apardığı araşdırma əsasında təqdimat hazırlayır və rəhbərli şəkildə təqdim edir.	Təqdimat (dərslik)
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq a, b, c, d (iş dəftəri)

4-cü fəsil

1-ci dər. Müasir kitablar

- Dərslük: səh. 89-90 • İş dəftəri: səh. 58

Təlim məqsədləri:

1. Söz tərkibindəki morfemlərin (anti, -qraf, -qram, -logiya, avto və s.) semantikasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyənləşdirir (st. 6-4.4.1).
2. Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).
3. Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır (st. 6-2.2.1).
4. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).

Mövzuya yönəltmə

Tapşırıq a (dərslük). Motivasiya yaradan bu tapşırıq şagirdlərin diqqətini mövzuya yönəldir. Şagirdlər araşdırmalar zamanı istifadə etdikləri elektron resurslardan (mənbələrdən) danışırlar.

Oxu

“Müasir kitablar” mətni üzrə iş. Şagirdlər təyin edilmiş vaxt ərzində mətni səssiz oxuyurlar. Oxu zamanı tanış olmayan sözləri kontekstə əsaslanaraq izah edir, daha sonra isə lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirirlər.

Oxuyub-qavrama. Söz ehtiyatı

6-4.4.1. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər kontekstdən və sözün morfoloji tərkibindən çıxış edərək sözün mənasını müəyyənləşdirirlər.

Cavab: Audiokitab – dinləmək üçün səsli kitab. Audiomaterial – dinləmə materialı. Audioinformasiya – səsləndirilən, səsle ötürülən informasiya.

Tapşırıq c (dərslük). Cavab: multimedia.

6-2.1.2. Tapşırıq ç (dərslük). Cavab: c. Sürətli axtarışa imkan verir.

6-2.2.1. Tapşırıq d (dərslük). Şagirdlər istifadə etdikləri lüğətlər haqqında məlumat verirlər. Mətnə və şəxsi təcrübələrinə əsasən çap olunmuş və elektron lüğətlərlə iş prosesinin fərqi izah edirlər. Cavablar müxtəlif ola bilər.

6-2.3.3. Tapşırıq e (dərslük). Cavab: b. Əks arqumentləri qarşılaşdıraraq oxucunun diqqətini aktual məsələyə cəlb etmək.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Audio morfeminin semantikasından çıxış edərək həmin morfemin iştirakı ilə düzələn sözləri izah edir.	Tapşırıq b, c (dərslük)
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq ç (dərslük)
Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırır.	Tapşırıq d (dərslük)
Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Tapşırıq e (iş dəftəri)

2-ci dər. Müasir kitablar

- Dərslük: səh. 91 • İş dəftəri: səh. 59

Təlim məqsədləri:

1. Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir (st. 6-2.3.3).
2. Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razi olmadığı) məqamlara dözümlülük, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləmə bacarığı nümayiş etdirir (st. 6-1.2.1).
3. Mövzu üzrə qrafik informasiya – şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram hazırlayır və rəhbərli şəkildə təqdim edir (st. 6-1.3.2).
4. Münasibət bildirməklə esse yazır (st. 6-3.2.2).

Mövzuya yönəltmə

Müəllim qeyri-bədii mətnlərin növləri haqqında xatırlatma edir. Şagirdlərə indiyə qədər oxuduqları mətnlərin qeyri-bədii mətnin hansı növünə aid olduğunu soruşur.

Oxuyub-qavrama

6-2.3.3. Tapşırıq a (dərslük). Cavab:

“Müasir kitablar” mətnində müzakirə olunan mövzu: internet, elektron kitablar əsrlər boyu bilik mənbəyi olmuş ənənəvi kağız kitabları əvəz edə bilirmi?

Fikirləri əsaslandırmaq üçün uyğun arqumentlər: 1-b; 2- ç; 3- a; 4-c.

Danışma

6-1.2.1. Tapşırıq b (dərslük). Şagirdlər müəllim zamanı üstünlük verdikləri kitablar haqqında danışırlar. E-kitablar və kağız kitabların üstünlüklərini arqument gətirərək bu məsələni müzakirə edirlər. Müzakirə zamanı *a* tapşırığında verilmiş fikir və arqumentlərdən də istifadə edə bilirlər.

Müəllimin nəzərinə! Şagirdlərdə müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya vermək bacarığı aşılamaq vacib məqsədlərdən biridir. Diqqət yetirmək lazımdır ki, debat zamanı şagirdlər qarşı tərəfin fikrinə hörmətlə yanaşsın. Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razı olmadığı) məqamlara dözümlülük nümayiş etdirməyi bacarsın.

6-1.3.2. Tapşırıq c (dərslük). Tapşırıq şagirdlərə qrafik informasiyanı oxuyub-qavrama və şərh etmə bacarığını aşılayır. Şagirdlər diaqram haqqında təxminən belə suallar verə bilirlər:

1. Diaqramdakı məlumatlar hansı sorğunun nəticələrini əks etdirir?
2. Sorğu hansı ölkələrdə keçirilmişdir?
3. Diaqramdakı şaquli xətlər nəyi ifadə edir?
4. E-kitabların göstəricisi olan sütunlar hansı rəngdədir?
5. Kağız kitabların göstəricisi olan sütunlar hansı rəngdədir?
6. Diaqramdakı üfüqi xətlər nəyi ifadə edir?
7. 2015-2020-ci illər arasındakı göstəricilər arasındakı fərq nə qədərdir?
8. Bu fərqə əsasən hansı nəticəyə gəlmək olar?

Müəllimin nəzərinə! Yaxşı olardı ki, şagirdlərin sualları dinləndikdən sonra yuxarıda verilmiş suallar da sıra ilə cavablandırılınsın.

Yazı

6-3.2.2. Tapşırıq a (iş dəftəri). Şagirdlər bölmə boyu aldıkları məlumatlara və müzakirələrə əsasən "Elektron kitablar ənənəvi kağız kitabları əvəz edə bilərmik?" mövzusunda esse yazırlar. Dərslükdə yerinə yetirdikləri *b* və *c* tapşırığı şagirdləri esse yazmaq üçün istiqamətləndirəcək. Sınıfdə bu mövzuda keçirilmiş debat və şərh edilmiş diaqram essenin əsas hissəsinin yazılmasında böyük rol oynayır.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Qeyri-bədii mətnləri növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Tapşırıq a (dərslük)
Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razı olmadığı) məqamlara dözümlülük, sözünü kəsmədən diqqətlə dinləmə bacarığı nümayiş etdirir.	Tapşırıq b (dərslük)
Mövzu üzrə diaqramı rəbitəli şəkildə təqdim edir.	Tapşırıq c (dərslük)
Münasibət bildirməklə esse yazır.	Tapşırıq a (iş dəftəri)

Ümumiləşdirici təkrar

- Dərslik: səh. 92-93 • İş dəftəri: səh. 60-61

Təlim məqsədləri:

1. Saylardan sonra gələn isimlərin təkdə və cəmdə işlənmə məqamlarını müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.3).
2. Numerativ sözlərin semantik xüsusiyyətlərini fərqləndirir (st. 6-4.2.1).
3. Cümlələrdə tamamlıq, zərflilik və təyini, onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir (st. 6-4.2.4).
4. Cümlədə inversiyanın ekspressiv təsirini izah edir (st. 6-4.2.5).
5. Səsdüşümü və səstərtimi baş verən şəkilçilərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.5).
6. Bəzi sözlərdə mənsubiyyət şəkilçisinin yazılış qaydalarına əməl edir (st. 6-4.1.6).
7. Mürəkkəb cümlə komponentlərinin arasında "ki" bağlayıcısının yerini müəyyən edir (st. 6-4.3.1).

6-4.2.3. 1-ci tapşırıq (dərslik). Cavab:

1. Uşaqlar bir sıra tapşırıqları yenidən yazdılar.
2. Azadlıq meydanına bir çox insanlar toplaşmışdılar?
3. Bu işdə çox insanın zəhməti var idi.
4. Az adam var ki, həqiqəti deməkdən çəkinmir.

6-4.2.1. 2-ci tapşırıq (dərslik). Şagirdlərin cavabı təxminən belə ola bilər:

Stəkan stolun üstündə idi. Bir stəkan su ver. Babam almaları yeşiyə yıxdı. Qubadan bir yeşik alma gətirdilər.

Bağlamaya bir dəst paltar da qoydu. Bir bağlama kağız aldım.

Onun mavi gözü var. Bizim mənzilimiz beş göz otaqdan ibarətdir.

6-4.2.4. 3-cü tapşırıq (dərslik). Cavab:

1. Uşaqlar bağçadan bir dəstə gül dərdilər. (qeyri-müəyyən təsirlik hal)
2. Balıqçı vedrədəki xırda balıqları ona verdi. (müəyyən təsirlik hal, yönlük hal)
3. Biz qamışdan daxma qurduq. (çixışlıq, qeyri-müəyyən təsirlik hal)
4. Uşaqlar bu xəbəri Samirdən eşitmişdilər. (müəyyən təsirlik hal, çixışlıq hal)

4-cü tapşırıq (dərslik). Cavab:

1. Məmməd bu hadisəni heç kimə danışmadı. (isim, əvəzlilik)
2. Səhnəyə üçüncüləri dəvət etdilər. (say)
3. Oğlanlar dünənki futbol oyununu müzakirə edirdilər. (ismi birləşmə)
4. Əkib-becərməyi babasından öyrənmişdi. (məsdər, isim)

5-ci tapşırıq (dərslik). Cavab: 1- c; 2-a; 3-b.

6-cı tapşırıq (dərslik). Cavab:

Təyin	Sualı	Aid olduğu cümlə üzvü	İfadə vasitəsi
məşhur	necə?	xəbər	sifət
dəri	hansı?	tamamlıq	isim
olimpiada da qalib gələn	hansı?	mübtədə	feili sifət tərkibni
yeni	necə?	tamamlıq	sifət
yuxarı	hansı?	tamamlıq	zərf

7-ci tapşırıq (dərslik). Cavab:

Zərflilik	Sualı	Zərfliliyin növü	İfadə vasitəsi
yem gətirmək üçün	niyə?	məqsəd	m ə s d ə r tərkibi+ qoşma
xəstələndiyi üçün	niyə?	səbəb	feili si- fət+qoş- ma
güclə	necə?	t ə r z i - hərəkət	zərf
uşaqlıqdan	nə vaxtdan?	zaman	isim
irəlidə	harada?	yer	zərf
dəfələrlə	nə qədər?	kəmiyyət	zərf

6-4.2.5. 8-ci tapşırıq (dərslik). Cavab:

Mən səndən bir yaşıl budaq istədim, Sən mənə zümrüd meşələr bəxş etdin. (Əliağa Kürçaylı)

Meşə, dağ, dərə donunu dəyişir.

Hər təpə, hər dağ al-əlvan geyinir. (Abdulla

Şaiq)

Şeir parçalarında bədii təsir azaldı. Nəzm əsərlərində nitqin bədii təsirini artırmaq üçün sözlərin sırası qəsdən pozulur.

6-4.2.4. 9-cu tapşırıq (dərslük). Cavab:

1-ci sıra: a. görünürsüz.

2-ci sıra: b. baxallar.

3-cü sıra: b. düzəcəm

4-cü sıra: b. vurmusuz

10-cu tapşırıq (dərslük). Cavab: 1-b; 2-a; 3-c.

6-4.2.4. 11-ci tapşırıq (dərslük). Cavab:

tək cəm

I *şəxs* mənşəyim, növbəm mənşəyimiz, növbəmiz

II *şəxs* mənşəyin, növbən mənşəyiniz, növbəniz

III *şəxs* mənşəyi, növbəsi mənşələri, növbələri

“Mənşə” sözündə “y”, “növbə” sözündə isə “s” bitişdirici samitindən istifadə edilir.

12-ci tapşırıq (dərslük). Cavab:

1. Dekabr ayının 2-də Türkiyəyə yola düşəcəyəm. 2. Yeni kitab mağazasının açılışı bu ayın 15-dədir.

6-4.3.1. 13-cü tapşırıq (dərslük). Cavab:

1. Mən ki fikrimi düzgün izah edə bilmədim.

2. İndi ki qərar vermişən, sözünün üstündə durmalısən.

3. Qışda quşları yemləməliyik ki, acından məhv olmasınlar.

Tapşırıq 1 (iş dəftəri). Cavab: c. bir çox

Tapşırıq 2 (iş dəftəri). Cavab: bir dilim pendir, üç nəfər tibb bacısı, iki top ipək parça, beş dəstə göyərtili, on dənə qələm, bir dəst mebel.

Tapşırıq 3 (iş dəftəri). Şagirdlərin cavabı təxminən belə ola bilər:

Dostluğu dəyərləndirmək lazımdır.

Arif çiçək dəstəsini anasına uzatdı.

Zibə mahnı oxumağı sevir.

Biz sizi tamaşaya dəvət edirik.

Tapşırıq 4 (iş dəftəri). Cavab: 2. Dənizin kənarında yeni bir şəhər salırdılar.

Tapşırıq 5 (iş dəftəri). Şagirdlərin cavabı təxminən belə ola bilər:

Sınıf geniş və işıqlıdır. (Adlıq hal)

Sınıf rəhbəri uşaqları təbrik etdi. (Qeyri-müəy-

yən yiyəlik hal)

Qızlar yuxarı mərtəbədə sinif bəzəyirlər. (Qeyri-müəyyən təsirlik hal)

Tapşırıq 6 (iş dəftəri). Cavab: ç. Qarşıda kimsə asta-asta gedirdi.

Tapşırıq 7 (iş dəftəri). Şagirdlərin cavabı təxminən belə ola bilər:

Balaca Nərgiz solmuş gülləri güldəndən götürdü.

O, taxta çarpayıya uzandı və qalın yorğana büründü.

Yeni direktor işçilərə xeyli tapşırıq verdi.

Tapşırıq 8 (iş dəftəri). Cavab:

Zərflük	Sualı	Məna növü	İfadə vasitəsi
gözlərini qırpmadan	necə?	tərzi-hərəkət	feili bağlama tərkihi
uzaqlara	haraya?	yer	sifət/zərf
gəzə-gəzə	necə?	tərzi-hərəkət	feili bağlama
kənddən	haradan?	yer	isim
xeyli	nə qədər?	kəmiyyət	say/zərf
müdəfiə etmək	niyə?	məqsəd	məsdər+qoşma
görüşmək üçün	niyə?	məqsəd	məsdər+qoşma
şəhərə	haraya?	yer	isim
sel apardı-ğı üçün	niyə?	səbəb	feili sifət tərkihi+qoşma
geri	hara?	yer	zərf

Tapşırıq 9 (iş dəftəri). Cavab: göndərəcəyəm, ağırlaşır, susuzduq, sürətlə.

Tapşırıq 10 (iş dəftəri). Cavab:

1. Sınıf rəhbərimiz bildirdi ki, sabah ekskursiyaya gedəcəyik.

2. Mən ki sənin fikrinə etiraz etmirəm.

3. Madam ki həkim olmaq istəyirsən, məsuliyyətini də hiss etməlisən.

4. Baba işini bitirmişdi, *belə ki*, bağdakı bütün ağaclar budanmışdı.

5. Anası ona dəfələrlə demişdi ki, gölə tərəf getməsin.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Saylardan sonra gələn isimlərin təkdə və cəmdə işlənmə məqamlarını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq 1 (dərslük) Tapşırıq 1 (iş dəftəri)
Numerativ sözlərin semantik xüsusiyyətlərini fərqləndirir.	Tapşırıq 2 (dərslük) Tapşırıq 2 (iş dəftəri)
Cümlələrdə tamamlıq, zərflik və təyini, onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir.	Tapşırıq 3, 4, 5, 6, 7 (dərslük) Tapşırıq 3, 4, 5, 6, 7, 8 (iş dəftəri)
Cümlədə inversiyanın ekspresiv təsirini izah edir.	Tapşırıq 8 (dərslük)
Səsdüşümü və səstərtimi baş verən şəkilçilərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq 9 (dərslük) Tapşırıq 9 (iş dəftəri)
Sözlərdə -la, -lə morfeminin (bağlayıcı, qoşma, zərf düzəldən şəkilçi) deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq 10 (dərslük)
Bəzi sözlərdə mənsubiyyət şəkilçisinin yazılış qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq 11 (dərslük)
Rəqəmlə yazılan miqdar saylarında mənsubiyyət şəkilçisinin ixtisarı qaydalarına əməl edir.	Tapşırıq 12 (dərslük)
Mürəkkəb cümlə komponentlərinin arasında "ki" bağlayıcısının yerini müəyyən edir.	Tapşırıq 13 (dərslük) Tapşırıq 10 (iş dəftəri)

Oxuyub-anlama üzrə qiymətləndirmə

- İş dəftəri: səh. 62-63

Təlim məqsədləri:

1. Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyənləşdirir (st. 6-2.1.3).
2. Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumat-

larla bağlı sualları cavablandırır (st. 6-2.1.2).

3. Mətnin tərkib hissələri arasında əlaqəni izah edir (st. 6-2.3.3).

4. Mətnin ideyasının açılmasında xarakterlərin rolunu izah edir (st. 6-2.3.1).

6-2.1.3. 1-ci tapşırıq (iş dəftəri). Cavab: d. Görünür, jurnalist hadisələrin motivlərini diqqətlə araşdırıb.

6-2.1.2. 2-ci tapşırıq (iş dəftəri). Cavab: 1, 5.

6-2.3.3. 3-cü tapşırıq (iş dəftəri). Cavab: d. V abzas.

6-2.3.1. 4-cü tapşırıq (iş dəftəri). Cavab: d. Ad çıxarmaq üçün ən çirkin əməllərdən belə çəkinməyən adamlara

5-ci tapşırıq (iş dəftəri). Cavab: d. Məbədin yandırılması ilə bağlı geniş yayılmış fikri təzkib etmək.

6-cı tapşırıq (iş dəftəri). Şagirdlərin cavabı təxminən belə ola bilər:

1. Müəllif real faktlara əsaslanaraq tarixi hadisə ilə bağlı fərqli fikir irəli sürür.

Əsaslandırma: *Eramızdan əvvəl 356-cı il iyulun 21-də Herostrat adlı bir şəxs bu məbədə od vurdu. Herostrata iki cəza kəsildilər: birincisi, ölüm cəzası, ikincisi, əbədi olaraq unudulmaq cəzası. Carçılar yunan şəhərlərini gəzir və insanları xəbərdar edirdilər: "Yolunu azıb ilahəyə hörmətsizlik etmiş bu adamın adını xatırlamağa cəsarət etməyin!" Amma yunan tarixçisi Feopomp Herostratın cinayətini yazıya almış və bununla da onun adını əbədləşdirmişdir. Onun yazdığına görə, Herostrat işgəncələr altında bildirib ki, məbədi tarixə düşmək və gələcək nəsillərin yaddaşında qalmaq üçün yandırıb. Qədimdən bəri bu hadisəni qələmə alan tarixçilərin yazdığına görə, o dövrdə Efesdə, həqiqətən, Herostrat adlı ağıldan kəm bir adam olub.*

2. Müəllif məntiqi mülahizələrə əsaslanaraq tarixi hadisə ilə bağlı fərqli fikir irəli sürür.

Əsaslandırma: *Həmin dövrdə Yunanıstanda Artemis məbədi ən müqəddəs yerlərdən biri sayılırdı. Buradakı kahinlərə – o dövrün ruhanilərinə hamı inanır və etibar edirdi. Uzaq səfərə çıxan tacirlər öz pullarını saxlamaq üçün kahinlərə verirdilər. Yanğının sirri də elə bundadır. Baş kahin ona etibar edilmiş pulları şəxsi məqsədləri üçün istifadə etmişdi. Pulunu qaytarmaq məqamı çatanda isə o, izi itirmək üçün məbədi yandırdı. Kahin işi elə düzüb-qoşdu ki, hamı yanğının*

günahını səfeh Herostratda gördü.

Formativ qiymətləndirmə

Şagirdlərin bilik və bacarıqları aşağıdakı meyarlar vasitəsilə qiymətləndirilir.

Meyarlar	Materiallar
Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasını müəyyənləşdirir.	Tapşırıq 1 (iş dəftəri)
Mətndə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatlarla bağlı sualları cavablandırır.	Tapşırıq 2 (iş dəftəri)
Mətnin tərkib hissələri arasında əlaqəni izah edir.	Tapşırıq 3 (iş dəftəri)
Mətnin ideyasının açılmasında xarakterlərin rolunu izah edir.	Tapşırıq 4 (iş dəftəri)
Müəllifin əsas məqsədini müəyyən edir.	Tapşırıq 5 (iş dəftəri)
Mətndə əsaslandırılmış fikrin fərziyyə, ehtimal və mülahizələrdən fərqləndirir.	Tapşırıq 6 (iş dəftəri)

BURAXILIŞ MƏLUMATI

Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə dərslərin
metodik vəsaiti

Tərtibçi heyət

Müəlliflər
Rafiq İsmayılov
Şəhla Zahidova
Ülkər Nurullayeva
Aysel Xanaliyeva
Reyhan Həbibli

Dil-üslub redaktoru
Texniki redaktor
Dizayner
Korrektor
Dilruba Cəfərova
Nərmin Həsənova
Səbinə Vəzirova
İradə Musalı

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun
hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq,
elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi: 13,5. Fiziki çap vərəqi: 15.
Səhifə sayı 194. Formatı: 57×82 1/8. Kəsimdən sonra ölçüsü: 195×275.
Şriftin adı və ölçüsü: Calibri 11.5 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş ____. Bakı – 2024.

Əlyazmanın yığıma verildiyi və çapa imzalandığı tarix:

Çap məhsulunu nəşr edən:
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (Bakı ş., A.Cəlilov küç., 86).

Pulsuz

Lavinhø